

**National Library
of Sweden**

Denna bok digitaliserades på Kungl. biblioteket år 2012

EX: A

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1955:34

Socialdepartementet

**ARBETSKRAFTSBEHOVET
INOM OFFENTLIG
VERKSAMHET**

UNDERSÖKNINGAR OCH FÖRSLAG
AV 1949 ÅRS ARBETSKRAFTSUTREDNING

Stockholm 1955

Statens offentliga utredningar 1955

Kronologisk förteckning

1. Lag om jordbrukskasserörelsen m.m. Kihlström. 160 s. **Jo.**
2. Stöd åt den mindre och medelstora skeppsfarten. Idun. 20 s. **H.**
- 3 o. 4. Nordiska post- och teletaxor. Idun. 37 s. **U.**
5. Prissättningen på jordbruksprodukter. Bilaga 1. Marcus. 101 s. **Jo.**
6. Vattenvården. Hæggeström. 133 s. **Jo.**
7. Det mindre jordbrukets möjligheter att uppnå bättre lönsamhet. Berlingska Boktryckeriet, Lund. 402 s. **Jo.**
8. Tvätt. Kihlström. 368 s. **S.**
9. Frågan om satsinlösen av stamaktierna i LKAB. Marcus. 181 s. **Fi.**
10. Vidlyftiga rttgångar. Norstedt. 72 s. **Ju.**
11. Psykologisk utbildning och forskning. Idun. 324 s. **E.**
12. Rationalisering av sjukhusdriften. Kihlström. 283 s. **I.**
13. Utlandstransaktionerna och den svenska ekonomin. Av J. Metelius. Idun. 245 s. **Fi.**
14. Yrkesskolornas handelsundervisning m.m. Marcus. 499 s. **I.**
15. Detaljdistributörerna samt deras råkraftkostnader och priser vid distribution av elektrisk kraft. Kopparbergs och Gävleborgs län. Kihlström. 47 s. **K.**
16. Pris och prestation i handeln. Idun. 478 s. **H.**
17. Sekretessen vid förundersökning i brottmål. Kihlström. 9 s. **I.**
18. Undersökningar rörande små avloppsreningsanläggningar Victor Petterson. 105 s. **I.**
19. Administrativt rättsskydd. Kihlström. 104 s. **Ju.**
20. Det döva barnets språk- och talutveckling. Idun. 88 s., 2 pl. **I.**
21. Tekniska sblutbildningen. Idun. 592 s. **E.**
22. Detaljdistributörerna samt deras råkraftkostnader och priser vid distribution av elektrisk kraft. Västenorrlands, Jämtlands och Västerbottens län. Kihlström. 60 s. **K.**
23. Busslinjeutredningen. 2. Betänkande rörande översyn av vissa bestämmelser i 1940 års förordning anående yrkesmässig automobiltrafik m.m. jänte förslag till lag angående företag, som driva yrkesmässig trafik med omnibus. Katalog och Tidskriftstryck. 142 s. **K.**
24. Ny bagerilg. Arbetstidsutredningens betänkande. 6. Beckman. 98 s. **S.**
25. Finanspolitilens ekonomiska teori. Hæggeström. 403 s. **Fi.**
26. Flygfotogrammetrisk verksamhet. Gummesson. 216 s., 5 kator. **Jo.**
27. Förslag till ny förordning om erkända arbetslöshetskassor m.m. Norstedt. 264 s. **S.**
28. Samlingslokaler. Beckman. 190 s., 14 s. pl. **S.**
29. Samhället och barnfamiljerna. Idun. 294 s. **S.**
30. Tjänstebostäder. Idun. 266 s. **C.**
31. Skolväsendets lokala och regionala ledning samt lärtillsättningen. Kihlström. 582 s. **E.**
32. Allmän pensionsförsäkring. Norstedt. VIII, 476 s. **H.**
33. Nordiska vätrafikbestämmelser m.m. Idun. 155 s., 3 s. pl. **U.**
34. Arbetskraftsbehovet inom offentlig verksamhet. Idun. 266 s. **S.**

Ann. Om särskild tryckort ej anges, är tryckorten Stockholm. Bokstäverna med fetstil utgöra begynnelsebokstäverna till det departement, under vilket utredningen avgivits, t. ex. **E.** = ecklesiastikdepartementet, **Jo.** = jordbruksdepartementet.

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1955: 34

Socialdepartementet

ARBETSKRAFTSBEHOVET
INOM
OFFENTLIG VERKSAMHET

*Undersökningar och förslag av
1949 års arbetskraftsutredning*

IDUNS TRYCKERIAKTIEBOLAG ESSELTE AB
STOCKHOLM 1955

ARRESTED AT THE
FROM
OFFICIAL RECORDS

Continued on page 100

Innehållsförteckning

	Sid.
Skrivelse till Chefen för socialdepartementet	11
<i>Kap. 1. Inledning</i>	13
Problemställningen	13
<i>Kap. 2. Personalen i offentlig tjänst och den allmänna arbetskraftsutvecklingen</i>	17
Den stats- och kommunalanställda personalens storlek och sammansättning	17
Personalens fördelning på arbetsområden	18
Personalens fördelning efter yrkesställning m. m.	22
Personal med viss högre fackutbildning	23
Tendenser i den allmänna arbetskraftsutvecklingen	26
Servicenäringsarnas ökade anspråk på arbetskraftsresurserna	26
Tjänstemannapersonalens tillväxt	29
Tillgången på arbetskraft med högre utbildning	32
Befolkningsutveckling och förändringar i de samlade arbetskraftstillgångarna	40
Den allmänna befolkningsutvecklingen	40
Tätortsbefolkningens tillväxt	42
De framtida arbetskraftstillgångarna	44
<i>Kap. 3. Järnvägs-, spårvägs- och busstrafik, post och tele</i>	46
Järnvägstrafiken	46
Den hittillsvarande personalutvecklingen	46
Trafik- och produktivitetens utvecklingen	50
Det framtida personalbehovet	55
Spårvägs- och omnibustrafiken	57
Spårvägstrafiken	58
Omnibustrafiken	60
Sammanlagt personalbehov	61
Posten	61
Den hittillsvarande personalutvecklingen	61
Trafikutvecklingen	64
Det framtida personalbehovet	67
Telefon- och telegraftrafiken	73
Den hittillsvarande personalutvecklingen	73
Trafikutvecklingen	76
Det framtida personalbehovet	77
Sammanfattning	81

	Sid.
<i>Kap. 4. Undervisningsväsendet</i>	84
Den hittillsvarande personalutvecklingen.....	84
Inledande översikt.....	84
Lärare i läroämnena.....	85
Lärare i övningsämnen.....	91
Övrig personal.....	91
Lärjungeutvecklingen.....	93
Lärjungeantalet 1930—1955.....	93
Lärjungefrekvensen i olika åldrar.....	94
Det framtida lärjungeantalet.....	99
Behovet av lärare i läroämnena.....	106
Lärjungeantalet per lärare.....	106
Folkskolans lärarbehov.....	110
Lärarbehovet för realskola och gymnasium.....	113
Folkhögskolans lärarbehov.....	115
Lärarbehovet för yrkesundervisningen.....	117
Rekryteringsbehov och lärartillgång.....	119
Behovet av lärare i övningsämnen.....	128
Behovet av annan personal än lärare.....	129
Sammanfattning.....	130
<i>Kap. 5. Hälso- och sjukvård</i>	134
Inledande översikt.....	134
Anstaltsvårdens utveckling.....	138
Utvecklingen 1930—1953.....	138
Allmänna synpunkter på utbyggnadsbehovet.....	139
Beräknat vårdplatsantal 1950—1965.....	143
Anstaltsvårdens personalbehov.....	149
Allmänna utvecklingstendenser.....	149
Beräknat personalbehov 1950—1965.....	151
Läkar-, sjuksköterske- och barnmorskebehovet.....	161
Några uppgifter om den öppna hälso- och sjukvården 1930—1953.....	161
Beräknat framtida personalbehov inom öppen hälso- och sjukvård.....	163
Beräknat behov av vikarier m. m.	168
Sammanlagt beräknat behov av läkare, sjuksköterskor och barnmorskor 1950—1965.....	169
Tillgång och efterfrågan.....	170
Tandvårdens personalbehov.....	175
Tandläkare.....	175
Tandsköterskor och tandtekniker.....	177
Sammanfattning.....	177
<i>Kap. 6. Social anstaltsvård m. m.</i>	181
Inledande översikt.....	181
Daghem och förskolor.....	183
Verksamhetens omfattning.....	183
Personalbehovet.....	187

	Sid.
Barnhem och ungdomsvårdsskolor.....	191
Barnhemmen.....	191
Ungdomsvårdsskolorna.....	195
Ålderdomshem.....	197
Verksamhetens omfattning.....	197
Personalbehovet.....	202
Hem för gamla.....	205
Alkoholist- och tvångsarbetsanstalter.....	205
Fångvårdsanstalter.....	206
Social hemhjälp.....	207
Sammanfattning.....	209
<i>Kap. 7. Övrig statlig och kommunal verksamhet.....</i>	<i>212</i>
Inledande synpunkter.....	212
Allmänna utvecklingstendenser.....	213
Industri- och kommunikationsverk m. m.....	213
Försvarsväsendet.....	217
Övriga förvaltningsgrenar.....	218
Behovet av högre utbildad personal.....	223
Sammanfattning.....	228
<i>Kap. 8. Sammanfattande synpunkter.....</i>	<i>229</i>
Den offentliga verksamhetens anspråk på arbetskraftsresurserna.....	231
Den hittillsvarande personalutvecklingen på olika områden.....	232
Det framtida personalbehovet.....	234
Behovet av högre utbildad personal.....	237
Behovet att utbygga den högre undervisningen.....	239
<i>Kap. 9. Förslag om inrättande av en samarbetsnämnd för planläggningen av den högre undervisningen samt av en yrkes- och utbildningsstatistisk utredningssektion i arbetsmarknadsstyrelsen.....</i>	<i>242</i>
Den yrkes- och utbildningsstatistiska utredningsverksamheten.....	243
Tidigare diskussion.....	243
Utredningens förslag.....	251
Den översiktliga planläggningen.....	258
Sammanfattning.....	260
<i>Bilagor</i>	
Bil. 1. Beräkningarna av lärjungefrekvensen i olika åldrar.....	261
Bil. 2. Beräknad ålderssammansättning av befolkningen under 30 år vid slutet av åren 1950—1965.....	265

Tabeller

Tabell	Sid.
2: 1 I statlig och kommunal tjänst anställd personal år 1950.....	19
2: 2 Antal i statlig tjänst anställda 1945, 1950 och 1954.....	21
2: 3 Statsanställd tjänstemannapersonal år 1950 efter lönegradsplacering...	23
2: 4 I allmän tjänst anställd personal med viss högre utbildning år 1950....	24
2: 5 Hela antalet yrkesutövare samt antalet därav stats- och kommunalanställda efter näringsgren 1930—1950.....	28
2: 6 Yrkesverksam befolkning efter näringsgren i Sverige och USA år 1950: relativ fördelning i procent.....	29
2: 7 Antal sysselsatta enligt 1951 års företagsräkning.....	30
2: 8 Förvärvsarbetande befolkning efter individualyrkesgrupper i Sverige och USA år 1950.....	32
2: 9 Förvärvsarbetande personer med studentexamen samt förvärvsarbetande personer över 30 år med högskoleutbildning enligt 1945 års folkräkning	33
2: 10 Antal studentamina i medeltal per år 1901—1955.....	34
2: 11 Antal huvudamina vid universitet och högskolor 1911—1954.....	36
2: 12 Antal högskoleamina i medeltal per år 1911—1955.....	38
2: 13 Antal personer under 65 år med viss examen.....	39
2: 14 Nyinskrivningar vid universitet och vissa högskolor 1944—1954.....	39
2: 15 Beräknad folkmängd efter ålder 1950—1965.....	41
2: 16 Befolkningstillväxt i riket och i administrativa tätorter 1930—1954 i %	42
2: 17 Beräknad folkmängd i städer och D-kommuner samt i riket i övrigt 1950—1965.....	44
2: 18 Observerade och beräknade förändringar av den förvärvsarbetande befolkningen 1930—1965.....	45
3: 1 Anställda inom vissa grenar av kommunikationsväsendet, fördelade efter företagens ägare 31. 12. 1953.....	46
3: 2 Personal för järnvägarnas drift och underhåll 1920—1954.....	47
3: 3 Järnvägarnas personal för drift och underhåll, fördelad på tjänstegrenar	48
3: 4 Befattningshavare vid SJ i lönegrad Ca 19 eller högre 1935—1950....	49
3: 5 Personal vid SJ med teknisk yrkesutbildning 1950—1954.....	50
3: 6 Personal, trafikarbete och produktivitet vid järnvägarna 1920—1953	51
3: 7 Antal sysselsatta i spårvägs- och omnibustrafik 1930—1950.....	57
3: 8 Postpersonalens antal 1935—1950.....	62
3: 9 Förändringar i postverksamhetens omfattning 1925—1953.....	65
3: 10 Förändringar i postverksamhetens omfattning i förhållande till folkmängden i åldrarna över 20 år.....	66
3: 11 Antaget antal försändelser och transaktioner 1950—1965.....	67
3: 12 Transaktioner och försändelser i förhållande till antal postpersonal 1935—1950.....	68

Tabell	Sid.
3: 13 Beräknat behov av vissa kategorier posttjänstemän 1955—1965.....	69
3: 14 Beräknat behov av postpersonal 1950—1965.....	72
3: 15 Televerkets personal 1935—1953.....	74
3: 16 Antagna förändringar i telefonistpersonalens antal 1950/51—1965/66...	77
3: 17 Beräknat personalantal i televerket 1950—1965.....	80
3: 18 Kommunikationsväsendets personalantal 1930—1965.....	83
4: 1 Förvärvsarbetande befolkning med huvudsaklig sysselsättning vid skolor och privat undervisning vid slutet av år 1950.....	84
4: 2 Heltidsverksamma lärare i läroämnena inom olika skolformer läsåren 1929/30—1953/54.....	86
4: 3 Ämneslärarnas fördelning efter utbildning läsåret 1949/50.....	87
4: 4 Antal lärare utan normalt vitsordad utbildning läsåren 1949/50—1954/55	89
4: 5 Antal heltidstjänster vid högre skolor i olika läroämnena, som den 1 oktober 1953 och 1954 uppehållits av lärare utan normalt vitsordad fackutbild- ning.....	90
4: 6 Lärare i övningsämnen läsåret 1953/54.....	91
4: 7 Annan skolpersonal än lärare, exkl. städningpersonal, omkring år 1950	92
4: 8 Antal lärjungar inom olika skolformer läsåren 1929/30—1954/55.....	93
4: 9 Antal lärjungar i olika åldrar i procent av folkmängden i resp. åldrar...	94
4: 10 Lärjungefrekvensen i olika åldrar i Sverige och USA.....	95
4: 11 Antal lärjungar fördelade efter åldersår.....	96
4: 12 Skoldistrikt med minst åttaårig folkskola.....	96
4: 13 Antal lärjungar i realskolans nybörjarklasser höstterminen 1931—1954	97
4: 14 Beräknat antal lärjungar efter ålder läsåren 1954/55—1964/65.....	100
4: 15 Beräknat antal lärjungar i olika skolformer läsåren 1953/54—1964/65...	103
4: 16 Beräknat antal lärjungar i folkskolor, realskolor m. m. efter skolform...	105
4: 17 Beräknat antal klasslärare i folkskolan under förutsättning av samma genomsnittliga lärjungeantal per läraravdelning som läsåret 1953/54	111
4: 18 Lärjungeantal och erforderligt antal lärare i realskolan och gymnasiet läs- åren 1953/54—1964/65.....	114
4: 19 Yrkesundervisningen. Lärjungeantalets förändringar läsåren 1944/45— 1964/65 i %	117
4: 20 Antal lärare inom yrkesundervisningen läsåren 1949/50—1964/65.....	119
4: 21 Faktiskt och beräknat antal lärare i läroämnena läsåren 1949/50—1964/65	120
4: 22 Ersättningsbehov av folk- och småskollärare 1955—1965.....	121
4: 23 Ersättningsbehov av ämneslärare med fördelning efter undervisnings- ämnen.....	121
4: 24 Beräkning av rekryteringsbehovet 1955—1964.....	121
4: 25 Antal intagna lärjungar 1951—1955 och beräknat antal examina 1955— 1959 vid folk- och småskoleseminarierna.....	122
4: 26 Antal vid filosofisk fakultet nyinskrivna och antal avlagda fil. ämbets- examina.....	123
4: 27 Beräknat antal filosofiska ämbetsexamina 1955—1959.....	124
4: 28 Rekryteringsbehov och beräknat tillskott av lärare 1955—1959.....	127

Tabell	Sid.
4: 29 Antalet heltidsverksamma övningslärare.....	128
4: 30 Sammanfattning av kalkylerna rörande arbetskraftsutvecklingen inom undervisningsväsendet.....	132
5: 1 Medicinalpersonalen 1947—1953.....	136
5: 2 Antal läkare, tandläkare, sjuksköterskor m. fl. 1930, 1940 och 1950.....	137
5: 3 Vårdplatsantalet vid sjukhusen 1930—1954.....	138
5: 4 Antal besök och antal vårdplatser vid lasaretten 1947—1952.....	139
5: 5 Sjukvårdsområdena fördelade efter antalet vårdplatser för lasarets- och förlossningsvård per 10 000 invånare 1950 och 1953.....	140
5: 6 Vårdplatsantalet vid sjukhusen 1950 och 1953 jämte prognos för år 1965	143
5: 7 Förändringar i vårdplatsantalet enligt en enkät rörande perioden 1952—1955 och enligt prognosen.....	149
5: 8 Vårdpersonal per 100 vårdplatser år 1950.....	150
5: 9 Personaltätheten vid lasaretten	150
5: 10 Medicinalpersonal (exkl. tandvårdspersonal) år 1950 och år 1965. Specifierad kalkyl.....	152
5: 11 Antalet intagna patienter per läkare vid olika kliniker (avdelningar) vid landstingens delade lasarett år 1953.....	154
5: 12 Sjukhusens personal år 1950 samt beräknat personalbehov år 1965.....	161
5: 13 Behovet av läkare, sjuksköterskor och barnmorskor 1950—1965.....	170
5: 14 Beräknad läkartillgång 1955—1970.....	172
5: 15 Antalet svenska och utländska läkare i Sverige 1947—1953.....	173
5: 16 Beräknad sjukskötersketillgång 1954—1965.....	174
5: 17 Beräknad efterfrågan på medicinalpersonal år 1965 och jämförelse med beståndet tidigare år.....	178
6: 1 Förvärvsarbetande befolkning i socialvård enligt folkräkningarna.....	181
6: 2 Daghems- och förskoleverksamheten 1948—1954.....	184
6: 3 Platsantal vid daghem, lekskolor och eftermiddagshem 1950—1965	187
6: 4 Antal anställda vid daghem, lekskolor och eftermiddagshem enligt statsbidragsansökningarna.....	188
6: 5 Daghems- och förskolepersonalens storlek verksamhetsåren 1952/53—1965/66.....	189
6: 6 Barnhemmen åren 1946, 1951 och 1953.....	191
6: 7 Heltidsanställd personal vid barnhemmen år 1953.....	193
6: 8 Ungdomsvårdsskolorna 1931—1954.....	195
6: 9 Ålderdomshemmen och deras vårdtagare år 1950.....	197
6: 10 Personalen vid ålderdomshemmen år 1951.....	202
6: 11 Antal platser och intagna vid alkoholistanstalterna.....	205
6: 12 Antal hemvårdarinnor för vilka statsbidrag beviljats.....	207
6: 13 Heltidsanställd personal vid olika institutioner inom socialvård och fångvård 1950—1965	209
7: 1 Antalet anställda vid statliga industri- och kommunikationsverk m. m. (utom statens järnvägar, post- och televerken).....	213

Tabell	Sid.
7: 2 Indextal för nyinvesteringar i milj. kr (1952 års priser).....	214
7: 3 Försvarsväsendets personalantal 1924—1954.....	217
7: 4 Antalet tjänstemän i statlig tjänst inom kulturella och vetenskapliga institutioner, rätts- och ordningsväsen samt administration och övrig verksamhet 1924—1954.....	219
7: 5 Personalantalet inom vissa kommunala arbetsområden år 1950.....	221
7: 6 Personalutvecklingen i Stockholm inom vissa arbetsområden 1931—1954	222
7: 7 Antalet ingenjörer i statlig och kommunal tjänst 1932—1950.....	224
7: 8 Ingenjörspersonalen vid vissa statliga verk 1950—1954.....	225

- 1. The first part of the report deals with the general situation of the country.
- 2. The second part deals with the economic situation and the progress of the various branches of industry.
- 3. The third part deals with the social situation and the progress of the various branches of agriculture.
- 4. The fourth part deals with the financial situation and the progress of the various branches of commerce.
- 5. The fifth part deals with the administrative situation and the progress of the various branches of public works.
- 6. The sixth part deals with the judicial situation and the progress of the various branches of law.
- 7. The seventh part deals with the educational situation and the progress of the various branches of science.
- 8. The eighth part deals with the military situation and the progress of the various branches of arms.
- 9. The ninth part deals with the diplomatic situation and the progress of the various branches of foreign relations.
- 10. The tenth part deals with the general situation and the progress of the various branches of the state.

*Till Herr Statsrådet och Chefen för
Kungl. Socialdepartementet*

1949 års arbetskraftsutredning får härmed vördsamt överlämna bifogade betänkande med undersökningar av arbetskraftsbehovet på olika områden av den offentliga verksamheten jämte förslag om inrättande av en samarbetsnämnd för planläggningen av den högre undervisningen samt av en yrkes- och utbildningsstatistisk utredningssektion i arbetsmarknadsstyrelsen. Utredningen, som tillkallats enligt Kungl. Maj:ts bemyndigande den 28 april 1949, har bestått av landshövdingen P. Nyström, ordförande, samt ledamoten av riksdagens andra kammare pol. mag. O. Dahlén, professor G. Heckscher (sistnämnda två ledamöter tillkallade enligt Kungl. Maj:ts bemyndigande den 16 juni 1950), byråchefen i arbetsmarknadsstyrelsen B. Johansson, undervisningsrådet R. Lundblad, kanslichefen hos Göteborgs stads löne- och tjänstenämnd A. Magnusson samt verkställande direktören i Sveriges centrala restaurangaktiebolag A. Wadell.

Huvudsekreterare i utredningen har varit, under tiden 8 juni 1949—31 januari 1951 byråchefen E. Michanek, under tiden 1 februari—15 oktober 1951 förste byråinspektören i arbetsmarknadsstyrelsen S.-O. Döös samt fr. o. m. den 16 oktober 1951 byrådirektören i samma verk C. Canarp. Canarp har väsentligen svarat för uppläggnings- och utformningen av de nu framlagda undersökningarna.

Under utredningsarbetet har som experter m. m. biträtt bl. a. förste aktuarien fru Anna-Lisa Agnell-Radhe, förste aktuarien A. Aldestam, byråsekreteraren fröken Ann-Mari Andersson, kanslisekreteraren Ö. Falken, byrådirektören B. Gårdstedt, förste aktuarien G. F. Holmstedt, fil. lic. E. Höök, kapten B. Kamph, jur. dr Å. Larsson, aktuarien B. Lundberg, förste byråsekreteraren C. H. Nord, aktuarien E. Olsson samt förste aktuarien E. Soop. Falken har närmast svarat för avsnittet om arbetskraftsutvecklingen inom

järnvägs-, spårvägs- och busstrafik samt post och tele (kap. 3), Soop för avsnittet om hälso- och sjukvården (kap. 5) samt Holmstedt för avsnittet om den sociala anstaltsvården m. m. (kap. 6).

Till utredningen har för att tagas i beaktande vid fullgörandet av utredningsuppdraget överlämnats, dels skrivelse till Kungl. Maj:t den 15 december 1950 från matematisk-naturvetenskapliga sektionen i Lund med vissa synpunkter på rekryteringen till de matematisk-naturvetenskapliga sektionerna, dels skrivelse till Kungl. Maj:t den 23 mars 1950 från 1946 års skolkommission angående befrielse från visst uppdrag (prognosutredningen).

I skrivelse till Kungl. Maj:t den 9 januari 1953 har utredningen avgivit utlåtande över arbetsmarknadsstatistikkommitténs betänkande med förslag angående arbetsmarknadsstatistiken (SOU 1952: 34).

På hemställan av utredningen uppdrog Kungl. Maj:t den 27 januari 1950 åt socialstyrelsen att utföra en undersökning angående den statligt och kommunalt anställda personalens sammansättning i bl. a. ålders- och utbildningsavseende. En särskild redovisning av resultaten av denna undersökning har lämnats i Sociala Meddelanden 1951: 1, 5 och 6 samt 1952: 2.

Vissa av de undersökningar, som verkställts inom utredningen rörande skilda områden av offentlig verksamhet har på begäran i preliminärt skick ställts till olika av berörda spörsmål intresserade myndigheters och utredningars förfogande. Sålunda har avsnittet om undervisningsväsendet under hand delgivits bl. a. 1954 års realskoleutredning, seminarieutredningen och skolöverstyrelsens planeringskommitté för de stora årskullarna, avsnittet om hälso- och sjukvården bl. a. kommittén för översyn av hälso- och sjukvården i riket och 1955 års läkarutbildningsutredning samt avsnittet om den sociala anstaltsvården bl. a. 1952 års åldringsvårdsutredning.

Stockholm den 8 september 1955.

Per Nyström

Olle Dahlén

Gunnar Heckscher

Bertil Johansson

Ragnar Lundblad

Arne Magnusson

A. V. Wadell

/ C. Canarp

Inledning

Problemställningen

Angående de spörsmål som aktualiserade en utredning av de framtida behoven av arbetskraft på olika områden av den offentliga verksamheten framhöll dåvarande statsrådet Möller i anförande till statsrådsprotokollet den 28 april 1949 följande:

»Bristen på arbetskraft inom vissa områden av näringslivet under senare år har aktualiserat frågan om fördelningen av landets arbetskraftstillgångar. Denna fråga har ägnats uppmärksamhet i konjunkturinstitutets rapporter och även behandlats i de nationalbudgetöversikter som framlagts. Utredningar rörande den framtida utvecklingen av arbetskraftsförhållandena pågå enligt vad jag erfarit sedan några år i industriens utredningsinstitut. Frågan om fördelningen av arbetskraftstillgångarna rymmer för nationalproduktionen betydelsefulla avvägningsproblem såsom den relativa omfattningen av olika näringsgrenar och omfattningen av distributions- och serviceverksamhet inom näringslivet i förhållande till direkt produktiv verksamhet. En viktig detalj i dessa avvägningsproblem är storleken av den i den offentliga förvaltningen sysselsatta personalen.

I olika sammanhang har den fortskridande tillväxten under senare år av denna personal uppmärksamats. Medan det förelegat möjligheter att fortlöpande följa tillväxten av personalen inom den statliga förvaltningen ha säkra uppgifter om utökningen av den kommunala förvaltningspersonalen saknats. För att kunna bedöma den senare har Kungl. Maj:t den 12 november 1948 på min föredragning uppdragit åt socialstyrelsen att verkställa undersökning rörande antalet kommunalt anställda. Vid denna undersökning, som väntas bli slutförd under den närmaste tiden, ha uppgifter inhämtats rörande antalet anställda hos kommuner och landsting under åren 1945, 1947 och 1948 ävensom de anställdas fördelning på allmän förvaltning, ordningsväsende, undervisningsverksamhet, hälso- och sjukvård, socialvård m. fl. områden.

Liksom inom vissa områden av näringslivet ha på senare år inom den offentliga förvaltningen förelegat svårigheter att i erforderlig utsträckning rekrytera personal. I förvaltningen ha svårigheterna främst framträtt i fråga om vissa kategorier kvalificerad personal men ha även visat sig gälla personal utan särskild yrkesutbildning. Inom åtskilliga förvaltningsområden kvarstå dessa svårigheter alltjämt.

Med hänsyn till nämnda omständigheter är det angeläget att bilda sig en uppfattning om hur stor del av landets arbetskraftsresurser som under olika förutsättningar kan beräknas bli tagen i anspråk under de närmaste åren på skilda områden av den offentliga verksamheten. Ökade förutsättningar härför torde i

viss mån föreligga sedan socialstyrelsens nyssnämnda undersökning slutförts. För utförandet av en sådan utredning böra särskilda sakkunniga tillkallas. De framtida anspråken på arbetskraft inom här berörda områden kunna i väsentlig grad väntas bliva beroende av såväl möjligheterna till expansion av redan befintlig verksamhet som den framtida reformtakten och möjligheterna till arbetskraftsbesparande investeringar. Under sådana omständigheter torde de sakkunniga i sitt arbete böra räkna med flera möjligheter och sålunda söka fastställa såväl en undre som en övre gräns för personalbehoven inom de olika områden som beröras av utredningen. Utredningen bör avse såväl den statliga som den kommunala förvaltningen och omfatta även de statliga och kommunala affärsdrivande verken samt de militära personalbehoven. Arbetet bör bedrivas skyndsamt och med beaktande av den utredningsverksamhet, som på här ifrågavarande område bedrivs på skilda håll. Det förutsättes att vederbörande myndigheter bistå de sakkunniga med de detaljundersökningar, som kunna vara erfordrliga.

Inom såväl offentlig som enskild verksamhet rekryteras den specialutbildade personalen från de olika samhällsliga utbildningsanstalterna. Möjligheterna att bedöma vilka anspråk på specialutbildad personal som i framtiden komma att ställas från det enskilda näringslivet torde för närvarande vara små. Det föreligger därför vissa svårigheter att bedöma i vilken utsträckning våra utbildningsanstalters kapacitet är tillräcklig för att fylla behoven av personal inom vissa områden av den offentliga verksamheten. De sakkunniga böra dock i sitt arbete uppmärksamma även denna fråga.

Frågan om ett utbyggande av samhällets möjligheter till fortlöpande bedömning av den väntade arbetsmarknadsutvecklingen och framtida arbetskrafts- och utbildningsbehov för olika yrken och näringar etc. har aktualiserats bl. a. till följd av befolkningsutvecklingen. I avvaktan på slutförandet av den här ifrågavarande utredningen och de undersökningar som pågå inom industriens utredningsinstitut torde detta spörsmål dock böra anstå tills vidare. Det synes nämligen vara angeläget att erfarenheterna från de nyss nämnda utredningarna kunna nyttiggöras vid planerandet av mera omfattande åtgärder på detta område. Härvid torde också definitiv ställning böra tagas till det av studentsociala utredningen till ecklesiastikministern överlämnade förslaget om prognosinstitut för intellektuella yrken.»

Som framhållits i utredningsdirektiven tilldrar sig frågan om de anspråk på arbetskraftsresurserna som utvecklingen på skilda områden av samhällsekonomin kan väntas ställa intresse ur en mångfald olika synpunkter. Beträffande vissa områden av näringslivet har spörsmålet belysts i utredningar som under senare år utförts inom bland annat Industriens utredningsinstitut, exempelvis i fråga om transport- och distributionsväsen. Den föreliggande utredningen kan i vissa avseenden sägas utgöra en parallell till dessa undersökningar vad beträffar vissa områden av den offentliga verksamheten. Vår strävan har sålunda i första hand varit att bilda oss en uppfattning om de anspråk i stort som den offentliga verksamheten på olika områden ställer och kommer att ställa på landets arbetskraftsresurser. De områden som därvid med hänsyn till bland annat sin kvantitativa betydelse kommit i förgrunden har varit undervisningsväsendet, hälso- och sjukvården samt den sociala anstaltsvården m. m. jämte vissa delar av kommunikationsväsendet, nämligen järnvägs-, spårvägs- och buss- trafik samt post- och telekommunikationer. Som en komplettering av de

mera ingående undersökningar som verkställts på dessa områden lämnas vidare en översiktlig belysning av vissa tendenser i personalutvecklingen inom övrig statlig och kommunal verksamhet.

Ett centralt spørsmål vid undersökningarna har varit frågan om den framtida tillgången och efterfrågan på arbetskraft med speciell fackutbildning. Särskild uppmärksamhet ägnas detta spørsmål vid bedömningen av utvecklingen inom undervisningsväsendet, hälso- och sjukvården samt den sociala anstaltsvården m. m., alltså vad gäller lärarpersonal, läkare m. fl. Den offentliga förvaltningen ställer härjämte stora anspråk på arbetskraft med högre administrativ och teknisk fackutbildning av olika slag. Vissa utvecklingstendenser av betydelse för bedömande av behoven av dylik arbetskraft kommer också att diskuteras, ehuru mera detaljerade antaganden inte här kunnat göras.

Det ligger i sakens natur att några mera precisa bedömningar av de anspråk på arbetskraftsresurserna, som utvecklingen på olika områden av den offentliga verksamheten kan komma att ställa i framtiden, inte är möjliga. Vad som i det följande eftersträfvats har främst varit att mot bakgrunden av en kartläggning och analys av den hittillsvarande utvecklingen och med beaktande av kända planer m. m. söka siffermässigt något konkretisera *tendenserna* i utvecklingen, såsom dessa framstår framför allt på något längre sikt. Framtidsbedömningarna avser sålunda i allmänhet utvecklingen under den närmaste tioårsperioden eller fram till mitten av 1960-talet. Vid en bedömning av arbetsmarknadsutsikterna på kort sikt måste konjunkturutvecklingen tillmätas en avgörande betydelse. Det i undersökningarna anlagda långtidsperspektivet innebär bland annat att vi medvetet bortser från den inverkan på utvecklingsförloppet som variationer i de ekonomiska konjunkturerna kan tänkas medföra. Som allmän premis för undersökningarna har antagits i stort sett stabila konjunkturer med hög och jämn sysselsättning.

I direktiven för utredningsarbetet berördes bland annat även frågan om ett utbyggande av samhällets möjligheter till en fortlöpande bedömning av de framtida arbetskrafts- och utbildningsbehoven. Bland annat erinrades om det av student-sociala utredningen år 1947 framlagda förslaget om prognosinstitut för intellektuella yrken. Vi har i anslutning till frågeställningar, som aktualiserats under utredningsarbetet, upptagit hithörande spørsmål till förnyad prövning.

Betänkandet har i anslutning till ovanstående disponerats på följande sätt. I *kap. 2* lämnas en översiktlig belysning av personalutvecklingen inom den statliga och kommunala förvaltningen, sedd mot bakgrunden av de allmänna förskjutningar som arbetskraftens användning undergått. Särskild uppmärksamhet ägnas därvid bland annat förekomsten av högre fackutbildning. *Kap. 3—6* redovisar de undersökningar, som verkställts av behoven av arbetskraft inom järnvägs-, spårvägs- och busstrafik samt post och tele

(kap. 3), undervisningsväsen (kap. 4), hälso- och sjukvård (kap. 5) samt social anstaltsvård m. m. (kap. 6). I kap. 7 lämnas därefter en översikt av tendenserna i personalutvecklingen inom den statliga och kommunala verksamheten på andra områden, varvid särskilt diskuteras sådana förskjutningar i personalens sammansättning som kan antagas inverka på behoven av högre utbildad arbetskraft. Det följande avsnittet, kap. 8, innehåller vissa sammanfattande synpunkter på resultaten av de föregående undersökningarna. Bland annat diskuteras behovet av utbyggnad av den högre undervisningen. Slutligen framlägges i kap. 9 förslag om inrättande av en samarbetsnämnd för planläggningen av den högre undervisningen samt av en yrkes- och utbildningsstatistisk utredningssektion i arbetsmarknadsstyrelsen.

Personalen i offentlig tjänst och den allmänna arbetskraftsutvecklingen

Den stats- och kommunalanställda personalens storlek och sammansättning

Antalet i statlig och kommunal tjänst anställda har under de senaste decennierna visat en fortgående ökning. Särskilt starkt steg det under 1940-talet, enligt folkräkningarna från 352 000 år 1940 till 494 000 år 1950, d. v. s. med över 140 000 eller omkring 40 procent. År 1930 torde motsvarande tal ha varit endast något över 280 000. Tillväxten av den stats- och kommunalanställda personalen har som framgår av det följande fortsatt även under första hälften av 1950-talet, om än i långsammare takt än under 1940-talet. Antalet kan därför — om man följer de vid folkräkningarna tillämpade redovisningsprinciperna — för närvarande antagas överstiga en halv miljon och gissningsvis uppgå till mellan 525 000 och 550 000.¹

Den kraftiga tillväxten av den i offentlig tjänst anställda personalen har uppenbarligen berott på en mångfald skiftande faktorer. Delvis har den varit av formell natur, nämligen i den meningen att verksamheter, som tidigare ombesörjts av i enskild tjänst anställd personal, förstatligats eller kommunaliserats. Detta gäller exempelvis om en del av ökningen av den statsanställda personalen inom järnvägstrafiken. Delvis kan den sägas ha berott på mer eller mindre kortsiktiga faktorer av allmänpolitisk natur, såsom det i förhållande till förkrigstiden kraftigt ökade personalantalet inom försvarsväsendet. I stor utsträckning återspeglar emellertid ökningen av den stats- och kommunalanställda personalen de förskjutningar i arbets-

¹ Vid bedömandet av nu återgivna uppgifter rörande den stats- och kommunalanställda personalens storlek — liksom även av de uppgifter ur andra källor än folkräkningarna som i det följande utnyttjas — bör beaktas att avgränsningen av dessa personalgrupper i huvudsak skett efter formella grunder. De avser sålunda i allmänhet endast den personal som kan uppfattas som direkt anställd hos och avlönad av statliga och kommunala verk och myndigheter. En inte obetydlig och på vissa områden stigande andel av den statliga och kommunala verksamheten ombesörjes emellertid i andra former, exempelvis av för ändamålet särskilt bildade aktiebolag eller stiftelser, i många fall i ekonomisk samverkan mellan stat, kommuner och enskilda. Personalen vid vissa sådana bolag, bl. a. AB Stockholms spårvägar, har dock vid folkräkningarna räknats som anställd i allmän tjänst. I de särskilda undersökningar som i det följande verkställts rörande arbetskraftsutvecklingen inom olika verksamhetsgrenar har det i allmänhet inte funnits anledning — och ofta ej heller möjligheter — att särskilda i statlig, kommunal och enskild tjänst anställd personal inom dessa områden.

kraftens användning som den allmänna ekonomiska, industriella och tekniska utvecklingen på längre sikt medfört och som kännetecknats bland annat av att en stigande andel av arbetskraften tagits i anspråk för vad som i vid bemärkelse brukar kallas serviceverksamhet.

Som en bakgrund till de följande undersökningarna lämnas i detta kapitel till en början en allmän översikt av den stats- och kommunalanställda personalens nuvarande storlek och sammansättning. Därefter skall beröras några allmänna tendenser i arbetskrafts- och befolkningsutvecklingen, vilka synes av särskild betydelse för bedömande av de anspråk på arbetskraft, som den statliga och kommunala verksamheten ställer.

Personalens fördelning på arbetsområden

Antalet hos stat, städer, landskommuner (inkl. kommunalförbund) samt landsting anställda omkring år 1950 belyses närmare av *tab. 2:1*. Talen är vad beträffar den statsanställda personalen hämtade ur riksräkenskapsverkets personalstatistik samt vad beträffar den kommunalanställda personalen huvudsakligen ur olika av socialstyrelsen utförda undersökningar. På grund av bristfälligheterna i personalstatistiken, särskilt när det gäller kommunerna, har antalet anställda delvis kunnat endast uppskattningsvis beräknas. Svenska kyrkans prästerskap samt hos de kyrkliga kommunerna anställda har inte medtagits liksom ej heller hushållningssällskapens och skogsvårdsstyrelsernas personal. Detta torde — förutom att städningpersonal inte ingår — vara den huvudsakliga förklaringen till att det i tabellen redovisade totalantalet stats- och kommunalanställda är lägre än det efter 1950 års folkräkning nyss återgivna antalet.¹

Som framgår av tabellen uppgick hela antalet stats- och kommunalanställda, om avgränsningen sker på ovannämnda sätt, till ej fullt 450 000

¹ De i tabellen lämnade uppgifterna är beträffande staten hämtade från riksräkenskapsverkets årsbok för 1951 (*tab. 14*) och avser den 1/10 1950, varvid dock vissa korrigeringar gjorts. I den i riksräkenskapsverkets årsbok 1951 förekommande kolumnen »övriga (arvodister m. fl.)» inbegreps nämligen vid undersökningstillfället 1950 ett avsevärt antal personer, för vilka det statliga uppdraget hade karaktär av bisyssla. Med anledning härav har i stället för ifrågakommande kolumn använts motsvarande tal för 1/10 1951 publicerade i riksräkenskapsverkets årsbok 1952. Beträffande den kommunala personalen har uppgifterna hämtats dels från särskilda undersökningar, som socialstyrelsen utfört på Kungl. Maj:ts uppdrag efter framställning av arbetskraftsutredningen och landstingsförbundet (Sociala Meddelanden 1951 nr 1 och 5 samt 1952 nr 2 och 8; se även Landskommunernas tidskrift 1951 nr 11), dels, vad beträffar städernas arbetarpersonal, från uppgifter som tillhandahållits av Svenska stadsförbundet och — beträffande lärare — av skolöverstyrelsen. Lärare ingår nämligen icke i de av socialstyrelsen utförda undersökningarna.

Socialstyrelsens uppgifter i fråga om städer och landskommuner avser den 1 mars 1950, medan stadsförbundets uppgifter om arbetarantalet är beräknade som medeltal för 1950. Beträffande landstingens personal har socialstyrelsen utfört tvenne undersökningar avseende den 1 november åren 1949 och 1951. De tal beträffande landstingen som använts i *tab. 2:1* är grundade på medeltal av de för dessa båda undersökningstillfällen erhållna talen.

Vissa kategorier av i offentlig tjänst anställd personal ingår icke i *tab. 2:1*. Så är fallet med svenska kyrkans prästerskap, som vid slutet av 1950 utgjorde 2 932, samt med av den kyrkliga kommunen anställda personer. Så är vidare fallet med städningpersonalen, som uppgick till 16 000 à 17 000, varav ca 8 200 i statlig tjänst, ca 4 300 anställda hos städer och ca 4 100 hos landskommuner. Vid folkräkningarna räknas även hushållningssällskapens och skogsvårdsstyrelsernas personal som kommunalt anställda. Antalet tjänstemän vid hushållningssällskap och

Tabell 2:1. I statlig och kommunal tjänst anställd personal år 1950¹

Förvaltningsgren (arbetsområde)	Staten	Städer	Lands- kom- muner	Lands- ting	Samtliga anställda			Därav	
					Män	Kv.	S:a	tjäns- temän	arbe- tare
Industri- o. kommunika- tionsverk m. m.	171 100	38 200	2 800	—	175 600	36 500	212 100	122 800	89 300
Järnvägs-, spårvägs- o. busstrafik, post o. tele	133 000	3 900	—	—	105 200	31 700	136 900	101 600	35 300
Övriga industri- o. kom- munikationsverk m. m.	38 100	34 300	2 800	—	70 400	4 800	75 200	21 200	54 000
Hälso- o. sjukvård.	12 600	15 600	100	29 400	12 000	45 700	57 700	31 900	25 800
Social anstaltsvård m. m. .	1 900	5 300	6 400	800	2 100	12 300	14 400	11 200	3 200
Undervisningsväsen	11 000	15 500	25 500	400	21 200	31 200	52 400	45 500	6 900
Kulturella och vetenskap- liga institutioner ²	3 800	900	0	—	2 600	2 100	4 700	4 500	200
Försvarsväsen	57 400	.	.	.	48 900	8 500	57 400	40 300	17 100
Rätts- o. ordningsväsen ³ .	5 100	9 400	2 200	—	13 500	3 200	16 700	16 700	—
Administration o. övrig verksamhet.	21 800	7 600	1 600	700	17 000	14 700	31 700	30 400	1 300
Summa	284 700	92 500	38 600	31 300	292 900	154 200	447 100	303 300	143 800

¹ Exkl. deltidanställd personal (mindre än halv arbetstid) och städningpersonal.

² Utanför universitet och högskolor

³ Inkl. lantmäteri- samt patent- och registreringsväsen.

år 1950. Av dessa var ca 285 000 anställda i statlig tjänst. Städerna hade ungefär 93 000 anställda, landskommuner och köpingar, inkl. kommunalförbund, ca 39 000 och landstingen ca 31 000.

De största anspråken på arbetskraft ställer de delar av den statliga och kommunala förvaltningen som i tabellen sammanförts under beteckningen industri- och kommunikationsverk m. m. och som i huvudsak innefattar de statliga och kommunala affärsdrivande verken — med undantag av försvarets fabriksverk — samt byggnads- och vägväsen. Dessa förvaltningsgrenar redovisade år 1950 ca 212 000 anställda eller ungefär 47 procent av hela antalet stats- och kommunalanställda. Enbart järnvägs-, spårvägs- och busstrafik samt post och tele sysselsatte omkring 137 000. Det bör hållas i minnet att en relativt betydande industriell verksamhet vid sidan härav förekommer inom försvarsväsendet. Antalet anställda vid försvarets fabriksverk och de varv och verkstäder som lyder direkt under försvarsgrenarna uppgick sålunda år 1950 till i runt tal 11 000.

De vid sidan av industri- och kommunikationsverk m. m. mest personalkrävande förvaltningsgrenarna är undervisningsväsen, hälso- och sjukvård samt försvarsväsen. Antalet stats- och kommunalanställda låg mellan 50 000 och 60 000 inom vart och ett av dessa områden år 1950. Social anstaltsvård m. m. — daghem och förskolor, barnhem och ungdomsvårds-

skogsvårdsstyrelser uppgick 1950 till ca 1 400 personer. Vidare räknas ofta som statligt resp. kommunalt anställd personalen vid bolag, där stat eller kommun innehar praktiskt taget samtliga aktier eller svarar för ev. driftunderskott (t. ex. AB Stockholms spårvägar med 7 170 anställda år 1950).

skolor, ålderdomshem, alkoholistanstalter, fångvårdsanstalter samt social hemhjälp — sysselsatte sammanlagt mellan 14 000 och 15 000 personer. Av den till ej fullt 17 000 redovisade personalen inom rätts- och ordningsväsen utgjordes ungefär 8 000 av polispersonal. Till rätts- och ordningsväsen har här räknats även personalen inom lantmäteriväsendet samt patent- och registreringsväsendet. Vid bibliotek, museer, arkiv och liknande samt olika statliga institutioner för forskning och undersökningar — utanför universitet och högskolor — fanns närmare 5 000 stats- och kommunalanställda.

Övriga förvaltningsgrenar har förts till en restgrupp — administration och övrig verksamhet — som bland annat innefattar personalen vid statens och kommunernas centrala administrativa organ: styrelse, finansförvaltning m. m. Av den statsanställda personalen inom denna restgrupp — år 1950 inalles 22 000 — kommer huvuddelen på några få större verk. Överståthållarämbetet och länsstyrelserna, inkl. häradskrivareorganisationen och civilförsvarsområdena, hade år 1950 ca 5 000 anställda, tullverket 4 500, arbetsmarknadsverket (arbetsmarknadsstyrelsen och den offentliga arbetsförmedlingen) 2 300, riksförsäkringsanstalten och pensionsstyrelsen sammanlagt 1 200, medan lantbruksstyrelsen med lantbruksnämnderna, utrikesförvaltningen och riksbanken hade vardera inemot tusentalet anställda. Av den till restgruppen administration och övrig verksamhet hänfödda personalen i städernas tjänst bestod ungefär 2 300 av annan inom socialvårdsförvaltningen sysselsatt personal än anstaltspersonal och social hemhjälp.

Som redan framhållits har den stats- och kommunalanställda personalen undergått en fortsatt tillväxt under första hälften av 1950-talet. *Tab. 2:2* belyser förändringarna i antalet statsanställda mellan slutet av 1950 och 1954. Till jämförelse anges även antalet anställda år 1945.

Sammanlagda antalet statsanställda har som framgår av tabellen ökat endast obetydligt under de senaste åren eller med knappt 5 000 mellan 1950 och 1954 mot 31 000 mellan 1945 och 1950. Begränsar man sig enbart till den tjänstemannaanställda personalen, uppgår ökningen sedan 1950 till 7 000 mot över 30 000 under sista hälften av 1940-talet. Utvecklingen visar emellertid stora skiljaktigheter mellan olika förvaltningsgrenar. Statens järnvägar, post- och televerken visar tillsammans en minskning av personalantalet med närmare 4 000. Större personalökningar redovisar främst grupperna övriga industri- och kommunikationsverk m. m., undervisningsväsen samt hälso- och sjukvård.

Vissa summariska uppgifter om totalantalet anställda i städer och landskommuner i början av 1955 har inhämtats av socialstyrelsen i samband med en för 1954 års familjeutredning verkställd undersökning rörande förekomsten av deltidstjänstgöring. I uppgifterna, som avsåg ett represen-

Tabell 2: 2. Antal i statlig tjänst anställda 1945, 1950 och 1954

Förvaltningsgren (arbetsområde)	Hela antalet anställda			Därav tjänstemän		
	1945	1950	1954	1945	1950	1954
Statens järnvägar, post- o. televerken	109 200	133 000	129 000	81 000	101 300	101 700
Övriga industri- o. kommunikationsverk	38 000	38 100	42 100	6 900	9 500	12 000
Hälso- o. sjukvård	10 800	12 600	14 500	10 600	12 400	14 300
Social anstaltsvård m. m.	1 500	1 900	2 200	1 400	1 900	2 100
Undervisningsväsen	6 400	11 000	13 100	5 800	10 600	12 200
Kulturella o. vetenskapliga institutioner ¹	2 800	3 800	4 200	2 600	3 700	4 100
Försvarsväsen	60 900	57 400	57 300	42 900	40 300	40 600
Rätts- o. ordningsväsen	3 700	5 100	5 500	3 700	5 100	5 500
Administration o. övrig verksamhet	20 300	21 800	21 700	18 200	21 000	20 600
Summa	253 600	284 700	289 600	173 100	205 800	213 100

¹ Utanför universitet och högskolor.

tativt urval av kommuner, ingick dock ej lärarpersonal, polispersonal, brandpersonal samt skolvaktmästare liksom ej heller städningpersonal. Bortses från dessa grupper skulle enligt undersökningen antalet anställda ha uppgått till omkring 99 000 i början av 1955, varav 83 000 hos städer och 16 000 hos köpingar och landskommuner, inkl. kommunalförbund. Den kommunalanställda polispersonalen var enligt av statistiska centralbyrån inhämtade uppgifter 8 475 den 1 januari 1955. Brandpersonalen synes med ledning av uppgifter från fackorganisationerna kunna beräknas till 2 600, medan antalet folk- och småskollärare, övrig kommunalanställd lärarpersonal samt skolvaktmästare vid samma tidpunkt torde ha uppgått till minst 41 000. Sammanlagt skulle sålunda antalet hos städer och landskommuner anställda — frånsett städningpersonal — ha varit minst 151 000 i början av 1955. Detta innebär en ökning med i runt tal 20 000 sedan 1950.

Landstingens personal, som ju till övervägande del är verksam inom hälso- och sjukvård, torde med ledning av medicinalstatistiken överslagsvis kunna beräknas ha stigit sedan 1950 med omkring 4 000 till ungefär 35 000 i början av 1955.

Utvecklingen under efterkrigstiden av den hos stat, primärkommuner och landsting anställda personalen skulle då i stort kunna sammanfattas sålunda:

	1945	1950	1954 (1955)	1945—50	1950—54 (1955)
Staten	253 600	284 700	289 600	+ 31 100	+ 4 900
Primärkommunerna	188 800	131 100	151 000	+ 42 300	+ 19 900
Landstingen	123 400	31 300	35 000	+ 7 900	+ 3 700
Summa	365 800	447 100	475 600	+ 81 300	+ 28 500

¹ Enl. Soc. Medd. 1949: 7.

Hithörande personalgrupper skulle sålunda under de senaste tio åren ha ökat med omkring 110 000 eller 30 procent. Man finner samtidigt att tillväxten varit väsentligt svagare under 1950-talet än under senare hälften av 1940-talet.

Personalens fördelning efter yrkesställning m. m

Huvudparten av personalen i offentlig tjänst är tjänstemannaanställd. Kollektivavtalsanställd (arbetar)personal förekommer, såsom framgår av tab. 2: 1, främst inom gruppens industri- och kommunikationsverk m. m. Hit hör sådana personalgrupper som byggnads- och anläggningsarbetare, banarbetare, vägunderhållsarbetare, skogsarbetare, arbetare vid kraftverk, elektriska distributionsanläggningar, gasverk m. fl. Stora kollektivavtalsanställda personalgrupper förekommer också inom försvarsväsendet. De inom undervisningsväsen, hälso- och sjukvård samt social anstaltsvård m. m. i tab. 2:1 redovisade kollektivavtalsanställda personalgrupperna utgöres huvudsakligen av ekonomi- och vårdbiträdespersonal vid sjukhus och andra vårdanstalter samt skolmåltidspersonal.

Tillämpningen av de olika anställningsformerna — kollektivavtalsanställning resp. tjänstemannaanställning — varierar emellertid och ger inte någon entydig uppfattning om personalens fördelning efter yrkesställning. Sålunda är exempelvis ekonomi- och vårdbiträdespersonalen vid sjukhus anställd som tjänstemän inom statsförvaltningen, medan däremot motsvarande kommunalanställda grupper är anställda enligt kollektivavtal. Även om man begränsar sig enbart till statsförvaltningen, förekommer skilljaktigheter i tillämpningen av de olika anställningsformerna. Ett exempel är försvarsväsendet, där relativt stora personalgrupper med likartade arbetsuppgifter som den kollektivavtalsanställda arbetarpersonalen är anställd på löneplan som civil eller civilmilitär personal (förrådsvakmästare, tekniker m. fl.). Liknande gäller de statliga industri- och kommunikationsverken.¹

För bedömande av bland annat de krav som ställes på personalens utbildning kan det vara av intresse att söka särskilja å ena sidan sådana tjänstemannagrupper som kan betraktas som biträdespersonal — skriv- och kontorsbiträden, vaktmästarpersonal, ekonomi- och vårdbiträden, underbefäl och liknande grupper — och å andra sidan de tjänstemannagrupper som har mera självständiga arbetsuppgifter eller kan räknas tillhöra de högre karriärerna. En viss ledning i detta avseende ger personalens lönegradsplacering. Uppgifter härom har dock stått till buds endast för den statsanställda personalen. Beträffande denna synes man år 1950² grovt kunna dra gränsen mellan å ena sidan biträdespersonal, å andra sidan personal, tillhörande de högre karriärerna mellan 15 och 16 lönegraderna.

¹ Se SOU 1952:3 Löneplan eller kollektivavtal.

² Efter 1950 har relativt betydande omregleringar av olika personalgruppers lönegradsplacering ägt rum.

Om så sker, skulle som framgår av *tab. 2:3* ungefär tre fjärdedelar av statstjänstemännen detta år kunna betecknas som biträdespersonal eller liknande. Antalet tjänstemän i högre karriärer var endast 16 procent av hela antalet statsanställda, inkl. arbetare.

Tabell 2:3. Statsanställd tjänstemannapersonal år 1950 efter lönegradsplacering

Förvaltningsgren (arbetsområde)	Under 16 lönegraden			Över 16 lönegraden		
	Män	Kv.	S:a	Män	Kv.	S:a
Industri- o. kommunikationsverk	56 800	25 500	82 300	14 400	800	15 200
Hälso- o. sjukv. samt social anstaltsv. m. m.	5 300	7 100	12 400	900	200	1 100
Undervisningsväsen	900	900	1 800	4 300	2 000	6 300
Försvarsväsen	19 900	6 700	26 600	12 800	100	12 900
Övriga förvaltningsgrenar	5 400	9 900	15 300	9 500	1 000	10 500
Summa	88 300	50 100	138 400	41 900	4 100	46 000

Kvinnlig personal förekommer alldeles övervägande inom biträdesgrupperna i ovan angiven mening. Ett undantag är undervisningsväsendet. Bortser man från detta återfanns år 1950 endast 2 000 eller något över 4 procent av den kvinnliga personalen i lönegrader över 15. Den övervägande delen av den kvinnliga personalen är kontorsteknisk biträdespersonal. Ett av de mera påfallande inslagen i personalutvecklingen inom de administrativa grenarna av den offentliga förvaltningen är som vi får tillfälle återkomma till i det följande — se kap. 7 — den starka tillväxten av den kvinnliga personalen, enkannerligen den kontorstekniska biträdespersonalen. Den manliga personalen i de lägre lönegraderna består inom industri- och kommunikationsverk m. m. övervägande av järnvägs- och postpersonal, inom försvarsväsendet av underbefäl och vissa civilmilitära personalgrupper (förrådsmän, tekniker m. fl.) samt inom övriga förvaltningsgrenar av tullverkets bevakningspersonal. Bortses från tullverket var inom övriga förvaltningsgrenar 80 procent av tjänstemännen i de lägre lönegraderna kvinnlig medan tjänstemännen i de högre lönegraderna till 90 procent var manlig.

Personal med viss högre fackutbildning

Av personalen i de högre karriärerna kräves i allmänhet högre skolmässig fackutbildning. Inom vissa förvaltningsgrenar har denna utbildning formen av intern verkutbildning, såsom inom försvarsväsendet (officers- och underofficersutbildning), vid järnvägarna samt inom post-, tele- och tullverken. En översikt av antalet tjänstemän med viss annan högre fackutbildning inom olika grenar av den statliga och kommunala förvaltningen lämnar *tab. 2:4*. Uppgifterna är utom vad beträffar lärarpersonal, samt läkare, tandläkare och veterinärer, hämtade ur en av socialstyrelsen för utredningens räkning verkställd undersökning och avser läget i början av år 1950.

Tabell 2: 4. I allmän tjänst anställd personal med viss högre utbildning år 1950

Utbildning / Personalsgrupp	Teol. fakult.	Jur. fakult.	Med. fakult.	Filosofisk fakultet		Tekn. högskola	Handels- högskola	Tand- läkar- högskola	Veteri- när- högskola	Lant- bruks- högskola	Skogs- högskola	Farm. inst. kurs för apotekar- exam- en	Sum- ma hög- skole- utbildade	Social- in- stitut	Tekn. läro- verk och inst.	Han- dels- gym- nasium	Total- sum- ma
				Hela an- talet	Däruv hum. nat.- vet.												
Lärarpersonal ¹	370	40	—	4 950	..	280	70	—	—	100	20	10	5 840	—	70	—	5 910
Läkare.....	—	—	3 590	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3 590	—	—	—	3 590
Tandläkare.....	—	—	—	—	—	—	—	1 114	—	—	—	—	1 114	—	—	—	1 114
Veterinärer.....	—	—	—	—	—	—	—	—	317	—	—	—	317	—	—	—	317
Administrativ o. teknisk personal m. fl....	33	3 690	513	1 527	1 208	319	417	—	—	208	327	17	9 402	1 076	5 625	927	17 030
Däruv anställd hos/ i																	
staten.....	26	2 780	13	1 162	850	312	369	—	—	197	323	17	7 189	238	4 268	592	12 287
städer.....	6	877	—	354	347	7	43	—	—	8	4	—	2 133	551	1 209	263	4 156
landskommuner.....	1	4	—	7	7	—	—	—	—	—	—	—	38	213	137	16	404
landsting.....	—	29	—	4	4	—	5	—	—	3	—	—	42	74	11	56	183
industri- o. kommunika- tionsverk....	—	140	—	64	46	18	41	—	—	15	261	—	2 291	38	3 205	188	5 722
kulturella o. veten- skapl. institutioner ²	8	60	7	767	577	190	9	—	—	23	18	9	1 007	3	179	12	1 201
försvarsväsen.....	2	151	1	131	79	52	40	—	—	1	1	1	725	8	1 645	40	2 418
rätts- o. ordnings- väsen ³	—	1 250	5	5	3	2	3	—	—	1	—	—	1 810	2	6	15	1 833
administration och annan verksamh. ⁴	23	2 089	—	560	503	57	324	—	—	168	47	7	3 569	1 025	590	672	5 856
Hela antalet	403	3 730	3 603	6 477	—	3 450	487	1 114	317	308	347	27	20 263	1 076	5 695	927	27 961

¹ Lärare med full tjänstgöring vid statliga och statsunderstödda högre skolor, inkl. universitetet o. högskolor. Delvis beräknade tal. Lärare med läkar-, tand- läkar- eller veterinärutbildning (vid medicinsk fakultet, tandläkarhögskola eller veterinärhögskolan) har dock redovisats som läkare, tandläkare resp. veteri- närer.

² Inkl. annan personal än lärare vid universitetet och högskolor.

³ Inkl. lantmätteri, patent- och registreringsväsen.

⁴ Inkl. hälso- o. sjukvård, social anstaltsvärd m. m.

⁵ Här har redovisats 13 med. kandidater; övriga med medicinsk utbildning inom dessa områden har redovisats som läkare.

Av tabellen framgår att av den stats- och kommunalanställda personalen år 1950 över 20 000 hade avlagt examen vid universitet eller högskola. Medräknas även svenska kyrkans prästerskap samt den högskoleutbildade personalen hos hushållningssällskap (huvudsakligen agronomer) och skogsvårdsstyrelser (huvudsakligen jägmästare) stiger antalet till mellan 23 000 och 24 000. Då hela den förvärvsarbetande befolkningen med universitets- eller högskoleutbildning år 1950 torde ha uppgått till knappt 50 000, betyder detta att stat och kommuner tog i anspråk i runt tal hälften av den universitets- och högskoleutbildade arbetskraften. I tabellen har även redovisats antalet tjänstemän med annan ingenjörutbildning än teknisk högskola, sammanlagt 5 700, samt med utbildning vid socialinstitut och handelsgymnasium.

Av den högskoleutbildade personalen utgjordes i runt tal 6 000 eller närmare 30 procent av lärare, fränsett dylika med läkar-, tandläkar- eller veterinärutbildning, omkring 3 600 av läkare, 1 100 av tandläkare och 300 av veterinärer. Av övriga tjänstemän, alltså huvudsakligen administrativ och teknisk personal, hade 9 400 högskoleutbildning, medan 7 600 hade annan teknisk utbildning eller utbildning vid socialinstitut eller handelsgymnasium.

Den största utbildningsgruppen, om man medräknar såväl högskoleutbildning som annan utbildning, är ingenjörerna. Fränsett lärarpersonal fanns sålunda år 1950 närmare 9 000 ingenjörer i statlig och kommunal tjänst. Av dessa togs i runt tal 5 000 i anspråk för de delar av den statliga och kommunala förvaltningen som sammanförts under beteckningen industri- och kommunikationsverk. Ett område som vid sidan härav sysselsätter en betydande ingenjörspersonal är försvarsväsendet. Det relativt stora antalet ingenjörer inom rätts- och ordningsväsen, som redovisas i tabellen, utgöres av lantmätare, vattenrättsingenjörer samt hos patent- och registreringsverket anställda ingenjörer. Inom gruppen administration och övrig verksamhet förekommer ingenjörer bland annat vid vissa statliga verk och institutioner med tekniskt kontrollerande uppgifter, såsom bilinspektionen, fartygsinspektionen, sprängämnesinspektionen m. fl. Ett ganska stort antal ingenjörer är vidare anställda vid olika statliga forskningsinstitutioner.

En betydande grupp är den juridiskt utbildade personalen som år 1950 uppgick till något över 3 700. I talet ingår ca 400 personer med kansliexamen och 160 med jur. pol.-mag.-examen. Däremot ingår ej personal med landsfiskals- eller distriktsåklagarexamen.¹ Huvuddelen av tjänstemännen med examen från juridisk fakultet är, såsom framgår av tabellen, sysselsatt inom olika grenar av administrationen. Något mer än en tredje-

¹ Antalet tjänstemän med landsfiskals- eller distriktsåklagarexamen var enligt socialstyrelsens undersökning 669. Av dessa var 499 sysselsatta inom polis- och åklagarväsendet.

del kommer på rätts- och ordningsväsen, i huvudsak domstolarna och åklagarväsendet i städerna.

Filosofisk-humanistisk och naturvetenskaplig examen är framför allt en lärarutbildning. Antalet lärare i statlig o. kommunal tjänst med denna utbildning utgjorde inemot 5 000. Vid sidan av lärarpersonalen hade år 1950 ca 1 500 tjänstemän filosofisk examen, inkl. ett femtiotal med statsvetenskaplig-filosofisk examen. Huvuddelen av dessa var humanister och utgjordes av tjänstemän vid bibliotek, arkiv, muséer o. dyl.

Det år 1950 till något över 1 000 uppgående antalet tjänstemän med utbildning vid socialinstitut utgjordes främst av anställda inom olika grenar av socialvårdsförvaltningen i städerna. Av kommunalkamrerarna i landskommuner och köpingar hade något över en tredjedel (117 av 318) dylik utbildning.

En ytterligare ökning av den högre utbildade personalen i allmän tjänst har, som belyses i de följande kapitlen, ägt rum under första hälften av 1950-talet. Sålunda har de lärargrupper, som i allmänhet har akademisk utbildning, ökat kraftigt. Likaså har antalet läkare ökat inte obetydligt. Ser man till personalen med huvudsakligen tekniska och administrativa uppgifter har framför allt den ingenjörsutbildade personalen vuxit. Däremot synes antalet tjänstemän med juridisk examen inte ha undergått någon större ökning.

Tendenser i den allmänna arbetskraftsutvecklingen

Servicenäringarnas ökade anspråk på arbetskraftsresurserna

Den kraftiga tillväxten av den stats- och kommunalanställda personalen bör som ovan framhållits ses mot bakgrunden av de allmänna förskjutningar som produktionsstrukturen och behovet av arbetskraft på olika arbetsområden undergått. Huvuddragen i denna utveckling är allmänt kända. Den har inneburit bland annat en fortgående minskning av den andel av befolkningen som tas i anspråk som arbetskraft inom jordbruk med binnärningar och — om man begränsar sig till den lejda arbetskraften — i husligt arbete. Dessa arbetsområdens sammanlagda andel av den yrkesverksamma befolkningen¹ har sjunkit från över 40 procent i början av 1930-talet till mindre än 25 procent år 1950. Bortser man från husligt arbete, vilket kan motiveras bland annat därmed att den härinom som yrkesverksam redovisade befolkningen utgör endast en mindre del av hela den arbetskraft som tages i anspråk inom privathushållen, får man en minskning av jordbrukets andel av de totala arbetskraftsresurserna från 34 procent år 1930 till 21 procent år 1950. Samtidigt har framför allt de s. k. servicenäringarna — i vidare bemärkelse byggnadsverksamhet, el-, gas- och

¹ För vinnande av jämförbarhet i tiden har genomgående bortsetts från inom jordbruket såsom yrkesverksamma redovisade kvinnliga medhjälpande familjemedlemmar.

vattenverk m. m., samfärdsel, handel och offentliga tjänster m. m. — expanderat kraftigt och ökat sin andel av arbetskraftsresurserna från 35 till 46 procent mellan 1930 och 1950. Antalet inom industri och hantverk ssyselsatta visar en väsentligt svagare ökning, nämligen från 31 till 33 procent av hela antalet yrkesverksamma, frånsett husligt arbete.

Tydligen är det här frågan om förskjutningar i arbetskraftens användning, som nära sammanhänger med den allmänna industriella och tekniska utvecklingen.¹ Samma tendenser, kännetecknade av en minskning av jordbrukets och en ökning av framför allt servicenäringarnas och särskilt då handelns och offentliga tjänsters m. m. andel av arbetskraften, återfinnes också i andra industriellt utvecklade länder. Det förhållandet att den statliga och kommunala verksamheten väsentligen är koncentrerad till servicenäringarna, dels kommunikationsväsendet, inbegripet el-, gas- och vattenförsörjning, och byggnadsverksamhet, dels tjänster i mera inskränkt bemärkelse, såsom socialvård, hälso- och sjukvård, undervisning m. m., kan därför i och för sig ses som en förklaring till den kraftiga tillväxten av den stats- och kommunalanställda personalen under de senaste decennierna.

En närmare belysning av förändringarna i dels hela antalet yrkesutövare, dels antalet därav stats- och kommunalanställda inom olika näringsgrenar under 1930- och 1940-talen lämnar *tab. 2: 5*. Uppgifterna är hämtade ur folkräkningarna. Talen för antalet stats- och kommunalanställda 1930 har delvis uppskattats med ledning av 1931 års företagsräkning. Med hänsyn till ändringar i redovisningsprinciperna har vissa omräkningar skett i syfte att i möjligaste mån få talen jämförbara.

Tabellen visar bland annat den väsentligt starkare ökningen av den stats- och kommunalanställda personalen under 1940-talet än under 1930-talet, såväl i absoluta tal som i procent av hela antalet yrkesutövare. Till stor del berodde detta på att 1940-talet innebar en stark expansion inte blott av handel och offentliga tjänster m. m. utan även av samfärdsel, el-, gas- och vattenverk m. m. samt byggnadsverksamhet. Samtidigt steg under 1940-talet även den offentliga sektorns procentuella andel av arbetskraften inom sistnämnda näringsgrenar, beroende dels på en särskilt kraftig utbyggnad av de produktionsgrenar — bland annat post, tele och radio — där driften helt eller huvudsakligen ombesörjes av offentliga företag, dels också förstatliganden av flertalet enskilda järnvägar. Även inom handel och offentliga tjänster m. m. visar under 1940-talet de speciellt offentliga arbetsom-

¹ Minskningen av jordbrukets arbetskraftsbehov bör naturligtvis bl. a. ses i sammanhang med att allt flera arbetsuppgifter i samband med den industriella utvecklingen överflyttats till industrin och servicenäringarna. Exempelvis har mekaniseringen av jordbrukstransporterna medfört att produktionen av dragkraft inte längre behöver ombesörjas av jordbruket — i form av hästuppfödning och vad därtill hör — utan övertagits av verkstadsindustri, olje-handel etc. Liknande gäller tydligen om många arbetsuppgifter i de enskilda hushållen. Från denna synpunkt skulle minskningen av dessa näringsgrenars anspråk på arbetskraft kunna sägas mindre vara ett uttryck för en arbetsbesparing än en arbetsförskjutning. Omvänt har servicenäringarnas tillväxt inte inneburit en motsvarande ökning av de reala anspråken på arbetskraft, då hithörande arbetsuppgifter förut tagit i anspråk arbetskraft inom jordbruk, industri och enskilda hushåll.

Tabell 2: 5. Hela antalet yrkesutövare samt antalet därav stats- och kommunalanställda efter näringsgren 1930—1950

Näringsgrenar	Hela antalet yrkesverksamma			Ökning el. minskning i %		Antalet stats- och kommunalanställda			D:o i % av hela antalet yrkesutövare		
	1930	1940	1950	1930/40	1940/50	1930	1940	1950	1930	1940	1950
	Jordbruk, skogsbruk o. fiske ¹	850 900	810 700	617 900	— 4,7	— 23,8	13 000	16 200	15 100	1,5	2,0
Industri o. hantverk	762 900	856 400	993 700	+ 12,3	+ 16,0	13 000	21 400	29 200	1,7	2,5	2,9
Samfärdsel jämte el-, gas- o. vattenv. m. samt byggnadsverksamhet	354 100	415 500	524 200	+ 17,3	+ 26,2	117 000	134 400	195 700	33,0	32,3	37,3
Därav Järnv., spårv.- o. busstrafik	178 700	64 500	85 400	+ 32,4	+ 32,4	..	43 800	75 600	..	67,9	88,5
Övrig transporttjänst	18 600	94 100	103 500	+ 12,9	+ 10,0	..	4 300	4 800	..	4,6	4,6
Post, tele o. radio	18 600	43 100	61 600	+ 42,9	+ 42,9	..	41 700	59 400	..	96,8	96,4
El-, gas o. vattenverk	156 800	21 500	29 400	+ 15,6	+ 36,7	..	14 900	19 900	..	69,3	67,7
Byggnadsverksamhet	519 800	192 300	244 300	+ 22,6	+ 27,0	..	29 700	36 000	..	15,4	14,7
Handel o. offentliga tjänster m. m.	291 700	671 400	841 900	+ 29,2	+ 25,4	139 000	179 800	254 400	26,7	26,8	30,2
Därav Varuhandel, hotell- o. rest.rör.	47 600	353 200	432 000	+ 21,1	+ 22,3	..	200	600	..	0,1	0,1
Socialvård o. sjukvård ²	50 600	73 500	101 100	+ 54,4	+ 37,6	..	51 100	78 900	..	69,5	78,0
Undervisning	49 700	52 200	70 000	+ 3,2	+ 34,1	..	444 100	4 620 000	..	84,5	88,6
Allm. civil och militär förvaltning ³	80 200	74 300	101 200	+ 49,5	+ 36,2	..	4 73 500	4 100 100	..	98,9	98,9
Övr. hithörande verksamhet	242 600	118 200	137 600	+ 47,4	+ 16,4	..	10 900	12 800	..	9,2	9,3
Husligt arb. o. ospec. verksamhet	2 730 300	192 200	113 400	— 20,8	— 41,0	..	200	0,1	0,0
Summa yrkesutövare ¹	2 946 200	2 946 200	3 091 100	+ 7,9	+ 4,9	282 000	352 000	494 400	10,3	11,9	16,0

¹ Exkl. medhjälpare familjemedlemmar inom jordbruk, skogsbruk och fiske.

² Socialvård och detaljgruppen sjukvård och läkarverksamhet.

³ Inkl. bibliotek, musei- och arkivväsen samt annan vetenskaplig verksamhet utom vid universitet och högskolor.

⁴ Antalet beräknat. Vid gränsdragningen mellan undervisning och allmän civil och militär förvaltning har antalet vid statliga och kommunala bibliotek, museer och arkiv anställda beräknats till 2 500 år 1940 och 3 500 år 1950.

rådena — undervisning, socialvård och sjukvård samt allmän civil och militär förvaltning — en starkare expansion än andra områden.

Som förut framhållits återfinnes samma förskjutningar i insatsen av arbetskraft på olika områden, som ovan konstaterats för vårt land, i andra industriellt utvecklade länder. Av särskilt intresse är en jämförelse med USA. Såsom framgår av nedanstående sammanställning, *tab. 2: 6*, hade i USA år 1950 jordbrukets andel av arbetskraften sjunkit till under 12 procent, samtidigt som handelns och de offentliga tjänsternas m. m. andel stigit till över 37 procent. Talen för USA kan tolkas såsom en bekräftelse på det rimliga i att man för det svenska samhället räknar med en fortsatt förskjutning av arbetskraftens fördelning på olika verksamhetsområden i huvudsaklig linje med de utvecklingstendenser som gjort sig gällande under de senaste årtiondena, innebärande framför allt ett ytterligare starkt ökat behov av arbetskraft för handel och offentliga tjänster m. m. Såsom framgått av det föregående synes också utvecklingen under första hälften av 1950-talet ha gått i denna riktning.

Tabell 2: 6. Yrkesverksam befolkning efter näringsgren i Sverige och USA år 1950: relativ fördelning i %

	Jordbruk, skogsbruk o. fiske	Industri och hantverk	Samfärd- sel, el-gas- o. vatten- verk m. m. samt byggnads- verksam- het	Handel och offentliga tjänster m. m.	Därv		Husligt arbete o. ospec. verk- samhet	Summa yrkes- utövare ¹
					varu- handel samt hotell- o. rest- rörelse	handel i övrigt samt offentliga tjänster m. m.		
Sverige	20,1	32,4	17,1	26,7	14,2	12,5	3,7	100,0
USA. . .	11,6	30,6	15,0	37,2	20,0	17,2	5,6	100,0

¹ Exkl. militär personal samt kvinnliga medhjälpande familjemedlemmar inom jordbruk, skogsbruk och fiske.

Tjänstemannapersonalens tillväxt

Förskjutningarna under de senaste decennierna i arbetskraftens fördelning efter yrkesställning och i övrigt efter arbetsfunktioner tilldrar sig vid sidan av näringsgrensförskjutningarna särskilt intresse, bland annat för bedömning av de anspråk som ställts på arbetskraftens fackutbildning. De kommer bland annat till uttryck i en väsentligt starkare ökning av tjänstemannagrupperna än av andra yrkesgrupper. Enligt folkräkningarna steg sålunda tjänstemännens andel av hela den yrkesverksamma befolkningen från knappt 16 procent år 1930 till över 27 procent 1950. Bortses från jordbruk med binärningar och husligt arbete, vilka sysselsätter ett mycket ringa antal tjänstemän, får man en ökning av tjänstemännens andel från 25 procent till 34 procent mellan samma år.

Det ökade antalet tjänstemän avspeglar, som redan dessa tal visar, till en del de allmänna förskjutningar som ägt rum i arbetskraftens fördelning

på näringsområden och branscher. Jordbrukets och det husliga arbetets minskade betydelse ur arbetskraftssynpunkt har sålunda varit en bidragande faktor. Härtill kommer att, som framgått av det föregående, de verksamheter, där tjänstemannainslaget är störst, nämligen handel och offentliga tjänster m. m., kännetecknats av en särskilt kraftig expansion. Väsentligen avspeglar emellertid ökningen av tjänstemannaantalet förskjutningar i arbetskraftens sammansättning, som varit genomgående för samtliga näringsgrenar.

Som tjänstemän brukar i statistisk mening räknas dels arbetstagargrupper med huvudsakligen tekniska och administrativa funktioner — kontorspersonal, teknisk personal och arbetsledare — vilka förekommer inom alla eller flertalet näringsgrenar, dels vissa för servicenäringsarna specifika yrkesgrupper, såsom butikspersonal, lärare, läkare, militär personal m. fl. Dessa sistnämnda grupper intar tydligen en annan ställning i produktionsprocessen än de förstnämnda. Man skulle möjligen kunna säga att de är direkt sysselsatta vid produktionen — i samma mening som man talar om direkt vid fabrikationen sysselsatta industriarbetare — i motsats till den administrativa och tekniska personalen. Tjänstemannapersonalens ökade betydelse skulle ur denna synpunkt kunna tillskrivas två samverkande utvecklingstendenser, dels en för alla näringsgrenar genomgående ökning av de personalgrupper som har administrativa och tekniska funktioner, dels, såsom belysts i det föregående, en fortgående kraftig tillväxt av de näringsgrenar och branscher — handel och offentliga tjänster m. m. — där den direkt vid produktionen sysselsatta personalen till stor del har tjänstemannaställning.

Tabell 2:7. Antal sysselsatta enligt 1951 års företagsräkning

	Män	Kvinnor	Samtliga sysselsatta	I procent av antalet år 1931		
				Män	Kvinnor	Samtliga sysselsatta
Egna företagare, inkl. medhj. fam.-medl. o. anställda företagsledare	260 200	80 500	340 700	157	158	157
Teknisk personal o. förmän	107 500	6 900	114 400	294	197	286
Förvaltnings- o. kommersiell personal	130 900	135 800	266 700	201	282	235
Butiks- samt serverings- o. kökspersonal	45 600	136 100	181 700	148	163	159
Arbetare	1 066 600	211 600	1 278 200	146	157	148
Hela antalet sysselsatta	1 610 800	570 900	2 181 700	157	178	162

En belysning av förskjutningarna i arbetskraftens sammansättning med hänsyn till yrkesställning ger de i tab. 2:7 efter företagsräkningarna återgivna talen. Medan hela antalet sysselsatta inom de näringsgrenar och bran-

scher, som omfattas av företagsräkningarna — i huvudsak industri, handel och samfärdsel jämte skogsbruk och trädgårdsskötsel — mellan 1931 och 1951 steg med 62 procent, visar enbart teknisk och administrativ personal (grupperna teknisk personal och arbetsledare samt förvaltnings- och kommersiell personal) en ökning med närmare 150 procent mellan samma år. Den allra starkaste ökningen redovisar företagsräkningarna, dels för manlig teknisk personal, inkl. arbetsledare och förmän, dels för kvinnlig kontorspersonal. Dessa båda grupper har i det närmaste tredubblats under tjugoårsperioden. Den manliga förvaltnings- och kommersiella personalen har visserligen också ökat i antal men väsentligt mindre än den kvinnliga.

Ökningen av personalen för administrativa göromål synes sålunda främst ha inneburit en ökning av biträdespersonalen — maskinskriverskor, steno-grafer, kopierings- och registreringspersonal m. fl. — som ju är övervägande kvinnlig. Samma tendenser skall vi i det följande återfinna inom den offentliga administrationen. De har intresse bland annat såtillvida som ökningen av den administrativa personalen tydligen inte i och för sig inneburit en motsvarande stegring av anspråken på personal med högre kvalificerad utbildning. En annan sak är att man inom det enskilda näringslivet och även inom den kommunala verksamheten sannolikt i större utsträckning än tidigare kommit att rekrytera de högre tjänsterna med personal med särskild skolmässig fackutbildning.

Av stor betydelse med hänsyn till anspråken på utbildningsväsendet har varit det snabbt stigande behovet av teknisk personal. Under så gott som hela den redovisade tidsperioden synes större eller mindre svårigheter framträtt att tillgodose behovet av arbetskraft med särskild ingenjörsteknisk utbildning och kanske framför allt högskolemässig sådan.

Liksom de förändringar, som arbetskraftens fördelning på näringsgrenar och branscher undergått, sammanhänger tydligen ovan berörda förskjutningar i arbetskraftens sammansättning med den allmänna industriella och tekniska utvecklingen och de möjligheter till arbetsfördelning och specialisering som denna skapat. Samtidigt som en fortsatt ökning av framför allt handelns och de offentliga tjänsternas anspråk på arbetskraft framstår som sannolik även i framtiden och därmed också ett stigande behov av arbetskraft för de speciella tjänstemannafunktioner som dessa representerar — försäljning, undervisning, sjukvård m. m. i form av butikspersonal, lärare, läkare, sjuksköterskor m. fl. — synes man, därest man över huvud vill räkna med en fortsatt ekonomisk expansion, kunna förvänta att en stigande andel av arbetskraften i framtiden kommer att behöva tagas i anspråk för tekniska och organisatoriska arbetsuppgifter. Som en illustration till de tänkbara utvecklingslinjerna kan även i detta fall en jämförelse mellan arbetskraftens sammansättning i Sverige och USA tjäna.

Som framgår av *tab. 2: 8* tillhör en väsentligt större del av arbetskraften i USA yrkesgrupper, som brukar hänföras till tjänstemannayrkena. Medan

1930 års folkräkning tyder dock på att en relativt sett betydande ökning av antalet yrkesverksamma med studentexamen och/eller högskoleutbildning ägt rum under de femton åren mellan 1930 och 1945. Ökningen torde ha varit minst 50 procent.

Tab. 2: 9 ger en uppfattning om hur den del av arbetskraften som år 1945 hade studentexamen eller högskoleutbildning fördelade sig på olika näringsgrenar. Det bör beaktas att uppgifterna om högskoleutbildning endast avser personer över 30 år. Vidare ingår under rubriken högskoleutbildning i nedanstående tal även utbildning vid krigshögskola, gymnastiklärar- och sjukgymnastutbildning samt utbildning vid musik- och konsthögskola.

Tabell 2:9. Förvärvsarbetande personer med studentexamen samt förvärvsarbetande personer över 30 år med högskoleutbildning enligt 1945 års folkräkning¹

	Hela antalet	Därav i procent inom				
		jordbruk med binärningar	industri och hantverk ²	samfärdsel	handel	offentliga tjänster m. m.
Med studentexamen	76 800	3,1	13,7	5,4	19,0	58,8
Med högskoleutbildning	43 600	4,4	12,3	1,7	13,4	68,2

¹ Uppskrivna tal.

² Inkl. byggnadsverksamhet samt el-, gas- och vattenverk m. m.

Huvuddelen av den högre utbildade arbetskraften återfinnes, som synes, inom gruppen offentliga tjänster m. m. Detta förhållande får tydligen bland annat ses mot bakgrunden av att den högskolemässigt organiserade undervisningen från början främst tillkommit för att tillgodose statens — inkl. kyrkans — behov av kvalificerad arbetskraft för olika arbetsuppgifter. Hit hör också sådana områden där samhället tidigt uppställt krav på särskild legitimation av yrkesutövarna, såsom beträffande läkarna, även om dessa inte varit anställda i offentlig tjänst. Koncentrationen till de offentliga tjänsternas område gäller därför också främst om de traditionella akademiska utbildningsgrupperna — teologer, jurister, medicinare och filosofer. Av den förvärvsarbetande befolkningen med dylik akademisk utbildning var år 1945 över 80 procent sysselsatta inom gruppen offentliga tjänster m. m. Däremot kom på denna grupp endast en fjärdedel av dem som hade utbildning vid teknisk högskola eller handelshögskola.

Studentantalet. Som framgår av tab. 2: 10 å följande sida har antalet årligen avlagda studentamina undergått en fortgående ökning under de senaste femtio åren, från ca tusentalet vid seklets början till närmare 6 000 vid mitten av 1950-talet. I synnerhet under den sista femårsperioden har ökningen varit betydande. Åren 1951—1954 utgjorde sålunda antalet studentamina resp. 4 519, 4 898, 5 070 och 5 360. För 1955 har skolöverstyrelsen preliminärt uppskattat antalet till 5 900.

Tabell 2: 10. Antal studentexamina i medeltal per år 1901—1955

	1901/ 05	1906/ 10	1911/ 15	1916/ 20	1921/ 25	1926/ 30	1931/ 35	1936/ 40	1941/ 45	1946/ 50	1950/ 55
Antal studentexamina i medeltal per år	1 133	1 540	1 750	1 990	2 110	2 440	2 520	3 570	4 070	4 260	5 150 ¹
Därav av kvinnor	—	27	243	320	399	553	684	1 132	1 424	1 590	2 050 ¹
Under femårsperioden avlagda studentexamina i % av åldersgruppen 20—24 år vid periodens slut.	1,3	1,7	1,8	2,0	2,0	2,2	2,3	3,3	3,9	4,6	6,2

¹ Preliminära tal.

Då genomsnittsåldern vid studentexamens avläggande sedan gammalt varit omkring 20 år, kan man för att grovt belysa förekomsten av studentexamen i olika åldersgrupper lämpligen uttrycka antalet under en femårsperiod avlagda examina i procent av befolkningen i 20—24-årsåldern vid femårsperiodens slut. Man finner att detta procenttal har stigit från 1,7 år 1910 till 4,6 år 1950. För de tre senaste åren — 1953, 1954 och 1955 — ger en motsvarande beräkning av antalet studentexamina i förhållande till antalet tjugoåringar vid årets slut procentalen 6,3, 6,6 och 7,2. Detta innebär att medan av den befolkning som nu är i 65-årsåldern mindre än två procent är studenter, har mellan sex och sju procent av dem som nu kommer upp i arbetsåldrarna avlagt studentexamen. I själva verket blir skillnaderna mellan de yngre och äldre åldrarna, om man ser till sådan skolutbildning överhuvud, som kvalificerar för studier på högskolestadiet, ännu större än dessa siffror antyder. Samtidigt har nämligen också antalet avgångsexamina från handelsgymnasier, tekniska läroverk, folk- och småskoleseminarier, socialinstitut m. fl. skolor, som ger en med de allmänna gymnasierna i stort sett likvärdig utbildning, ökat kraftigt.¹ Tas hänsyn

¹ Antal avgångsexamina vid vissa fackgymnasier i medeltal per år belyses av nedanstående sammanställning:

	1931/ 35	1936/ 40	1941/ 45	1946/ 50	1951	1952	1953
Handelsgymnasier (exkl. studentlinje)	310	379	481	562	531	1 628	1 766
Tekniska läroverk	178	239	374	598	749	719	738
Folkskoleseminarier, 4-årig linje	405	242	158	254	706	811	812
Småskoleseminarier	194	65	119	711	871	928	649
Summa	1 087	925	1 132	2 125	2 857	3 086	2 965
D:o i procent av 1/5 av åldersgruppen 20—24 år vid periodens slut	1,0	0,9	1,1	2,3	3,3	3,7	3,6

¹ Preliminära uppgifter.

² För åren 1951—1953 har räknats i procent av tjugoåringarna vid årets slut.

även härtill, torde i runt tal 10 procent av dem som nu är i 20—25-årsåldern ha studentexamen eller därmed likvärdig examen.

Med utgångspunkt från procenttalen i tab. 2: 10 kan antalet studenter år 1955 i åldrarna 20—64 år beräknas till ca 133 000. Detta innebär en ökning med omkring 71 000 eller mer än en fördubbling sedan 1930. Det är tydligt att även om den procentuella andel av ungdomarna som årligen avlägger studentexamen inte undergår någon ytterligare ökning utan kvarliggert på den nivå som uppnåtts vid mitten av 1950-talet, kommer dock antalet studenter i de arbetsföra åldrarna att stiga snabbt under det närmaste årtiondet, såväl absolut som relativt. Man får sålunda redan under denna förutsättning en ökning av studentantalet i åldern 20—64 med ca 35 procent eller till närmare 180 000 år 1965.

I själva verket har man emellertid goda skäl att anta en väsentligt starkare ökning. Härför talar framför allt den ökade tillströmningen under senare år till de skolor, som leder fram till studentexamen. Antas sålunda att de elever som nu går i realskolor och motsvarande i ungefär samma utsträckning som hittills fortsätter sina studier fram till studentexamen, kan antalet årligen avlagda studentexamina väntas stiga till omkring 8 000 redan under slutet av 1950-talet. En fortsatt ökning upp till åtminstone 11—12 000 omkring år 1965 ter sig inte osannolik mot bakgrunden av utvecklingstendenserna inom undervisningsväsendet (se kap. 4). Utgår man härifrån skulle antalet personer med studentexamen i åldrarna 20—64 år komma att närma sig 200 000 vid mitten av 1960-talet. Jämfört med 1955 betyder detta en ökning med en tredjedel eller i absoluta tal ca 65 000, alltså en nästan lika stark ökning under den närmaste tioårsperioden som under hela tjugofemårsperioden 1930—55. Det bör beaktas att i dessa räkneexempel hänsyn ändock inte tagits till förut omnämnda med studentexamen i flera avseenden likvärdiga avgångsexamina från olika fackskolor, vilka sedan länge ökat i ungefär samma takt som antalet studentexamina.¹

Antalet universitets- och högskoleutbildade. Utvecklingen är i detta fall svårare att studera dels på grund av att samma person kan avlägga flera olika examina, dels att åldern vid examens avläggande är mera varierande. För att emellertid ge någon uppfattning om tendenserna har i tab. 2: 11 antalet huvudexamina vid de olika fakulteterna och fackhögskolorna summe-

¹ Ibland har hävdats, att »begåvningsreservens» storlek småningom skulle sätta en övre gräns för en ytterligare ökning av antalet personer som kan avlägga studentexamen eller därmed jämförlig examen. Det har dock inte visats att detta spörsmål hittills haft eller under överskådlig tid kan väntas äga någon praktisk betydelse vid bedömning av utvecklingstendenserna i fråga om antalet personer, som förvärvat högre utbildning. Nämnas kan i detta sammanhang att enligt vissa amerikanska undersökningar omkring en tredjedel av befolkningen i USA skulle ha de för universitetsstudier eller högre tekniska studier nödiga förutsättningarna (Se C. E. Sjöstedt och W. Sjöstrand: Skola och undervisning i Sverige och andra länder. Stockholm 1952. Sid. 325.)

rats.¹ För att få en korrigerig för dubbelräkningar har endast medräknats halva antalet fil. kand.-examina. Denna examen har nämligen i stor utsträckning haft karaktären av en förberedande examen, framför allt för dem som sedermera avlägger teol. kand.-, pol. mag.- eller fil. mag.-examen.

Redan Wicksell-Jerneman påpekade att i genomsnitt ungefär hälften av dem som avlade studentexamen fortsatte sina studier till högskoleexamen.² En bekräftelse härpå synes man få om man, såsom skett i tab. 2: 11, uttrycker antalet under en femårsperiod avlagda högskoleexamina i procent

Tabell 2: 11. Antal huvudexamina vid universitet och högskolor 1911—1954

	1911/ 15	1916/ 20	1921/ 25	1926/ 30	1931/ 35	1936/ 40	1941/ 45	1946/ 50	1951/ 54	1951	1952	1953	1954
Antal examina i medeltal per år	800	830	1 020	1 210	1 420	1 410	1 680	1 930	2 185	2 118	2 026	2 248	2 351
I % av under föregående femårsperiod i medeltal avlagda studentexamina ¹ . . .	52	47	51	57	58	56	47	47	52	51	48	54	55

¹ För åren 1951—54 har räknats med antalet fem år tidigare avlagda examina.

av under närmast föregående femårsperiod avlagda studentexamina. Den genomsnittliga studietiden fram till ifrågavarande examina torde nämligen hålla sig omkring fem år.

Då beräkningsmetoden är mycket grov, vågar man givetvis inte dra alltför vittgående slutsatser av de variationer som serien utvisar. Dessa är dock relativt små. Möjligen kan man sätta variationerna i samband med skiftningarna i konjunkturläget. Att en viss konjunkturkänslighet utmärkt tillströmningen till högskolorna — liksom för övrigt också till andra utbildningsanstalter — har ofta påpekats. I en lågkonjunktur torde sålunda en relativt större andel av studenterna fortsätta sina studier i avvaktan på att lämpliga arbetstillfällen skall erbjudas än i en högkonjunktur, då goda arbetsmöjligheter står till buds omedelbart efter studentexamen.

Svårare att bedöma är i vilken mån antalet avlagda examina kan påverkas av det förhållandet att flertalet fackhögskolor, inkl. de medicinska fakulteterna, ävensom studierna i vissa naturvetenskapliga ämnen är spär-

¹ Teol. kand., jur. kand., kansliexamen, med. lic., fil. mag., pol. mag., fil. kand., civilingenjörsex., civilekonomex., tandläkarex., farm. kand., veterinärex., agronomex. samt jägmästarex.

² Det antal studenter som påbörjar studier vid högskolor är väsentligt högre — i runt tal kanske omkring 75 procent. Liksom vid andra högre skolor avbryter en stor del av de studerande sina studier innan avgångsexamen erhållits.

rade, d. v. s. mottar endast ett visst fixerat antal studenter per termin i nybörjarkurserna. Sannolikt har spärrarna dock hittills i mindre grad påverkat totalantalet personer som förvärvar högskoleutbildning men däremot i större utsträckning deras fördelning på olika utbildningslinjer. Spärrarna torde emellertid bland annat också bidra till en förlängning av utbildningstiderna genom ökade krav på de inträdessökandes meriter. Man bör emellertid samtidigt konstatera att antalet högskolestuderande — med hänsyn tagen till befolkningens storlek — hittills varit litet i Sverige jämfört med motsvarande antal i ett flertal andra länder, inbegripet våra nordiska grannländer.¹ I vilken mån detta berott på att själva den högskolemässiga undervisningsorganisationen i vårt land inte varit lika utbyggd som i dessa länder eller på andra förhållanden, undandrar sig bedömande.

Mot bakgrunden av den starka ökning av studentantalet som kan väntas under de närmaste åren och den relativt fasta andel av studenterna som hittills brukat fortsätta sina studier på högskolestadiet borde man — under förutsättning att undervisningsväsendet utbygges i en takt motsvarande den ökade efterfrågan — kunna förvänta att också antalet personer som avlägger högskoleexamen kraftigt ökar särskilt från slutet av 1950-talet. Räknar man med samma relation mellan högskoleexamina och under närmast föregående femårsperiod avlagda studentexamina, som den som förelegat under 1940-talet, skulle antalet högskoleexamina stiga till i genomsnitt 3 200 per år under första hälften av 1960-talet mot knappt 2 000 under senare hälften av 1940-talet. Då under senare år den andel av studenterna som fortsätter studierna på högskolestadiet åter ökat, är en starkare stegring i examenstalen inte osannolik.

Vi har ovan framhållit att en relativt kraftig ökning av antalet yrkesutövare med högskoleutbildning synes ha ägt rum mellan 1930 och 1945. En ytterligare belysning av utvecklingen sedan 1930-talet kan erhållas med utgångspunkt från de beräkningar över antalet personer i olika åldrar med högskoleexamen som verkställdes av Wicksell-Jerneman. Enligt dessa beräkningar uppgick vid slutet av år 1933 antalet personer i 20—64-årsåldern med dylik examen till något över 27 000. Den ökning av antalet examina som därefter ägt rum kan beräknas ha inneburit att antalet högskoleutbildade personer i dessa åldrar stigit till närmare det dubbla eller omkring 50 000 i början av 1950-talet (år 1953). Antages en fortsatt ökning av antalet årligen avlagda examina av nyss angivna storleksordning skulle antalet personer i arbetsåldrarna med akademisk examen under närmaste tioårsperioden stiga med ytterligare ca 30 procent eller till ca 65 000. Detta torde ändock vara lågt räknat.

Medan totalantalet personer som ägnar sig åt högskolestudier liksom antalet studentexamina visar en relativt jämn utvecklingstrend, som i

¹ Se bl. a. Vidgat tillträde till högre studier. SOU 1952: 29, sid. 17.

huvudsak torde få ses mot bakgrunden av faktorer som är gemensamma för undervisningsväsendet i dess helhet, bestäms fördelningen av de studerande på olika utbildningsgrenar uppenbarligen av mera speciella faktorer. Vi har nyss nämnt platstillgången på olika utbildningslinjer som en betydelsefull sådan faktor. I de fall denna i och för sig inte sätter någon spärr, påverkas valet av utbildningslinje uppenbarligen mer eller mindre av hur arbetsmarknadsutsikterna på olika banor bedöms.

Tabell 2: 12. Antal högskoleexamina i medeltal per år 1911—1955

År ¹	Teol. kand.	Jur. kand.	Med. lic.	Fil. mag.	Civiling.	Civil-ekon. ²	Tand-läkare
1911/15	52	98	41	184	168	46	25
1915/20	82	117	69	110	172	65	35
1921/25	78	139	123	108	221	60	47
1926/30	112	186	131	185	191	68	92
1931/35	145	165	133	198	250	113	162
1936/40	114	187	150	202	281	115	84
1941/45	103	221	163	243	354	129	104
1946/50	83	205	184	239	445	197	131
1951/54	60	212	198	427	492	189	159
1951	72	254	213	303	502	204	137
1952	48	183	196	328	499	205	162
1953	64	201	172	455	485	178	179
1954	54	211	210	620	486	169	158
1955 ³	50	199	220	617	583	164	175

¹ Beträffande vissa av examina föreligger redovisningen per läsår. I så fall har femårsperioden räknats fr. o. m. höstterminen i det årtal varmed perioden börjar t. o. m. vårterminen året efter det år som anges som periodens slut. Beträffande teol. kand., jur. kand., med. lic. och fil. mag. har läsårsberäkning använts för tiden 1911—1930 och kalenderårsredovisning fr. o. m. år 1931. Under vårterminen 1931 avlagda examina har på så sätt blivit dubbelredovisade.

² Tidigare DHS och DHG.

³ Läsåret 1954/55.

Tab. 2: 12 ger en översikt av förändringarna under de senaste fyrtio åren beträffande de kvantitativt betydelsefullaste högskoleexamina. Av förut anförda skäl har fil. kand.-examen ej medtagits.

Relativt stora skiljaktigheter framträder mellan olika utbildningsbanor. Sett på längre sikt visar civilingenjörs- och civilekonomutbildningen den största stegringen, medan däremot den teologiska utbildningen gått kraftigt tillbaka efter att ha uppnått ett toppläge i början av 1930-talet. Antalet årligen avlagda jur. kand.-examina visar mycket små förändringar sedan slutet av 1920-talet. En ökning om än ganska liten i förhållande till 1930-talet framträder för läkar- och tandläkarexamina. Den största ökningen under senaste åren har lärarutbildningen — fil. mag.-examina — undergått. Ökningen har i detta fall dock delvis utgjort ett engångstillskott, betingat av den nedskärning av examensfordringarna som skedde år 1953 (se kap. 4).

Med utgångspunkt från de uppgifter som Wicksell-Jerneman lämnat be-

Tabell 2:13. Antal personer under 65 år med viss examen

Vid slutet av år	Teologer	Jurister	Medicinare	Filosofor	Civiling.	Civilekon. ¹	Tandläkare
1933	2 800	4 800	2 500	7 500	5 100	1 500	1 700
1953	3 400	6 800	4 800	14 800	10 300	4 200	3 500

¹ Tidigare DHS och DHG.

träffande åldersfördelningen inom olika akademikergrupper år 1933 kan man också bilda sig en uppfattning om hur antalet personer under 65 år med angivna examina förändrats. Utvecklingen illustreras av *tab. 2:13*. Den starka ökningen av antalet vid handelshögskola utbildade personer får ses mot bakgrunden av att denna utbildning är av relativt ungt datum. Ökningen torde emellertid också liksom ökningen av antalet personer med civilingenjörsexamen böra sammanställas med det starkt ökade behovet av arbetskraft för administrativa och tekniska arbetsuppgifter. Anmärkningsvärd är dock mot bakgrunden av den starka expansionen av de administrativa arbetsuppgifterna den förhållandevis svaga ökningen av antalet personer med juridisk examen. Sannolikt har civilekonomexamen och statsvetenskaplig examen i viss utsträckning ersatt jur. kand.-examen, där det inte gällt rent juridiska arbetsuppgifter. Särskilt torde detta ha varit fallet inom industri och handel, intresseorganisationer m. m. Även inom den statliga förvaltningen har det blivit vanligare — i den mån gällande kompetensföreskrifter inte lagt hinder i vägen — att anställa företagsekonomiskt och statsvetenskapligt utbildad personal (se kap. 7).

Med hänsyn till den mångfald olika faktorer som påverkar fördelningen av de högskolestuderande på olika utbildningslinjer är det inte möjligt att ställa någon närmare prognos om hur denna i framtiden kan komma att gestalta sig. På kort sikt kan dock som redan framhållits utexaminationen betraktas som mer eller mindre bunden genom den tid som utbildningen tar

Tabell 2:14. Nyinskrivningar vid universitet och vissa högskolor 1944—1954

År	Teol. fak.	Jur. fak.	Med. fak.	Fil. fakultet		Tekn. högskola	Handels- högskola	Tandl.- högskola
				hum.	nat.vet.			
1944	37	457	185	1 782		530	312	131
1945	46	424	185	1 820		517	304	203
1946	71	385	195	1 110	437	527	281	164
1947	71	306	219	1 288	495	526	290	198
1948	67	390	230	1 357	480	557	287	188
1949	71	433	271	1 473	455	620	295	193
1950	53	509	304	1 680	461	590	296	182
1951	52	465	306	1 899	421	624	307	189
1952	39	290	310	2 112	554	611	311	185
1953	50	247	308	2 428	598	613	316	185
1954	58	284	309	2 693	653	637	315	184

i anspråk, kanske i viss utsträckning också genom att högskolornas undervisningsorganisation är statsfinansiellt mera bunden än övriga skolformers.

För att ge en uppfattning om utvecklingen under de närmaste åren har i tab. 2: 14 sammanställts vissa uppgifter om antalet inskrivningar vid de olika fakulteterna och fackhögskolorna enligt universitetsstatistiken. Uppgifterna för medicinska fakulteterna avser dock antalet intagna i nybörjarkurserna (se kap. 5).¹ Talen tyder i första hand på en kraftig ökning av utexaminationen inom de filosofiska fakulteterna, vilket uppenbarligen får ses mot bakgrunden av den stora efterfrågan på akademiskt utbildade lärarkrafter. Även läkarutbildningen visar en stark ökning som följd av den utbyggnad av dessa delar av undervisningsväsendet som skett under senaste åren.

Befolkningsutveckling och förändringar i de samlade arbetskraftstillgångarna

Den allmänna befolkningsutvecklingen

Förändringarna i befolkningens storlek, ålderssammansättning och geografiska fördelning har betydelse för bedömning av såväl hur tillgången på arbetskraft i stort kan komma att utveckla sig som av de anspråk som kan komma att ställas på olika offentliga verksamheter, framför allt undervisningsväsendet men även hälso- och sjukvård, socialvård och vissa andra områden. Vidare röner tydligen anspråken på den kommunala verksamheten över huvud inflytande av att bebyggelsen i stigande utsträckning koncentreras till städer och andra tätorter. Vi skall därför här

¹ Uppgifterna avser hela antalet nyinskrivningar vid vederbörande fakultet eller fackhögskola. Frånräknar man de studerande som tidigare varit inskrivna vid annan fakultet eller fackhögskola, ävensom utlännningar, får man följande tal för antalet nyinskrivningar i egentlig mening. Skillnaderna mellan dessa och de i tab. 2: 14 redovisade talen är som synes störst beträffande de spärrade fackhögskolorna. Tydligen beror detta på att ett relativt stort antal inträdessökande till dessa högskolor först söker sig till de fria fakulteterna för att genom studier där meritera sig för inträde vid vederbörande fackhögskola.

År	Jur. fak.	Med. fak.	Fil. fakultet		Tekn. högskolan	Handels- högskolan	Tandläkar- högskolan
			hum.	nat.vet.			
1944	366	181	1 267		463	225	91
1945	348	192	1 257		440	185	135
1946	334	176	716	342	425	185	124
1947	257	196	947	391	420	213	172
1948	338	184	999	393	477	210	158
1949	384	219	1 105	369	540	198	156
1950	439	271	1 338	386	528	205	163
1951	405	215	1 512	326	559	202	138
1952	245	186	1 752	446	538	230	116
1953	196	189	1 987	472	550	234	124
1954	237	182	2 280	540	540	243	116

Tabell 2: 15. Beräknad folkmängd efter ålder 1950—1965

Åldersår	Folkmängd år 1950	Ökning (+) eller minskning (—)					
		Absoluta tal			I procent		
		1950/55	1955/60	1960/65	1950/55	1955/60	1960/65
0—6	868 756	— 116 000	— 66 600	— 17 100	— 13,3	— 8,8	— 2,5
7—14	781 946	+ 183 200	— 45 000	— 107 800	+ 23,4	— 4,7	— 11,7
15—19	416 290	+ 33 200	+ 137 300	+ 13 900	+ 8,0	+ 30,5	+ 2,4
20—34	1 535 234	— 137 100	— 89 300	+ 124 200	— 8,9	— 6,4	+ 9,5
35—64	2 718 510	+ 133 000	+ 89 300	— 25 000	+ 4,9	+ 3,1	— 0,9
65— ω	721 093	+ 65 200	+ 67 200	+ 75 000	+ 9,0	+ 8,5	+ 8,8
Hela folk- mängden	7 041 829	+ 161 500	+ 92 900	+ 63 200	+ 2,3	+ 1,3	+ 0,9
därav							
15—64 år	4 670 034	+ 29 100	+ 137 200	+ 113 200	+ 0,6	+ 2,9	+ 2,3
15— ω	5 391 127	+ 94 300	+ 204 400	+ 188 200	+ 1,7	+ 3,7	+ 3,3

något beröra de premisser i detta hänseende, på vilka våra beräkningar bygger.

Tab. 2: 15 lämnar en sammanfattande översikt av de beräknade förändringarna i befolkningens storlek och ålderssammansättning under 1950-talet och första hälften av 1960-talet.¹ Liksom vid varje bedömning av den framtida befolkningsutvecklingen är det största osäkerhetsmomentet antagandena om det framtida antalet födda. I stort sett innebär dessa att antalet födda sjunker från 105 000 år 1955 till 100 000 i genomsnitt för perioden 1955—1965. Vad beträffar dödligheten i olika åldrar har den observerade dödligheten 1945—1950 använts. Möjligen innebär detta beräkningssätt, ävensom det förhållandet att vid framskrivningen hänsyn inte tagits till eventuellt framtida invandringsöverskott, någon undervärdering av den framtida tillväxten.

Liksom i våra nordiska grannländer, och för övrigt i flertalet västerländska stater, har befolkningsutvecklingen i Sverige under de senaste decennierna i stor utsträckning fått sin prägel av de kraftiga fluktuationerna i födelsetalen med åtföljande starka förändringar i barn och ungdomsåldrarnas storlek.

Särskilt intresse tilldrar sig med hänsyn till anspråken på undervisningsväsendet åldrarna 7—13 år, alltså de sju årsklasser som för närvarande allmänt är underkastade obligatorisk skolplikt. Antalet barn i dessa åldrar, som nådde ett minimum under första hälften av 1940-talet, har under det senaste årtiondet stigit med 284 000 eller närmare 50 procent. Under det närmaste årtiondet kan det åter väntas nedgå. Maximiantalet nås sålunda år 1956. Minskningen, vars storlek i sista hand blir beroende av

¹ Befolkningsframskrivningen har verkställt av fil. lic. Erik Höök, Industriens utredningsinstitut. Se även bilaga 2.

födelseföretalen under de allra närmaste åren, har beräknats till 160 000 eller 18,5 procent. Å andra sidan har man under det närmaste årtiondet och framför allt under den närmaste femårsperioden att vänta en mycket stark ökning av antalet ungdomar i åldrarna närmast över den obligatoriska skolåldern, vilket ställer särskilda anspråk på bland annat den högre undervisningen. Sålunda beräknas antalet ungdomar i åldrarna 14—19 år stiga med omkring 170 000 eller över 30 procent mellan 1955 och 1960.

Den fortgående tillväxten av antalet åldringar har i den offentliga debatten under senare år ofta dragit uppmärksamheten till sig. Befolkningen över 65 år har under 1940-talet och första hälften av 1950-talet stigit med i genomsnitt ca 10 procent per femårsperiod. Sannolikt kommer ökningen av dessa åldersgrupper att fortsätta i ungefär samma takt under det närmaste årtiondet.

Tätortsbefolkningens tillväxt

Ännu år 1930 var närmare hälften av befolkningen bosatt på den egentliga landsbygden. År 1950 var detta fallet med endast en tredjedel medan två tredjedelar var bosatt i tätbebyggelse. En belysning av tätortsbefolkningens tillväxt under de senaste två decennierna ger *tab. 2: 16*, som dock avser endast befolkningen i administrativa tätorter. Som framgår av tabellen steg befolkningen i dessa tätorter — bortsett från områdesregleringar — med 14 procent under 1930-talet och 25 procent under 1950-talet. Under sista femårsperioden var ökningen 8 procent. Motsvarande procenttal för befolkningstillväxten i riket som helhet var 4, 11 och 3,5 procent.

De höga talen för 1940-talet i jämförelse med 1930-talet och 1950-talets första hälft betingas givetvis av de stora förändringarna i födelseföretalen. Begränsar man sig till enbart den vuxna befolkningen blir serien, som synes, jämnare. I städerna ökade den vuxna befolkningen med ca 19 pro-

Tabell 2: 16. Befolkningstillväxt i riket och i administrativa tätorter 1930—1954 i %¹

År	Hela befolkningen				Befolkning över 15 år	
	Hela riket	Samtliga administrativa tätorter ²	Samtliga städer	Stor-Stockholm	Hela riket	Samtliga städer
1930/40.....	3,7	13,6	14,6	17,5	9,7	19,1
1940/50.....	10,6	24,5	25,0	28,3	6,4	16,7
1945/50.....	5,5	11,8	11,6	12,1	3,1	7,7
1949/54.....	3,5	7,7	7,6	7,8

¹ Procenttalen har uträknats enligt den s. k. kedjemetoden. Se även Gösta Ahlberg, *Befolkningsutvecklingen och urbaniseringen i Sverige år 1911—1950*, tab. 44.

² Den i administrativa tätorter bosatta befolkningen utgjorde år 1950 över 80 procent av hela tätortsbefolkningen.

cent under 1930-talet och 17 procent under 1940-talet. För samtliga tätorter torde skillnaderna mellan de båda decennierna i fråga om den vuxna befolkningens tillväxt bli ännu mindre.

Tillväxten av tätortsbefolkningen, enkannerligen den vuxna befolkningen, är ett uttryck för de förskjutningar som arbetskraftens fördelning på näringsområden undergått, kännetecknade av en minskning av antalet inom jord- och skogsbruk sysselsatta och en ökning av antalet sysselsatta inom industri och andra näringsgrenar. En bedömning av den framtida befolkningsutvecklingen i tätorterna skulle därför kunna sägas bli liktydig med en bedömning av de förskjutningar som arbetskraftens näringsgrensfördelning i framtiden kan väntas undergå. Antar man att »tätortsnäringsarna» fortsätter att expandera i ungefär samma takt som förut, bör man också kunna räkna med en fortsatt ökning av tätortsbefolkningen — i första hand då den vuxna befolkningen — i ungefär samma takt och följaktligen en fortsatt inflyttning till tätorterna, tillräcklig för att täcka skillnaden mellan deras naturliga befolkningstillväxt och den befolkning som fordras för att tillgodose arbetskraftbehovet. Då den naturliga befolkningstillväxten i framtiden kan väntas bli relativt gynnsammare för tätorterna än tidigare på grund av de förskjutningar som tätortsbefolkningens åldersfördelning undergått till följd av den hittillsvarande omflyttningen, skulle dock en något mindre del av arbetskraftsbehovet än förut behöva täckas genom inflyttning.

Emellertid har det för att belysa de tänkbara förändringarna i tätorts- resp. landsbygdsbefolkningens storlek och ålderssammansättning synts lämpligare att göra ett konkret flyttningsantagande. Härvid har utgångspunkten varit inflyttningen till städer och s. k. D-kommuner, dvs. landskommuner, där minst två tredjedelar av befolkningen är bosatt i tätorter. Dessa hade under 1940-talet ett inflyttningsöverskott av i genomsnitt 33 000 per år. Antagandet innebär att inflyttningsöverskottet under tidsperioden 1950—1965 sjunker till omkring 25 000 per år, dvs. med omkring 25 procent jämfört med 1940-talet. Befolkningsutvecklingen i tätorterna resp. den egentliga landsbygden (glesbebyggelsen) skulle då gestalta sig på sätt framgår av *tab. 2: 17*, om ålderssammansättningen hos de inflyttande antages förbli i stort sett oförändrad.¹

Man observerar bland annat att såväl antalet barn i skolåldern som 15—19-åringarna visar en relativt kraftigare tillväxt i tätorterna än på landsbygden. Detsamma gäller åldringarna. Båda dessa företeelser är endast i relativt ringa mån beroende av flyttningsantagandena, då flyttningsrörelserna väsentligen är koncentrerade till de yngre arbetsåldrarna.

Ser man till den vuxna tätortsbefolkningen skulle denna redan vid ovan nämnda relativt låga flyttningsantaganden kunna väntas tillväxa med ca

¹ Beräkningen har utförts av fil. lic. Erik Höök. Se även dennes arbete, *Befolkningsutveckling och arbetskraftsförsörjning*. Stockholm 1952.

Tabell 2:17. Beräknad folkmängd i städer och D-kommuner samt i riket i övrigt 1950—1965

Åldersår	Folkmängd 1950 i städer och D-kommuner (1000-tal)	Ökning (+) eller minskning (—) i procent			Folkmängd 1950 i riket i övrigt (1000-tal)	Ökning (+) eller minskning (—) i procent		
		1950/55	1955/60	1960/65		1950/55	1955/60	1960/65
0—6	492	— 8	— 2	+ 4	377	—9	— 8	— 6
7—14	389	+ 38	+ 1	— 5	392	+ 8	— 7	— 9
15—19	217	+ 8	+ 45	+ 8	197	+ 8	+ 15	— 14
20—64	2 466	+ 3	+ 3	+ 6	1 783	— 5	— 5	— 4
65— ω	350	+ 14	+ 13	+ 12	370	+ 4	+ 4	+ 5
Summa	3 914	+ 7	+ 6	+ 5	3 119	— 2	— 3	— 4
15— ω	3 033	+ 5	+ 7	+ 7	2 351	— 3	— 1	— 3

7 procent per femårsperiod under tidsperioden 1955/65. Detta skulle innebära en endast obetydligt lägre ökningstakt än den som förelåg under senare hälften av 1940-talet.

Talen får givetvis inte uppfattas annat än som exempel på en tänkbar utveckling. Viktigast i detta sammanhang att konstatera är att man på grund av redan inträdda förändringar i tätortsbefolkningens åldersfördelning och inom ramen för en inflyttning, som ligger t. o. m. inte obetydligt lägre än den vi haft erfarenhet av under de två senaste decennierna, kan räkna med att tätortsbefolkningen fortsätter att expandera i ungefär samma takt som under 1940-talet.

De framtida arbetskraftstillgångarna

De åldersgrupper, som främst har intresse ur arbetskraftssynpunkt, nämligen åldrarna 15—64 år, steg under 1930-talet med i genomsnitt över 40 000 per år. Under 1940-talet var den årliga tillväxten endast ungefär hälften så stor eller omkring 20 000 och torde under 1950-talets första hälft inte ha uppgått till i genomsnitt mer än 13 000. Under det närmaste decenniet kan man till följd av de stora födelsekullarna under 1940-talet vänta en väsentligt kraftigare tillväxt av de produktiva åldrarna än under det senaste decenniet. Den naturliga tillväxten — alltså med bortseende av de förändringar som in- och utflyttning från och till utlandet kan medföra — synes kunna beräknas till ej fullt 30 000 i genomsnitt per år eller en närmare 50 procent kraftigare tillväxt än under 1940-talet. Ökningen är dock tillfällig. Under senare hälften blir sålunda tillväxten av befolkningen i arbetsåldrarna åter helt obetydlig.¹

¹ Till grund för dessa beräkningar har legat en inom statistiska centralbyrån utförd befolkningsframskrivning (Se Statistisk Tidskrift 1955:1 och 1950 års folkräkning, del V). På grund av att denna utgått från en fortsatt reducering av dödsriskerna i förhållande till dem som redovisats för perioden 1945/50 erhålles en något större ökning av befolkningen i de produktiva åldrarna än enligt tab. 2:15.

Även om den illustrerade befolkningsutvecklingen ger en anvisning om huvudtendenserna, kan man givetvis inte utan vidare identifiera förändringarna av befolkningen i åldrarna 15—64 år med förändringarna i arbetskraftsresurserna. Detta följer redan därav att en stigande andel av befolkningen fortsätter sin utbildning efter 15-årsåldern, vilket kommer att närmare belysas i kap. 4. Uppenbarligen föreligger ej heller något automatiskt samband mellan tillväxten av den kvinnliga befolkningen och tillgången på kvinnlig arbetskraft, i den mån vi avser endast arbetskraft för arbete utanför det egna hushållet. Då endast en mindre om än stigande andel av de gifta kvinnorna åtar sig arbete utanför det egna hemmet, kommer civilståndsfördelningen att spela en avgörande roll för tillgången på kvinnlig arbetskraft. De hållpunkter för bedömande av de framtida förändringarna i den kvinnliga yrkesverksamhetsgraden inom olika civilståndsgrupper, som folkräkningarna kan ge, är dock mycket osäkra.

Tabell 2: 18. Observerade och beräknade förändringar av den förvärvsarbetande befolkningen 1930—1965 (1000-tal)

	1930/40	1940/45	1945/50	1950/55	1955/60	1960/65
Män	+ 191	+ 51	+ 45	+ 30	+ 57	+ 58
Kvinnor	+ 25	— 12	+ 61	+ 25	+ 39	+ 41
Summa	+ 216	+ 39	+ 106	+ 55	+ 96	+ 99

För att ändock få någon uppfattning om storleksordningen av de förskjutningar, som de samlade arbetskraftstillgångarna kan tänkas undergå, har i *tab. 2: 18* antagits, att vad männen beträffar yrkesverksamhetsgraden i olika åldersgrupper förblir densamma som enligt 1950 års folkräkning, dock med undantag av åldersgrupperna 15—19 och 20—24 år, där procentandelen yrkesverksamma antages fortsätta att sjunka i samma takt som under 1940-talet. Vad beträffar kvinnorna har antagits, att såväl civilståndsfördelningen i olika åldersgrupper som procentandelen yrkesverksamma bland gifta och icke gifta i olika åldrar förblir densamma som år 1950. Under dessa förutsättningar stannar, som framgår av tabellen, ökningen av den förvärvsarbetande befolkningen vid ungefär 55 000 under första hälften av 1950-talet medan den under årtiondet 1955—65 blir ej fullt 200 000, d. v. s. närmar sig samma storleksordning som under 1930-talet.¹

¹ Beräkningar har också utförts under antagande att ökningen i yrkesverksamhetsgraden för kvinnorna fortsätter i hälften så snabb takt som 1940—50 utom i åldrarna över 65 år, där den antages oförändrad. Under dessa förutsättningar blir ökningen i den totala arbetskraftsvolymen 90 000 under femårsperioden 1950—55 samt 134 000 resp. 140 000 under femårsperioderna 1955—60 och 1960—65.

KAPITEL 3

Järnvägs-, spårvägs- och busstrafik, post och tele

I föregående kapitel har påpekats de ökade anspråk på arbetskraft som kommunikationsväsendets utveckling medfört samt inverkan härav på den stats- och kommunalanställda personalens antal. Inom järnvägs-, spårvägs- och busstrafik, post och tele ombesörjes driften helt eller i huvudsak av företag vilka äges av stat och kommun. En närmare belysning av personalens fördelning efter anställningens art inom dessa delar av kommunikationsväsendet lämnar *tab. 3: 1*.¹

Tabell 3:1 Anställda inom vissa grenar av kommunikationsväsendet, fördelade efter företagens ägare 31. 12. 1953

	Statliga verk	Statliga bolag	Summa statsanställda	Kommunala verk	Kommunala bolag	Summa kommunalanställda	Privatägda företag	Totalsumma
Spårvägstrafik . .	—	—	—	2 630	4 900	7 530	130	7 660
Busstrafik	3 000	1 960	4 960	1 490	4 040	5 530	7 600	18 090
Järnvägar	62 900	—	62 900	—	—	—	4 100	67 000
Post ¹	26 000	—	26 000	—	—	—	—	26 000
Tele	40 500	² 400	40 900	—	—	—	—	40 900
Luftfart	500	² 800	3 300	—	—	—	400	3 700
Summa avrundat	132 900	5 200	138 100	4 100	8 900	13 000	12 200	163 300

¹ Egentlig postpersonal. ² AB Radiotjänst. ³ AB Aerotransport, till hälften statsägt.

Järnvägstrafiken

Den hitillsvarande personalutvecklingen

Personalantalets utveckling vid järnvägarna sedan 1920 belyses av *tab. 3: 2*. Ur personalsiffrorna har, här liksom i fortsättningen, uteslutits den

¹ Sifferuppgifterna i detta kapitel har — där ej annat angivits — hämtats beträffande järnvägar, post och tele ur vederbörande statliga verks statistiska publikationer. Ifråga om luftfart samt beträffande vissa personalsiffror för de senaste åren har uppgifter inhämtats från vederbörande verks personalavdelningar. Ifråga om spårvägs- och omnibustrafik har sifferuppgifterna erhållits ur Svenska lokaltrafikföreningens medlemsstatistik (Sv. Lokaltrafikföreningens Meddelanden) samt ur Svenska Omnibusägareförbundets medlemsförteckningar och Centrala Automobilregistret (Statistisk Tidskrift). Uppgifter beträffande utvecklingsplanerna för Stockholms lokaltrafik har erhållits från Stor-Stockholms Trafikutrednings sekretariat.

med statens järnvägars biltrafik sysselsatta personalen samt för nybyggnads- och förändringsarbeten använd personal.¹ Ej heller har medtagits den fåtaliga personal — under de senaste åren ett hundratal personer — som sysselsattes med driften av lokala järnvägar utan allmän betydelse. Den i järnvägstrafiken sysselsatta personalen kan under dessa förutsättningar för närvarande beräknas uppgå till omkring 65 000, varav 61 000 vid statens järnvägar och 4 000 vid enskilda järnvägar.

Tabell 3:2. Personal för järnvägarnas drift och underhåll 1920—1954

År	Statens järnvägar	Enskilda järnvägar	Summa
1920	35 500	26 600	62 100
1925	27 700	23 600	51 300
1930	27 500	23 200	50 700
1935	26 900	19 400	46 300
1940	33 500	18 600	52 100
1945	51 400	14 500	65 900
1950	66 300	4 300	70 600
1951	67 400	4 000	71 400
1952	66 700	4 100	70 800
1953	64 400	4 100	68 500
1954	61 500	4 100	65 600

Den stagnation i efterfrågan på järnvägarnas prestationer, som inträdde efter första världskrigets starka trafikexpansion och som ytterligare accentuerades genom de ekonomiska kriserna i början av 1920- och 30-talen, framtving en långtgående rationalisering av järnvägsdriften. Trots en något ökad trafikvolym inskränktes personalantalet med omkring 25 procent mellan 1920 och 1935. Den betydande trafikökning, som därefter ägt rum avspeglar sig i en höjning av personalantalet med över 50 procent mellan 1935 och 1950. Såsom framgår av tabellen hänför sig huvuddelen av ökningen mellan dessa år till krigsperioden 1940—45. Under de senaste åren har efterfrågan på järnvägstransporter åter stagnerat och en ganska betydande personalminskning har skett.

I järnvägarnas organisatoriska utveckling under åren 1935—50 var det dominerande draget den till dessa år koncentrerade införlivningen med statens järnvägar av flertalet enskilda järnvägsnät. Statens järnvägars personal ökades under åren 1935—50 genom förstatligandena med omkring 15 000 anställda. Härtill kom emellertid en ökning med omkring 25 000 personer, orsakad dels av trafikens expansion, dels av arbetstidsförkortningar och liknande förbättringar i personalens anställningsförhållanden. Verksamheten vid det enda återstående enskilda järnvägsföretaget

¹ Statens järnvägar sysselsatte 1953 i sin biltrafik omkring 3 000 personer samt i förändrings- och nybyggnadsarbeten ca 4 600 (för rullande materiel, dubbelspårs- och elektrifieringsarbeten).

av större betydelse, trafikaktiebolaget Grängesberg—Oxelösund, har numera samordnats med statens järnvägar genom ett koordinationsavtal. Den framtida trafikutvecklingen och personalbehovet vid järnvägarna torde därför kunna diskuteras på grundval av förutsättningar gällande enbart statens järnvägars framtida driftförhållanden.

Personalantalets ökning under de senaste årtiondena har ej varit likformigt fördelad på de olika tjänstegrenarna inom järnvägsdriften. Som framgår av tab. 3: 3¹ har den administrativa personalen och trafikavdelning-

Tabell 3: 3. Järnvägarnas personal för drift och underhåll fördelad på tjänstegrenar

År	Admini- trativ personal	Banavdelning		Maskinavdelning		Trafik- avdel- ning	Summa personal för drift och underhåll
		Hela antalet	Därav ban- arbetare	Hela antalet	Därav verk- stads- arbetare		
1935.....	984	11 177	4 921	15 203	4 765	18 953	46 317
1940.....	1 086	12 835	6 520	16 371	4 822	21 818	52 110
1945.....	1 406	15 172	8 362	21 041	4 814	28 216	65 835
1950.....	2 015	15 081	8 126	22 059	4 932	31 478	70 633
1953.....	2 252	13 848	6 681	21 807	4 699	30 561	68 463
Förändring 1935—							
53.....	+ 1 268	+ 2 671	+ 1 760	+ 6 604	— 66	+ 11 608	+ 22 151
I procent av 1935 års antal.....	+ 129	+ 24	+ 36	+ 43	— 1	+ 61	+ 43

ens personal ökat betydligt mera än personalen vid ban- och maskinavdelningarna. Orsakerna härtill torde vara dels skillnader i kapacitetsförhållanden de olika verksamhetsgrenarna emellan och dels den alltjämt fortgående rationaliseringen av järnvägsdriften. Vid trafikstegring kan bananläggningarnas och den rullande materielens kapacitet i viss omfattning utnyttjas bättre utan ökad insats av personal. Personalbehovet för driftens planering och för transaktionerna mellan företag och allmänhet stiger däremot i en mera direkt proportion till ökningen av trafikarbetets mängd.

En av de fördelar, som åsyftades med förenhetligandet av järnvägsnätet, var en koncentration av arbetet på järnvägsmaterielens underhåll. Stagnationen i antalet härmed sysselsatta verkstadsarbetare kan antagas vara ett uttryck för att den avsedda rationaliseringseffekten uppnåtts. De motoriseringar och elektrifieringar som genomförts efter 1935 har vidare haft en begränsande effekt på ökningen av maskinavdelningens övriga personal.

¹ Till banavdelningen hänföres personal sysselsatt med verksamhet av teknisk art som gäller den egentliga järnvägsanläggningen — banan med signalanläggningar, byggnader och i förekommande fall anordningar för elektrisk kraftöverföring. Till maskinavdelningen räknas personal sysselsatt med den rullande materielens underhåll och tågdragningen. Till trafikavdelningen hänföres övrig med järnvägsdriften sysselsatt personal. Den personal som tjänstgör inom centrala järnvägsadministrationen eller distriktsförvaltningarnas kanslier har utskilt i en särskild grupp, benämnd administrativ personal. Personalen vid SJ:s kontrollkontor (1953 ca 370 personer) hänföres dock i järnvägsstatistiken till trafikavdelningen.

Kvinnlig personal. Inom järnvägstjänsten har antalet kvinnliga tjänstemän alltid varit förhållandevis litet. Järnvägsstyrelsen har för år 1950 uppskattningsvis beräknat antalet kvinnliga anställda vid samtliga järnvägar till omkring 4 000, sålunda endast ca 5 procent av personalantalet. Härav torde omkring 2 000 ha varit sysselsatta med kontorstjänst medan större delen av de övriga varit vagns- eller lokalstäderskor. Kvinnliga föreståndare för mindre trafikplatser förekommer numera i viss omfattning.

Personal med särskilda administrativa och tekniska arbetsuppgifter. Att införskaffa uppgifter om utvecklingen under de senaste årtiondena av antalet befattningshavare med särskilda administrativa och tekniska arbetsuppgifter vid samtliga järnvägar skulle ha krävt så omfattande undersökningar, att detta arbete ansetts icke böra utföras i samband med denna utredning. Då de uppgifter som finnes beträffande statens järnvägar år 1950 emellertid gäller huvuddelen av järnvägsnätet, torde likväl utvecklingen vid SJ vara av intresse. I tab. 3: 4 återges en ungefärlig uppskattning av antalet befattningshavare vid statens järnvägar i lönegrad Ca 19 eller högre åren 1935—50, med särredovisning av de med tekniska arbetsuppgifter sysselsatta.

Tabell 3: 4. Befattningshavare vid SJ i lönegrad Ca 19 eller högre 1935—50

År	Totalt antal anställda	Befattningshavare i Ca 19 eller högre			
		Samtliga		Därav med tekniska arbetsuppgifter	
		Antal	i % av totalantalet anställda	Antal	i % av personal i Ca 19 eller högre
1935	26 900	1 900	7	450	24
1940	33 500	1 950	6	500	26
1945	51 400	2 250	4	600	27
1950	66 300	2 950	4	850	29

De absoluta talen i tabellen är inte direkt jämförbara inbördes, eftersom en omfattande personalökning ägde rum genom förstatligandena. Relativtalen visar, att antalet befattningshavare med administrativa och tekniska arbetsuppgifter under åren 1935—50 ökat proportionsvis mindre än personalen i övrigt. Denna utveckling kan antagas vara resultatet av flera samverkande omständigheter, däribland den rationalisering av järnvägarnas centrala administration som ernåtts genom järnvägsnätets enhetliggörande. Bland personalen med placering i Ca 19 eller högre lönegrader dominerar vid järnvägarna den trafikpersonal som erhållit kvalificerad utbildning inom järnvägstjänsten. Antalet dylik personal vid SJ uppgick år 1950 till omkring 1 250 personer.

Som framgår av tabellen har personalen med tekniska arbetsuppgifter stigit relativt kraftigare än övrig personal i de högre lönegraderna. Mellan 1945 och 1950 visar den tekniska personalen även en starkare ökning än

totalantalet anställda. Utvecklingen efter 1950 vad beträffar förekomsten av olika slag av teknisk fackutbildning hos personalen vid statens järnvägar belyses av nedanstående *tab. 3: 5*.

Tabell 3: 5. Personal vid SJ med teknisk yrkesutbildning 1950—54¹

År	Civil- ingenjörer	Läroverks- ingenjörer	Instituts- ingenjörer	Summa
1950	234	251	132	617
1952	249	318	131	698
1954	238	316	178	732

¹ Siffrorna har sammanställts ur undersökningar av resp. socialstyrelsen, civildepartementet och statistiska centralbyrån.

Trafik- och produktivetsutvecklingen¹

Produktivetsutvecklingen. Ett vanligt produktivetsmått vid sammanfattning av trafikprestationerna över ett järnvägsnät är antalet personal per miljon trafikenheter. Detta relativtal innebär, att personalantalet jämföres med summan av de transportprestationer med personer, uttryckt i antalet personkm, och gods, uttryckt i antalet godstonkm, som faktiskt kommit till utförande på järnvägsnätet under året. Emellertid är persontrafiken avsevärt mycket stelare organiserad än godstrafiken. Insatsen av personal och materiel kan därför aldrig anpassas till den faktiska efterfrågan på samma sätt när det gäller persontrafik som ifråga om godstrafik. Även vid vikande efterfrågan i persontrafiken är järnvägarna nödsakade att prestera ett betydande minimiantal platskm i personvagnar², om ock endast en mindre del därav verkligen utnyttjas för persontransporter. I *tab. 3: 6* har därför såsom mått på utfört trafikarbete vid sidan av trafikenheter ställts summan av presterade godstonkm + platskm i personvagnar.³

En jämförelse mellan 1920 och de första åren av 1950-talet beträffande relationstalen för antalet anställda per miljon trafikenheter eller godstonkm + platskm visar, att en betydande produktivetsförbättring har ägt rum under de senaste tre årtiondena. Den trafikprestation som 1920 krävde

¹ Vid diskussionen av produktivets- och trafikutveckling samt rationaliseringsförhållanden vid järnvägarna har ej medräknats den vid malmbanan sysselsatta personalen — bandelarna Riksgränsen—Luleå — och ej heller godstrafikprestationer utförda på malmbanan. Ett förhållandevis obetydligt fel uppstår i produktivetsberäkningarna genom att däremot persontrafikprestationerna på malmbanan inbegripits i trafikprestationstalen.

² Med platskm i personvagnar avses antalet platser i nyttjade personvagnar multiplicerat med det antal km dessa vagnar förts i tåg.

³ Det är antagligt att å ena sidan ett produktivetsmått grundat på antalet godstonkm + platskm övervärderar persontrafikens personalkrav i förhållande till personalbehovet för godstrafiken, medan å andra sidan produktivetsberäkningar, vari »trafikenheter» (summan av godstonkm och personkm) använts såsom mått på trafikarbetets omfattning, undervärderar persontrafikarbetets personalanspråk i förhållande till godstrafikens.

Tabell 3: 6. Personal, trafikarbete och produktivitet vid järnvägarna 1920—1953
(exklusive malmбанan)

År	Anställd personal	Godstonkm i trafik-tåg	Trafik- enheter Milj.	Godston + platskm Milj.	Anställd personal per miljon	
					trafikenheter	godston + platskm
1920	60 600	2 854	5 263	9 704	11,51	6,2
1925	50 000	2 491	4 530	9 693	11,04	5,2
1930	49 300	2 969	5 405	12 054	9,12	4,1
1935	45 000	3 130	5 832	13 433	7,72	3,3
1940	50 300	5 563	10 058	18 239	5,00	2,8
1945	64 200	6 717	13 162	24 678	4,88	2,6
1950	68 500	6 867	13 506	28 607	5,07	2,4
1951	69 000	8 021	14 531	29 023	4,75	2,4
1952	68 700	7 530	13 865	28 598	4,95	2,4
1953	66 300	6 969	13 204	28 297	5,02	2,3

2—2,5 anställda, tog år 1950 i anspråk endast en anställd. Serien över personalanvändningen i förhållande till antal trafikenheter visar emellertid ej någon sänkning av personalbehovet i förhållande till presterat trafikarbete mellan 1940 och 1950. Serien där trafikarbetet har mätts i godstonkm + platskm visar däremot en fortgående minskning i personalanvändningen även under detta årtionde. Förklaringen härtill torde bland annat vara, att den successivt ökade turtätheten i linjernas trafikering kommer starkare till uttryck i relationen personalantal/godstonkm + platskm än då personalantalet sättes i relation till antalet trafikenheter.

Rationaliseringsverksamheten synes dock ha lämnat mindre resultat 1940—50 än tidigare. Sammanhanget torde vara följande. Såsom framgår av tab. 3: 6 kommer huvuddelen av den starka trafikexpansion som ägt rum sedan 1920 på tiden efter 1935. En stark produktivitetsökning inträdde mellan 1935 och 1940. Det förefaller därför antagligt, att en betydande outnyttjad kapacitet förelåg hos järnvägarna ännu vid mitten av 1930-talet och att detta kapacitetsöverskott kunde tas i anspråk för trafikstegringen fram till 1940. Trafikökningen 1935—40 kom därför att föranleda relativt ringa personalökning jämfört med det personalbehov som på grund av bristande rationaliseringsmöjligheter under krigsåren nödvändiggjordes genom 1940-talets ytterligare trafikstegringar.

Trafikutvecklingen. Såväl järnvägarna som spårvägar och omnibusföretag befinner sig sedan årtionden i labila konkurrenslägen dels i förhållande till varandra och dels i förhållande till övriga kollektiva trafikmedel — luftfart, sjöfart och yrkesmässig lastbilstrafik. Härtill kommer inflyttandet på den spårbundna trafikens och busslinjernas persontrafikunderlag av den pågående expansionen av antalet individuella, motoriserade persontrafikmedel — bilar, motorcyklar och mopeder. Slutligen inverkar på järnvägarnas trafikunderlag även det växande antalet privatägda gods-transportmedel — lastbilar och traktortåg.

Ett försök att genom undersökning av de generella expansionsmöjligheterna för järnvägstrafik, biltrafik och sjötransport nå fram till en prognos rörande samtliga dessa transportmedels totala prestationer under något tiotal år framåt har nyligen utförts inom Industriens Utredningsinstitut i samband med utarbetandet av en översikt över det svenska transportväsendet.¹ Denna undersökning omfattar sålunda för åren 1935—50 en analys av relationerna mellan produktionsutveckling och totalt godstransportarbete, mellan inkomstutveckling och total resekonsumtion. Vidare har undersökts hur de strukturella förändringarna inom transportväsendet åren 1935—50 förskjutit gods- och persontransporternas fördelning mellan järnväg, sjöfart och biltransporter.²

Eftersom transportbehovet numera i stor utsträckning varierar med konsumtionsvanor som äger en hög grad av föränderlighet torde man knappast kunna uppställa några säkra antaganden rörande det totala transportbehovets framtida utveckling. Härtill kommer att man för närvarande saknar tillräckligt statistiskt material för att kunna någorlunda detaljerat fastställa olika ekonomiska och socialpsykologiska faktorerens inflytande på transportarbetets fördelning mellan de olika trafikmedlen.

¹ C. W. Petri: Svenskt Transportväsende, Stockholm 1952.

² Ifråga om persontrafiken på kollektiva trafikmedel — järnväg, spårväg och buss — uppställas följande alternativ för den procentuella årliga ökningen åren 1950—60: 2,5, 1,8, 1,5 och 0,2 %. («Svenskt Transportväsende» sid. 118.) Applicerade på järnvägarnas personkmtal för år 1950 och med tillämpning även för åren 1960—65 ger dessa ökningsprocentsatser följande alternativa antal personkm på järnväg åren 1950, 1955, 1960 och 1965:

Ökning per år . . .	2,5 %	1,8 %	1,5 %	0,2 %
År	Personkmtal i miljoner			
1950	6 600	6 600	6 600	6 600
1955	7 470	7 220	7 110	6 670
1960	8 450	7 890	7 660	6 740
1965	9 560	8 630	8 250	6 810

Vad åter angår järnvägarnas godstrafik framställs två alternativ för utvecklingen mellan år 1949 och år 1960. Det ena alternativet innebär stegring av godstonkmtalet med 57 %. Det andra antar stegringen till 46 % («Svenskt Transportväsende» sid. 153). Applicerade på 1949 års godstonkmtal och tillämpade fram till 1965 skulle dessa alternativa ökningshastigheter ge följande resultat för åren 1950, 1955, 1960 och 1965:

År	Miljoner godstonkm	
	Alt. I	Alt. II
1950	6 690	6 630
1955	8 340	7 960
1960	9 990	9 290
1965	11 640	10 620

Utvecklingen av konkurrensförhållandet mellan motorfordonstrafik och järnvägar är sannolikt avgörande för järnvägstransporternas framtida omfattning, men egentligen är ganska litet känt angående arten och förloppet av de strukturella förändringar inom transportväsendet, som blivit följderna av att järnvägarnas landtransportmonopol blivit brutet och bilarna i växande antal uppträtt på transportmarknaden. Man kan konstatera att en viss arbetsfördelning har blivit resultatet av den hittillsvarande utvecklingen. Numera utför sålunda järnvägarna i första hand transporter av massgods och tyngre gods, i synnerhet på relativt långa transportsträckor. Bilarna tas i anspråk för flertalet övriga landtransportuppgifter. Man saknar emellertid helt och hållet upplysningar om detaljerna i denna gränsdragning mellan transportmedlens arbetsområden och därmed även kännedom om de förutsättningar som måste föreligga för att förskjutningar av gränserna skall äga rum. Då det gäller att bedöma omfattningen av järnvägarnas framtida trafikarbete och det därav beroende personalbehovet fram till 1965 är man därför hänvisad till att begagna mycket ungefärligt utformade förutsättningar rörande trafikutvecklingen.

Går man till totalsiffrorna över den hittillsvarande trafikutvecklingen *på lång sikt*, sådan den belyses av nedanstående tablå, visar antalet trafikenheter en ganska tydlig stagnation i transportprestationernas omfattning under de två sistförflutna femårsperioderna. Serien över summan av godstonkm + platskm visar däremot en stark ökning även för perioden 1945—49, beroende på de serviceförbättringar som då genomfördes.

Medeltal åren	Milj. godstonkm	Milj. personkm	Milj. platskm i personvagnar	Milj. trafikenheter	Milj. godstonkm. + platskm.
1925—29	3 000	2 160	7 770	5 160	10 770
1930—34	2 550	2 350	9 180	4 900	11 730
1935—39	3 740	2 900	11 690	6 640	15 430
1940—44	6 890	5 650	14 690	12 540	21 580
1945—49	6 880	6 540	19 740	13 420	26 620
1950—54 ¹	(7 280)	(6 390)	(21 290)	(13 670)	(28 570)

¹ Siffrorna för 1954 är endast uppskattade.

Betraktar man den aktuella utvecklingen *på kort sikt*, visar de tillgängliga totalsiffrorna som framgår av följande sammanställning tydlig nedgång ifråga om antalet trafikenheter och stagnation i antalet godston + platskm. Nedgångstendensen efter 1951 är märklig både i fråga om godstrafik och persontrafik. Vad beträffar *godstrafiken* torde nedgången mellan 1951 och 1953 huvudsakligen vara resultatet av korttidsförändringar i kapital- och exportvaruproduktionen. Järnvägarnas godstrafik är nämligen starkt konjunkturkänslig, eftersom omkring hälften av godstransportarbetet hän-

År	Milj. godstonkm	Milj. personkm	Milj. platskm i personvagnar	Milj. trafikenheter	Milj. godstonkm + platskm
1949	6 360	6 730	20 820	13 090	27 180
1950	6 870	6 640	21 740	13 510	28 610
1951	8 020	6 510	21 000	14 530	29 020
1952	7 530	6 330	21 070	13 860	28 600
1953	6 970	6 230	21 330	13 200	28 300

för sig till varugrupperna papper, pappersmassa, trävaror, malmer, järn, stål, maskiner, metaller och byggnadsråvaror.¹

Vad åter angår den från och med år 1950 inträdda nedgången i järnvägarnas *persontrafik* sammanhänger denna uppenbarligen med den starka ökning som de senaste åren ägt rum beträffande de individuella persontransportmedlens antal. Särskilt antalet personbilar har kraftigt stigit.

¹ I statens järnvägars vagnslastgodstrafik svarade sålunda dessa varugrupper för huvuddelen av de konjunkturbetingade förändringarna av vagnslastgodstrafikens omfattning under åren 1929—37 och 1949—53. Detta belyses närmare av nedanstående tablå, som visar korttidsförändringarnas procentuella fördelning på varugrupper i statens järnvägars vagnslastgodstrafik, mätt i tonkm, då däri medräknas trafiken på samtliga järnvägar som förstatlignats t. o. m. år 1950.

	Minskning		Ökning	
	1929—32 %	1951—53 %	1932—37 %	1949—51 %
Byggnadsvaror, sten, gatsten, mineraler	6,5	4,8	13,5	10,7
Handelsjärn, stål, maskiner, malmer (exkl. lapplandsmalm) fordon, båtar	21,8	12,1	34,5	22,1
Sågade och bil. trävaror, pappersved, gruvstötter, övr. trä, sågavfall ..	29,3	28,7	12,2	17,7
Pappersmassa, papper, och papp..	8,7	28,9	13,4	23,6
<i>Summa kapitalvaror, kapitalråvaror och exportvaror</i>	<i>66,3</i>	<i>74,5</i>	<i>73,6</i>	<i>74,1</i>
Stenkol, koks, mineralolja, ved, torv och träkol, kemiska produkter...	18,6	15,0	18,1	16,9
Spånadsämnen, vävnader, hudar, livsmedel, jordbruksvaror	11,0	10,0	4,9	5,0
Samlastgods och övriga varor.....	4,1	0,5	3,4	4,0
<i>Summa konsumtionsvaror, konsumtionsråvaror och övrigt</i>	<i>33,7</i>	<i>25,5</i>	<i>26,4</i>	<i>25,9</i>
Totalsumma	100	100	100	100

I förhållande till totala mängden tonkm i vagnslastgodstrafik på statens järnvägar har variationerna under åren 1949—53 varit avsevärt mycket svagare än under 1929—37. Minskningen i de varierande varugruppernas tonkm-tal var sålunda 33 procent under åren 1929—32 men endast 19 procent åren 1951—53, medan motsvarande ökning under åren 1932—37 var 69 procent mot blott 31 procent åren 1949—51. (Uppgifterna är hämtade ur en för 1953 års trafikutrednings räkning utarbetad promemoria rörande jämförelse av statens järnvägars vagnslastgodstrafik på 1930-talet med åren 1949—53.)

Också denna trafikminskning kan emellertid vara av tillfällig art. Järnvägarnas persontaxor undergick sålunda betydande höjningar 1950 och 1952 och efterfrågan på exempelvis turistresor med järnväg kan förutsättas vara mycket elastisk. En tillbakagång vid taxehöjning och konjunkturdämpning behöver inte innebära någon definitiv strukturell förskjutning. Den allmänna levnadsstandardstegring som är förutsättningen för personbilantalets ökning kan också på längre sikt tänkas innebära en ökad efterfrågan på järnvägsresor från de stora befolkningsgrupper som tillgodogör sig standardstegringen i annan form än genom personbilsinnehav.

Det framtida personalbehovet

Nu nämnda förhållanden synes ge vid handen, att en minskning av trafikvolymen på järnvägarna knappast är sannolik på längre sikt. De senaste årens stagnation i trafikprestationstalen kan antagas bero på tillfälliga variationer i trafikens omfattning, variationer som bör ses mot bakgrunden av järnvägstrafikens starka ökning under perioden 1935—50. Vid beräkning av personalbehovet fram till år 1965 synes man därför kunna utgå ifrån att personalbehovet endast tillfälligtvis och i mindre omfattning kommer att inskränkas genom nedgång i trafikarbetets mängd. På grund av intensiteten i motorfordonstrafikens pågående expansion torde det emellertid icke vara möjligt att bedöma i vilken mån ytterligare trafikökning på järnvägarna kan komma att äga rum under den närmaste tioårsperioden. Räknar man med anledning härav med att trafikarbetets mängd åren 1955—65 genomsnittligt kommer att motsvara medeltalet för 1950-talets första hälft — ca 28 600 milj. godstonkm + platskm eller i transportprestationer 13 700 milj. trafikenheter — skulle detta vid oförändrad personalinsats i förhållande till utfört trafikarbete även innebära ett oförändrat genomsnittligt personalantal av omkring 69 000 personer. Därest ytterligare förbättringar i anställningsförhållandena äger rum, skulle personalbehovet genomsnittligt komma att bli något högre.

Den nämnda redan under 1920-talet påbörjade rationaliseringsverksamheten fortgår emellertid och väntas under de närmaste tio åren få sådan omfattning att vid oförändrad trafikprestation ganska betydande personalminskning möjliggöres. Enligt vad järnvägsstyrelsen upplyst är sålunda bl. a. följande rationaliseringsåtgärder under utförande vid statens järnvägar eller väntas bli genomförda fram till 1965: nedläggning av särskilt trafiksvaga och förlustbringande linjer; mekanisering av banunderhållet och införande av annat varaktigare slipersmaterial än trä; ökad användning av rälsbussar för persontrafik; ökad enmansbetjäning av elektrolok; mekanisering av rangeringsarbetet på de största godsbangårdarna; användning av diesellok i övrigt rangeringsarbete; modernisering av signal- och säker-

hetsanläggningarna; mekanisering av godshanteringen; koncentrerings- och trafikavdelningens arbeten till uppsamlingsstationer; mekanisering av snöröjnings- och renhållningsarbetena. De uppräknade åtgärderna beräknas gissningsvis vid oförändrad trafiknivå komma att medföra personalbesparingar av storleksordningen 8 å 10 000 personer.

Den i tab. 3:2 redovisade minskningen av personalantalet vid statens järnvägar från 67 400 år 1951 till 61 500 år 1954 torde delvis vara resultat av nämnda rationaliseringsverksamhet. Till en del beror emellertid denna nedgång i personalantalet på friställning av tillfälligt anställd personal efter förändringen av konjunkturläget 1951—53. Beträffande samtliga järnvägar synes man således, under förutsättning av oförändrad genomsnittlig mängd trafikarbete, kunna antaga, att personalantalet fram till år 1965 kommer att nedgå till mellan 60 000 och 62 000 personer.

Antar man 1965 års personalantal till 60 000, skulle detta vid en prestation av 28 600 milj. godstonkm + platskm — 1950—54 års medeltal — innebära en produktivitet motsvarande 2,1 anställda per milj. godstonkm + platskm, jämfört med 2,4 år 1951 och 2,3 år 1953 (tab. 3:6). Räknat i motsvarande antal trafikenheter skulle 1965 års produktivitet utgöra 4,38 anställda per milj. trafikenheter medan motsvarande tal var 4,75 för år 1951 och 5,02 för år 1953.

Kvinnlig personal. Antalet kvinnliga anställda vid järnvägarna uppgick som förut nämnts till omkr. 4 000 år 1950. Antalet torde knappast komma att stiga i någon större omfattning under den närmaste tioårsperioden. Inom järnvägsstyrelsen företagna undersökningar lär dock ha visat, att 800 å 900 manliga befattningshavares nuvarande åligganden vid oförändrad organisation av järnvägstjänsten möjligen skulle kunna bestridas med kvinnlig arbetskraft.

Personalens fördelning på tjänstegrenar samt behovet av personal med teknisk yrkesutbildning. Vid de här förutsatta rationaliseringsåtgärderna och med oförändrade principer för statens järnvägars driftorganisation torde kunna förutses, att banavdelningens och maskinavdelningens relativa andel av personalantalet kommer att nedgå. Den administrativa personalens andel kan väntas bli oförändrad medan trafikavdelningen kommer att ta i anspråk en något ökad relativ andel av personalantalet.

Den antagna personalminskningen kan vidare väntas komma att medföra, att antalet personal i 19:e eller högre lönegrader kommer att utgöra en större relativ andel av det totala personalantalet. Dels kräver nämligen rationaliseringsverksamheten ett stort antal tekniker och planeringspersonal och dels kommer mekaniseringen främst att inskränka behovet av personal med placering i lönegraderna under den 19:e.

Såsom framgått av tab. 3:5 har antalet personal med teknisk yrkesutbildning ökat i antal under de förflutna åren av 1950-talet. Vid fortsatt rationalisering och mekanisering torde även en fortgående ökning av denna personal bli erforderlig.

Spårvägs- och omnibustrafiken

Direkta uppgifter om antalet sysselsatta i spårvägs- och omnibustrafik saknas i stor utsträckning. En ungefärlig uppfattning om utvecklingen under de senaste två decennierna ger tab. 3: 7 vars uppgifter för åren 1940 och 1945 hämtats ur folkräkningarna, för år 1931 ur 1931 års företagsräkning samt för år 1950 framräknats med hjälp av Svenska lokaltrafikföreningens och Svenska omnibusägareförbundets statistik.¹

Tabell 3: 7. Antal sysselsatta i spårvägs- och omnibustrafik 1930—50

År	Spårvägs- trafik	Omnibus- trafik	Hela antalet
1931	4 800	3 200	8 000
1940	5 600	6 700	12 300
1945	7 400	6 400	13 800
1950	7 400	15 900	23 300

¹ Eftersom folkräkningarna och företagsräkningarna hänför vissa personalkategorier — exempelvis verkstadspersonalen vid de större spårvägs- och bussföretagens verkstäder — till annan bransch än spårvägs- och omnibustrafik blir de vid dessa räkningar erhållna siffrorna för personalantalet lägre än siffror erhållna ur Sv. lokaltrafikföreningens statistik kompletterade med uppskattningar för de utanför denna förening stående företagen. Folkräkningen den 31. 12. 1950 anger sålunda antalet inom spårvägs- och busstrafik sysselsatta till 17 900. 1951 års företagsräkning, som avser förhållandena den 7. 9. 1951, har sammanlagt 21 000 sysselsatta i dels »spårvägs- och busstrafik inom städer» dels »övrig busstrafik». Petri (Sv. Transportväsende s. 198—199) beräknar antalet spårvägspersonal i medeltal 1950 till ca 7 400 och antalet i busstrafik anställda vid början av 1951 till ca 16 700. Sammanlagt blir detta för spårvägs- och busstrafik 1950—51 omkring 24 100 personer.

I Sv. lokaltrafikföreningens statistik (Sv. Lokaltrafikföreningens Meddelanden 1951: nr 2) redovisas trafikpersonalen vid flertalet spårvägsföretag uppdelad på spårvägsdrift och omnibusdrift. Övrig personal har här uppdelats huvudsakligen med ledning av vagnkm-talen för de två driftslagen. I medeltal för 1950 erhålles då ca 7 400 personer för spårvägs- och tunnelbanetrafik. Spårvägsföretagens personal för busstrafik omfattade enligt denna beräkning ca 4 200 personer i medeltal under 1950. Genomgång av lokaltrafikföreningens och Svenska omnibusägareförbundets (Omnibusägareförbundets medlemsförteckning) statistiska uppgifter i övrigt har givit vid handen att ytterligare omkring 1 700 personer kan antagas ha varit sysselsatta i lokaltrafik med buss inom större tätorter vid slutet av 1950. I förorts- och mellanortstrafik kan vidare Lokaltrafikföreningens och Omnibusägareförbundets medlemsföretag antagas vid slutet av 1950 ha sysselsatt omkring 9 350 personer. Vid uppskattning av detta personalantal har företag utan personalredovisning antagits sysselsätta 3 anställda per buss i tätortstrafik och 2 anställda per buss i förorts- och mellanortstrafik.

Utöver de nu medräknade företagens bussar fanns vid slutet av 1950 ca 1 600 omnibussar registrerade. Omkring 800 av dessa brukar antagas vara brandbilar och liknande som icke användes för trafikändamål. Ifråga om återstående 800 kan förutsättas att ett antal äges av oorganiserade busstrafikföretag och att de alltså utnyttjas i egentlig busstrafik. Med hänsyn härtill har den enligt ovan beräknade siffran 9 350 personer för antalet sysselsatta i förorts- och mellanortstrafik med buss avrundats uppåt till 10 000 personer. Den här använda totalsiffran för antalet anställda i omnibustrafik år 1950 blir således $4\,200 + 1\,700 + 10\,000 = 15\,900$ personer.

Enär såväl folkräkningens som företagsräkningens siffror är avsevärt lägre för 1950—51 än den här framräknade summan av antalet anställda i spårvägs- och busstrafik $15\,900 + 7\,400 = 23\,300$ synes man vid jämförelse med 1931 gissningsvis böra höja företagsräkningens siffra med 1 000 personer och vid jämförelse med 1940 och 1945 öka folkräkningarnas siffror med ca 2 000 personer. Serien får då följande utseende:

Antal sysselsatta i spårvägs- och busstrafik

1931.....	9 000
1940.....	14 300
1945.....	15 800
1950.....	23 300

En detaljerad undersökning av utvecklingstendenserna inom omnibus-trafiken skulle kräva ett statistiskt material som medgav uppdelning av trafikarbetet och personalantalet med hänsyn till de olikartade transportbehov omnibus-trafiken tillgodoser — intern lokaltrafik och förortstrafik å ena sidan, mellanortstrafik över såväl korta som långa sträckor å den andra. Det tillgängliga statistiska materialet medger emellertid särredovisning endast beträffande den interna lokaltrafiken. I fråga om övrig trafik, d. v. s. busstrafiken utanför de större städerna, är man hänvisad att begagna uppskattningsvis erhållna siffror t. o. m. rörande det aktuella personalantalets omfattning. På grund härav är en egentlig diskussion av personalbehovets sannolika utveckling möjlig endast i fråga om intern lokaltrafik med spårväg och buss.

Såsom *tab. 3:7* visar har en betydande ökning av totala antalet sysselsatta i spårvägs- och busstrafik ägt rum under de två senaste årtiondena. En särskilt stark stegring av personalantalet visar busstrafiken under perioden 1945—50.

Fördelningen på spårvägsföretag och övriga trafikföretag av den beräknade personalsiffran för år 1950 — 23 300 personer — framgår av följande tablå:

1950	Omnibus	Spårväg	Summa
Spårvägsföretag.....	4 200	7 400	11 600
Övrig intern lokaltrafik.....	1 700	—	1 700
Summa egentlig lokaltrafik.....	5 900	7 400	13 300
Förorts- o. mellanortstrafik.....	10 000	—	10 000
Totalsumma	15 900	7 400	23 300

En jämförelse av 1951 års företagsräknings resultat med Svenska lokaltrafikföreningens statistik för år 1952, där uppgifter finns om *antalet kvinnliga anställda* i till föreningen anslutna företag, synes ge vid handen, att antalet i spårvägs- och bussföretag sysselsatta kvinnor 1951—52 uppgick till omkring 1 100. En stor del av dessa — sammanlagt ca 700 — sysselsattes i Stockholmsregionens trafikföretag.

1951 års företagsräkning lämnar också uppgifter om fördelningen på olika arbetsuppgifter av de i spårvägs- och busstrafik sysselsatta. Totala *antalet i tjänstemannaställning* uppgick sålunda 1951 till ca 2 300. Härav utgjorde företagsledare och administrativ chefspersonal omkring 250 och antalet personer som betecknas »teknisk tjänstemannapersonal» omkring 100.

Spårvägstrafiken

Av den interna lokaltrafikens personalantal om ca 13 300 personer år 1950 sysselsattes ca 7 250 eller omkring 55 procent av Stockholms Spårvägar. Av detta personalantal kan omkring 4 300 beräknas ha varit syssel-

satta inom den egentliga spårvägstrafiken, inkl. tunnelbanetrafiken. I fråga om utvecklingen av Stockholms Spårvägars personalbehov har vissa utredningar gjorts bl. a. i samband med planeringen av Stockholms tunnelbanesystem. Den pågående utbyggnaden av tunnelbanenätet i Stockholm väntas i betydande utsträckning minska personalbehovet, men denna minskning kan väntas i huvudsak komma att inskränka antalet personal sysselsatt med företagets omnibustrafik. Efter den planerade föreningen av södra och västra tunnelbanenäten år 1957 beräknas sålunda spårvägs- och omnibustrafiken i gatunätet kunna bli betydligt uttunnad. Tunnelbanepersonalen, som ju även den är sysselsatt med spårvägstrafik, kommer emellertid att växa med tunnelbanetrafikens utvidgning, som bl. a. planerats att omfatta en ny tunnelbanegren till Brännkyrka före 1965. Den med spårvägs- och tunnelbanetrafik sysselsatta personalen i Stockholm kan därför väntas uppgå till ungefär samma antal år 1965 som år 1950 d. v. s. omkring 4 300 personer sammanlagt.

Beträffande övriga spårvägsföretag kan bedömningen av det framtida personalbehovet grundas endast på de allmänna utvecklingstendenser som framgår av tillgängliga siffror för åren 1947—53. Under dessa sex år har spårvägsföretagen i viss utsträckning ersatt sina spårvägslinjer med busslinjer. I Karlskrona och Sundsvall har spårvägstrafiken helt ersatts med omnibustrafik, i Uppsala den interna lokaltrafiken. Den växande motorfordonstrafiken på de större städernas huvudtrafikleder torde vara en av de viktigaste orsakerna till denna övergång från spårbunden trafik och därav föranledd minskning i antalet spårvägspersonal. En buss anses ta mindre gatuutrymme i anspråk för sin drift än ett spårvagnståg. Emellertid har trafikträngseln även en personalökande effekt i den mån spårvägslinjerna bibehålles. Den av trängseln förlångsammade trafiken nödvändiggör, att ett ökat antal bemannade spårvägsfordon hålles i drift per tidsenhet. Beträffande samtliga spårvägsföretag utom Stockholms Spårvägar återges beräknade antalet personal för spårvägsdrift under några av de senaste åren i nedanstående tablå:

Beräknat antal personal för spårvägsdrift i medeltal	1947	1950	1951	1953
Göteborgs och Malmö spårvägar...	2 230	2 325	2 300	2 225
Övriga spårvägsföretag ¹	895	790	745	620
Summa	3 125	3 115	3 045	2 845

¹ »Övriga spårvägsföretag» omfattade 1947 Gävle stads spv., Hälsingborgs stads spv., Jönköpings spv., Karlskrona stads spv., Kiruna spv., Lidingö trafik AB, Norrköpings spv., Sundsvalls Spårvägs AB, Spårvägs AB Sundsvall-Skön, Trafik AB Sthlm—Södra Lidingö, Upsala spv. och Spårvägs AB Uppsala—Mälaren. Flertalet av dessa företag liksom spårvägsföretagen i Göteborg och Malmö bedriver även busstrafik. Annan personal än den egentliga trafikpersonalen har ifråga om samtliga dessa företag fördelats på spårvägsdrift och omnibusdrift i förhållande till dessa driftslags andel av sammanlagda vagnkmtalet. Dock har banavdelningens personal i sin helhet hänförs till spårvägsdriften.

Av ovan nämnda tendenser i personalantalets utveckling torde tendensen till minskning av personalbehovet för spårvägsdrift genom att spårvägslinjerna ersättes med busslinjer kunna antagas under det närmaste årtiondet komma att få starkare effekt än tendensen till personalökning på grund av trafikträngseln. Härtill kommer sannolikheten av att personalbehovet nedbringas genom rationaliseringsåtgärder. Det synes sålunda antagligt att enmansbetjäning av motorvagnar i ökad utsträckning kommer att genomföras. En nedgång av personalantalet för spårvägsdrift i de här behandlade företagen med minst 500 personer fram till år 1965 framstår därför såsom trolig. Personalens antal, som 1953 var ca 2 850, skulle då bli omkring 2 300 år 1965.

Totalt bör således de med spårvägs- och tunnelbanetrafik sysselsatta kunna antagas komma att minska i antal från ca 7 400 år 1950 till omkring 6 600 år 1965.

Omnibustrafiken

Omnibustrafikens personalantal mellan 1945 och 1950 har stigit från i folkräkningen 1945 redovisade 6 400¹ till ca 15 900 personer samtidigt med att totala antalet registrerade omnibusar stigit från omkring 4 000 till ca 8 000.

Ovan har påpekats tendensen att i *intern lokaltrafik* ersätta spårvägslinjer med omnibuslinjer. Härutöver kan den pågående omflyttningen till de större tätorterna och deras närmaste omgivningar under tiden fram till 1965 väntas kräva en alltmer utvidgad lokaltrafikorganisation. Utökningarna kan förutsättas omfatta både inrättande av nya lokala busslinjer och ökad trafikfrekvens på redan befintliga sådana. En motsatt tendens torde vara att förutse endast i fråga om de delar av Stockholm som kommer att direkt betjänas av tunnelbanenätet.

I fråga om spårvägsföretagens busstrafik visar årsmedeltalen en ökning av den med omnibustrafiken sysselsatta personalen från ca 2 800 år 1947 till ca 4 400 år 1953. Härtill kommer personalantalet i övriga lokala trafikföretag, som för år 1953 gissningsvis kan antagas till omkring 2 000. Sammanlagt således ca 6 400 år 1953. Vid en fortsatt stegring av personalantalet i denna takt skulle antalet sysselsatta i lokal busstrafik inom de större städerna komma att överstiga 10 000 personer 1965. Det synes emellertid sannolikt att under här behandlade tidsperiod övergång till enmansbetjäning åtminstone under lågtrafiktid kommer att bli nödvändig i den interna, lokala busstrafiken. Vidare kan den stigande användningen av individuella persontrafikmedel antagas småningom dämpa den lokala busstrafikens expansion. Med hänsyn härtill torde personalantalet i de större städernas busstrafik icke komma att överstiga 9 å 10 000 personer under tiden fram till år 1965.

¹ Jmfr. not 1, sid. 57.

I fråga om *förorts- och mellanortstrafiken* med omnibus saknar man, som nämnt, siffermässiga hållpunkter för bedömning av personalantalets framtida förändringar. Dessa trafikföretag har beräknats sysselsätta omkring 10 000 personer år 1950. Det synes sannolikt, att de kommer att undergå fortsatt expansion fram till år 1965. Förortstrafiken kring de större tätorterna kan antagas komma att utökas i samma takt som dessa tätorters interna lokaltrafik med buss. Däremot torde man böra räkna med en betydligt långsammare stegringstakt för den egentliga mellanortstrafiken.

Då någon särredovisning av förortstrafik och egentlig mellanortstrafik icke är möjlig och uppgifter angående rationaliseringsmöjligheterna inom de två trafiklagen saknas, kan man endast gissningsvis antaga att personalantalet i dessa former av omnibustrafik kommer att ökas med omkring 3 000 personer fram till 1965.

Sammanlagt personalbehov

Sammanfattningsvis skulle nu gjorda antaganden innebära följande ökning av spårvägs- och omnibustrafikens personalbehov fram till år 1965.

Personalantal i	1950			1965		
	Omnibus	Spårv. och tunnelbana	Summa	Omnibus	Spårv. och tunnelbana	Summa
egentlig lokaltrafik..	5 900	7 400	13 300	10 000	6 600	16 600
förorts- och mellanortstrafik.....	10 000	—	10 000	13 000	—	13 000
Summa	15 900	7 400	23 300	23 000	6 600	29 600

Personalantalet har således antagits stiga med sammanlagt omkring 6 300 personer från 1950 till 1965.

Posten

Den hittillsvarande personalutvecklingen

Den egentliga postpersonalens antal, som den 1 juli 1954 uppgick till ca 26 200, har de sistförflutna två decennierna undergått en kraftig ökning, orsakad av poströrelsens starka expansion.¹ Ökningen har emellertid inte

¹ Utmärkande för postverkets personalförhållanden är den betydande användningen av deltidanställd arbetskraft. Postverkets fortlöpande statistiska redogörelser saknar emellertid detaljerade uppgifter om den deltidanställda personalen. Översikt över samtliga de personal-kategorier som i någon utsträckning tages i anspråk för postverkets tjänster har därför icke kunnat erhållas för tidigare år än 1950.

Postverkets årliga redovisningar omfattar av de i följande tabell upptagna personal-kategorierna huvudsakligen »personal med lön enl. löneplan», »brevbärrar- och postbiträden» samt »poststationsföreståndare, lant- och lädbrevbärrare». Övriga i tabellen upptagna kategorier torde enligt gängse yrkesgrupperingsprinciper vara att hänföra till yrkesgrupper utanför post-verksamheten. Flertalet postombud är detaljhandlare. Diligenspersonalen är, liksom postförare och posttransportörer, sysselsatt inom biltrafiken. Arbetarepersonalen hör huvudsakligen till

varit likformig inom alla verksamhetsgrenar. Med hänsyn härtill har det syntts lämpligt att indela postpersonalen i grupper hänförliga till postarbetets olika grenar. En översikt över personalantalets utveckling inom dessa grupper 1935—1950 lämnas i tab. 3: 8.

Tabell 3: 8. Postpersonalens antal 1935—50

År	Transportpersonal		Kassapersonal		Bankpersonal	Administrativ personal	Summa (Deltidsanställda omräkn. till årsanställda)	Summa i individer
	Lant- och lådbrevbärare (i årsanställda)	Övriga	Poststationsföreståndare (i årsanställda)	Övriga				
1935	2 037	4 573	2 120	1 686	875	1 049	12 340	15 351
1940	2 101	5 566	2 195	1 933	1 580	1 302	14 677	17 764
1945	2 115	6 934	2 249	2 673	2 850	1 372	18 193	21 194
1950	2 015	8 850	2 046	4 078	3 300	1 768	22 057	24 976

Personal som sysslar med transport, sortering och distribution av försändelserna har sammanförts till en grupp kallad transportpersonal. Personal som mera direkt betjänar allmänheten vid de fasta postanstalterna eller utför därmed sammanhängande arbeten bildar en annan grupp benämnd kassapersonal.¹ Inom dessa båda grupper har i sin tur vissa befattningsgrenar inom handel eller industri medan städningsspersonalen i allmänhet torde vara husmödrar.

De nu uppräknade personalgrupperna — sammanlagt ca 6 300 personer av ett totalt personalantal år 1954 om ca 32 500 — har därför här ej medräknats i den egentliga postpersonalen.

	Heltidsanställda		Deltidsanställda		Summa personer		Medeltal arbetstimmar per år för deltidanställda
	31.12. 1950	1.7. 1954	31.12. 1950	1.7. 1954	31.12. 1950	1.7. 1954	
	Personal med lön enl. löneplan	16 236	17 807	—	—	16 236	
Brevbärar- och postbiträden	223	186	1 557	1 802	1 780	1 988	1 200
Poststationsföreståndare, lant- o. lådbrevbärare	558	230	6 392	6 218	6 950	6 448	1 200
Postombud	—	—	905	888	905	888	360
Diligenspersonal	183	210	—	—	183	210	—
Fastighetsarbetare	66	39	—	—	66	39	—
Arbetare i tryckeri, verkstäder, lager och postfartyg ca	500	500	—	—	500	500	—
Städningsspersonal	—	—	1 395	1 670	1 395	1 670	—
Postförare och posttransportörer	—	—	3 119	2 973	3 119	2 973	600
Summa	17 766	18 972	13 368	13 551	31 134	32 523	

¹ I grupperna transportpersonal och kassapersonal ingår brevbärarbiträden och postbiträden som är tillfälligt anställda och vars arbete i allmänhet tages i anspråk vid periodisk ansvällning av postgöromålens omfattning. Åtminstone tidigare var denna periodicitet i arbetsuppgifterna vanlig. På grund härav har dessa biträden t. o. m. år 1950 i postverkets personalstatistik redovisats omräknade till årsanställda och redovisas i här anförda beräkningar på samma sätt. I personalsummorna ingår således alltid brevbärar- och postbiträden omräknade till årsanställda. Detta gäller även kolumnen »personalsumma i individer».

ningshavarkategorier med speciella tjänstgöringsförhållanden särskilt — lantbrevbärare, avtalsanställda lådbrevbärare samt poststationsföreståndare. Slutligen har bland generalpoststyrelsens tjänstemän biträdespersonalen på generalpoststyrelsens bankavdelning förts till en särskild grupp, medan generalpoststyrelsens personal i övrigt, befälspersonalen på postanstalterna och postdirektionernas personal sammanförts till en gemensam kategori, betecknad administrativ personal.

Kvinnlig personal. Den ökning av personalen som ägt rum sedan 1935 har i betydande omfattning inneburit nyrekrytering av kvinnor. Andelen kvinnor av totala här redovisade personalantalet har stigit från 23 till 37 procent. Såsom framgår av nedanstående tablå har denna stegring varit särskilt framträdande åren 1940—1945. I mitten av 1954 var kvinnornas andel av personalantalet 38 procent.

År	Summa personal	Därav			
		Män	%	Kvinnor	%
1935	15 350	11 750	77	3 600	23
1940	17 750	13 750	77	4 000	23
1945	21 300	14 050	66	7 250	34
1950	24 975	15 775	63	9 200	37

Förskjutningarna torde framför allt böra ses mot bakgrunden av den starka expansionen av de rörelsegrenar, kassa- och bokföringsarbete, som huvudsakligen sysselsätter kvinnlig personal. Till en del kan också de under krigsåren rådande svårigheterna att erhålla manlig personal tänkas ha föranlett, att kvinnlig arbetskraft kommit till användning i ökad omfattning.

Personal med särskilda administrativa arbetsuppgifter. Liksom vid övriga statliga kommunikationsanstalter rekryteras postpersonalen till olika »karriärer» d. v. s. vissa arbetsområden motsvarande bestämda rekryterings- och befordringsgrader. Ur postassistentkarriären och via denna ur postexpeditörskarriären rekryteras den administrativa chefspersonalen inom såväl lokal som central postförvaltning. Endast ett mindre antal av sådana postverkets befattningar, som innefattar särskilda administrativa arbetsuppgifter, besättes med personal som icke passerat postassistentkarriären.

Antages nuvarande lönegraden Ce 19 — e. o. postassistents lönegrad — bilda gräns för befattningarna med särskilda administrativa arbetsuppgifter, erhålles följande fördelning av personalantalet efter lönegrad:

År	Lägst Ce 19 eller motsvarande	% av totalantalet	Högst Ce 18 eller motsvarande	Summa personal
1935	1 240	8,1	14 111	15 351
1940	1 274	7,2	16 490	17 764
1945	1 303	6,1	19 991	21 294
1950	1 458	5,8	23 518	24 976

Antalet personal i Ce 19 eller högre lönegrader har således under perioden kraftigt minskat i förhållande till det totala personalantalet. Ökningen i absoluta tal har varit obetydlig.

Nedanstående tablå belyser personalens fördelning efter skolutbildning i postassistent- och i postexpeditörskarriärerna enligt den förut omnämnda av socialstyrelsen år 1950 verkställda utbildningsundersökningen.

Personalgrupp	Hela antalet personer			Därav med		
	Män	Kvinnor	Summa	högskole-examen	enbart student-examen	utan student-examen
Postassistentkarriären.....	1 061	89	1 150	28	819	303
Postexpeditörskarriären....	163	1 076	1 239	—	613	626

Som framgår av tablå har ungefär tre fjärdedelar av personalen i postassistentkarriären och ungefär hälften av personalen i postexpeditörskarriären avlagt studentexamen. Högskoleexamen förekommer endast i ett mindre antal fall. Man finner också, att den högre karriären övervägande består av manlig personal, medan den lägre karriären är huvudsakligen kvinnlig. Vad postassistentkarriären beträffar synes dock en förskjutning mot en relativt ökad andel kvinnlig personal ha ägt rum i de yngre åldersgrupperna.

Trafikutvecklingen

Då det gällt att undersöka posttrafikens utveckling, har det visat sig nödvändigt att låta jämförelsesiffrorna omfatta de sistförflutna 25 åren, eftersom krigs- och krisförhållandena 1939—45 gör det synnerligen svårt att dra slutsatser på längre sikt med stöd enbart av uppgifter om utvecklingen 1935—50 och det fåtal senare år för vilka uppgifter förefinnes.

För att få en uppfattning om personalbehovet inom olika grenar av den postala verksamheten har i det följande särskilt sådana transaktioner som i flertalet fall äger rum vid disken på de fasta postanstalterna och som alltså i första hand kräver kassapersonal. De betecknas — något oegentligt — *kassatransaktioner* och häri inbegripes postanvisningar, in- och utbetalningskort, paket, rek. och ass., postförskott på vanliga brev, postsparbanksomsättningar, folkpensioner, barnbidrag och skatteinbetalningar samt radiolicenser.

Frimärksförsäljning, betalning av postabonnemang på tidningar, utfärdande av identitetskort m. fl. liknande expeditionsgöromål av mindre betydelse har däremot icke medräknats. Ej heller har hänsyn tagits till att exempelvis köp av radiolicens föranleder bara en transaktion vid disken från allmänhetens sida, medan flertalet här inbegripna försändelseslag medför två transaktioner.

De egentliga postförsändelserna och även en stor del av de övriga transaktionerna mellan postverket och dess kunder kräver tillgång till transport- och brevbärarpersonal. I den sifferserie som gäller denna personalkategori verksamhetsområde och som närmast kan betecknas såsom antalet *distribuerade försändelser* har medtagits postanvisningar, in- och utbetalningskort, paket, folkpensions- och barnbidragsanvisningar, brev, brevkort och korsband samt en beräknad siffra för tidningsdistributionen.¹

I antalet ävenledes särredovisade *postsparbanks- och postgirotransaktioner* ingår hela antalet på generalpoststyrelsens bankavdelning noterade postsparbanks- och postgiroomsättningar.

Utvecklingen inom nu uppräknade verksamhetsområden 1925—1953 återges i *tab. 3: 9*.

Tabell 3: 9. Förändringar i postverksamhetens omfattning 1925—53

År	Kassa- trans- aktioner	Distribuerade försändelser		Postsparbanks- och postgiro- transaktioner
		exkl. tidningar	inkl. tidningar	
<i>Ökning per femårsperiod (i miljoner)</i>				
1925/30	+ 16,5	+ 103,0	+ 172,3	+ 21,4
1930/35	+ 5,6	+ 65,6	+ 54,8	+ 24,0
1935/40	+ 28,2	+ 87,5	+ 136,0	+ 29,5
1940/45	+ 48,0	+ 179,6	+ 342,2	+ 49,3
1945/50	+ 21,8	+ 121,1	+ 187,2	+ 38,5
<i>Hela antalet år 1950 och 1953 (i miljoner)</i>				
1950	169,9	943,3	1 568,3	167,0
1953	181,7	1 026,9	1 626,5	193,4

Även om ökningssiffrorna i tabellen visar starka variationer, har dock en ständig ökning försiggått under perioden. Såsom primär orsak till poströrelsens ökning kan man antaga ökningen av antalet vuxna individer i folkmängden. För att belysa omfattningen av de förändringar i postverksamheten som orsakas av andra faktorer än befolkningsutvecklingen har de i *tab. 3: 9* återgivna siffrorna satts i relation till resp. års medelfolkmängd i åldrarna över 20 år. Antalet transaktioner och försändelser per individ över 20 år visar sig då ha utvecklats på sätt framgår av *tab. 3: 10*.

Ökningssiffrorna i *tabell 3: 10* anger en tämligen jämn stegring av antalet transaktioner och försändelser, räknat per vuxen invånare. Undantag härifrån utgör beträffande kassatransaktioner och distribuerade försändel-

¹ Postverkets tidningsdistribution omfattar dels direktutdelning av postabonnerade nummerexemplar och dels befordran av utgivarkorsband. Utgivarkorsbanden består till en del av s. k. kommissionärskorsband, försändelser innehållande flera nummerexemplar, som överlämnas till utgivarens representant för detaljdistribution. Resten av utgivarkorsbanden detaljdistribueras genom postverkets försorg. I den siffra för tidningsdistributionen, som medräknats i totalantalet distribuerade försändelser, har medtagits antalet postabonnerade nummerexemplar, $\frac{1}{3}$ av antalet nummerexemplar i utgivarkorsband samt $\frac{2}{3}$ av antalet utgivarkorsbandsförsändelser. Den antagna förutsättningen att $\frac{1}{3}$ av utgivarkorsbanden detaljdistribueras av postverket är en gissning, eftersom uppgifter härom saknas i poststatistiken.

Tabell 3: 10. Förändringar i postverksamhetens omfattning i förhållande till folkmängden i åldrarna över 20 år

År	Kassa- trans- aktioner	Distribuerade försändelser		Postsparbanks- och postgiro- transaktioner
		exkl. tidningar	inkl. tidningar	
<i>Ökning per femårsperiod</i>				
1925/30	+ 3,3	+ 20,2	+ 32,3	+ 5,3
1930/35	+ 0,3	+ 7,7	— 0,4	+ 5,2
1935/40	+ 5,5	+ 13,1	+ 20,0	+ 5,9
1940/45	+ 8,9	+ 30,6	+ 60,0	+ 9,5
1945/50	+ 3,1	+ 16,8	+ 24,8	+ 6,6
<i>Hela antalet år 1950 och 1953</i>				
1950	34,2	189,6	315,2	33,6
1953	36,0	203,6	322,4	38,3
Ökning 1950/53	+ 1,8	+ 14,0	+ 7,2	+ 4,7

ser krisperioden 1930/35 och krigsperioden 1940/45. Den starka ökningen under krigsåren torde delvis vara föranledd av de då talrika ransoneringsförsändelserna och delvis av de militära inkallelserna. Då ökningen emellertid fortsatte under efterkrigstiden innebär detta, att övriga försändelser och transaktioner ökat i så stor omfattning att bortfallet av krigstidens försändelser och transaktioner kompenseras och ytterligare ökning av totalantalet kunnat äga rum. Ökningen av antalet försändelser och transaktioner av »fredstidskaraktär» bör alltså 1945—50 ha varit av ungefär samma storleksordning som den i tab. 3: 10 redovisade ökningen under 1940—45.

För åren 1950—53 synes en dämpning av denna ökningshastighet ha inträtt och siffrorna för de sist redovisade tre åren tyder på en stegring av mera normal omfattning, motsvarande under en femårsperiod per vuxen invånare omkring 3 kassatransaktioner, 20 distribuerade försändelser (exkl. tidningar) och 6 postgiro- och postsparbankstransaktioner. Tidningsdistributionen har dock stagnerat under de senaste åren och utvecklingen av totalantalet distribuerade försändelser blir härigenom svårbedömbär.

Under åren 1950, 1951 och 1952 har antalet nummerexemplar i utgivarkorsband varit oförändrat omkring 390 miljoner men har under 1953 stigit till ca 435 miljoner exemplar. Orsaken till stagnationen lär vara att dagstidningarna vidgat området för sin distribution i egen regi. Antalet postabonnerade nummerexemplar har samtidigt sjunkit från 422 miljoner 1950 till 395 miljoner 1953. Emellertid har liknande nedgångsperioder i postverkets tidningsrörelse förekommit tidigare och har alltid efterföljts av förnyad expansion. Såsom ett genomsnitt för femtonårsperioden 1950—65 synes man därför kunna antaga, att någon nedgång av antalet distribuerade tidningar inte kommer att äga rum.

Såväl i fråga om ökningen av antalet kassatransaktioner som ökningen av antalet postsparbanks- och postgiroomsättningar är den dominerande

orsaken allmänhetens övergång till användande av postgirot. Inom generalpoststyrelsens bankavdelning räknar man med att ökningen av postgirots användning skall fortgå fram till 1965 med samma hastighet som hittills. Levnadsstandardens höjning kan visserligen tänkas medföra tidsmässiga förskjutningar i betalningsvanorna, innebärande att perioderna mellan tidpunkterna för regelbundna betalningar förlänges och att antalet betalningar och därmed antalet kassatransaktioner och postgiroomsättningar reduceras. Det torde emellertid vara osäkert, huruvida denna tendens redan inom den närmaste tioårsperioden kan komma att utöva något inflytande av betydelse för postarbetets omfattning.

Man synes således för tiden fram till 1965 böra räkna med att antalet transaktioner och distribuerade försändelser under varje femårsperiod kommer att stiga med minst de ovan angivna ökningstalen per vuxen invånare — 3 kassatransaktioner, 6 postgiro- och postsparbankstransaktioner samt 20 distribuerade försändelser (inklusive tidningsdistributionen, som antagits genomsnittligt vara av oförändrad omfattning).

Med utgångspunkt från nu redovisade antaganden och i kap. 2 återgivna framskrivningar av folkmängden erhålles i *tab. 3:11* angivna resultat beträffande utvecklingen av antalet försändelser och transaktioner under varje femårsperiod mellan 1950 och 1965.

Tabell 3:11. Antaget antal försändelser och transaktioner 1950—65

År	Kassatransaktioner		Distribuerade försändelser inkl. tidningar		Postsparbanks- och postgirotransaktioner	
	Antal milj.	Per. ind. över 20 år	Antal milj.	Per ind. över 20 år	Antal milj.	Per ind. över 20 år
1950	169,9	34,3	1 568,5	316,2	167,0	33,7
1955	188	37	1 704	336	203	40
1960	206	40	1 835	356	237	46
1965	230	43	2 012	376	278	52

Det framtida personalbehovet

I det enskilda fallet, då det är fråga om att inrätta en ny postanstalt, en ny lantbrevbäringslinje o. s. v., tages givetvis hänsyn till en rad andra faktorer än den mängd kassatransaktioner eller försändelser som väntas falla på den nya postanordningen. Detsamma gäller vid ändringar i redan bestående postanordningars organisation. Produktiviteten mätt i antalet distribuerade försändelser eller ombesörjda kassatransaktioner per tjänsteman måste därför visa sig synnerligen varierande vid jämförelse mellan olika orters eller områdets postanordningar. Går man däremot till medeltal för de särskilda grupperna av tjänstemän och undersöker utvecklingen 1935—50, visar sig, såsom framgår av *tab. 3:12*, ganska obetydliga förändringar i den genomsnittliga produktiviteten per tjänsteman, möjligen

bortsett från kassarörelsen. Undantag utgör endast 1945 års av krigsförhållandena präglade resultat.

Tabell 3:12. Transaktioner och försändelser i förhållande till antal postpersonal 1935—50

År	Kassatransaktioner per tjm. av kassapersonalen	Distribuerade försändelser per tjm. av transportpersonalen		Postsparbanks- och postgirotransaktioner per tjm. av bankpersonalen
		exkl. tidningar	inkl. tidningar	
1935	18 900	84 000	136 600	56 800
1940	24 200	83 800	135 500	50 100
1945	30 100	90 900	152 600	45 100
1950	27 700	86 800	144 400	50 600

Den betydande stabiliteten i storleksordningen hos dessa siffror tyder på att man under »normala förhållanden» och då det gäller ett genomsnitt för en postal verksamhetsgren — exempelvis distribution av försändelser — kan räkna med en direkt proportion mellan personalbehovet och mängden transaktioner eller försändelser. De avvikande siffrorna för år 1945 torde vara föranledda av att man under försvarsberedskapsåren och året för beredskapens avveckling tvangs att utföra en exceptionell arbetsprestation inom den bestående organisationens ram, bl. a. med utnyttjande av tillfällig hjälppersonal, som icke redovisats bland här medtagna personal-kategorier. Det låga produktivitetstalet för bankavdelningen samma år beror vidare på att en del av den under bankavdelningen redovisade personalen då utnyttjades i egentligt postarbete. Den successiva ökning av antalet kassatransaktioner per tjänsteman i kassapersonalen, som framträder vid jämförelse mellan åren 1935, 1940 och 1950, torde vara orsakad av att antalet in- och utbetalningskort dominerat stegringen av antalet kassatransaktioner och att dessa transaktioner på grund av den relativa enkelheten i de erforderliga åtgärderna vid postdisken i viss utsträckning har kunnat ökas utan att insatsen av personal behövt höjas i samma proportion.

Med utgångspunkt från den ovan kalkylerade trafikutvecklingen och under förutsättning att mera vittomfattande rationaliseringsåtgärder inte genomföres utan den genomsnittliga produktiviteten per tjänsteman förblir ungefär densamma som år 1950 skulle behovet av transport-, kassa- och bankpersonal räknat i årsanställda, såsom framgår av *tab. 3:13*, komma att stiga från ca 20 300 år 1950 till 28 000 år 1965 eller med 40 procent. På grund av tendensen till minskning av de deltidsanställda personalgrupperna — poststationsföreståndare samt lant- och lådbrevbärare — kan dock personalantalet i individer väntas visa en mindre ökning.

Särskilda utvecklingstendenser beträffande vissa personalgrupper. Såsom framgått av *tab. 3:8* består den personalgrupp, som här givits beteck-

Tabell 3: 13. Beräknat behov av vissa kategorier posttjänstemän 1955—65

År	Transport- personal	Kassa- personal	Bank- personal	Summa
1950	10 900	6 100	3 300	20 300
1955	11 800	7 000	4 100	22 900
1960	12 700	7 600	4 700	25 000
1965	13 900	8 500	5 600	28 000

ningen kassapersonal, i betydande utsträckning av poststationsföreståndare. Dessa bedriver till övervägande del annan yrkesverksamhet vid sidan om postarbetet, exempelvis såsom föreståndare för station eller trafikplats vid järnväg. Antalet poststationsföreståndare har på senaste åren minskat betydligt, från 3 834 år 1945 till 3 560 år 1950 och till 3 278 år 1953. Antalet heltidsanställda var 1950 endast 232.¹

Tab. 3: 8 innehåller även särskilda uppgifter rörande antalet lantbrevbärare och avtalsanställda lådbrevbärare, en grupp inom brevbärrar- och transportpersonalen som har stor betydelse för ombesörjandet av posttrafiken inom glesbebyggda områden. Liksom poststationsföreståndarna visade lant- och lådbrevbärarnas antal nedgång (räknat i årsanställda) mellan 1945 och 1950.

De sjunkande siffrorna för ifrågavarande personalgrupper sammanhänger med att särskilt under åren efter kriget en vittgående omreglering av postanordningarna påbörjats, en omreglering som alltjämt pågår. Förändringarna har till stor del föranletts av flyttningen från den egentliga landsbygden till tätorterna. En annan orsak har varit att man i växande utsträckning kunnat ta motorfordon i anspråk för postföring och brevbäring på landsbygden. De transporttekniska förbättringarna har framför allt medfört att brevbäringslinjerna kunnat göras vidsträcktare och vissa mindre poststationer ersättas med lant- och lådbrevbäring. Resultatet har således i en del trakter blivit minskat behov av poststationsföreståndare, medan i andra områden behovet av brevbäringspersonal minskat.

¹ Poststationsföreståndarnas fördelning på heltids- och deltidsanställda framgår av nedanstående tablå:

År	Antal post- stationsföre- ståndare	Därav		Omräknade i årsanställda
		heltids- anställda	deltids- anställda	
1935	3 600	350	3 250	2 120
1940	3 750	350	3 400	2 195
1945	3 834	350	3 484	2 249
1950	3 560	232	3 328	2 046

Omflyttningen till tätorterna synes vidare ha proportionsvis starkast påverkat postarbetets omfattning i de minsta tätorterna. Ortterna med högst 5 000 invånare ökade sålunda sin andel av postverkets på viss befattning placerade tjänstemän inom kassa-, brevbärings- och transportpersonalen från 13 procent år 1940 till 21 procent 1950.¹

Såsom följd av denna utveckling beträffande de minsta tätorternas posttrafik har ett stort antal poststationer ombildats till postexpeditioner efter 1945, såsom framgår av följande sammanställning över de fasta postanstalternas antal och karaktär.

År	Postkontor	Post-expeditioner	Post-stationer	Summa fasta postanstalter
1935	239	121	3 615	3 975
1940	236	184	3 745	4 165
1945	237	239	3 839	4 315
1950	235	571	3 560	4 366
1953	226	817	3 278	4 321

Mot bakgrunden av den sannolikt fortsatta förskjutningen av befolkningens bosättning från glesbebyggelse till tätbebyggelse synes det rimligt att också i framtiden räkna med en minskning i antalet poststationsföreståndare samt lant- och lådbrevbärare, ehuru sannolikt i något avtagande takt. Antalet poststationsföreståndare kan kanske överslagsvis antas minska från 3 560 år 1950 till 3 000 år 1965 eller, omräknat i årsanställda, från 2 050 till 1 650, medan antalet lant- och lådbrevbärare under samma tid nedgår från 3 430 till 3 000 eller omräknat i årsanställda från 2 000 till 1 725.² Under dessa förutsättningar skulle det ovan (tab. 3: 13) kalkylerade behovet av transport-, kassa- och bankpersonal innebära en ökning av personalantalet inom dessa grupper från ca 23 200 år 1950 till 30 600 år 1955.

¹ Förskjutningen olika ortsstorlekar emellan i den relativa andelen av postverkets på viss befattning placerade tjänstemän inom kassa-, brevbärings- och transportpersonalen under åren 1940—50 belyses av följande tabell:

År	Stockholm, Göteborg och Malmö	Övriga städer med minst 20 000 inv.	Städer med 10 000—20 000 inv.	Orter med 5 000—10 000 inv.	Orter med högst 5 000 inv.	Samtliga orter
1940	45	23	11	8	13	100
1950	38	23	11	7	21	100

Minskningen av den relativa andelen personal för de tre största städerna kan antagas sammanhånga med att inflyttningarna till dem medfört uppkomsten av förorter utanför deras administrativa områden. Dessa förorter har en glesare bebyggelseform än själva centralorterna och tar med anledning därav proportionsvis mera postpersonal i anspråk än centralorterna.

² Då bedömningen av det framtida personalbehovet grundats på förhållandet mellan posttrafikens omfattning och antalet posttjänstemän i årsanställda räknat och dessa värden totalt väntas stiga, medan de deltidsanställda poststationsföreståndarna och brevbärarna kan väntas minska i antal, har det varit nödvändigt att kvantifiera denna minskningstendens för att kunna

I samband med den nämnda omregleringen av postanordningarna har framträtt en tendens till ökad användning av personal med ställning såsom administrativ biträdespersonal för uppgifter inom postkontorens och postexpeditionernas kassaarbete. Utvecklingen av antalet egentlig kassaperso-
nal, huvudsakligen tillhörande postexpeditörskarriären, och antalet kansli-,
kontors- och skrivbiträden vid postkontor och postexpeditioner åren 1935
—50 framgår av nedanstående tablå:

År	Kassaperso- nals exkl. post- stationsföre- ståndare	Därav kansli-, kontors- och skrivbiträden	I procent
1935	1 686	148	8
1940	1 933	197	10
1945	2 673	634	24
1950	4 078	1 385	34

Denna utveckling torde kunna antagas fortgå under de närmaste tio åren. I synnerhet vid upprättandet av nya postexpeditioner torde personalbehovet tillgodoses medelst dylika biträdesbefattningar. Ökningen av denna personalgrupp blir alltså delvis beroende på ökningen av antalet postexpeditioner. En proportionsvis lika stark ökning av antalet expeditioner som under 1940-talet torde emellertid icke vara att förutse.

Administrativ personal. Generalpoststyrelsens personal, exklusive biträdespersonalen på bankavdelningen, postdirektionernas personal samt den administrativa befälspersonalen vid postanstalterna — vad vi sammanfattningsvis kallat den administrativa personalen — har under perioden 1935—50 ökat med omkring 700 personer eller omkring 68 procent. Den samtidiga ökningen av övriga personalgrupper har utgjort omkring 9 000 personer eller ca 62 procent. Det skall emellertid observeras att vissa befattningshavare utan fast placering formellt tillhör generalpoststyrelsens personal. I realiteten kan därför den administrativa personalens antal antagas ha ökat parallellt med övriga personalgruppers. Av redogörelsen förut

komma fram till en siffermässig prognos rörande totala personalbehovet i individer. Den antagna utvecklingen av antalet poststationsföreståndare m. fl. fram till 1965 framgår av följande tablå:

År	Poststationsförest.		Lantbrevbärare		Lådbrevbärare		Summa lant- och låd- brevbärare	
	Antal	Omräkn. i årsanst.	Antal	Omräkn. i årsanst.	Antal	Omräkn. i årsanst.	Antal	Omräkn. i årsanst.
1950	3 560	2 050	2 780	1 650	650	350	3 430	2 000
1955	3 200	1 800	2 600	1 550	600	300	3 200	1 850
1960	3 100	1 700	2 500	1 475	600	300	3 100	1 775
1965	3 000	1 650	2 400	1 425	600	300	3 000	1 725

framgår att den relativa andelen befattningshavare med placering i Ce 19 eller högre lönegrad härvid varit sjunkande.

Ovan utförda beräkningar rörande övriga grupper inom den egentliga postpersonalen har givit till resultat att dessa gruppers sammanlagda personalantal, i individer räknat, skulle stiga från ca 23 200 år 1950 till ca 30 600 år 1965 eller med 32 procent. Antages den administrativa personalens ökning fortlöpa parallellt med ökningen av övriga gruppers summa, skulle således den administrativa personalens antal stiga från ca 1 770 år 1950 till omkring 2 350 år 1965.

Sammanfattning. En översikt över den beräknade utvecklingen av samtliga nu behandlade personalgrupper för tiden 1950—65 lämnas i tab. 3: 14.

Tab. 3: 14. Beräknat behov av postpersonal 1950—65

År	Transportpersonal	Kassapersonal	Bankpersonal	Administrativ personal	Summa vid omr. av deltidsanst. till årsanst.	Summa i individer (avrundat)
1950	12 330	7 635	3 300	1 770	22 070	25 000
1955	13 150	8 400	4 100	1 950	24 850	27 600
1960	14 025	9 000	4 700	2 125	27 125	29 850
1965	15 175	9 850	5 600	2 350	30 350	33 000

Framskrivningen av personalbehovet har grundats bl. a. på antagandet, att tekniken inom poströrelsen kommer att vara i huvudsak oförändrad. Emellertid har under de senaste åren försök gjorts att mekanisera vissa moment i postverksamheten. Sålunda har hålkortsystem börjat användas för postsparbankens kontobokföring. Inom generalpoststyrelsen arbetar vidare en kommitté för utredning rörande möjligheterna att mekanisera vissa arbetsmoment i kassatjänsten. Då praktiska prov med denna mekanisering av vissa kassagöromål ännu icke hunnit påbörjas, lär det för närvarande icke vara möjligt att beräkna omfattningen av de personalbesparingar som kan ernås på denna väg. Det torde emellertid vara tänkbart att man härigenom kan uppnå en besparing uppgående till bortemot 50 procent av den vid kontor och expeditioner sysselsatta kassapersonalen.

Eftersom ifrågavarande rationaliseringsåtgärder ännu befinner sig på ett förberedande stadium, kan ej nu bedömas, huruvida de kommer att påverka behovet av kassapersonal inom den närmaste tioårsperioden. Såsom ett alternativ till de i tab. 3: 14 angivna siffrorna för 1965 års personalbehov synes man likväl böra räkna med att antalet kassapersonal kan komma att bli omkring 7 000 och att det totala behovet av egentlig postpersonal år 1965 därigenom kommer att sänkas till ca 30 000 personer.

Huruvida nämnda rationalisering av kassaarbetet kan genomföras, är bl. a. av betydelse för bedömandet av könsproportionen inom den fram-

tida postpersonalen, eftersom kvinnorna för närvarande utgör över 80 procent av kassapersonalen.

Förutsättes oförändrad teknik i postarbetet samt att kassapersonalen 1965 kommer att bestå till 90 procent av kvinnor, poststationsföreståndarna till 75 procent (1950 ca 60 procent) och att andelen kvinnor inom den administrativa personalen kommer att stiga till 50 procent (1950 ca 35 procent), erhålles som resultat för 1965 en fördelning av personalen på 17 500 män och 15 500 kvinnor. Totalt skulle andelen kvinnor i personalantalet således stiga från ca 37 procent år 1950 till omkring 46 procent 1965.

Rationaliseras kassaarbetet kommer ökningen av kvinnornas andel i personalantalet att bli mindre och proportionen kan under denna förutsättning år 1965 antagas till 42 procent kvinnor och 58 procent män.

I fråga om personalens fördelning på befattningar fr. o. m. resp. under 19:e lönegraden (eller motsvarande) torde — under förutsättning av att inte mera genomgripande rationaliseringsåtgärder av nyss nämnd art genomföres — ytterligare någon nedgång i den relativa andelen personal i högre befattningar vara sannolik. Genomsnittligt synes ökningen av absoluta antalet personer i dylika befattningar böra uppskattas till omkring 50 per femårsperiod. Detta skulle betyda att antalet befattningshavare i lägst Ce 19 (eller motsvarande) år 1965 komme att uppgå till ca 1 600 personer, utgörande 4,8 procent av totala personantalet i individer räknat.

Telefon- och telegraftrafiken

Den hittillsvarande personalutvecklingen

Även inom televerket skedde en mycket kraftig ökning av personalantalet under 1940-talet, från 28 000 å 29 000 år 1940 till över 40 000 år 1950. Under 1950-talet har denna utveckling avbrutits. Endast en obetydlig ökning av personalantalet, som för närvarande torde kunna uppskattas till omkring 41 000, har ägt rum.

Med hänsyn till de avsevärda förändringar som pågår i telefontrafikens organisation, har det vid bedömande av personalutvecklingen syntts lämpligt att särskilja å ena sidan telefonistpersonalen med däri ingående växelstationsföreståndare och växelstationsbiträden och å andra sidan den egentliga reparatörs- och anläggningsarbetarpersonalen samt övrig teknisk personal. Även de inom verkstadsavdelningen sysselsatta, som huvudsakligen deltar i rent industriell verksamhet, redovisas i en särskild grupp. Då nämnda kategorier utskiljes var för sig, erhålles såsom en tämligen heterogen restgrupp den personal som sysselsättes med telegraftrafiken och med administrativa uppgifter. Inom gruppen dominerar personal med kameralt arbete. Denna restgrupp betecknas i fortsättningen administrativ personal. I *tab. 3:15* återges antalet sysselsatta inom nu nämnda personalkategorier åren 1940,

1945, 1950 och 1953. I den mån uppgifter varit tillgängliga för 1935, har även dessa medtagits.¹

Tabell 3:15. Televerkets personal 1935—1953

År	Administration och trafik			Driftavdelningens anläggnings- och underhållsarbeten			Verkstadsavdelningen	Totalsumma
	Telefonister, växel- föreståndare och deras biträden	Administrativ personal inkl. personal för telegraftrafiken	Summa	Reparatörer och arbetare	Ingenjörer och övrig teknisk personal	Summa		
1935	—	2 890	—	4 959	611	5 570	1 089	—
1940	16 649	3 296	19 945	6 300	829	7 129	1 482	128 556
1945	19 622	4 167	23 789	7 265	1 078	8 343	1 632	33 764
1950	22 803	5 660	28 463	8 545	1 379	9 924	1 988	40 375
1953	21 623	5 990	27 613	9 541	1 398	10 938	2 381	40 933

¹ Antalet växelstationspersonal år 1940 har erhållits genom uppskattning.

Såsom framgår av tabellen har under tioårsperioden 1940—50 en betydande ökning ägt rum inom samtliga personalkategorier. Den personal som direkt sysselsattes med driften av telefontrafiken, telefonistpersonalen, undergick då den starkaste ökningen — med något över 6 000 personer. Men även den personal, som handhar anläggningarnas underhåll och utbyggnad, visade relativt stark ökning — från ca 6 300 till ca 8 500. Dominerande orsaker till denna utveckling var dels telefontrafikens starka expansion och dels lokaltrafikens successiva automatisering. Under 1940-talet steg sålunda antalet telefonapparater per 1 000 invånare från 140 till 239 och antalet utväxlade samtal (exklusive tjänstesamtal) från ca 1 191 miljoner år 1940 till ca 2 100 budgetåret 1950/51.² Antalet till automatiserad station anslutna telefonapparater utgjorde 1940 ca 45 procent och 1950/51 ca 64 procent av hela apparatantalet.

Åren 1950—53 har personalantalet inom telefonistgruppen nedgått med nära 1 200, medan antalet anställda inom övriga grupper fortsatt att stiga.

¹ Televerkets personalstatistik redovisar icke samtliga de personer, som betjänar svenska telefon-, telegraf- eller radioanläggningar. Vid järnvägarna, inom sjöfart och luftfart finnes sålunda ett antal med telegraf- eller radiokommunikationer sysselsatta, vilka emellertid statistiskt hänföres till resp. gren av transportväsendet. Befattningshavarna hos det statliga bolag, som handhar rundradions programtjänst, AB Radiotjänst, lämnas ävenledes utanför televerkets statistik. Uteslutna ur denna är vidare vissa personalgrupper vars tjänst hos televerket har karaktären av mindre bisyssla — städningspersonal samt föreståndare för fristående samtalsstationer och telegraminlämningsställen. Samtliga dessa grupper har även här utelämnats.

Med dessa undantag inkluderas i här redovisade sysselsättningstal och siffror för televerkets arbetskraftsbehov den med telefon- och telegraftrafiken sysselsatta personalen, vartill kommer huvuddelen av den personal som inom Sverige användes för anläggning, drift och underhåll av signal-, radiotelegraf-, radiotelefon- och rundradiostationer. I personalsiffrorna har sålunda medräknats samtliga föreståndare för växelstationer samt, på grundval av vissa uppgifter från Växelstationsföreståndarnas riksförbund, hos växelstationsföreståndarna anställda biträden.

² Flertalet sifferserier i televerkets statistik redovisas fr. o. m. 1946 budgetårsvis.

Minskningen av telefonistpersonalen har ägt rum trots att telefontrafiken fortsatt att öka. Antalet telefonapparater hade den 1 januari 1953 stigit till 264 per 1 000 invånare. Under de senaste åren har således de pågående automatiseringsåtgärderna utövat starkare inflytande på behovet av telefonistpersonal än telefontrafikens ökning.

Personal med särskilda administrativa och tekniska arbetsuppgifter. Som följd av telefontrafikens ökning och de omfattande automatiserings- och nyanläggningsarbetena har även antalet personal med särskilda administrativa och tekniska arbetsuppgifter stigit.

I följande tablå redovisas personalen fördelad på två grupper med gränsen satt mellan Ca 18 och Ca 19 i nuvarande avlöningsreglemente. Även anges det ungefärliga antalet befattningshavare med sysselsättningar som fordrar teknisk utbildning.

År	Anställda t. o. m. Ca 18 samt utom löneplan	Anställda i Ca 19 och högre	Summa	Därav med arbetsuppgifter som fordrar tek- nisk utbildning
1940	27 535	1 021	28 556	500
1945	32 503	1 261	33 764	700
1950	38 962	1 413	40 375	792

En närmare översikt av antalet personer med särskild fackutbildning lämnar socialstyrelsens utbildningsundersökning, som avser läget den 1 januari 1950. Till jämförelse har angivits antalet befattningar, där enligt telestyrelsen särskilda utbildningskrav gäller.

Utbildning	Antal personer med vidstående utbildning	Antal befattningar där vidstående utbildning är kompetenskrav
Civilingenjörsexamen	155	177
Läroverksingenjörsexamen	473	581
Institutsingenjörsexamen	150	101
Tele-assistentkurs	373	363
Studentexamen eller högskoleutbildning	43	59
Summa	1 194	1 281

Enligt denna undersökning skulle år 1950 ha förelegat ett underskott på civilingenjörsutbildad och läroverksingenjörsutbildad teknisk personal. Till en del synes detta underskott ha kompensrats genom utnyttjande i större utsträckning av personer med utbildning vid tekniska institut.

Kvinnlig personal. Av hela personalantalet var år 1950 64 procent kvinnor. Som framgår av följande sammanställning har den kvinnliga personalen nedgått något mellan 1950 och 1953. Utvecklingen beror tydligen på minskningen av telefonistpersonalen.

År	Män	Kvinnor	%	Summa
1940	10 734	17 822	62	28 556
1945	12 199	21 565	64	33 764
1950	14 609	25 766	64	40 375
1953	15 505	25 428	62	40 933

Trafikutvecklingen

Avgörande för bedömningen av televerkets arbetskraftsbehov fram till 1965 är den planerade expansionen av telefontrafiken¹, automatiseringen av denna trafik samt kablifieringen av telefonförbindelserna. Då en ingående redogörelse för telestyrelsens planer rörande bl. a. telefontrafikens utveckling lämnats i 1950 års statsverksproposition (bil. 26, kapitalbudgeten), nämnes här endast de mål vartill dessa planer syftar. Förändringarna inom telefonväsendet fram till och med budgetåret 1965/66 har sålunda beräknats ge följande resultat: antalet telefonapparater i drift väntas stiga till 2,75 miljoner; samtliga apparater skall kunna begagnas i automatisk lokaltrafik; antalet rikssamtal antages öka till 200 miljoner, varav 50 procent skall utväxlas i automatiserad drift.

De förutsatta förändringarna beräknade per femårsperiod fr. o. m. 1950/51 t. o. m. 1965/66 återges nedan:

År	Antal telefonapparater i drift	Procentuell andel automatiserade apparater	Antal rikssamtal milj.	Antal automatiskt expedierade rikssamtal milj.
1950/51	1 683 000	64	118	—
1955/56	2 180 000	75	145	22
1960/61	2 530 000	90	170	51
1965/66	2 750 000	100	200	100

Den hittills kända trafikutvecklingen under 1950-talet synes i huvudsak ha överensstämt med de gjorda antagandena. Vid utgången av budgetåret 1953/54 var sålunda antalet telefonapparater i drift 2 050 600. Antalet statistikförda rikssamtal var visserligen inte mer än 125,3 miljoner under 1953/54 men denna i förhållande till utvecklingsantagandena låga siffra orsakas av att automatisering av rikssamtalstrafiken redan i viss utsträckning genomförts. Automatiserade fjärrsamtal statistikföres ej. Medräknas en uppskattad siffra för dessa samtal, kan ökningen av rikssamtalstrafiken under nämnda budgetår, enligt telestyrelsen, antagas ha uppgått till mellan 7 och 8 miljoner samtal.

¹ Erinras må om 1946 års riksdagsbeslut angående förbättring av landsbygdens telefonförhållanden. (Prop. 219, Rd:s skr. 291.)

Det framtida personalbehovet

Telefonistpersonal. Enligt vad telestyrelsen framhållit är det icke möjligt att uppställa några preciserade antaganden om detaljerna i automatiseringsutvecklingen. Område efter område — centralstationer med tillhörande lokal- och växelstationer — automatiseras i sin helhet och härvid utväljes områdena med hänsyn till vad de vid viss tidpunkt aktuella trafikförhållandena och tillgången på investeringsmedel gör lämpligt. Detaljerade prognoser rörande behovet av telefonistpersonal kan därför icke upprättas.

Under förutsättning att lokaltrafikens automatisering skulle vara avslutad år 1965 och att 50 procent av rikssamtalstrafiken då skulle vara automatisk, har telestyrelsen överslagsvis beräknat, att behovet av telefonister för manuell rikssamtalstrafik sagda år skulle utgöra endast ca 6 500. Då vid samma tidpunkt all trafik via växelstationerna skulle drivas automatiskt och någon växelstationspersonal således inte erfordras, skulle denna siffra samtidigt ange det totala behovet av telefonistpersonal.

Utföres på grundval av dessa förutsättningar en genomsnittsuppskattning av telefonistpersonalbehovet 1955 och 1960, under antagande av en i tiden jämnt fördelad förändring av detta behov och en arbetsprestation per telefonist i den manuella lokalsamtalstrafiken motsvarande 1950/51 års produktivitet, erhålles i tab. 3: 16 angivna siffror för telefonistpersonalens antal.

Tabell 3: 16. Antagna förändringar i telefonistpersonalens antal 1950/51—1965/66

År	Antal apparater med manuell lokaltrafik	Antal manuellt expedierade lokalsamtal			Personal för manuell lokal-samtalstrafik		Antal manuellt expedierade rikssamtal milj.	Antal telefonister för manuell rikssamtalstrafik ca	Summa telefonistpersonal
		miljoner	per apparat	per telefonist	växelstationspersonal	övrig telefonistpersonal			
1950/51	599 456	613,3	1 023	41 431	9 135	5 668	118,3	8 000	22 803
1955/56	545 000	558,6	1 025	41 000	8 545	5 078	123,0	8 000	21 623
1960/61	253 000	259,3	1 025	41 000	4 895	1 428	119,0	7 500	13 823
1965/66	—	—	—	—	—	—	100,0	6 500	6 500

Telestyrelsen har emellertid under 1955 upplyst, att numera vissa tidsförskjutningar väntas komma att uppstå vid genomförandet av de omkring 1950 upprättade automatiseringsplanerna. Sålunda antages rikssamtalstrafikens automatisering komma att ske något snabbare i fråga om den del som planerats äga rum under 1950-talet, medan däremot automatiseringen av lokaltrafiken väntas bli i sin helhet genomförd först omkring 1970. Först år 1970 antages därför behovet av telefonistpersonal ha nedbragts till ovan angivna ca 6 500 personer. Det förhållandet att, enligt vad som framgått av siffrorna för den 1 januari 1953 i tab. 3: 15 antalet telefonister redan under budgetåret 1952/53 nedgått till 21 600 sammanhänger

med snabbheten i rikstrafikens automatisering. För år 1955 beräknas totala antalet telefonistpersonal på grund härav ha minskat till ca 19 200. För år 1960/61 beräknar telestyrelsen antalet till ca 14 500 jämfört med i tab 3: 16 beräknade 13 800. År 1965 slutligen antages antalet komma att vara omkring 7 900 jämfört med tidigare nämnda 6 500. Enligt telestyrelsens aktuella beräkningar skulle således nedgången i antalet telefonistpersonal bli tämligen jämnt fördelad över tiden 1950—65 ehuru ytterligare ett antal — ca 1 500 personer — skulle friställas åren 1965—70.

I det för 1950/51 angivna antalet telefonistpersonal ingick 1 500 personer som var föreståndare för mindre växelstationer och som hade annat egentligt yrke vid sidan av växelstationssysslan. På grund av telefontrafikens utveckling torde kunna antagas, att ca 500 av dessa fått stationsföreståndarsysslan till huvudyrke innan deras växelstationer automatiseras, medan 1 000 växelstationsföreståndare däremot kan förutsättas redan äga tillgång till annan sysselsättning, då de friställes genom automatiseringen. Det antal yrkestelefonister som skall friställas mellan 1955 och 1965 bör alltså kunna uppskattas till i runt tal 10 000 personer.

Teknisk personal. Den tekniska personalen för linjearbeten och för anläggningarnas underhåll och tekniska drift har här uppdelats i reparatörer och driftsavdelningens arbetare å ena sidan samt ingenjörer, arbetsledare och övrig teknisk personal å andra sidan.

Den förra personalgruppen omfattade 1935 ca 5 000 personer. År 1950 hade antalet stigit till 8 500, varav 2 000 reparatörer på löneplan och 6 500 arbetare. Telestyrelsen har beräknat, att under 1950 ungefär 1 700 reparatörer användes för det dagliga underhållet, gällande apparater och apparatanknytningar. Detta skulle innebära, att ca 300 reparatörer och samtliga arbetare inom driftsavdelningen sysselsattes med dels kabelanläggningsarbeten och automatanläggningar samt liknande installationsarbeten och dels med »långsiktigt» underhållsarbete på stolplinjer och kablar.

Den 1 januari 1953 hade antalet reparatörer och arbetare stigit med ytterligare 1 000 personer till 9 500, varav 2 400 utgjordes av reparatörer på löneplan. Investeringsverksamheten på detta område torde emellertid nu ha nått sin största omfattning. Inskränkningen av denna kan visserligen, om man ser till personalbehovet, antagas huvudsakligen bli uppvägd av behovet att fortgående öka arbetsstyrkan för det löpande underhållet. Det synes likväl antagligt, att antalet reparatörer och driftsavdelningens arbetare mellan 1955 och 1960 kommer att nedgå till ca 8 800 personer (jämfört med 9 500 år 1953) för att därefter bli konstant fram till 1965.

Antalet ingenjörer, arbetsledare, ritare, kopister, ritbiträden m. fl., har i takt med den ökade mekaniseringen av telefondriften stigit från sammanlagt ca 600 år 1935 till ca 800 år 1940, ca 1 100 år 1945 och ca 1 400 år 1950. Med stöd av vad telestyrelsen upplyst torde kunna antagas, att hela

den här ifrågavarande personalgruppens numerär skulle behöva ökas med omkring 300 personer per femårsperiod fram till 1965. År 1953 var emellertid antalet oförändrat ca 1 400 personer. Det synes därför antagligt att den av telestyrelsen såsom behövlig bedömda personalökningen kommer att äga rum först efter 1955. Man erhåller då siffrorna 1 400 år 1955, 1 700 år 1960 och 2 000 år 1965.

Verkstadspersonal. Televerkets verkstadsavdelning, som under slutet av 1940-talet betydligt utvidgats, sysselsatte år 1950 ca 1 950 personer, varav 1 600 arbetare och 350 tjänstemän. Avdelningen svarar för tillverkning av ca hälften av verkets behov av telefonapparater och automatstationsutrustningar m. m.

Sedan den utbyggda verkstadskapaciteten kunnat tagas helt i anspråk, har totalantalet sysselsatta vid verkstadsavdelningen 1952 och 1953 stigit till ca 2 400, varav omkring 400 tjänstemän. Då ökningen av apparatantalet icke torde komma att kräva utvidgning av produktionen utöver den för år 1955 beräknade, synes personalbehovet kunna antagas hålla sig vid omkring 2 500 åren 1955—65.

Administrativ personal. Denna personalgrupp, som innefattar förutom den egentliga administrationspersonalen även personalen för telegraftrafiken, uppgick 1935 till 2 890 personer och steg därefter till ca 3 300 år 1940, 4 200 år 1945, 5 660 år 1950 och ca 6 000 år 1953. Huvuddelen av de befattningshavare som hänförts till denna grupp sysselsättes med uträkning och debitering av allmänhetens avgifter till televerket. Det pågår försök att ernå en mekanisering av detta arbete, men det lär icke vara antagligt att denna rationalisering i sin helhet hinner genomföras före 1965. Telegraftrafiken väntas icke undergå någon ytterligare ökning och under de senaste åren har antalet expedierade telegram visat nedgång.

Med hänsyn till omfattningen av den förutsatta expansionen av telefontrafiken och då någon tidpunkt för övergång till mekaniserat kameralt arbete icke kan angivas, synes man böra antaga, att den administrativa personalen kommer att ytterligare ökas. Telestyrelsen har år 1955 angivit det sannolika antalet inom denna personalkategori till 6 700 år 1955, ca 7 000 år 1960 och 7 300 år 1965.

Sammanfattning. I enlighet med ovanstående beräkningar skulle utvecklingen av personalantalet hos televerket åren 1950—65 te sig på sätt framgår av *tab. 3: 17*. Hela personalantalet, som år 1955 beräknats uppgå till drygt 39 000, skulle sålunda under den närmaste tioårsperioden kunna väntas nedgå till mellan 28 000 och 29 000 eller med 27 å 28 procent.

Den förutsedda omfattande reduktionen av telefonistpersonalen kan, eftersom denna personal till övervägande del består av kvinnor, väntas medföra en betydande förändring av proportionen mellan antalet män och kvinnor bland televerkets anställda. Antages fördelningen efter kön inom

Tabell 3:17. Beräknat personalantal i televerket 1950—65

År	Administration och trafik			Driftsavdelningens anläggnings- och underhållsarbeten			Verkstadsavdelningen	Totalsumma
	Telefonister, växelstationsföreståndare och deras biträden	Administrativ personal inkl. personal för telegraftrafik	Summa	Reparatörer och arbetare	Ingenjörer och övrig teknisk personal	Summa		
1950	22 803	5 660	28 463	8 545	1 379	9 924	1 988	40 375
1955	19 200	6 700	25 900	9 500	1 400	10 900	2 500	39 300
1960	14 500	7 000	21 500	8 800	1 700	10 500	2 500	34 500
1965	7 900	7 300	15 200	8 800	2 000	10 800	2 500	28 500

de särskilda personalkategorierna komma att förbli densamma som vid början av 1950-talet, kommer sålunda andelen kvinnor av totala personalantalet att nedgå från 62 procent 1953 till 46 procent 1965.

Som framgått av det föregående ökade antalet personal med placering i Ca 19 eller högre lönegrader under tiden 1940—50 med omkring 400 personer till 1 400. Samtidigt steg antalet befattningshavare, vars tjänst fordrar särskild teoretisk-teknisk utbildning, från omkring 500 till omkring 800. Den förutsatta mekaniseringen av verksamheten kan väntas kräva, att antalet tjänstemän med teoretisk-teknisk utbildning ytterligare ökas. Telestyrelsen har uppskattat det ytterligare behovet av ingenjörutbildad personal under tidsperioden 1950—65 till 350, varav 50 civilingenjörer. Under de senaste åren synes detta behov ha delvis tillgodosetts, såsom framgår av nedanstående tablå över ökningen av antalet ingenjörspersonal i televerket 1950—54:

År	Civilingenjörer	Läroverksingenjörer	Institutsingenjörer	Summa
1950	155	473	150	778
1952	152	514	160	826
1954	183	595	192	970

Det torde kunna antagas att ökningen av den ingenjörutbildade personalen medför motsvarande ökning av antalet befattningar i Ca 19 eller högre lönegrader. Beträffande den högre personalen för uppgifter av administrativ karaktär synes ett ökningstal av 50 per femårsperiod vara sannolikt med hänsyn till den förutsatta expansionen av televerkets rörelse. Detta skulle innebära en sammanlagd ökning med 150 befattningar i lägst Ca 19. Totala antalet befattningshavare i Ca 19 eller högre lönegrad vid televerket torde alltså kunna väntas öka med omkring 500 personer från omkring 1 400 år 1950 till omkring 1 900 år 1965.

Sammanfattning

Vid genomgång av förutsättningarna för arbetskraftsbehovets förändringar inom de delar av kommunikationsväsendet där den statliga och kommunala verksamheten dominerar framträder en tydlig skillnad i möjligheterna att bedöma den sannolika utvecklingen i fråga om å ena sidan post- och telekommunikationerna och å andra sidan järnvägs-, spårvägs- och omnibustrafiken. På postens och telefonkommunikationernas områden bedrivs verksamheten nära nog uteslutande av statliga monopolföretag. I fråga om transportväsendet råder däremot en i princip fri konkurrens mellan trafikmedel i statlig, kommunal och enskild drift.

Beträffande post- och televerken kan man vid stigande levnadsstandard förutsätta en stigande efterfrågan på verkens tjänster. Efterfrågan kan vidare under den här behandlade tidsperioden antagas maximalt komma att öka i samma proportion till levnadsstandardshöjningen som under 1940-talet. Man kan därför i siffror ange det sannolika personalbehovet vid oförändrad ökningstakt för efterfrågan. Även inom dessa områden medför dock ovissheten rörande de framtida investeringsmöjligheterna och den därav beroende omfattningen av rationaliseringsverksamheten betydande osäkerhet vid försök till en mera noggrann beräkning av det framtida personalantalet.

Vad åter angår järnvägs-, spårvägs- och omnibustrafiken ger den tidigare utvecklingen — i den mån statistiskt material finnes tillgängligt — inga hållpunkter för några bestämda antaganden rörande den framtida efterfrågans omfattning. Trots detta har det ansetts för jämförelsens skull nödvändigt att siffermässigt uttrycka de utvecklingstendenser som kunnat iakttagas i fråga om dessa verksamheters personalbehov.

Järnvägar. Järnvägstrafikens omfattning ökade förhållandevis obetydligt mellan 1920 och 1935 och under denna tid sänktes järnvägarnas personalantal för drift och underhåll — således exklusive bilpersonal och personal för nybyggnads- och förändringsarbeten — genom rationalisering från 62 000 till 46 000. Under åren 1935—53 har trafikmängden något mer än fördubblats och personalantalet ökats till mellan 65 000 och 70 000 personer. Under de senaste åren, 1950—53, har dock framträtt tendenser till nedgång i persontrafikmängden och stagnation i godstrafikens ökning. Samtidigt härmed har användningen av motorfordon för persontransporter starkt expanderat. Det har icke ansetts troligt, att järnvägstrafiken genomsnittligt kommer att minska i omfattning fram till 1965. Motorfordonstrafikens pågående ökning gör det emellertid omöjligt att förutse i vilken omfattning järnvägarnas transportarbete kan komma att behöva ytterligare utvidgas fram till år 1965.

På grund härav har vid bedömningen av personalbehovet för närmaste tioårsperiod antagits, att trafikmängden genomsnittligt kommer att vara av samma storlek som vid 1950-talets början och att vid oförändrad pro-

duktivitet per anställd således personalbehovet skulle komma att bli i genomsnitt oförändrat. Den fortgående rationaliseringsverksamheten vid statens järnvägar, vilka numera sysselsätter nära 95 procent av samtliga järnvägars personal, har emellertid uppskattningsvis beräknats medge en sänkning av järnvägspersonalens antal med 8 000 å 10 000 personer fram till 1965. Personalantalet vid järnvägarna nämnda år har därför beräknats komma att uppgå till omkring 60 000.

Spårvägs- och omnibustrafik. Antalet med spårvägs- och omnibustrafik sysselsatta, som vid 1930-talets början uppgick till 8 å 9 000 personer, hade 1950 stigit till ca 23 000. Medan spårvägstrafiken under dessa två årtionden ökat sitt personalantal med ca 2 000, har antalet sysselsatta i buss- trafik stigit med nära 13 000 personer. I stor utsträckning saknas statistiska uppgifter om busstrafiken. Bedömningen av det framtida personalbehovet är därför en uppskattning, grundad på iakttagna tendenser beträffande vissa företag åren 1947—53. Totalt har personalantalet antagits stiga till 29 000 å 30 000 år 1965.

Post. Bortsett från de under 1940-talet rådande krigs- och efterkrigsförhållandena, som ledde till en mycket snabb stegring av postverksamhetens omfattning, har sedan lång tid pågått en tämligen jämn ökning inom posttrafiken. Räknet per vuxen invånare har sålunda ökningen under 1920- och 1930-talen per femårsperiod varit omkring 3 transaktioner vid postdisken, 20 distribuerade försändelser och 6 postsparbanks- eller postgiroomsättningar. 1940-talets starka ökning ledde till att poströrelsen under år 1950 totalt omfattade ca 170 miljoner kassatransaktioner, omkring 1 570 miljoner försändelser (inklusive distribuerade tidningar) och ca 170 miljoner postsparbanks- och postgiroomsättningar.

Den fortgående ökningen av posttrafiken har medfört, att antalet posttjänstemän, exklusive postombud och posttransportörer m. fl. som har annat egentligt huvudyrke, stigit från ca 15 400 år 1935 till ca 25 000 år 1950. År 1953 var antalet 26 000. Därest inte produktiviteten hastigt förändras genom vittgående rationaliseringar inom kassa- och postgirorörelsen, torde man kunna räkna med en jämn stegring av personalbehovet innefattande en ökning av antalet posttjänstemän fram till 1965 till omkring 33 000. Vissa planer på rationaliseringar av nämnda art är emellertid under utarbetande, ehuru det synes osannolikt att åtgärderna blir genomförda under den närmaste tioårsperioden.

Tele. Mellan 1940 och 1953 har antalet telefonapparater i drift stigit från 140 per 1 000 invånare till 264. Under samma tid har televerkets personal ökat i antal från 28 000 till ca 41 000. Telefontrafikens ökning har främst inneburit ett stegrat behov av telefonist- och växelstationspersonal. Men också antalet anställda inom övriga personalgrupper har stigit. Detta sammanhänger bl. a. med att televerket f. n. håller på att automatisera den lokala telefontrafiken och att kablifyra de viktigaste

långväga mellanortsförbindelserna. År 1965 beräknas i det närmaste all lokal telefontrafik och hälften av rikssamtalstrafiken äga rum i automatisk drift. Ehuru antalet telefonapparater antages fortsätta att starkt öka, väntas automatiseringen under den närmaste tioårsperioden sänka det behövliga antalet telefonistpersonal till ca 7 900 personer och väsentligen eliminera behovet av växelstationspersonal. Dessa personalgrupper omfattade 1950 tillsammans 23 000 personer. Televerkets totala personalantal har antagits nedgå till ca 28 000 år 1965.

Tabell 3: 18. Kommunikationsväsendets personalantal 1930—65

År	Järnvägs- trafik	Spårvägs- och busstrafik	Post- trafik	Tele- trafik	Summa personal	Förändring mellan vidstående år	
						I absoluta tal	I procent
1930.....	50 700	6 400	13 700	19 800	90 600	+ 21 700	+ 24
1940.....	52 100	13 800	17 800	28 600	112 300	+ 47 600	+ 42
1950.....	70 600	23 300	25 000	40 000	159 300	— 500	— 0,3
Omkr. 1955 ..	65 000	25 000	27 600	41 200	158 800	— 7 700	— 5
Omkr. 1965 ..	60 000	29 600	33 000	28 500	151 100		

De här utförda kalkylerna tyder på att den starka expansion av kommunikationsväsendets personalbehov, som kännetecknade utvecklingen under 1930- och framför allt 1940-talet, kommer att vändas i stagnation och t. o. m. minskning under 1950-talet och början av 1960-talet. En sammanfattande översikt av den hittillsvarande och den väntade utvecklingen av personalantalet inom de behandlade delarna av kommunikationsväsendet lämnar ovanstående *tab. 3: 18*.

Planeringen och det påbörjade genomförandet av ovan refererade, omfattande rationaliseringsåtgärder har i synnerhet under de senaste tio åren krävt en betydande utökning av ingenjörspersonalen inom statens järnvägar och televerket. Det synes antagligt att en fortsatt ökning av dessa verks tekniska personal kommer att bli erforderlig även under det närmaste årtiondet.

Undervisningsväsendet

Den hittillsvarande personalutvecklingen

Inledande översikt

Undervisningsväsendets anspråk på arbetskraft, lärarpersonal såväl som annan personal, har under det senaste årtiondet stigit kraftigt. Enbart mellan 1945 och 1950 ökade personalantalet enligt folkräkningarna med närmare 17 000 eller från 53 000 till 70 000. Även om folkräkningstalen kanske något överdriver ökningen genom att vissa till undervisningsväsendet tidigare ej räknade personalgrupper medtagits år 1950, torde de dock i stort sett ge en riktig bild av utvecklingen, om man ser till undervisningsväsendet som helhet. Sannolikt har antalet sysselsatta stigit i det närmaste lika mycket under första hälften av 1950-talet.

Tabell 4: 1. Förvärvsarbetande befolkning med huvudsaklig sysselsättning vid skolor och privat undervisning vid slutet av år 1950

	Univer- sitet och hög- skolor	Läroverk och semina- rier	Folk- o. små- skolor	Andra skolor	Privat under- visning	Summa	Därav	
							män	kvinnor
Företagare.....	—	—	—	620	911	1 531	723	808
Tjänstemän....	3 733	9 029	37 987	7 420	57	58 226	23 980	34 246
Arbetare.....	544	898	6 988	1 791	6	10 227	959	9 268
Hela antalet...	4 277	9 927	44 975	9 831	974	69 984	25 662	44 322
1945.....	2 788	7 666	34 225	7 410	919	53 008	20 565	32 443

Tab. 4: 1 ger en översikt av den inom undervisningen sysselsatta personalens fördelning på olika skolformer m. m. samt efter yrkesställning och kön enligt 1950 års folkräkning. Av hela det redovisade antalet utgjordes något över 70 procent av lärarpersonal. Såväl lärarpersonalen som övrig personal är övervägande kvinnlig. Ser man till den inom skolväsendet sysselsatta arbetskraftens fördelning på olika skolformer, framgår att huvuddelen eller 78 procent av yrkesutövarna år 1950 kom på folk- och småskolor samt läroverk, seminarier och liknande. Bortser man från privatunder-

visning samt vissa i gruppen andra skolor ingående läroanstalter — bland annat korrespondensinstitut, bilskolor, dans- och ridskolor m. m. — vilka inte brukar räknas till skolväsendet i egentlig bemärkelse, framstår nyssnämnda skolformer såsom än mera dominerande ur arbetskraftssynpunkt. Tydligt spelar, om man på så sätt begränsar sig till det egentliga skolväsendet, de rent privata, alltså icke statsunderstödda skolorna en relativt liten roll. Närmare statistiska uppgifter om personalen vid sistnämnda skolor finnes endast i den mån de står under inseeende av statlig myndighet. Personalantalet vid övriga privata skolor torde emellertid inte uppgå till mer än högst ett tusental.

Den följande diskussionen av skolväsendets arbetskraftsbehov begränsar sig till läroanstalter som står under statligt inseeende. Vissa slag av specialskolor — blindskolor, skolor vid sjukvårdsanstalter och barnhem, sinnen-slöskolor samt ungdomsvårdsskolor — behandlas dock i stället i senare kapitel i samband med motsvarande vårdgrenar inom sjukvård och socialvård. Detsamma gäller förskolorna på grund av deras organisatoriska anknytning till socialvården.

Den statistik som står till buds för att belysa arbetskraftsbehovet vid de statliga och statsunderstödda skolorna är mycket oenhetlig och i vissa avseenden bristfällig. Personalredovisningen i den undervisningsstatistik, som utarbetas av vederbörande skolmyndigheter — i första hand skolöverstyrelsen — och beträffande universitet och högskolor av statistiska centralbyrån, omfattar endast lärare. Undervisningsstatistiken företer dessutom stora luckor i fråga om andra skolformer än folkskolor och läroverk, främst gäller detta skolor för yrkesundervisning. Även bortsett härifrån fyller denna statistik inte alltid de krav, som skulle behöva ställas på en sysselsättningsstatistik.

Lärare i läroämnena

Undervisningsstatistiken lämnar i allmänhet endast uppgifter om antalet lärartjänster. I den mån en person uppehåller lärartjänst vid flera olika skolor kommer han därför att bli dubbelredovisad. Risken härför är naturligtvis störst i sådana fall, där det är frågan om tjänster som omfattar ett relativt ringa antal undervisningstimmar. Dyliga tjänster uppehålls också i många fall — särskilt i fråga om praktiska ämnen — av personer, som har sin huvudsakliga sysselsättning utanför skolväsendet.

I *tab. 4: 2*, som belyser förändringarna i antalet lärare i läroämnena under de senaste decennierna, har därför medräknats endast sådana tjänster,

¹ Vid bedömning av lärarpersonalens utveckling och det framtida behovet av lärare är det med hänsyn till bland annat det statistiska materialets beskaffenhet lämpligt att behandla lärare i läroämnena, teoretiska såväl som praktiska, och lärare i övningsämnen var för sig.

Tabell 4: 2. Heltidsverksamma lärare i läroämnen inom olika skolformer läsåren 1929/30—1953/54. (Uppskattade tal har angivits inom parentes)

	1929/30	1939/40	1944/45	1949/50	1953/54
Klasslärare	27 964	27 435	26 271	29 384	33 148
Folkskollärare	15 319	16 084	15 332	17 440	19 885
Småskollärare m. fl.	12 554	11 249	10 829	11 652	12 935
Lärare v. seminariernas övningskolor.	91	102	110	292	328
Ämneslärare vid högre skolor	(4 100)	(4 800)	(5 200)	6 211	7 637
Realskolor, flickskolor o. allm. gymnasier ¹	3 680	4 396	4 458	5 232	6 335
Enhetsskolans högstadium m. m.	—	—	—	..	237
Fackgymnasier ²	(250)	(200)	(400)	620	641
Folkhögskolor	(185)	(210)	(300)	359	424
Lärare vid yrkesskolor ³	(500)	(750)	(950)	1 046	1 601
Lärare vid andra fackskolor (utom universitet o. högskolor) ⁴	(450)	(500)	(500)	577	653
Lärare vid universitet och högskolor ⁵	(500)	(600)	608	975	1 100
Summa	(33 500)	(34 100)	(33 500)	38 193	44 139

¹ Inkl. högre folkskolor, praktiska realskolor samt enskilda läroverk.

² Tekniska läroverk, handelsgymnasier samt folk- och småskoleseminarier (exkl. övningskollärare).

³ Skolor under överstyrelsens för yrkesutbildning inseende.

⁴ Lantbruks-, lantmanna- och lanthushållsskolor, Alnarps lantbruksinstitut, skogsskolorna, sjuksköterskeskolor och läroanstalter för barnmorskor, bergsskolor, grafiska institutet, textilinstitutet, konstfackskolan, socialinstitutet, konst- och musikhögskolorna, gymnastiska centralinstitutet, sjöbefälsskolorna.

⁵ Universiteten i Uppsala, Lund och Göteborg (tidigare Göteborgs högskola och Medicinska högskolan i Göteborg), Karolinska medico-kirurgiska institutet, Stockholms högskola, handels-högskolorna, tandläkarhögskolorna, farmaceutiska institutets kurs för apotekarexamen, de tekniska högskolorna, veterinärhögskolan, lantbrukshögskolan samt skogshögskolan.

vilka med hänsyn till anställningens art eller timantalets storlek i allmänhet kan betraktas som heltidstjänster. Dit hör till en början samtliga folk- och småskollärartjänster. Vad beträffar ämneslärare vid realskolor och gymnasier samt därmed jämställda högre skolor ingår i redovisningen dels samtliga ordinarie, extra ordinarie och extra lärare, dels sådana timlärare, som uppgivits ha full tjänstgöring. I huvudsak samma normer har tillämpats beträffande universitet och högskolor. Vad beträffar under överstyrelsens för yrkesutbildning inseende stående yrkesskolor har som lärare med heltidstjänstgöring räknats lärare med minst 600 undervisningstimmar per år. För tidigare år har delvis endast mycket ungefärliga uppskattade tal kunnat anges.

Tabellen visar den mycket kraftiga stegring som lärarantalet undergått sedan mitten av 1940-talet och som, särskilt vad beträffar klasslärarna, skarpt kontrasterar mot de mycket små förändringarna i lärarantalet under 1930-talet och i början av 1940-talet. Sammanlagt har antalet lärare i läroämnen stigit från 33 500 läsåret 1944/45 till 44 000 läsåret 1953/54 eller med cirka 31 procent, varav 18 procent kommer på den sista fyraårsperioden. Den kraftigaste ökningen i absoluta tal visar folk- och småskollärare. Deras antal steg enbart mellan läsåren 1949/50 och 1953/54 med inemot

4 000 eller 12,8 procent. Antalet ämneslärare ökade under samma period med 1 400 eller 23 procent. Procentuellt har ökningen alltså varit väsentligt starkare för ämneslärarna än för klasslärarna.

Lärarnas utbildning. För att få fast anställning som klasslärare vid folkskola (eller övningsskola vid seminarium) fordras examen från folkskoleseminarium eller, om tjänstgöringen avser endast folkskolans småskolestadium eller s. k. mindre folkskola, från småskoleseminarium. Såsom närmare framgår av följande avsnitt har ett mindre antal lärare tagits i anspråk, ehuru de saknade fastställd kompetens för det undervisningsstadium där de undervisade. Huvuddelen av dessa utgjordes av småskollärare, som undervisade på folkskolestadiet.

Den normala utbildningen för lärare inom realskolan och gymnasiet är filosofisk ämbetsexamen eller högre filosofisk examen, för lärare med undervisning i kristendom teologisk examen. Tidigare har utbildning av ämneslärare skett även vid högre lärarinneseminarium. Denna utbildning nedlades dock i början av 1940-talet. I detta sammanhang kan erinras om att enligt beslut av 1954 års riksdag fasta tjänster framdeles skall finnas inom realskolan (samt enhetsskolans högstadium) även för folkskollärare, som, utan att ha avlagt filosofisk ämbetsexamen, förvärvat viss fastställd utbildning i till realskolan hörande ämnen.

Vad beträffar ämneslärare inom folkhögskolan och vid folk- och småskoleseminarium är den normala utbildningen likaledes filosofisk ämbetsexamen eller motsvarande (vid folkskoleseminarium fil. licentiatexamen). Inom folkhögskolan, där kompetensvillkoren inte är lika bundna, har dock en stor del av lärarna fil. kand.-examen. Vid tekniska läroverk och handelsgymnasier fördelar sig ämneslärarna relativt jämnt på å ena sidan filosofisk utbildning och å andra sidan utbildning vid teknisk högskola resp. handelshögskola. Sistnämnda utbildningsformer förekommer också

Tabell 4: 3. Ämneslärarnas fördelning efter utbildning läsåret 1949/50¹

Skolform	Dr-grad, lic.- examen, ämbets- examen	Teol. kand.	Fil. kand. m. m.	Högre lärarin- nesemi- narium	Tek- nisk hög- skola	Han- dels- hög- skola	Övriga	Summa
Realskolan o. gymnasiet..	3 592	225	169	1 031	15	41	131	5 204
Folkhögskolan.....	147	16	127	5	3	2	59	359
Tekniska läroverk.....	77	—	2	—	75	3	5	162
Handelsgymnasier.....	19	—	3	—	—	20	4	46
Folk- o. småskolesem.....	228	13	8	—	—	—	6	255
Summa	4 063	254	309	1 036	93	66	205	6 026

¹ I tabellen har icke medtagits vissa mindre skolformer med kortare lärokurs, däribland två- och treåriga högre folkskolor. Detta bör beaktas vid jämförelse med tabell 4: 2 och med tablån över ämneslärarnas fördelning på undervisningsämnen, där även vissa av dessa grupper medtagits.

framför allt vid de praktiska realskolorna. En närmare belysning av ämneslärarnas fördelning efter utbildning inom olika skolformer läsåret 1949/50 lämnar *tab. 4: 3*, som dock avser endast lärare med ordinarie, extra ordinarie eller extra anställning.

Ser man till ifrågavarande lärares fördelning efter de ämnesområden, inom vilka de undervisar, framgår av nedanstående tablå att de dominerande ämnesområdena är de humanistiska — historia, språk etc. — och de matematisk-naturvetenskapliga, vilka tar i anspråk 56,7 resp. 31,8 procent av lärarna.

Ämneslärarnas fördelning efter undervisningsämnen läsåret 1949/50

	Kristen- dom	Huma- nistiska ämnen	Matema- tisk- natur- veten- skapliga ämnen	Merkan- tila ämnen	Tek- niska ämnen	Summa
Antal lärare läsåret 1949/50	495	3 436	1 926	92	110	6 059
Procentuell fördelning	8,2	56,7	31,8	1,5	1,8	100,0

Av i *tab. 4: 2* redovisade lärare vid yrkesskolor var 215 sysselsatta vid centrala verkstadsskolor, 639 vid kommunala yrkesskolor och 192 vid enskilda yrkesskolor. Nedanstående sammanställning ger en översikt av dessa lärares fördelning efter undervisningens inriktning.¹ I talen ingår även 53 lärare vid skolköks- och handarbetsseminarier.

Industri- och hantverksyrken	Handel	Hushållsgöromål, barnavård, sömnad och vävning	Allmän undervisning	Summa
563	89	409	38	1 099

Yrkeslärare i praktiskt yrkesarbete inom industri och hantverk rekryteras bland inom ifrågavarande yrken verksamma yrkesarbetare, för vilka överstyrelsen för yrkesutbildning anordnar pedagogiska kurser. Lärarna i yrkesarbete uppehåller också en väsentlig del av teoriundervisningen i verkstadsskolorna. I viss utsträckning omhänderhas denna dock av särskilda heltidsanställda lärare med ingenjörsutbildning. Av lärarna i handelsskolorna, där undervisningen dock till betydande del uppehålls av timplärare, kräves i regel examen från handelshögskola eller i vissa fall handelsgymnasium (handelstekniska ämnen) eller akademisk examen (språk, geografi, nationalekonomi etc.). Lärarinnorna inom det husliga området, såsom

¹ Enligt en undersökning avseende läsåret 1953/54 utgjorde antalet lärare med minst 600 timmars undervisning under året 1 601, därav 257 vid centrala verkstadsskolor, 375 vid övriga verkstadsskolor, 60 vid tekniska skolor, 90 vid skolor för industri och hantverk i övrigt, 196 vid skolor och kurser för handel och 623 vid skolor och kurser i husligt arbete. Antalet lärare med mindre än 600 timmars undervisning utgjorde 7 039.

barnavårdslärarinnor, hushållningslärarinnor, sömnadslärarinnor, m. fl. utbildas vid förekommande fackskoleseminarier.

Antalet heltidsanställda lärare med högskoleutbildning är därför mycket litet vid skolorna för yrkesundervisning. Av de under läsåret 1949/50 vid yrkesskolorna verksamma 1 099 lärarna hade sålunda endast 18 akademisk utbildning, 17 var civilingenjörer och 29 civilekonomer. Lägre ingenjörsutbildning fanns angiven i 63 fall.

Lärarbristen. Den starka ökningen av lärarbehovet under det senaste årtiondet har medfört att i såväl folk- och småskolor som högre skolor i stor utsträckning måst utnyttjas lärare, vilka inte haft för vederbörande undervisningsstadium eller skolform normalt vitsordad utbildning. En översikt av antalet dylika lärare med full tjänstgöring och deras utbildning den 1 oktober åren 1949—1954 lämnar *tab. 4: 4*.

På småskolestadiet och folkskolestadiet har lärarbristen, såsom den registreras i denna tabell, successivt minskat under de senaste åren. Ök-

Tabell 4: 4. Antal lärare utan normalt vitsordad utbildning läsåren 1949/50—1954/55¹

År	1949/50	1950/51	1951/52	1952/53	1953/54	1954/55
<i>Småskolestadiet:</i>						
Antal lärare	160	55	23	10	17	59
<i>Därav:</i>						
Seminarieelever	30	10	8	4	4	4
Studenter	60	20	9	3	4	30
Personer med akademisk examen	4	—	1	—	—	1
<i>Folkskolestadiet:</i>						
Antal lärare	1 104	744	381	343	356	635
<i>Därav:</i>						
Småskollärare ²	700	560	270	270	250	400
Seminarieelever	60	40	20	20	25	30
Studenter	240	70	50	25	50	160
Personer med akademisk examen	40	30	15	15	10	15
<i>Högre skolor:</i>						
Antal lärare	332	407	501	563	728	698
<i>Därav:</i>						
Fil. kand. och jämförliga	94	104	146	159	201	171
Folkskollärare utan akademisk examen	119	186	224	255	315	318
Studerande v. teol. el. fil. fakultet	51	60	64	73	104	96
Högskoleutbildade ingenjörer och stud. vid teknisk högskola . . .	8	8	10	12	25	22
Övriga med teknisk utbildning.	24	23	22	24	35	42
Övningslärare	13	8	6	6	6	6
<i>Övriga</i>						
a) med studentexamen	19	18	27	32	40	37
b) utan studentexamen	4	—	2	2	2	6

¹ Uppgifterna avser läget under höstterminen (oktober månad) utom läsåret 1949/50 då de gäller vårterminen.

² 570 småskollärare, som läsåret 1954/55 tjänstgjorde i folkskolans tredje klass jämlikt SFS 1954: 230, har icke betraktats som ersättare för folkskollärare. Dessa tjänster är nämligen att hänföra till småskollärartjänster. Motsvarande antal för läsåret 1953—54 utgjorde 250.

ningen under 1954/55 torde bl. a. ha berott på att ett stort antal folkskollärare varit tjänstlediga för akademiska studier eller genomgång av fortbildningskurser för vinnande av kompetens för undervisning på realskolestadiet. Samtidigt har antalet ämneslärare utan normalt vitsordad kompetens stigit. Man finner av sammanställningen att dessa lärare i stor utsträckning utgöres av folkskollärare — år 1954 ca 46 procent av samtliga. Den kvarstående lärarbristen på folkskolestadiet kan ur denna synpunkt sägas bero på att folkskollärare måst tas i anspråk för undervisning i högre skolor.¹

Bristen på ämneslärare är som belyses av följande sammanställning, *tab. 4: 5*, främst koncentrerad till de naturvetenskapliga ämnesområdena. Mest framträdande är den i matematik. Även inom modersmålet har emellertid undervisningen i stor utsträckning måst handhas av lärare utan normalt vitsordad kompetens. Däremot synes ej längre föreligga någon större brist på lärare i språk.

Tabell 4: 5. Antal heltidstjänster vid högre skolor i olika läroämnen, som den 1 oktober 1953 och 1954 uppehållits av lärare utan normalt vitsordad fackutbildning¹

Läroämne	Heltidstjänster uppehållna av lärare utan normalt vitsordad utbildning		Läroämne	Heltidstjänster uppehållna av lärare utan normalt vitsordad utbildning	
	1953	1954		1953	1954
Kristendomskunskap....	26,5	23,4	Matematik.....	200,9	198,5
Modersmålet.....	112,4	101,3	Biologi m. hälsolära...	53,8	57,5
Latin.....	1,3	1,8	Fysik.....	82,6	80,1
Grekiska.....	0,3	0,3	Kemi.....	56,1	63,5
Engelska.....	37,1	25,5	Summa	705,3	672,1
Tyska.....	27,5	24,8	därav kristendom....	26,5	23,4
Franska.....	3,2	2,4	humanistiska ämnen	285,4	249,1
Historia m. samhällslära	44,8	38,9	matematik o. natur-		
Geografi.....	57,5	52,9	vetensk. ämnen....	393,4	399,6
Filosofi.....	0,5	0,7			
Psykologi, pedagogik...	0,8	0,5			

¹ Det uppgivna timantalet per vecka har omräknats till heltidstjänster, varvid 27 veckotimmar antagits motsvara en heltidstjänst (latin och grekiska 22 timmar).

Vid bedömandet av lärarbristen bör man beakta att det i många fall var kortvariga vikariat, som uppehölls av lärare utan normalt vitsordad fackutbildning. Bortser man sålunda från vikariat om mindre än en månad blir den egentliga bristen på folkskollärare åren 1951, 1952, 1953 och 1954 resp. 260, 239, 203 och 464, medan bristen på småskollärare endast uppgick till 19 år 1954. Beträffande de högre skolorna har vikariat av kortare varaktighet än två veckor icke upptagits i *tab. 4: 5*.

¹ I ovanstående uppgifter om antalet ämneslärare utan normalt vitsordad utbildning ingår inte ämneslärare vid i folkskolan inbyggda realskolelinjer eller enhetsskolans högstadium. Läsåret 1953/54 beräknas ca 130 folkskollärare, som inte varit behöriga att anställas som e.o. eller extra lärare vid kommunal realskola, ha tjänstgjort vid dylika inbyggda linjer och enhetsskolans högstadium (S.Ö:s petita).

Lärare i övningsämnen

En mycket stor del av undervisningen i övningsämnen handhas av timlärare, som tjänstgör vid mer än en läroanstalt. En lärare i ett övningsämne vid t. ex. en samrealskola, kan fullgöra s. k. fyllnadstjänstgöring eller vara timlärare i samma ämne vid en folkskola på samma ort. Under stundom kan undervisningen i ett övningsämne handhas av en timlärare, vars verksamhet i övrigt ligger utanför skolväsendets område. Det är exempelvis inte ovanligt att en kyrkomusiker tjänstgör som musiklärare vid någon skola ett större eller mindre antal veckotimmar.

Dessa förhållanden gör att det är vanskligt att statistiskt redovisa övningslärarkårens storlek. I *tab. 4: 6* lämnas emellertid vissa uppgifter om övningslärarkårens storlek läsåret 1953/54. Uppdelning har gjorts på heltids- och deltidstjänstgörande, varvid e. o. övningslärare samt timlärare med mer än 15 veckotimmars tjänstgöring räknats som heltidstjänstgörande. Vid bedömandet av antalet veckotimmar har hänsyn tagits även till fyllnadstjänstgöring.

Tabell 4: 6. Lärare i övningsämnen läsåret 1953/54

	Heltids- tjänst- görande	Deltids- tjänst- görande
Folkskolan	3 257	4 115
Därav deltidslärare i fortsättningsskolan.....	.	952
Realskolor, flickskolor, gymnasier	1 391	1 178
Folkhögskolor	71	208
Folk- och småskoleseminarier	267	84
Därav i övningsskolor.....	9	30
Tekniska läroverk	7	12
Summa	4 993	5 597

Vid folk- och småskolorna handhades undervisningen i övningsämnena tidigare så gott som uteslutande av folk- och småskollärarna, vilka var och en i sin klass undervisade i samtliga på schemat förekommande ämnen. I allt större utsträckning har man emellertid övergått till att även i folkskolan anställa särskilda lärare i övningsämnen.

Övrig personal

Undervisningsstatistiken lämnar, som förut nämnts, endast uppgifter om lärarpersonalen, däremot ej om övrig vid skolorna anställd personal. Denna är emellertid av relativt betydande storleksordning. En ungefärlig bild av hithörande personalgruppers storlek omkring år 1950 lämnar följande *tab. 4: 7*. I tabellen har i princip endast medtagits personal med minst halvtidstjänst.¹

¹ Uppgifter om den kommunalanställda personalen har hämtats ur de av socialstyrelsen år 1950 för arbetskraftsutredningens räkning verkställda undersökningarna av arbetskraften i offentlig tjänst. Enligt dessa fanns hos landskommunerna i mars 1950 vid skolorna anställda 5 158 vaktmästare, städerskor m. fl. Av dessa var 1 300 män och 3 858 kvinnor. Den kvinnliga personalen torde så gott som uteslutande utgöras av städningspersonal. Skolmältidspersonalen

Tabell 4: 7. Annan skolpersonal än lärare, exkl. städtningpersonal, omkring år 1950

Huvudman m. m.	Ekonomi-, vaktmästar, skrivbitr.- personal m. m.	Därav skolmältids- personal	Högre veten- skaplig och administrativ personal
Andra skolor än universitet och högskolor			
Staten	500	—	—
Städer	4 200	2 800	—
Landskommuner	4 300	3 000	—
Annan huvudman	500	—	—
Universitet och högskolor	1 900	—	1 900
Summa annan skolpersonal än lärare	11 400	5 800	1 900

Som framgår av tabellen kan annan skolpersonal än lärare under denna förutsättning beräknas ha sammanlagt uppgått till drygt 13 000 omkring år 1950. Härav kom närmare 4 000 på universitet och högskolor. Det stora personalantalet vid universiteten och högskolorna får givetvis ses mot bakgrunden av att de är både läroanstalter och forskningsinstitutioner. En del av denna personal har liksom lärarna högre vetenskaplig utbildning. Vid folkskolorna och de högre skolorna utgör skolmältidspersonalen den största

i dessa kommuner uppgick till 3 281, varav åtminstone ett par hundra torde vara deltids-sysselsatta.

I fråga om städerna omfattade socialstyrelsens undersökningar endast den löneplansanställda personalen, varigenom bland annat städtning- och skolmältidspersonalen uteslöts. Den löneplansanställda personalen inom det allmänna skolväsendet och den lägre yrkesundervisningen i städerna uppgick i mars 1950 till 1 432. Huvuddelen av denna personal torde utgöras av vaktmästar- och skrivbiträdespersonal vid skolorna. I viss mindre utsträckning — ca 150 — ingår emellertid i denna siffra även personal i städernas centrala skoladministration. Vad beträffar städtning- och skolmältidspersonalen fanns enligt en av stadsförbundet verkställd undersökning avseende läget i april 1952 2 612 skolstäderskor, anställda i städernas tjänst, medan skolmältidspersonalen uppgick till 3 020, varav endast 209 hade mindre än 4 timmars tjänstgöring per dag.

Enligt riksräkenskapsverkets statistik uppgick antalet löneplansanställda, inkl. arvodister, vid de allmänna läroverken, folk- och småskoleseminarierna samt de tekniska läroverken den 1 oktober 1953 till sammanlagt 7 358 varav 505 i högst 15 lönegraden. Då lärarpersonalen med ett fåtal undantag är placerad i högre lönegrad, torde sistnämnda siffra ungefärligen ange storleksordningen av annan statsanställd personal än lärare vid dessa skolor, huvudsakligen vaktmästare och maskinister vid hithörande skolor. Vid universiteten och högskolorna var enligt samma källa antalet löneplansanställda inkl. arvodister med minst halvtidstjänstgöring vid samma tidpunkt 3 991. Härtill kom ca 400 med anställning enligt kollektivavtal (frånsett städtningpersonal), varför hela antalet anställda med minst halv daglig arbetstid skulle uppgått till ca 4 400. I denna siffra ingår då inte de fria högskolorna i Stockholm och Göteborg liksom ej heller handelshögskolorna. Medräknas även dessa högskolor stiger det sammanlagda antalet anställda till något över 4 800, när all personal med minst halvtidstjänst medräknas. Antalet heltidsanställda lärare vid universiteten och högskolorna kan beräknas ha uppgått till ca 1 000 höstterminen 1953. Övrig personal blir sålunda ca 3 800. Ungefär hälften av denna kan beräknas vara löneplans- eller kollektivavtalsanställd lägre personal: vaktmästare, maskinister, laboratoriebiträden m. fl. samt skrivpersonal. Övriga omfattar dels icke fast anställda lärare, huvudsakligen deltidsanställd amanuens- och assistentpersonal och dels bibliotekspersonal, högre administrativ personal m. fl.

Den skolpersonal annan än lärare, som har annan huvudman än stat eller primärkommun, torde böra uppskattas till minst omkring 500, frånsett städtningpersonal, varav huvuddelen kan antas vara ekonomipersonal. Det bör beaktas att särskilt internatskolorna — dit bland annat folkhögskolor, lantmanna- och lanthushållsskolor hör — ställer kvantitativt relativt stora anspråk på dylik personal.

personalgruppen. Skolmåltidsverksamhetens utveckling sedan mitten av 1940-talet har därför tydligen inneburit en relativt stark ökning av skolväsendets anspråk på arbetskraft.

Lärjungeutvecklingen

Lärjungeantalet 1930—1955

Ökningen av skolväsendets arbetskraftsbehov, och framför allt då lärarbehovet, under senaste decenniet är en följd av den kraftiga ökning som antalet lärjungar undergått sedan mitten av 1940-talet. Medan 1930-talet och första hälften av 1940-talet kännetecknades av en successiv minskning av lärjungeantalet, har detta under det senaste årtiondet stigit med inte mindre än 55 procent från 670 000 läsåret 1944/45 till omkring 1 040 000 läsåret 1954/55. En närmare belysning av lärjungeutvecklingen sedan början av 1930-talet lämnar *tab. 4: 8*.

Tabell 4: 8. Antal lärjungar inom olika skolformer läsåren 1929/30—1954/55 (talen avrundade till jämna hundratal)

Skolform ¹	1929/30	1939/40	1944/45	1949/50	1953/54	1954/55
<i>Primärundervisning och högre allmän undervisning</i>	751 700	648 700	634 300	750 200	933 500	979 900
Folkskolan ²	672 800	548 700	523 400	612 200	758 200	796 800
Därav inbyggda realskolelinjer och enhetsskolans högstadium.	—	—	—	300	7 000	10 800
Seminarieernas övningsskolor...	2 200	2 000	2 300	3 700	4 400	4 500
Därav inbyggda realskolelinjer	—	—	—	300	350	400
Privata förb. skolor.....	3 300	2 300	3 000	3 200	4 000	(4 000)
Realskolor och flickskolor.....	60 300	75 500	83 000	105 500	134 100	138 700
Allmänna gymnasier.....	9 900	16 200	17 100	19 100	25 300	28 100
Folkhögskolor (vinterkurs)....	3 200	(4 000)	5 500	6 500	7 500	7 800
<i>Yrkesundervisning</i>	23 400	31 100	36 200	48 800	57 500	59 700
Yrkesskolor ³	(4 500)	(8 000)	9 500	12 700	16 100	17 600
Fackgymnasier ³	3 700	4 700	5 800	11 300	11 200	10 900
Övriga fackskolor ³	(4 900)	6 600	7 800	9 200	10 500	10 300
Universitet och högskolor.....	10 300	11 800	13 100	15 600	19 700	20 900
<i>Summa lärjungar</i>	775 100	679 500	670 500	799 000	991 000	1 039 600
Därav högst 13 år.....	697 000	571 700	551 100	651 700	803 000	834 300
14 år och däröver.....	78 100	107 800	119 400	147 300	188 000	205 300

¹ Beträffande de skolor som ingår under de olika grupperna se noter till tab. 4: 2.

² Exkl. fortsättningsskolekurser.

³ Endast lärjungar i heldagskurser om minst 5 månaders längd ingår.

Den viktigaste orsaken till denna betydande uppgång i lärjungeantalet har varit befolkningsutvecklingen, som bland annat inneburit en mycket stark stegring av antalet barn i de skolpliktiga åldrarna, dvs. närmast åldrarna 7—13 år. Ökningen av lärjungeantalet beror emellertid också på den förlängning av den genomsnittliga skoltiden som ägt rum genom organisa-

toriska åtgärder och ökad tillströmning till de högre skolorna och som tillhör ett av de mest betydelsefulla inslagen i den nuvarande samhällsutvecklingen. Överslagsvis kan man räkna med att inemot en tredjedel av den sammanlagda ökningen av lärjungeantalet under det senaste årtiondet hänför sig till faktorer av sistnämnda art.

Lärjungefrekvensen i olika åldrar

Tendenserna till ökning av skoltidens genomsnittliga längd framträder om man ser till förändringarna i antalet personer i olika åldersår som undergår skolutbildning. Tyvärr saknas sammanfattande fortlöpande statistik häröver. En särskild undersökning rörande antalet personer med pågående skolutbildning verkställdes emellertid i samband med 1945 års folkräkning. Mer eller mindre utförliga uppgifter om lärjungarnas åldersfördelning kan också erhållas ur undervisningsstatistiken och vissa specialundersökningar. I nedanstående sammanställning, *tab. 4:9*, har med ledning av tillgängligt material ett försök gjorts att statistiskt belysa de förändringar som lärjungefrekvensen — vad beträffar heldagsundervisning — i olika åldrar undergått sedan början av 1930-talet.¹ Även om de underliggande beräkningarna delvis är ungefärliga, torde sammanställningarna dock ge en någorlunda riktig bild av utvecklingen.

Tabell 4: 9. Antal lärjungar i olika åldrar i procent av folkmängden i resp. åldrar

Läsår	7—13 år	14 år	15 år	16 år	17—19 år	20—24 år	25—29 år
1929/30.....	92,0	22,3	10,0	8,1	4,3	2,5	1,3
1939/40.....	92,9	30,3	15,8	13,1	6,8	3,4	1,4
1945/46.....	94,6	37,9	19,2	17,8	10,3	4,7	1,9
1949/50.....	98,7	46,9	26,3	21,2	12,0	5,7	2,1
1951/52.....	98,6	51,1	31,0	25,4	13,9	6,5	2,3
1953/54.....	99,0	55,1	31,2	26,6	15,2	7,8	2,7
Genomsnittlig årlig ökning:							
1929/30—1939/40.....	0,09	0,80	0,58	0,40	0,25	0,09	0,01
1939/40—1949/50.....	0,58	1,66	1,05	0,81	0,52	0,23	0,07
1949/50—1953/54.....	0,10	2,05	1,23	1,35	0,80	0,53	0,15
1945/46—1953/54.....	0,55	2,15	1,50	1,10	0,61	0,39	0,10

Som synes har utvecklingen kännetecknats av en fortgående ökning av lärjungefrekvensen i samtliga åldersgrupper. Särskilt kraftigt synes denna ha stigit under efterkrigstiden. Möjligen tyder talen dock på en viss avmattning under de senaste åren, vilken kan förklaras av att utbyggnaden av de högre skolorna inte skett i en takt motsvarande den starkt stegrade efterfrågan.

Det kan vara av intresse att jämföra ovanstående procenttal för antalet

¹ Se bilaga 1.

personer i olika åldrar som undergår skolutbildning med motsvarande procenttal för Förenta staterna. Från folkräkningen i USA 1950 föreligger uppgifter härom för varje åldersår, och från de reguljära urvalsundersökningarna (labor force sample surveys) finns motsvarande uppgifter för vissa grupper av åldersår. Följande sammanställning, *tab. 4: 10*, möjliggör vissa jämförelser.

Tabell 4: 10. Lärjungefrekvensen i olika åldrar i Sverige och USA

Åldersår	Sverige		USA		
	1949	1953	Folk- räkningen 1950	Urvalsundersökningar	
				1950	1953
7—13	98,7	99,0	95,7	98,7	99,4
14	46,9	55,1	94,8	} 83,3 ¹	} 85,9 ¹
15	26,3	31,2	91,4		
16	21,2	26,6	80,9		
17—19	12,0	15,2	43,9	24,9 ²	31,2 ²
20—24	5,7	7,8	12,9	9,0	11,1

¹ I åldern 14—17 år. ² I åldern 18—19.

Det framgår att skoltidens genomsnittliga längd är väsentligt längre i USA än i Sverige. Enligt folkräkningstalen pågick sålunda år 1950 ännu i 16-årsåldern skolutbildning för över 80 procent av befolkningen i USA medan motsvarande procenttal för Sverige år 1953 var endast 27. I 17—19-årsåldern var samma år 44 procent av befolkningen i USA elever vid olika utbildningsanstalter, i Sverige endast 15 procent. Av de amerikanska urvalsundersökningarna, som dock visar en något lägre lärjungefrekvens än folkräkningstalen sannolikt beroende på att däri inte ingår personer som har förvärvsarbete vid sidan av skolgången, framgår att en ytterligare förlängning av skoltidens genomsnittliga längd i USA ägt rum efter 1950.

Vid bedömandet av den framtida lärjungeutvecklingen måste tendenserna till en längre genomsnittlig skoltid tillmätas en avgörande betydelse. Det kan emellertid vara av intresse att till en början undersöka hur det sammanlagda lärjungeantalet skulle komma att utvecklas, om man tar hänsyn till enbart de väntade förändringarna i befolkningens ålderssammansättning,¹ dvs. utgår från att det procentuella antalet lärjungar i olika åldrar förblir detsamma som läsåret 1953/54, som här liksom i det följande varit basår vid framskrivningen. Resultatet framgår av följande *tab. 4: 11*, vari såsom jämförelse även motsvarande tal för läsåret 1949/50 anföres.

Man får under dessa förutsättningar fram till 1950-talets slut en visserligen fortsatt men — framförallt vid jämförelse med utvecklingen under senaste decenniet — relativt obetydlig ökning. Läsåret 1959/60 skulle

¹ För den underliggande befolkningsprognosen, se kap. 2 och bil. 2.

Tabell 4: 11. Antal lärjungar (1 000-tal) fördelade efter åldersår

Läsår	7—13 år	14 år	15 år	16 år	17—19 år	20—24 år	25—30 år	Summa lärjungar	Därav 14 år och äldre
1949/50	651,7	38,5	21,3	17,3	31,3	27,0	11,9	799,0	147,3
1953/54	803,0	52,1	28,3	23,0	37,8	33,7	13,1	991,0	188,0
1956/57	864,9	61,3	30,3	24,7	41,2	32,5	12,1	1 067,0	202,1
1959/60	806,5	71,2	40,2	32,1	45,7	34,4	11,3	1 041,4	234,9
1964/65	709,7	60,6	36,5	32,5	57,9	43,4	11,8	952,4	242,7

antalet lärjungar vara 50 000 högre än läsåret 1953/54. Därefter skulle emellertid en minskning inträda, så att lärjungeantalet vid mitten av 1960-talet skulle komma att med inemot 40 000 understiga motsvarande tal för läsåret 1953/54 men dock med 150 000 överstiga 1949/50 års nivå.

Till den ökning av skoltidens genomsnittliga längd, som kunnat konstateras har en mångfald olika faktorer bidragit. Ökningen av lärjungefrekvensen i åldersgruppen 7—13 år under senare hälften av 1940-talet förklaras i huvudsak av övergången från sexårig till sjuårig obligatorisk folkskola. Denna reform hade läsåret 1948/49 genomförts i samtliga skoldistrikt utom ett tiotal, som fått uppskov, och under de tre följande läsåren genomfördes den även i dessa. Eftersom den obligatoriska skolgången normalt börjar med höstterminen det kalenderår, under vilket barnet fyller sju år, betyder detta, att numera i stort sett samtliga barn i de sju åldersgrupperna 7—13 år (d. v. s. de barn som vid ett årsskifte fyllt 7 men ej 14 år) får undervisning i heldagsskolor.

I många skoldistrikt har sedan början av 1940-talet en ytterligare förlängning av den obligatoriska skolgången vidtagits, därigenom att folkskolan utbyggts med ett åttonde obligatoriskt skolår och på sina håll, i samband med försöksverksamheten med s. k. enhetsskola, med ett nionde. Utvecklingen i detta avseende framgår av nedanstående sammanställning över dels antalet skoldistrikt med minst åttaårig obligatorisk folkskola, dels antalet lärjungar i obligatorisk åttonde klass eller högre av folkskolan.

Tabell 4: 12. Skoldistrikt med minst åttaårig folkskola

Läsår	1944/45	1949/50	1953/54	1954/55
Antal skoldistrikt	11	52	182	2100
Antal lärjungar i klass 8	1 845	5 564	10 537	12 452
Antal lärjungar i klass 9	—	—	624	1 349
Summa lärjungar i klass 8 och 9	1 845	5 564	11 161	13 801

¹ Därav 4 endast i en del av distriktet samt 1 med lärjungar hänvisade till annat distrikt.

² Därav 4 endast i en del av distriktet samt 2 med lärjungar hänvisade till annat distrikt.

Läsåret 1954/55 hade 100 skoldistrikt, eller 10 procent av samtliga 1 034 distrikt, minst åttaårig obligatorisk folkskola. Huvuddelen av dessa utgjordes av städer och större tätortskommuner. Man kan beräkna att ungefär 28 procent av befolkningen i ålderskullen 14 år, alltså den åldersklass, som lärjungarna i åttonde klass normalt befinner sig i, tillhörde skoldistrikt med mer än sjuårig skolplikt. Att lärjungeantalet i åttonde klass ändock inte är större än 13,4 procent av årskullen, beror tydligen på att en mycket stor och sedan länge stigande del av barnen, särskilt i städerna, före skolpliktstidens slut övergår till högre skolor, d. v. s. närmast realskolor och flickskolor.

Den ökade tillströmningen till högre skolor belyses av *tab. 4: 13*, som utvisar antalet lärjungar i nybörjarklasserna vid olika tidpunkter, dels absolut dels i procent av folkmängden i de åldersklasser då övergången till realskolan normalt sker. Sistnämnda procenttal har som synes kännetecknats av en fortgående stegring alltsedan början av 1930-talet. I huvudsak avspeglar tabellen samma tendenser, som dem som framgått av tabell 4: 8. Lärjungetillströmningen visar sålunda en särskilt stark stegring under senare hälften av 1940-talet, medan en viss avmattning framträder under de första åren av 1950-talet om man ser till de sammanlagda procenttalen för 11- och 13-åringarna. Till väsentlig del torde detta förklaras av att övergången förskjutits från fjärde till sjätte klass genom att utbyggandet av den femåriga realskolan i stort sett upphört. Beaktas bör emellertid också att ett betydande antal lärjungar inte kunnat beredas plats trots att de uppfyllt fastställda betygsfordringar för inträde vid högre skolor.

Tabell 4: 13. Antal lärjungar i realskolans nybörjarklasser höstterminen 1931—1954

	1931	1936	1941	1946	1950	1952	1953	1954
Klasser anslutna till klass 4 i folkskolan.....	7 965	7 686	8 397	10 316	13 970	14 843	15 670	14 962
Klasser anslutna till klass 6 i folkskolan.....	9 035	11 116	11 338	14 250	19 224	21 315	23 227	25 796
<i>Procent av årskullen¹</i>								
Klasser anslutna till klass 4 i folkskolan.....	6,4	7,9	9,6	12,7	14,8	15,3	14,0	12,3
Klasser anslutna till klass 6 i folkskolan.....	8,6	10,7	12,6	17,8	22,1	22,5	25,0	26,6

¹ Antal 11-åringar, resp. 13-åringar vid de olika kalenderårens slut

Utvecklingen mot en längre genomsnittlig skoltid är en genomgående företeelse i flertalet utvecklade industriländer. Tydligen sammanhänger den intimt med den allmänna industriella utvecklingen. Den visar ett nära beroende av sådana företeelser som urbaniseringen och tjänstemannagruppernas tillväxt. Vi har nyss framhållit att utbyggnaden av den obligato-

riska undervisningen, utöver den allmänt fastställda, framför allt gjort sig gällande i städerna och de större tätorterna. Likaså är övergången till högre skolor väsentligt mera omfattande i städerna än på landsbygden. Överlagsvis kan man beräkna att i början av 1950-talet ungefär 45 procent av 14-åringarna i städerna gick i högre skolor mot endast ca 20 procent på landsbygden. Såsom ofta påpekats, är övergången till högre skolor kraftigast inom tjänstemannagrupperna men väsentligt svagare inom arbetargrupperna. Enligt 1945 års folkräkning var inte mer än omkring en fjärdedel av lärjungarna i realskolor och flickskolor familjemedlemmar till arbetare. På gymnasierna representerade dessa år 1945 endast en åttonde- eller niondedel av hela lärjungeantalet.

Uppenbart är att bland annat tjänstemannauppgifternas tillväxt medfört att kraven på arbetskraftens skolutbildning ökat. Utvecklingen inom produktionen torde emellertid också mera generellt medverka till en förlängning av den genomsnittliga skoltiden och ett senare inträde på arbetsmarknaden, därigenom att — till följd av den tekniska utvecklingen, mekaniseringen och rationaliseringen av produktionen — större krav än tidigare ställes på arbetskraftens såväl fysiska som intellektuella mognad, även när det gäller mera manuella arbetsgifter.¹ Förlängningen av skoltiden kan i så måtto sägas vara betingad även av svårigheterna att bereda ungdomen lämplig sysselsättning, redan vid den tidiga ålder då skolplikten normalt upphör. Det är inte otänkbart att den kraftiga tillväxten av de yngre ungdomsåldrarna under de närmaste åren, på grund av de återverkningar detta kan få på arbetsmarknaden, kommer att verka ytterligare pådrivande i riktning mot en förlängning av den genomsnittliga skoltidens längd, både i form av en snabbare utbyggnad av den obligatoriska undervisningen och en ökad tillströmning till högre teoretiska skolor och fackskolor.

Enligt de riktlinjer för det svenska skolväsendets utveckling som antogs av 1950 års riksdag borde den allmänna skolplikten framdeles utsträckas

¹ Utvecklingen belyses också av den fortgående minskning, som andelen yrkesverksamma främst i åldrarna 15—20 år, men också i 20—25-årsåldern undergått enligt folkräkningarna. Vad beträffar den manliga befolkningen framgår förändringarna av nedanstående tablå. För kvinnornas del försvåras jämförelser genom de omläggningar, som folkräkningarnas redovisningsprinciper undergått. Ökningen av utbildningsfrekvensen torde emellertid, om man ser till återverkningarna på andelen yrkesverksamma i stor utsträckning, ha motverkats av den samtidiga minskningen av antalet kvinnor med hemgöromål. (Tabellen delvis sammanställd efter Meidner: Svensk arbetsmarknad vid full sysselsättning, sid. 86—99).

Förvävarsarbetande män i procent av folkmängden

	1930	1940	1945	1950
15—20 år				
Hela riket.....	82,4	82,2	77,1	75,4
Städerna.....	74,2	73,1	68,6	67,9
20—25 år				
Hela riket.....	94,3	92,5	89,9	90,0
Städerna.....	91,0	89,0	87,0	87,4

till nio år. I samband härmed förutsattes att en samordning genomfördes av de skolformer — folkskolan och realskolan — som främst tillgodoser undervisningen på skolpliktsstadiet. Läsåret 1954/55 pågick försöksverksamhet med 9-årig enhetsskola i 46 skoldistrikt.

Ehuru ett generellt genomförande av den nya s. k. enhetsskolan inte torde kunna medhinnas under den närmaste tioårsperioden, synes man dock kunna vänta att antalet skoldistrikt med nioårig obligatorisk skolgång kommer att öka väsentligt under de närmaste åren. Det bör dock beaktas att uppbyggnaden av den nya skolorganisationen hittills ansetts böra ske successivt från första eller femte klass, varför beslut om införande av enhetsskola inte omedelbart påverkar lärjungefrekvensen under åttonde och nionde skolåret. Mera omedelbar effekt på lärjungefrekvensen har därför utbyggnaden av folkskolan med en åttonde obligatorisk klass. En fortsatt ökning av antalet skoldistrikt med åttaårig folkskola torde också kunna motses under övergångstiden till genomförandet av den nioåriga skolan.

Det framtida lärjungeantalet

Såsom framgått av ovanstående kan man förvänta en fortsatt ökning av skoltidens genomsnittliga längd under det närmaste decenniet, såväl till följd av utbyggnad av den obligatoriska skolan som till följd av en ökad tillströmning till högre allmänna skolor och fackskolor. Att mera exakt förutse takten i denna utveckling är dock inte möjligt. Den är beroende av en mångfald oberäkneliga förhållanden. Det torde emellertid knappast finnas anledning anta att de faktorer, som verkar i riktning mot en förlängning av skoltiden, skall göra sig gällande med mindre styrka under det närmaste decenniet än under det sistförflutna. Skäl kan, såsom ovan framhållits, t. o. m. anföras för att räkna med en något snabbare ökningstakt än hittills. I brist på fastare hållpunkter antar vi som arbetshypotes för det följande, att lärjungefrekvensen i olika åldrar fortsätter att stiga med i genomsnitt samma procentuella ökning per år som mellan läsåren 1945/46 och 1953/54 enligt de förut redovisade beräkningarna.

Detta skulle innebära bland annat att läsåret 1959/60 inemot 70 procent av 14-åringarna och ungefär 40 procent av 15-åringarna erhåller undervisning i heldagsskolor mot beräknade 55 resp. något över 30 procent läsåret 1953/54. Lsåret 1964/65 skulle lärjungeprocenten i dessa åldrar ha stigit till ungefär 80 resp. inemot 50 procent. Talen kan samtidigt sägas i stort återge den andel av befolkningen som vid olika tidpunkter antas erhålla utbildning under ett åttonde och nionde skolår antingen inom eller i direkt anslutning till den obligatoriska skolgången. För 16—19 årsåldern innebär förutsättningarna att antalet personer under utbildning stiger från 18,2 procent av folkmängden läsåret 1953/54 till 26,0 procent läsåret 1964/65,

Tabell 4: 14. Beräknat antal lärjungar efter ålder läsåren 1953/54—1964/65
(1 000-tal)

Läsår	Antal lärjungar i åldern								
	7—13 år	14 år	15 år	16 år	17—19 år	20—24 år	25—29 år	Summa	14 år och däröver
1953/54	803,0	52,1	28,3	23,0	37,8	33,7	13,1	991,0	188,0
1954/55	834,3	53,3	30,9	25,1	40,1	34,6	13,2	1 031,5	197,2
1955/56	859,4	57,6	31,8	27,2	43,0	35,6	13,2	1 067,8	208,4
1956/57	864,9	68,7	34,6	27,8	46,1	37,1	13,4	1 092,6	227,7
1957/58	854,1	77,1	41,5	29,9	48,8	39,2	13,4	1 104,0	249,9
1958/59	830,5	85,0	46,9	32,7	51,9	41,7	13,7	1 102,4	271,9
1959/60	806,5	88,1	52,0	40,0	56,8	44,5	13,8	1 101,7	295,2
1960/61	784,2	89,9	54,1	44,1	64,1	46,4	13,9	1 096,7	312,5
1961/62	762,0	90,0	55,4	45,7	72,4	49,4	14,6	1 089,5	327,5
1962/63	740,1	91,2	55,8	46,5	78,3	54,2	15,2	1 081,3	341,2
1963/64	722,3	89,8	56,6	46,6	82,1	60,3	15,9	1 073,6	351,3
1964/65	709,7	86,8	56,0	47,1	83,4	66,3	16,6	1 065,9	356,2
	I procent av folkmängden								
1953/54	99,0	55,1	31,2	26,6	15,2	7,8	2,7		
1959/60	99,0	68,0	40,3	33,1	18,9	10,1	3,3		
1964/65	99,0	78,8	47,8	38,6	21,9	11,9	3,8		

medan man i 20—29-årsåldern får en ökning från 5,1 procent till 8,3 procent.

Såsom framgår av *tab. 4: 14* skulle under dessa förutsättningar antalet lärjungar i heldagsskolor stiga från ungefär 990 000 läsåret 1953/54 till omkring 1 100 000 läsåret 1959/60 eller med 110 000. Under den följande femårsperioden erhålles däremot en minskning av lärjungeantalet med 35 000. Tillväxten av lärjungeantalet kan dock väntas börja stagnera redan dessförinnan. Toppen skulle sålunda nås omkring läsåret 1957/58 med ett lärjungeantal som ligger några tusental högre än det för läsåret 1959/60 beräknade. Även om man begränsar sig till utvecklingen under de allra närmaste åren blir därför tydligen ökningen i det sammanlagda lärjungeantalet väsentligt svagare än under de senaste åren. Som framgått av det föregående steg antalet lärjungar enbart mellan läsåren 1949/50 och 1953/54 med över 190 000, varemot står en beräknad ökning med något över 110 000 under den följande sexårsperioden.

Den stagnation och minskning av lärjungeantalet som kan väntas inträda från slutet av 1950-talet, faller helt på åldrarna under 14 år. Antalet lärjungar i dessa åldrar når sitt maximum redan läsåret 1956/57 med omkring 865 000, varefter lärjungeantalet faller till omkring 807 000 läsåret 1959/60. Minskningen kan sedan väntas fortsätta ned till omkring 700 000 vid mitten av 1960-talet. Det bör beaktas att lärjungeantalet vid sistnämnda tidpunkt till en del är avhängigt av födelsetalens storlek under de närmaste åren.

Antalet lärjungar i åldern 14 år och däröver skulle i motsats härtill komma att öka mycket kraftigt eller med omkring 107 000 mellan läsåren 1953/54 och 1959/60 och med ungefär 60 000 under första hälften av 1960-talet. Det kan till jämförelse erinras om att antalet lärjungar i dessa åldrar mellan läsåren 1949/50 och 1953/54 steg med ca 40 000.

Som förut framhållits synes emellertid en snabbare ökning av den genomsnittliga skoltidens längd än som ovan antagits inte otänkbar. En sådan skulle bland annat erhållas om allmän nioårig skolplikt hinner genomföras under 1960-talet. För att åskådliggöra de återverkningar detta skulle få på lärjungeantalets storlek har vi antagit att i åldrarna 14 och 15 år procentandelen personer under utbildning under loppet av 1960-talet successivt stiger från ovan antagna 68,0 resp. 40,3 läsåret 1959/60 till 99,0 i båda åldersgrupperna 1969/70. Läsåret 1964/65 blir procenttalen för dessa åldrar i så fall 83,5 resp. 69,8. Det totala lärjungeantalet skulle till följd härav sistnämnda läsåret och under i övrigt oförändrade förutsättningar bli 1 097 000 eller 31 000 större än ovan beräknats. Ser man enbart till åldrarna över 14 år skulle i sådant fall den genomsnittliga årliga ökningen bli endast obetydligt lägre under förra hälften av 1960-talet än under återstående delen av 1950-talet.

Förändringar i skolväsendets organisation. Som förut framhållits innebär de av 1950 års riksdag antagna riktlinjerna för det svenska skolväsendets utveckling, att folkskolan och realskolan framdeles skulle infogas i en enhetlig skolform med nioårig lärogång. Denna skulle sålunda komma att omfatta tre undervisningsstadier, låg-, mellan- och högstadiet, motsvarande i huvudsak, den nuvarande småskolan, den egentliga folkskolan t. o. m. klass 6 samt realskolan.

Ser man till den yttre organisationen, innebär detta bland annat att den nuvarande huvudsakligen fem- och fyraåriga realskolan med anknytning till folkskolans fjärde resp. sjätte klass ersättes av en treårig realskola. Förkortningen av lärogången i förhållande till den fyraåriga realskolan möjliggöres genom att undervisning i engelska införes redan på mellanstadiet fr. o. m. klass 5. På högstadiet har en differentiering av ämnesvalet förutsatts kunna ske fr. o. m. sjunde klassen. Nionde klassen skulle slutligen vara uppdelad på tre linjer: 9 a och 9 g, motsvarande den nuvarande realskolans avslutningsklass resp. första ring av det fyraåriga gymnasiet, samt 9 y, där bland annat en förberedande yrkesundervisning skulle kunna meddelas av särskilda yrkeslärare. Möjligheter skulle också finnas att i stället fullgöra det nionde (ev. även åttonde) skolåret i yrkesskola.

Undervisningen på låg- och mellanstadiet har förutsatts skola handhas av klasslärare med i huvudsak samma utbildning som de nuvarande småskollärarna och folkskollärarna. Då låg- och mellanstadiet i allmänhet borde omfatta vardera tre år, sker en utsträckning av småskollärarnas arbetsområde i förhållande till vad hittills varit regel och en motsvarande in-

skränkning av folkskollärarnas (mellanskollärarnas). På högstadiet har undervisningen förutsatts i allmänhet skola handhas av ämneslärare med, vad beträffar de teoretiska läroämnena, i huvudsak samma utbildning som kräves av lärare inom den hittillsvarande realskolan. Som förut framhållits skall undervisningen i hithörande ämnen enligt beslut av 1954 års riksdag kunna bestridas även av folkskollärare som genomgått särskild efterutbildningskurs. Man har (prop. 149/1954) utgått från att omkring hälften av ämneslärarna på enhetsskolans högstadium framdeles skulle bestå av folkskollärare.

Ehuru 1950 års riksdag inte tog slutlig ställning till tidpunkten för den nya skolorganisationens genomförande eller till dess utformning i detalj — utformningen borde bli beroende av utfallet av den försöksverksamhet som påbörjats i anslutning till beslutet — har den organisatoriska utvecklingen inom folkskolan och realskolan på viktiga punkter kommit att nära anknyta till ovannämnda allmänna riktlinjer för skolväsendets utveckling. Bland annat har en förskjutning skett från realskoleformer med anknytning till folkskolans fjärde klass till sådana med anknytning till sjätte klass. I ett stigande antal skoldistrikt, där undervisning i engelska redan införts i folkskolans femte klass, har treåriga, i allmänhet i folkskolan inbyggda, realskolelinjer kommit till stånd. Man torde under de närmaste åren, i avvaktan på utfallet av försöksverksamheten med 9-årig enhetskola, ha att räkna med en fortsatt utveckling i denna riktning.

Frågan om realskolans organisation under övergångstiden till skolreformens genomförande utredes för närvarande av särskilda sakkunniga, som tillkallats inom ecklesiastikdepartementet. I direktiven för denna utredning framhölls bland annat önskvärdheten av att realskolan i så stor utsträckning som möjligt gjordes treårig. I de fall, där detta inte kunde ske — främst på grund av svårigheter att tills vidare på alla håll påbörja undervisning i engelska fr. o. m. folkskolans femte klass — borde enligt direktiven undervisningen i de två lägsta klasserna av den femåriga realskolan, i allmänhet övertagas av folkskollärare, som förvärvat behörighet att undervisa inom realskolan.

En annan viktig organisatorisk förändring av betydelse för bedömandet av behovet av olika lärarkategorier är den fr. o. m. läsåret 1953/54 vid folkskolor av s. k. A-form (SFS 1953: 314 samt 1954: 230) påbörjade överflyttningen av tredje skolåret från folkskollärarnas arbetsområde till småskollärarnas. Jämlikt dessa bestämmelser undervisade under läsåret 1953/54 sammanlagt 250 småskollärarinnor i folkskolans tredje klass.

Lärjungeantalet i olika skolformer. De olika skolformerna representerar mer eller mindre fast avgränsande åldersstadier hos lärjungarna. För att — i brist på fastare hållpunkter — få en uppfattning om vilka konsekvenser de beräknade förändringarna i antalet personer under utbildning kan få på lärjungeantalet i olika skolformer har därför i *tab. 4: 15* antagits,

Tabell 4: 15. Beräknat antal lärjungar i olika skolformer läsåren
1953/54—1964/65 (1 000-tal)

Läsår	Folk- skolor, real- skolor m. m. samt Ring 1 ⁴	Övriga skol- former	Därav						Summa
			Allm. gymna- sier exkl. Ring 1 ⁴	Folk- hög- skolor	Yrkes- skolor	Fack- gymna- sier	Övriga fack- skolor	Univ. och hög- skolor	
1953/54	905,9	85,1	20,1	7,5	16,1	11,2	10,5	19,7	991,0
1954/55	942,8	88,7	21,3	7,8	17,0	11,7	10,8	20,1	1 031,5
1957/58	1 001,3	102,7	25,8	8,9	20,5	13,4	12,1	22,0	1 104,0
1959/60	983,4	118,3	30,6	10,2	24,3	15,3	13,6	24,3	1 101,7
1964/65	900,1	165,8	43,3	14,7	32,1	22,2	19,6	33,9	1 065,9

att dessas relativa andel av det totala lärjungeantalet på olika åldersstadier förblir densamma som läsåret 1953/54. En dylika schematisk beräkning är dock med hänsyn till redan förutsatta förändringar i skolorganisationen mindre lämplig i fråga om folkskolan och realskolan. I tabellen har därför dessa skolformer tills vidare sammanslagits till en grupp, till vilken förts även förberedande privata skolor och seminariernas övnings-skolor. För att få överensstämmelse med enhetsskolan — klass 9 g — har vidare första ringen av de fyraåriga allmänna gymnasier räknats till realskolan.

Lärjungeantalet i folkskolor, realskolor o. liknande fortsätter, som framgår av ovanstående, att stiga under de närmaste åren och når ett maximum läsåret 1957/58 med något över 1 miljon lärjungar mot omkring 906 000 under läsåret 1953/54. Därefter sjunker antalet lärjungar i dessa skolformer, först långsamt, sedan snabbare, så att det vid mitten av 1960-talet torde komma att ligga något under antalet läsåret 1953/54. Till jämförelse kan nämnas att sammanlagda antalet lärjungar i folkskolor, realskolor och liknande (inkl. Ring I⁴) steg med 178 000 under fyraårsperioden 1949/50—1953/54 och med 110 000 under femårsperioden dessförinnan.

Övriga skolformer kännetecknas som synes av en fortgående ökning av lärjungeantalet, i stort sett innebärande en fördubbling av detta under den närmaste tioårsperioden.

Lärjungarnas fördelning på folkskola och realskola. För att få en uppfattning om hur lärjungeantalet i framtiden kan komma att fördela sig på å ena sidan folkskolan och å andra sidan realskolan, inkl. enhetsskolans högstadium, kan man till en början utskilja de undervisningsstadier, som motsvarar de sex första skolåren, d. v. s. klasserna 1—6 i folkskolan och de två lägsta klasserna i realskolor och flickskolor med anknytning till folkskolans fjärde klass. Sammanlagda lärjungeantalet i dessa klasser — vi bortser då från förberedande privata skolor och seminariernas övnings-skolor — uppgick läsåret 1953/54 till 715 600, varav 687 400 i folkskolans

kl. 1—6 (inkl. specialklasser) och 28 250 i hithörande klasser av realskolan. Då ifrågavarande lärjungar i huvudsak tillhör åldrarna 7—12 år, torde lärjungeantalet kunna framskrivras parallellt med den beräknade befolkningsutvecklingen för dessa åldrar.

Som förut framhållits synes någon ytterligare utbyggnad av de realskoleformer, som har anknytning till folkskolans fjärde klass, inte sannolik. Dessa torde istället komma att successivt avvecklas. I det följande antas att lärjungeantalet i här ifrågavarande klasser av realskolan sjunkit till 10 000 läsåret 1959/60, och att läsåret 1964/65 de till folkskolans fjärde klass anknyttande realskoleformerna i huvudsak helt upphört, åtminstone i vad avser de två lägsta klasserna.¹

Antalet lärjungar i klass 7 och högre i folkskolan uppgick läsåret 1953/54 till 70 800 (exkl. specialklasser). Av dessa tillhörde dock ca 6 000 enhets skolans högstadium eller i folkskolan inbyggda realskolelinjer med anslutning till klass 6, varför antalet lärjungar i den egentliga folkskolan stannade vid ca 64 800. Detta motsvarar 70 procent av folkmängden i 13-årsåldern, alltså den åldersklass som lärjungarna i klass 7 normalt tillhör. Trots den fortgående utbyggnaden av folkskolan med en åttonde klass har sistnämnda procenttal stigit endast obetydligt under den tidsrymd, som sjuårig folkskola varit allmänt genomförd. Detta beror tydligen dels på att en stigande andel av de lärjungar, som annars skulle tillhört folkskolans sjunde och högre klasser, övergått till realskolor (och motsvarande), dels på att flera skoldistrikt under denna tidsperiod infört enhetsskola. I brist på fastare hållpunkter antas procenttalet förbli oförändrat under det närmaste decenniet och sålunda den förväntade fortsatta utbyggnaden av den egentliga folkskolan även framdeles i huvudsak uppvägas — om man ser till det sammanlagda lärjungeantalet i klasserna sju och högre — av utbyggnaden av realskolor och motsvarande samt enhetsskolans högstadium. Det är dock inte otänkbart att svårigheterna kan ökas att utbygga sistnämnda skolformer i den takt som erfordras för att möta den beräknade starka ökningen av lärjungeantalet i hithörande åldrar under senare hälften av 1950-talet, varför en större andel av lärjungeantalet än som här förutsatts måste beredas utbildning i folkskolan.

Under ovanstående förutsättningar skulle det för gruppen folkskolor, realskolor m. m. kalkylerade lärjungeantalet fördela sig på olika skolformer i enlighet med vad som framgår av *tab. 4: 16*. Gruppen privata förberedande skolor och seminariernas övningsskolor, som är relativt liten, har därvid för enkelhetens skull antagits variera parallellt med lärjunge-

¹ Största hindret för allmänt genomförande av den treåriga realskolan är att den förutsätter undervisning i engelska i folkskolans femte och sjätte klasser. En av realskoleutredningen under höstterminen 1954 utförd undersökning har emellertid utvisat att 60 % av läraravdelningarna i klasserna 5 och 6 i folkskolans A- och B-former redan har dylik undervisning och att denna befinner sig på snabb frammarsch. Det är därför möjligt att avvecklingen av de femåriga realskolorna kan ske i ännu snabbare takt än här förutsatts.

Tabell 4: 16. Beräknat antal lärjungar i folkskolor, realskolor m. m. efter skolform (1 000-tal)¹

Läsår	Folkskolan exkl. enhets-skolans hög-stadium	Därav klass 7 och högre	Realskolan inkl. enhets-skolans hög-stadium m. m. samt ring I ⁴	Privata förb. skolor, öv-ningskolor m. m.	Summa lärjungar
1953/54	752,2	64,8	145,3	8,4	905,9
1954/55	a 782,5 b 786,0	67,7 ..	151,6 155,0	8,7 8,5	942,8 949,5
1959/60	763,4	89,3	211,5	8,5	983,4
1964/65	682,8	73,4	209,7	7,6	900,1

a = kalkylerade tal.

b = observerade tal.

¹ För läsåret 1954/55 har förutom de beräknade talen i tabellen insatts även de observerade talen enligt föreliggande preliminära uppgifter. Som synes är dessa något högre än de beräknade. Vad folkskolan beträffar torde detta bland annat förklaras av att de preliminära uppgifterna avser lärjungeantalet under höstterminen, medan som underlag för beräkningarna utnyttjats vårtermintalen vilka i allmänhet synes vara något lägre. I fråga om realskolan har i kalkylen förutsatts en successiv minskning av lärjungeantalet i de två lägsta klasserna av den femåriga realskolan. Som framgått av tab. 4: 13, har dock lärjungeantalet i nybörjaravdelningarna i de realskoleformer som anknyter till folkskolans fjärde klass mellan läsåren 1953/54 och 1954/55 sjunkit med endast ca 700.

antalet i folkskolan.¹ Med realskolan avses i tabellen och i det följande, där intet annat särskilt anges, såväl fristående realskolor och flickskolor som inbyggda realskolelinjer och enhetsskolans högstadium. Som förut nämnts har till realskolan även räknats första ringen av det fyraåriga gymnasiet. Dessa olikheter i redovisningen bör observeras vid jämförelse med tab. 4: 8.

Lärjungeantalet i folkskolan kan väntas börja stagnera redan under de närmaste åren. Maximum torde nås läsåret 1956/57 med omkring 815 000. Antalet beror bland annat på i vilken takt en avveckling av de till folkskolans fjärde klass anslutande realskoleklasserna kommer till stånd. Därefter sjunker lärjungeantalet till 763 000 läsåret 1959/60 och sedan ytterligare ned till endast omkring 683 000 läsåret 1964/65. För realskolan erhålles en ökning av lärjungeantalet med ca 66 000 eller 46 procent mellan läsåren 1953/54 och 1959/60. Antalet lärjungar kan beräknas fortsätta att stiga ytterligare något under de första åren av 1960-talet till omkring 217 000, varefter det stagnerar och t. o. m. nedgår något. Jämför man utvecklingen inom realskolan — avgränsad på nyssnämnda sätt — mellan läsåren 1949/50 och 1953/54, finner man att lärjungeantalet mellan dessa läsår steg med i genomsnitt 9 000 per år mot en beräknad ökning under den följande sexårsperioden, 1953/54—1959/60, om i genomsnitt 11 000 per år.

¹ Antalet elever i småskoleseminariernas övningsskolor utgjorde höstterminen 1953 988 och i folkskoleseminariernas 3 391. Av sistnämnda antal tillhörde 241 inbyggda linjer baserade på fjärde folkskoleklassen och 117 inbyggda linjer baserade på sjätte folkskoleklassen. Totalantalet elever å inbyggda linjer motsvarande klass 7—9 i folkskolan utgjorde 194.

mer än 500 lärjungar (föret 1 000) borde medeltalet lärjungar per läraravdelning inte understiga på folkskolestadiet 32 (föret 30) och på småskolestadiet 26 (föret 24).

Beträffande realskolan och gymnasiet regleras minimiantalet lärjungar per läraravdelning genom att inrättandet av ny skola och upprättandet av parallellavdelning av första klassen är beroende av statsmakternas eller skolöverstyrelsens tillstånd. Praxis härvidlag synes ha skärpts under senare år.

Som framgår av nedanstående tablå kännetecknades utvecklingen inom folkskolan under hela 1930-talet och ända fram till omkring mitten av 1940-talet av en så gott som fortgående minskning av medeltalet lärjungar per läraravdelning. Därefter har lärjungeantalet per läraravdelning åter stigit till inemot samma höjd som i början av 1930-talet. Denna utveckling torde vara resultat mindre av en medveten strävan än av de naturliga svårigheter, som uppkommer att snabbt anpassa den fasta organisationen av lokaler och lärarkrafter efter förändringarna i lärjungeantalet. Symptomatiskt är att lärjungeantalet trots införandet av de omnämnda minimibestämmelserna, vilka väsentligen motiverades av utvecklingen under 1930-talet, fortsatte att sjunka.

Medeltal lärjungar per läraravdelning inom folkskolan

Läsår	1929/30	1939/40	1944/45	1949/50	1953/54
Läraravd. med enbart småskolestadium . . .	20,1	16,4	17,1	18,7	20,9
Övriga läraravdelningar	26,6	22,4	21,6	22,7	24,6
Samtliga läraravdelningar	24,2	20,2	20,1	21,2	23,2

Bakom medeltalen döljer sig naturligtvis mycket stora skillnader såväl mellan olika skolformer som mellan olika skoldistrikt. En belysning härav ger nedanstående tablå. I stort sett är läraravdelningarna större vid de högre skolformerna än vid de lägre och större i städerna än på landsbygden.

Medeltalet lärjungar per läraravdelning inom olika skolformer av folkskolan vid slutet av vårterminen 1954¹

	Heltidsläsande folkskolor								Hjälpklasser o. övriga specialklasser	Halvtidsläsande o. mindre folkskolor	Hela folkskolan
	Småskolestadiet			Folkskolestadiet							
	a	b	S:a	A	B ₁	B ₂	B ₃	S:a			
Städer	24,7	22,0	24,6	30,9	22,2	20,9	14,6	30,5	15,2	—	26,7
Landsbygd	20,7	16,6	18,4	24,2	22,6	21,3	14,6	23,0	11,9	13,2	21,1

¹ De olika skolformerna betecknas på följande sätt (se omstående sida)

Utvecklingen inom folkskolan har kännetecknats av att de lägre skolformerna — i första hand de halvtidsläsande och de mindre folkskolorna —

alltmera minskat i betydelse till förmån för de högre formerna. Detta har samtidigt inneburit och förutsatt en centralisering av skolväsendet inom de skilda skoldistrikten, vartill möjligheter skapats genom bland annat förbättrade kommunikationer (skolskjutsar). En fortsatt utveckling i denna riktning, om än möjligen i något långsammare tempo än förut, synes sannolik och torde delvis utgöra en förutsättning för genomförande av 1950 års skolreform. Genom den kommunsammanslagning som ägt rum har också större möjligheter till en centralisering av skolväsendet skapats.

I och för sig bör dessa tendenser medverka till en ökning av läraravdelningarnas genomsnittliga storlek. I samma riktning verkar städernas och de större tätortskommunernas ökade andel av barnantalet. Å andra sidan kan också framhållas faktorer, som verkar i motsatt riktning. Hit hör exempelvis den ökade differentieringen av lärjungeklientelet genom inrättande av specialklasser (hjälpklasser, hälsoklasser, läsklasser m. m.) med relativt litet lärjungeantal per läraravdelning. Härtill kommer att den motsedda minskningen av antalet barn i skolåldrarna liksom tidigare torde få till följd en minskning av läraravdelningarnas genomsnittliga storlek. Framför allt i glesbebyggda områden kan man i ett sådant läge, åtminstone under en övergångstid, motse en ökning av antalet avdelningar med lågt lärjungeantal.

Medeltal lärjungar per klassavdelning i högre skolor

Läsår	1929/30	1934/35	1939/40	1944/45	1949/50	1953/54	1954/55
Realskolor o. flickskolor	22,2	25,2	25,4	26,3	28,1	29,7	29,9
Gymnasiet.....	16,5	20,1	20,0	20,5	20,2	22,6	23,1
Tillsammans	21,2	24,2	24,3	25,1	26,5	28,3	28,5

Även i realskolan och på gymnasiet har medeltalet lärjungar per klassavdelning stigit under senare år. Utvecklingen belyses av ovanstående tablå. Då gällande föreskrifter beträffande maximiantalet lärjungar i varje läraravdelning inte förändrats, beror denna utveckling tydligen på att antalet avdelningar med lågt lärjungeantal minskat dels som en direkt följd av den ökade lärjungetillströmningen, dels på grund av att ett större lärjungeantal än tidigare krävts för att få inrätta ny skola eller parallellavdelningar till nybörjarklasser.

Som framgått av ovanstående har gällande föreskrifter om maximiantalet lärjungar per läraravdelning inom den allmänna undervisningen

a = småskola, där varje årsklass utgör minst en läraravdelning.

b = » , » två årsklasser utgör en läraravdelning.

A = folkskola, där varje årsklass utgör minst en läraravdelning.

B₁ = folk- och småskola, där småskolestadiet bildar en eller två läraravdelningar och folkskolestadiet två läraravdelningar.

B₂ = folk- och småskola, där folk- och småskolestadiet bildar var sin läraravdelning.

B₃ = folk- och småskola, där båda stadierna tillsammans bildar en läraravdelning och nybörjare intages vartannat år.

— folkskolan, realskolan och gymnasiet — inte undergått några mera betydelsefulla förändringar under de senaste decennierna — frånsett de provisoriska bestämmelser för folkskolans del som infördes 1950. Tid efter annan har emellertid önskemål framkommit att gällande maximital borde sänkas för att möjliggöra en effektivare undervisning. Inom 1940 års skolutredning verkställdes också vissa beräkningar rörande återverkningarna på bl. a. lärarbehovet av en dylik åtgärd.

I fråga om folkskolan stannade utredningen för två alternativ (SOU 1946: 11 sid. 45 f.). Det ena innebar bl. a. att två läraravdelningar skulle inrättas på småskolestadiet d. v. s. klasserna 1—2 (i a- och b-form), då antalet lärjungar översteg 25, och på folkskolestadiet, då det översteg 30 (i A-form). Ett genomförande av detta alternativ beräknades vid den fördelning av lärjungarna på läraravdelningar, som förelåg läsåret 1943/44, ha krävt upprättande av ytterligare 2 967 läraravdelningar, motsvarande en ökning med ca 12 procent. Enligt det andra alternativet skulle samma föreskrifter som för klasserna 1—2 gälla även för klasserna 3—4. I detta fall hade antalet läraravdelningar behövt ökas med 3 880 eller 15 procent.

Vad beträffar den högre undervisningen ansåg skolutredningen att två läraravdelningar borde upprättas om lärjungeantalet översteg 30 (mot för närvarande 35) i realskolan utom i avgångsklassen, där det liksom på gymnasiet borde fordras att lärjungeantalet översteg 26 mot för närvarande 30.¹ Detta skulle med de förhållanden som rådde under läsåret 1944/45 ha krävt en ökning av antalet läraravdelningar med 22 procent i realskolan (allmänna läroverk, kommunala mellanskolor och praktiska mellanskolor) och lika mycket i gymnasiet. För upprättande av tre eller flera läraravdelningar skulle såväl i folkskolan som i de högre skolorna något generösare delningsmönster tillämpas.

Det framgår av ovanstående att ett genomförande av skolutredningens förslag redan vid de förhållanden som förelåg vid mitten av 1940-talet skulle ha medfört en betydande ökning av antalet läraravdelningar. Ökningen skulle uppenbarligen bli större, även relativt sett, om man utginge från nuvarande förhållanden, beroende på att antalet klasser, vilkas lärjungeantal uppgår till maximiantalet eller närmar sig detta, vuxit. Med hänsyn till en rad återhållande faktorer, såsom lärarbristen, gällande statsbidragsbestämmelser och investeringsbegränsningen, torde det vara riktigtast att räkna med att skolutredningens förslag kan realiseras endast successivt på relativt lång sikt. I det följande antager vi för den närmaste tioårsperioden i första hand att inom kort en återgång sker till 1947 års bestämmelser om lärjungeantalets fördelning på klassavdelningar inom folkskolan. För att ge en belysning av de förändringar i lärarbehovet som skulle inträda om maximiantalet lärjungar per klass sänkes i huvudsaklig överensstämmelse med skolutredningens förslag har vi i de följande kal-

¹ SOU 1945: 61 sid. 244 f. samt bilagor; SOU 1947: 34 sid. 369 f. samt bilaga 1.

kylerna jämväl angivit det lärarantal som skulle erfordras om en dylik åtgärd antas medföra en procentuell ökning av antalet klass- och läraravdelningar av minst den storlek som skolutredningen räknade med.

Av förut antydda skäl framstår emellertid även inom ramen för nu gällande bestämmelser en minskning av klassavdelningarnas genomsnittliga storlek som sannolik inom de skolformer och på de undervisningsstadier, där det totala lärjungeantalet kan väntas komma att sjunka eller stagnera. Inom folkskolan torde den under det senaste decenniet fortgående ökningen av medeltalet lärjungar per klassavdelning komma att brytas redan under de närmaste åren och vändas i en minskning. Även om en återgång till 1947 års bestämmelser om lärjungefördelningen i detta fall kan väntas medverka till en minskning av klassavdelningarnas storlek, torde denna faktor vara av relativt mindre betydelse än de faktorer av allmän organisatorisk natur som verkar i samma riktning. Av samma skäl framstår en minskning av klassavdelningarnas storlek på realskolestadiet fram emot mitten av 1960-talet som sannolik. I detta fall bör man också kunna förvänta en automatisk sänkning av det genomsnittliga lärjungeantalet per klassavdelning till följd av att realskolestadiet — bl. a. genom enhetsskolans utbyggnad — i stigande utsträckning införes på landsbygden i områden, där befolkningsunderlaget inte ger möjlighet till klassavdelningar med maximalt lärjungeantal.

Vad beträffar de högre skolformerna synes det mot bakgrunden av den mycket kraftiga ökning av lärjungetillströmningen, som kan förväntas, i varje fall knappast vara realistiskt att räkna med en minskning av det genomsnittliga lärjungeantalet per lärare. Snarare torde detta komma att öka. Ser man till gymnasierna, framgår av de förut återgivna talen att medeltalet lärjungar per klassavdelning fortfarande ligger mycket lågt i förhållande till det fastställda maximiantalet.

Folkskolans lärarbehov

Sammanlagda antalet klasslärare i folkskolan — folk- och småskollärare — uppgick läsåret 1953/54 till 32 800, varav 12 900 småskollärare och 19 900 folkskollärare. Läsåret 1954/55 har antalet preliminärt beräknats till 33 300.

I *tab. 4: 17* har det framtida behovet av folk- och småskollärare beräknats dels under förutsättning att ingen ändring sker i fråga om gränsdragningen mellan småskollärarnas och folkskollärarnas arbetsområden (alternativ 1) och dels under förutsättning att småskollärare, i anslutning till förut återgivna planer, successivt under perioden fram till läsåret 1964/65 övertager undervisningen i folkskolans tredje klass i skolor av s. k. A-form (alternativ 2). Ett genomförande av sistnämnda alternativ medför som synes att minskningen i behovet av klasslärare framemot mitten av 1960-talet så gott som helt kommer att falla på folkskollärarna.

Tabell 4: 17. Beräknat antal klasslärare i folkskolan under förutsättning av samma genomsnittliga lärjungeantal per läraravdelning som läsåret 1953/54¹

Läsår	Alternativ 1			Alternativ 2		
	Småskollärare	Folkskollärare	Summa	Småskollärare	Folkskollärare	Summa
1953/54	12 900	19 900	32 800	12 900	19 900	32 800
1954/55	12 500	20 700	33 200	12 800	20 500	33 300
1956/57	12 050	23 150	35 200	12 900	22 500	35 400
1959/60	10 600	22 200	32 800	12 200	21 000	33 200
1964/65	9 900	19 500	29 400	12 900	16 700	29 600

¹ Antalet lärjungar på småskolestadiet (exkl. specialklasser) uppgick läsåret 1952/53 till 253 000. Av dessa tillhörde 179 000 eller 70,8 procent skoldistrikt av A-form. Detta procenttal befinner sig emellertid i stigande — skoldistriktet av A-form inrymmer städer och andra större tätortskommuner, vilka visar en relativt gynnsammare befolkningsutveckling än den egentliga landsbygden — varför vi räknat med att läsåret 1959/60 72 procent och vid mitten av 1960-talet tre fjärdedelar av lärjungarna kommer att tillhöra skoldistrikt av A-form.

Förutsättes att småskolestadiets omfattning förblir oförändrad, bör lärjungeantalet på småskolestadiet i huvudsak komma att variera med barnantalet i de åldersgrupper, som normalt tillhör de två lägsta klasserna, d.v.s. åldersklasserna 7 och 8 år. Detta skulle betyda en minskning av lärjungeantalet med 23,6 procent från läsåret 1953/54 till läsåret 1964/65. Utgår man i stället från att småskolestadiet utsträcker till att omfatta även folkskolans tredje klass i folkskolor av A-form, kan detta antas medföra en ökning av lärjungeantalet vid periodens slut motsvarande tre fjärdedelar av åldersgruppen 9 år. Lärjungeantalet på småskolestadiet skulle i så fall i stället komma att stiga med 5,5 procent mellan läsåren 1953/54 och 1964/65.

Beräkningar rörande behovet av folk- och småskollärare utföres årligen av skolöverstyrelsens statistiska kontor som underlag för bedömning av den erforderliga lärjungeintagningen vid folk- och småskoleseminarier. Beräkningarna grundar sig på uppgifter från statens folkskoleinspektörer och har under de senare åren utförts under alternativa antaganden, nämligen dels under förutsättning att nuvarande bestämmelser om lärjungarnas fördelning på läraravdelningar (SFS 1950:137) bibehålls, vilket närmast sammanfaller med vårt alternativ 1 i tab. 4: 17, dels under förutsättning att en återgång sker till tidigare gällande bestämmelser (SFS 1947:234). Däremot har folkskoleinspektörerna i sina uppgifter inte tagit hänsyn till den planerade utvidgningen av småskollärarnas arbetsområde. Nedanstående tablå återger de senaste, i skolöverstyrelsens petita för läsåret 1955/56 redovisade beräkningarna, vilka avser perioden fram t. o. m. läsåret 1960/61. Det framgår att ovanstående mera schematiska kalkyler i alternativ 1 relativt väl överensstämmer med skolöverstyrelsens alternativ 1.¹ I alternativ 3 har antalet i alternativ 2 beräknade lärartjänster korrigerats i enlighet med skolöverstyrelsens antagande att fr. o. m. läsåret 1955/56 årligen (utom något av läsåren 1957/58 och 1958/59) 220 folkskollärartjänster utbytes mot 275 småskollärartjänster. T. o. m. läsåret 1954/55 hade 420 folkskollärartjänster ersatts av 530 småskollärar-

¹ Då skolöverstyrelsens beräkningar ligger lägre än våra, sammanhänger detta med att skolöverstyrelsen icke räknat med någon avveckling av den femåriga realskolan, varigenom ett antal lärjungar skulle komma att gå kvar i folkskolan två år längre före inträdet i realskolan (se ovan sid. 104 f.).

tjänster. Härjämte har i enlighet med skolöverstyrelsens beräkningar tillagts 40 folkskollärartjänster år 1959 för i folkskoleinspektörernas uppgifter ej medräknad utvidgning av klass 8.

Antal folk- och småskollärartjänster enligt skolöverstyrelsens beräkningar år 1954

Läsår	Alt. 1 (SFS 1950: 137)			Alt. 2 (SFS 1947: 234)			Alt. 3 ¹		
	Småskollärare	Folkskollärare	Summa	Småskollärare	Folkskollärare	Summa	Småskollärare	Folkskollärare	Summa
1954/55	12 516	20 668	33 184	12 866	21 123	33 989	12 796	20 478	33 274
1955/56	12 297	21 484	33 781	12 659	21 978	34 637	12 852	21 074	33 926
1956/57	12 047	22 066	34 113	12 410	22 572	34 982	12 877	21 436	34 313
1959/60	11 188	21 701	32 889	11 521	22 220	33 741	12 901	21 190	34 091
1960/61	11 209	21 324	32 533	11 536	21 818	33 354	13 191	20 568	33 759

¹ Med hänsyn tagen till utökningen av småskollärarnas arbetsområde och under förutsättning att SFS 1950: 137 kommer att tillämpas t.o.m. läsåret 1956/57, varefter återgång till bestämmelserna i SFS 1947: 234 sker.

Vi har ovan framhållit att förändringarna i lärarbehovet inte kan väntas helt följa förändringarna i lärjungeantalet, även om de allmänna bestämmelserna om lärjungarnas fördelning på läraravdelningar förutsättes oförändrade. Återverkningarna på lärarbehovet av en förändring i lärjungeantalet är tydligen främst beroende av i vilken mån läraravdelningar behöver nyupprättas eller kan nedläggas. En bedömning härav förutsätter ett hänsynstagande till de lokala förhållandena. Detta torde främst vara förklaringen till att folkskoleinspektörerna inte räknar med att det maximala lärarbehovet blir lika stort som enligt våra beräkningar liksom att de räknar med en svagare minskning under de närmast påföljande åren än den som framkommer i våra kalkyler.

För folkskolans del torde man emellertid härjämte böra räkna med en återgång till tidigare gällande bestämmelser om lärjungarnas fördelning på läraravdelningar. Enligt skolöverstyrelsens beräkningar medför detta en ökning av lärarbehovet läsåret 1959/60 med ca 850 eller 2,6 procent — småskollärare 3,0 procent, folkskollärare 2,4 procent — jämfört med vad fallet blir vid nu gällande bestämmelser. Några närmare hållpunkter för hur lärjungeantalet per lärare kan komma att förändras under första hälften av 1960-talet föreligger inte. Det kan emellertid av förut anförda skäl väntas komma att sjunka och det synes inte orimligt tänka sig att det vid mitten av 1960-talet ligger på ungefär samma nivå som vid slutet av 1940-talet. Antages att lärjungeantalet per folkskollärare resp. småskollärare läsåret 1964/65 är detsamma som läsåret 1949/50, skulle med utgångspunkt från de förut redovisade kalkylerna erfordras sammanlagt 32 700 klasslärare i folkskolan läsåret 1964/65.

De beräknade förändringarna i lärarbehovet belyses närmare av nedan-

stående tablå. För läsåret 1959/60 har insatts skolöverstyrelsens i alternativ 3 ovan återgivna beräkning.

	1953/54	1954/55	1959/60	1964/65	Ökning resp. minskning	
					1954/55	1959/60
					— 1959/60	— 1964/65
Småskollärare.....	12 935	12 800	12 900	14 600	+ 100	+ 1 700
Folkskollärare.....	19 885	20 500	21 200	18 100	+ 700	— 3 100
Summa	32 820	33 300	34 100	32 700	+ 800	— 1 400

I dessa beräkningar har vi utgått från att gällande bestämmelser om lärjungarnas fördelning på klassavdelningar inte undergår några mera genomgripande förändringar. Förutsättes emellertid att under förra hälften av 1960-talet en sänkning av maximiantalet lärjungar per klass genomföres i överensstämmelse med skolutredningens förslag och att denna i och för sig medför en ökning av antalet klassavdelningar med minst 12 procent, stiger — under i övrigt oförändrade förutsättningar — behovet av klasslärare till 36 600. Man får sålunda i detta fall en ökning av klasslärarantalet med omkring 2 500 under första hälften av 1960-talet mot i förra fallet en minskning med 1 400.

Det bör beaktas att utgångspunkterna för de redovisade kalkylerna varit antalet lärartjänster. Hänsyn har sålunda ej tagits till vikariatsbehovet. Detta har under de senaste läsåren uppgått till 8 å 9 procent av antalet tjänster. Vid bedömningen av examinationsbehovet har skolöverstyrelsen dock inte ansett sig böra räkna upp antalet lärartjänster med mer än 6 procent. Man har därvid förutsatt dels att en del av vikariebehovet skall kunna täckas med pensionerade lärare, dels att det inte är nödvändigt att examinerade lärare finnes disponibla för kortare vikariat.

Läraryrket för realskola och gymnasium

Behovet av ämneslärare för realskolan, inkl. enhetsskolans högstadium, måste bedömas i sammanhang med läraryrket för gymnasiet, då dessa båda undervisningsstadier ofta har gemensamma lärare. Lärjungeantalet på gymnasiet (exkl. ring 1^a) har under förut angivna förutsättningar beräknats successivt stiga från 20 100 läsåret 1953/54 till 43 300 läsåret 1964/65 eller med över 115 procent. Ser man till det sammanlagda lärjungeantalet i realskolan och på gymnasiet (inklusive enhetsskolans högstadium och inbyggda realskolelinjer), stannar ökningen, såsom framgår av *tab. 4: 18*, vid 53 procent. Större delen av ökningen kommer på 1950-talet.

Antalet heltidstjänstgörande lärare i läroämnena vid realskolor och gymnasier uppgick enligt det föregående till 6 335 läsåret 1953/54. I detta tal ingår dock inte lärare vid inbyggda realskolelinjer och enhetsskolornas högstadium. Medräknas även dessa stiger antalet ämneslärare detta läsår

Tabell 4: 18. Lärjungeantal och erforderligt antal lärare i realskolan och gymnasiet läsåren 1953/54—1964/65

Läsår	Realskolan (inkl. ring I ⁴ och enhetsskol. högst.)	Gymnasiet (exkl. ring I ⁴)	Summa	Beräknat antal lärare
1953/54	145 300	20 100	165 400	6 600
1954/55	151 600	21 300	172 900	6 900
1955/56	156 800	22 800	179 600	7 200
1956/57	171 100	24 200	195 300	7 800
1957/58	187 500	25 800	213 300	8 500
1958/59	200 600	27 500	228 100	9 100
1959/60	211 500	30 600	242 100	9 700
1960/61	216 400	34 300	250 700	10 000
1961/62	217 400	37 800	255 200	10 200
1962/63	216 500	40 500	257 000	10 300
1963/64	213 800	42 300	256 100	10 200
1964/65	209 700	43 300	253 000	10 100

till ca 6 600 ($6\,335 + 237 = 6\,572$).¹ Läsåret 1954/55 kan antalet lärare med ledning av antalet klassavdelningar uppskattas till 6 800 à 6 900. Lärarantalet skulle då — om man utgår från att medeltalet elever per lärare förblir oförändrat (25,04) — behöva ökas till 9 700 läsåret 1959/60 men där- efter hålla sig i stort sett oförändrat vid omkring 10 000 under förra hälften av 1960-talet.²

Som förut framhållits torde man emellertid ha anledning motse en minskning av läraravdelningarnas genomsnittliga storlek på realskolestadiet. Förutsattes att lärjungeantalet per läraravdelning i realskolan läsåret 1964/65 sjunkit till samma nivå som läsåret 1949/50, skulle det erfordras ytterligare omkring 400 lärare. Sammanfattningsvis kan då de beräknade förändringarna i lärarbehovet för realskolan och gymnasiet åskådliggöras av nedanstående tablå.

Antal lärare i läroämnena				Ökning	
1953/54	1954/55	1959/60	1964/65	1954/55 1959/60	1959/60 1964/65
6 600	(6 900)	9 700	10 500	2 800	800

¹ Därav uppskattningsvis 5 750 på realskolestadiet, såsom detta har avgränsats ovan, och 850 på gymnasiestadiet.

² Lärarbehovet är relativt större på gymnasiet än i realskolan, dels på grund av ett lägre lärjungeantal per klassavdelning (enligt gällande bestämmelser högst 30 mot högst 35 i realskolan) dels på grund av att gymnasielärarnas (lektorernas) tjänstgöringsskyldighet omfattar ett mindre antal timmar per vecka. På grund av den förskjutning i lärjungeantalets fördelning mellan realskola och gymnasium, som kan väntas äga rum under årtiondet fram till mitten av 1960-talet, borde man därför, även om man i övrigt utgår från oförändrade förutsättningar, räkna med en något större ökning av lärarbehovet under denna tidsperiod än ovan skett. Om man emellertid gör beräkningen för realskolan och gymnasiet var för sig med utgångspunkt från antalet läraravdelningar, blir skillnaden obetydlig och uppgår ej ens till ett hundratal för hela perioden.

Som framgått av det föregående steg antalet heltidstjänstgörande lärare i läroämnen inom realskolan och gymnasiet mellan läsåren 1949/50 och 1953/54 med 1 340 eller i medeltal 335 per år. Häremot står en beräknad ökning under sexårsperioden fram till läsåret 1959/60 av i medeltal 517 per år, medan under första hälften av 1960-talet den genomsnittliga årliga ökningen skulle bli endast 160.

En starkare ökning av lärjungeantalet på här ifrågakommande åldersstadier än den som vi utgått från i dessa beräkningar med motsvarande höjning av lärarbehovet som följd är emellertid inte osannolik. Ett successivt genomförande av allmän nioårig skolplikt under 1960-talet har i det föregående beräknats öka antalet lärjungar i åldrarna 14—15 år med omkring 31 000 läsåret 1964/65. Antas ökningen helt falla på realskolan (enhetsskolans högstadium) skulle behovet av ämneslärare under i övrigt oförändrade förutsättningar stiga till omkring 11 700 (10 500 + 1 200) vid mitten av 1960-talet. Man finge i detta fall även under första hälften av 1960-talet en starkare ökning av lärarantalet än under den senaste femårsperioden. Däremot skulle ökningstakten fortfarande bli svagare än under senare delen av 1950-talet.

Ännu större blir givetvis behovet av ämneslärare, om man antager att även en sänkning av nuvarande normala lärjungemaximum per läraravdelning skulle genomföras under den närmaste tioårsperioden. Utgår man från 1940 års skolutrednings förslag i detta avseende, skulle som framgått av det föregående sannolikt krävas en ökning av lärarantalet med minst 22 procent utöver det antal som erfordras om nuvarande bestämmelser bibehålles. Behovet av ämneslärare skulle då kunna väntas stiga till över 14 000 vid mitten av 1960-talet (10 500 + 1 200 + 2 600).

Vid bedömande av de ovanstående kalkylerna bör beaktas att här inte inräknats behovet av vikarier och timlärare. Detta torde kunna uppskattas till omkring 10 procent och bör tilläggas när rekryteringsbehovet i det följande diskuteras. Vidare får hållas i minnet att lärare i läroämnen på här ifrågavarande undervisningsstadier omfattar lärare inte blott i teoretiska utan även i praktiska ämnen, såsom exempelvis i yrkesarbete på enhetsskolans högstadium. Sannolikt kommer, framförallt i det fall att nioårig skolplikt mera allmänt hinner genomföras inom den närmaste tioårsperioden, en relativt större andel av ämneslärare än för närvarande att utgöras av lärare i praktiska läroämnen. Som framgått av det föregående avses också en del av lärartjänsterna på enhetsskolans högstadium skola bestridas av folkskollärare.

Folkhögskolans lärarbehov

Ovannämnda förutsättning, att de olika skolformerna bibehåller samma andel av lärjungeantalet i olika åldersgrupper som för närvarande, är givetvis främst att betrakta som en arbetshypotes. Den finner visst stöd i den hittillsvarande utvecklingen i den mån man ser till lärjungeantalets fördel-

ning i stort på olika skolformer. Däremot är det mycket diskutabelt, om denna förutsättning är hållbar, när det gäller en relativt liten och ganska speciell skoltyp som folkhögskolan.

Folkhögskolans karaktär synes vara på väg att väsentligt förändras. Även om många folkhögskolor alltjämt framgångsrikt håller fast vid de traditionella allmänna bildningsmålen, finns det också motsatta tendenser. Inriktningen på förberedande yrkesutbildning blir på många håll allt starkare, och ibland fyller folkhögskolan för landsbygdens del en funktion liknande realskolans. Lärjungarna består sålunda till övervägande del av landsbygdsungdom och huvudsakligen ungdom, som står i en yrkesvals-situation och efter avslutad folkskola önskar komplettera sin allmänna skolunderbyggnad. I detta syfte har vid några folkhögskolor anordnats särskilt avpassade kurser för inträdessökande till bland annat sjuksköterskeskolor och socialinstitut. Företagna undersökningar visar att endast en mindre del av de elever som genomgår en vinterkurs vid folkhögskola har för avsikt att fortsätta i sitt gamla yrke. Man finner av dessa också att ökningen av lärjungeantalet — som till en del beror på att kurs-tidens längd utsträckts — under det senaste decenniet så gott som uteslutande kommer på de kvinnliga lärjungarna. Dessa utgör för närvarande 60 procent av lärjungarna vid vinterkurserna. Medräknas även sommar-kurserna stiger de kvinnliga lärjungarnas andel till 70 procent.¹

Det kan såväl med hänsyn till den fortgående utbyggnaden av realsko-lan som befolkningsutvecklingen på landsbygden ifrågasättas, om man i framtiden över huvud har anledning förvänta någon nämnvärd ytterli-gare utbyggnad av folkhögskolan *i dess traditionella form*. Fortfarande torde emellertid behov komma att föreligga av en kompletterande skolform av folkhögskolans typ vid sidan av den så att säga reguljära allmänunder-visningen: folkskolan—realskolan—gymnasiet. Folkhögskolans koncentra-tion till landsbygden får sannolikt till en del ses mot bakgrunden av att den reguljära allmänundervisningen där inte är — och ej heller i fram-tiden torde kunna väntas bli — lika utbyggd som i städerna. Härtill kom-mer att behovet av kompletterande allmänundervisning i städerna i stor utsträckning torde tillgodoses genom kortare, ofta till kvällstid förlagda kurser såsom borgarskolor, folkuniversitet m. m. Till sistnämnda under-visningsformer kan kanske också räknas de nyinrättade statliga komplet-teringsgymnasierna. Det synes inte otänkbart att folkhögskolans undervis-ningsuppgifter i framtiden kan komma att mera inrikta sig på gymnasie-stadiet.

Som framgått av det föregående uppgick hela antalet ämneslärare med full tjänstgöring inom folkhögskolan läsåret 1953/54 till 424 (mot 359 läs-året 1949/50). Utgår man från den i tab. 4: 15 kalkylerade ökningen av lär-jungeantalet, skulle behovet av ämneslärare stiga till 575 läsåret 1959/60

¹ En ingående belysning av lärjungerekryteringen vid folkhögskolorna har lämnats i 1946 års skolkommissions betänkande om »Folkhögskolans ställning och uppgifter» (SOU 1953: 24).

och 830 läsåret 1964/65. Även om det kan sättas i fråga, huruvida en så kraftig ökning av lärarbehovet är sannolik för folkhögskolans del, bör siffran kunna kvarstå som en minnespost för det ökade behov av ämneslärare, som överhuvud den kompletterande undervisningen på realskole- och gymnasiestadiet kan komma att ställa.

Lärarbehovet för yrkesundervisningen

Parallellt med expansionen av den högre allmänna undervisningen, representerad främst av realskolan och gymnasiet, har under senaste decenniet skett en kraftig utbyggnad av olika slag av fackskolor inkl. universitet och högskolor. Hela antalet lärjungar vid dessa utbildningsanstalter har enligt tab. 4: 8 stigit med 65 procent under det senaste årtiondet, från 36 200 läsåret 1944/45 till 59 700 läsåret 1954/55. Ökningen av lärjungeantalet i realskolan—gymnasiet uppgick mellan samma år till 67 procent.

Tabell 4: 19. Yrkesundervisningen. Lärjungeantalets förändringar läsåren 1944/45—1964/65 i %

	1944/45	1949/50	1953/54	1959/60	Årligt (enkelt) medeltal, procent	
	—1949/50	—1953/54	—1959/60	—1964/65	1944/45	1953/54
					—1953/54	—1964/65
Yrkeskolor	34,1	27,1	50,9	31,9	7,8	9,0
Fackgymnasier.....	93,9	—1,0	35,7	45,2	10,2	8,8
exkl. folk- o. småskolesem.	21,9	10,4	3,8	..
Övriga fackskolor (utom univ. o. högskolor)	19,0	13,6	29,9	44,4	3,9	7,9
Universitet o. högskolor...	19,2	26,3	23,0	39,7	5,6	6,5
Exkl. filosofiska fakulteter	16,3	8,5	2,9	..
Samtliga fackskolor.....	35,1	17,8	34,6	39,2	6,6	7,9
Exkl. seminarier o. filo- sofiska fakulteter	23,5	16,5	4,9	..
Skolor för teknisk o. merkan- til utbildning	27,6	16,0	5,3	..

Det närmaste decenniet kan på grund av förskjutningarna i befolkningens ålderssammansättning väntas medföra åtminstone relativt sett starkare anspråk på yrkesundervisningen än på den allmänna undervisningen. Enligt de verkställda kalkylerna skulle antalet lärjungar stiga med inemot 90 procent mellan läsåren 1953/54 och 1964/65. En översikt av den beräknade procentuella ökningen inom olika grupper av fackskolor lämnar tab. 4: 19 ovan. Till jämförelse anges också ökningen under perioden 1944/45—1953/54.

Att man under det närmaste decenniet har att räkna med en fortsatt kraftig ökning av anspråken på yrkesundervisningen synes också i övrigt sannolikt. Till en del kan det här sägas vara frågan om en följdforeteelse till expansionen av den högre allmänna undervisningen. Vi har tidigare påpekat den likartade rekryteringen av lärjungarna inom realskolan och

gymnasiet å ena sidan och yrkesundervisningen å den andra. Denna beror på att förstnämnda skolformer i stor utsträckning fyller funktionen av en förberedelse för vidare skolmässig yrkesutbildning. Tydligast är detta beträffande gymnasiet. Större delen av dem som avlägger studentexamen fortsätter sålunda sin utbildning vid universitet och högskolor eller andra fackskolor.¹ Av dem som avlägger realexamen — vi bortser då från de praktiska realskolorna — och inte fortsätter sina studier på gymnasiet synes åtminstone en tredjedel övergå till fackskolor.² Liknande gäller om folkhögskolan.

Det finns icke anledning förmoda, att den andel av lärjungarna, som önskar fortsätta sin utbildning vid fackskolor, relativt sett skall sjunka i ett läge, då arbetsmarknaden på grund av befolkningsutvecklingen kan väntas få mottaga större nytillskott av yngre arbetskraft än tidigare. Snarare bör man räkna med motsatsen. Konkurrensen om arbetstillfällena kan i ett sådant läge väntas både skärpa kraven på arbetskraftens yrkesutbildning och stegra efterfrågan på yrkesundervisning. Vi har också förut hållit att anspråken på skolväsendet över huvud kan väntas bli större i det fall svårigheter skulle uppkomma på arbetsmarknaden att tillräckligt snabbt absorbera den yngre arbetskraften. Detta kan främst antas komma att gälla anspråken på yrkesundervisningen.

Av intresse i detta sammanhang är det program till utbyggnad av vissa delar av yrkesundervisningen, som framlagts av 1952 års yrkesutbildnings-sakkunniga (SOU 1954: 11) och som föranlett beslut av 1955 års riksdag i huvudsaklig överensstämmelse med yrkesutbildningssakkunnigas förslag. Betänkandet avser främst sådan yrkesundervisning, som meddelas av kommunala och enskilda yrkesskolor samt centrala verkstadsskolor, men även tekniska läroverk och andra skolor för teknisk utbildning, handelsgymnasier samt skolor för lantbruks- och skogsundervisning beröres av utbyggnadsprogrammet. Antalet elever i heltidskurser vid dessa skolor uppgick läsåret 1949/50 till omkring 26 000 och hade läsåret 1951/52 stigit till 29 500. Yrkesutbildningssakkunniga räknar med att dessa skoltyper behöver utbyggas så att år 1970 omkring 55 000 elever kan mottas i heltidskurser. Den kraftigaste ökningen föreslås komma att gälla den yrkesutbildning som börjar i eller bygger på den obligatoriska skolan och avser industri och hantverk, handel samt husligt arbete. För denna del av yrkesutbildningen innebär den föreslagna utbyggnaden en ökning från 15 000 å 16 000 elevplatser läsåret 1951/52 till inemot 37 000 år 1970. Enligt yrkesutbildningssakkunnigas mening borde utbyggnaden dock ske i sådan takt, att programmet i huvudsak vore genomfört år 1965. Programmet synes där-

¹ Enligt Moberg-Quensels undersökning (SOU 1949: 48) skulle av 1943 års studenter 30 % ha gått till universitet och fria högskolor, 20% till fackhögskolorna samt 15 % till folkskoleseminariernas och handelsgymnasiernas studentlinjer, till post-, tull- och televerken samt järnvägen. Dessa studentbanor skulle sammanlagt ha absorberat 72 % av de manliga och 53 % av de kvinnliga studenterna.

² 1940 års skolutrednings betänkande SOU 1944: 21, bilagor, tab. 1, sid. 308 ff.

för i dessa delar i huvudsak överensstämna med den ovan kalkylerade ökningen av anspråken på yrkesundervisningen.¹

Såsom framgått av det föregående är den heltidsanställda lärarpersonalen i läroämnen inom yrkesundervisningen relativt liten. Hela antalet lärare, inkl. universitetslärare, var läsåret 1953/54 ca 4 000. Utgår man från den ovan kalkylerade lärjungeutvecklingen, skulle behovet av heltidsanställd lärarpersonal stiga med ca 1 400 under femårsperioden 1954/55—1959/60 och med ytterligare 2 000 under följande femårsperiod. De beräknade förändringarna belyses av *tab. 4: 20*, i vilken de i fråga om utbildning mycket olika slagen av lärare sammanförts.

Tabell 4: 20. Antal lärare inom yrkesundervisningen läsåren 1949/50—1964/65

Läsår	Yrkesskolor	Fack-gymnasier ¹	Övriga fackskolor (exkl. univ. o. högskolor)	Universitet och högskolor	Summa
1949/50	1 046	620	577	975	3 218
1953/54	1 601	641	653	1 100	3 995
1954/55	1 708	663	671	1 116	4 158
1959/60	2 450	870	850	1 350	5 520
1964/65	3 200	1 250	1 250	1 900	7 600

¹ Exkl. övningskollärare vid folk- och småskoleseminarier.

Rekryteringsbehov och lärartillgång

Det sammanlagda utvidgningsbehovet. De föregående kalkylerna över behovet av lärare i läroämnen har sammanfattats i *tab. 4: 21*. Sammanlagt har vid mitten av 1960-talet beräknats komma att erfordras omkring 52 000 lärare i läroämnen, fransett vikarier och timlärare, eller ett ca 7 000 större antal än läsåret 1954/55. Räknar man med ett mera allmänt genomförande av nioårig skolplikt under första hälften av 1960-talet än här skett torde antalet lärare behöva ökas med ytterligare ca 1 200. Ökningen blir dock i båda fallen väsentligt svagare under den närmaste tioårsperioden än under den senast förflutna, då den uppgått till över 11 000 (se även *tab. 4: 2*).

I dessa kalkyler har vi utgått från att nuvarande bestämmelser om lärjungarnas fördelning på klassavdelningar förblir i huvudsak oförändrade. Beträffande folkskolan har dock antagits att inom kort en återgång sker till 1947 års bestämmelser i detta avseende. Räknar man emellertid med såväl ett mera allmänt genomförande av nioårig skolplikt som en sänkning av maximiantalet lärjungar per klassavdelning i huvudsaklig anslutning till de förslag som framlades av 1940 års skolutredning, torde antalet lärare i

¹ Vad beträffar de tekniska läroverken har 1948 års tekniska skolutredning i sitt innevarande år framlagda betänkande angående den tekniska skolutbildningen föreslagit att dessa utbildningsanstalter, som sedan slutet av 1940-talet intagit omkring 1 300 elever årligen, under de närmaste åren utbygges så att antalet årligen intagna elever kan ökas med 240. (SOU 1955: 21.)

läroämnen sannolikt behöva ökas med minst 16 000 under det närmaste årtiondet, alltså betydligt mer än under det sistförflutna.

Återgår vi till de i tab. 4: 21 redovisade talen framgår att den starkaste ökningen kommer på den närmaste femårsperioden, då lärarantalet beräknats stiga med ca 5 200. Ökningen är dock även under denna period mindre än under den sistförflutna femårsperioden, då den uppgick till ca 6 800. Under första hälften av 1960-talet stiger lärarbehovet mycket litet eller endast med omkring 1 700.

Tabell 4: 21. Faktiskt och beräknat antal lärare i läroämnen läsåren 1949/50—1964/65

	1949/50	1953/54	1954/55	1959/60	1964/65	Ökning eller minskning		
						1949/50	1954/55	1959/60
						—1954/55	—1959/60	—1964/65
<i>Klasslärare</i>	29 092	32 820	33 274	34 100	32 700	+ 4 182	+ 826	— 1 400
<i>Småskolestadiet</i> ..	11 652	12 935	12 796	12 900	14 600	+ 1 144	+ 104	+ 1 700
<i>Folkskolestadiet</i> ..	17 440	19 885	20 478	21 200	18 100	+ 3 038	+ 722	— 3 100
<i>Ämneslärare vid högre skolor</i> ...	6 211	7 637	(7 903)	11 145	12 580	+ 1 692	+ 3 242	+ 1 435
<i>Realskolan och gymnasiet</i>	5 232	6 572	(6 800)	9 700	10 500	+ 1 568	+ 2 900	+ 800
<i>Folkhögskolan</i> ...	359	424	(440)	575	830	+ 81	+ 135	+ 255
<i>Fackgymnasier</i> ...	620	641	(663)	870	1 250	+ 43	+ 207	+ 380
<i>Fackskolelärare</i> ...	1 623	2 254	(2 379)	3 300	4 450	+ 756	+ 921	+ 1 150
<i>Yrkesskolor</i>	1 046	1 601	(1 708)	2 450	3 200	+ 662	+ 742	+ 750
<i>Övriga fackskolor</i>	577	653	(671)	850	1 250	+ 94	+ 179	+ 400
<i>Universitetslärare</i>	975	1 100	1 116	1 350	1 900	+ 141	+ 234	+ 550
Summa	37 901	43 811	44 672	49 895	51 630	+ 6 771	+ 5 223	+ 1 735

Ser man till fördelningen på olika lärarkategorier visar tabellen att behovet av klasslärare för undervisningen på folk- och småskolestadiet ökar endast obetydligt under den närmaste femårsperioden. Under första hälften av 1960-talet förbyts ökningen i en minskning som kalkylerats till 1 400. Ökningen av lärarbehovet under det närmaste decenniet faller följaktligen främst på övriga lärarkategorier, bland vilka den största gruppen är ämneslärare för realskole- och gymnasiestadiet (inkl. folkhögskolor och fackgymnasier). Behovet av sistnämnda lärargrupper visar inemot dubbelt så kraftig ökning under perioden 1955—1959 som under perioden 1950—1954. Under första hälften av 1960-talet blir ökningen väsentligt lägre och mindre än under sistförflutna femårsperioden.

Ersättningsbehovet. På grund av de särskilda krav på fackutbildning, som ställes på lärarna möter frågan om rekryteringsbehovets storlek i förhållande till den väntade tillgången på arbetskraft med ifrågakommande fackutbildning särskilt intresse. Vi skall något belysa detta spörsmål för de två största lärargrupperna, klasslärare för undervisningen på folk- och småskolestadiet samt ämneslärare för undervisningen på realskole- och gymnasiestadiet. Till realskole- och gymnasiestadiet räknar vi med hän-

syn till lärarpersonalens likartade utbildning även folkhögskolor och fackgymnasier.

I fråga om ersättningsbehovet till följd av ålderspensionering, förtidsavgång och dödsfall har skolöverstyrelsens statistiska kontor för seminarieutredningens räkning år 1955 utfört vissa beräkningar beträffande folk- och småskollärare, vilka återges i *tab. 4: 22*.

Tabell 4: 22. Ersättningsbehov av folk- och småskollärare 1955—1965 (att ersättas före ifrågavarande läsårs början)

Läsår	1955/ 56	1956/ 57	1957/ 58	1958/ 59	1959/ 60	1960/ 61	1961/ 62	1962/ 63	1963/ 64	1964/ 65
Småskollärare.....	500	573	555	555	567	577	583	600	600	580
Folkskollärare.....	498	566	615	633	647	663	670	679	676	690

Beträffande ämneslärarna har en motsvarande undersökning, vars resultat återges i *tab. 4: 23*, verkställt inom arbetskraftsutredningen och inom 1954 års realskoleutredning.

Tabell 4: 23. Ersättningsbehov av ämneslärare med fördelning efter undervisningsämnen

	Kristen- dom	Humanis- tiska ämnen	Matema- tisk-natur- veten- skapliga ämnen	Merkantila ämnen	Tekniska ämnen	Summa
1954—1956	56	342	249	6	7	660
1957—1959	52	304	222	6	15	599
1960—1962	44	261	148	7	13	473
1963—1965	41	256	142	6	12	457

I nedanstående *tab. 4: 24* har dessa beräkningar av ersättningsbehovet sammanställt med föregående beräkningar av utvidgningsbehovet vad beträffar klasslärare på folk- och småskolestadiet samt ämneslärare på realskole- och gymnasiestadiet. Utvidgningsbehovet har därvid med hänsyn till behovet av vikarier m. m. uppräknats med 9 procent i fråga om klasslärarna samt med 10 procent för ämneslärarna. Samtliga tal har avrundats.

Tabell 4: 24. Beräkning av rekryteringsbehovet 1955—64

	Utvidgnings- behov		Ersättnings- behov		Summa rekryte- ringsbehov	
	1955—59	1960—64	1955—59	1960—64	1955—59	1960—64
	Småskolestadiet.....	+ 100	+ 1 850	2 700	2 900	+ 2 800
Folkskolestadiet.....	+ 800	— 3 400	3 000	3 300	+ 3 800	— 100
Realskole- och gymnasiestadiet...	+ 3 500	+ 1 600	1 150	850	+ 4 650	+ 2 450

Lärartillgången. Tillgången på lärarkraft med för ifrågavarande undervisningsstadium normalt fastställd utbildning, d. v. s. för klasslärarna folkresp. småskolläraryxamen och för ämneslärarna i allmänhet filosofisk ämbetsexamen (eller folkskolläraryxamen jämte kompletterande utbildning), kan vad beträffar den närmaste femårsperioden till en del bedömas med ledning av tillgängliga uppgifter om antalet personer som under de senaste åren påbörjat utbildning vid ifrågakommande utbildningsanstalter. I fråga om utbildning vid folk- och småskoleseminarier — vid vilka den maximala nyintagningen årligen fastställs av Kungl. Maj:t — synes man jämväl berättigad förutsätta att antalet sökande höstterminen 1955 tillåter en intagning motsvarande den för denna termin maximalt fastställda.

Småskollärarytutbildningen är för närvarande (utom vid seminariet i Haparanda) tvåårig. Genom den för höstterminen 1955 fastställda intagningen, vilken är av samma storleksordning — omkring 550 — som åren 1953 och 1954, är sålunda utexaminationen bunden t. o. m. vårterminen 1957. Antalet utexaminerade kan på grund härav uppskattas till 540 under vart och ett av åren 1955—1957 eller — inkl. utexaminationen år 1958 på den treåriga linjen i Haparanda — sammanlagt ca 1 650. Vad beträffar folkskollärarytutbildningen är denna dels fyraårig, dels tvåårig (studentlinje). Genom intagningen t. o. m. höstterminen 1955 är alltså utexaminationen bunden på den fyraåriga linjen t. o. m. vårterminen 1959 och på studentlinjen t. o. m. vårterminen 1957. Antalet utexaminerade på den fyraåriga linjen beräknas till 3 200 under femårsperioden 1955—1959. På studentlinjen blir examenstillskottet under åren 1955—1957 ungefär 2 100. Sammanlagt ger sålunda den t. o. m. höstterminen 1955 fastställda intagningen vid folkskoleseminarierna ett tillskott av 5 300 folkskollärare, som examineras tidigast vårterminen 1955. Beräkningarna illustreras av *tab. 4: 25*.

Svårare att mera exakt bedöma är tillskottet av personer med filosofisk ämbetsexamen. Såväl antalet inskrivna vid de filosofiska fakulteterna som

Tabell 4: 25. Antal intagna lärjungar 1951—1955 och beräknat antal examina 1955—1959 vid folk- och småskoleseminarierna

Höst- ter- minen	Antal intagna lärjungar				Vår- ter- minen	Beräknat antal examina ¹			
	Små- skole- semina- rier	Folkskolesem.		Summa		Små- skole- semina- rier	Folkskolesem.		Summa
		4-årig linje	Student- linje				4-årig linje	Student- linje	
1951	639	815	676	1 491	1955	540	780	710	1 490
1952	646	819	744	1 563	1956	540	770	710	1 480
1953	544	668	728	1 396	1957	540	660	710	1 370
1954	551	523	715	1 238	1958	? + 25	520	?	? + 520
1955	552	456	720	1 176	1959	?	440	?	? + 440

¹ Beräkningarna av skolöverstyrelsen enl. 1955 års statsverksproposition. Med frågetecken betecknas ännu ej bestämd examination å ifrågavarande linjer.

antalet avlagda ämbetsexamina har som framgått av kap. 2 och ytterligare belyses av *tab 4: 26* undergått en betydande ökning under senare år.

Tabell 4: 26. Antal vid filosofisk fakultet nyinskrivna och antal avlagda fil. ämbetsexamina

Nyinskrivna			Antal fil. ämbetsexamina			Examensprocent ¹		
År	Hum. exkl. Ft ²	Mat. nat. vet.	År	Hum.	Mat. nat. vet.	Hum.	Mat. nat. vet.	Samtliga
1919—23		2 425	1924—28	767		31,6
1924—28		3 710	1929—33	1 001		27,0
1932—36		3 766	1937—41	1 078		28,6
1938—42		4 519	1943—47	1 180		26,1
1943—47		5 692	1948—52	1 359		23,9
1943		976	1948	214		21,9
1944		1 195	1949	160	86	20,6
1945		1 207	1950	170	98	22,2
1946	679	342	1951	199	104	29,3	30,4	29,7
1947	902	391	1952	216	112	23,9	28,6	25,4
1948	948	392	1953	317	138	33,4	35,2	34,0
1949	1 073	369	1954	454	172	42,3	51,8	43,0
1950	1 316	386	1955	(455)	(160)	34,6	41,5	36,1
1951	1 479	326	—	—	—	—	—	—
1952	1 731	446	—	—	—	—	—	—
1953	1 959	472	—	—	—	—	—	—
1954	2 247	540	—	—	—	—	—	—

¹ Antal avlagda fil. ämbetsexamina i procent av antal 5 år tidigare nyinskrivna (exkl. utlänningar).

² Med Ft betecknas blivande teologer.

Den genomsnittliga studietiden (brutto) för avläggande av filosofisk ämbetsexamen har tidigare i skilda undersökningar beräknats uppgå till något över 5 år.¹ Några större skillnader mellan examen inom humanistisk och inom matematisk-naturvetenskaplig sektion synes ej ha förelegat. Exa-

¹ Wicksell-Jerneman (SOU 1935: 52, sid. 178 ff) räknade med en studietid av 10 terminer för filosofisk ämbetsexamen. I statens arbetsmarknadskommissions utredning (SOU 1943: 17, sid. 112) anges studietiden till i medeltal 4,9 resp. 5,0 år för på humanistisk resp. matematisk-naturvetenskaplig sektion avlagd ämbetsexamen. I Moberg-Quensels utredning (SOU 1949: 48 sid. 152 f) konstateras att mediantiden för humanistisk fil. ämbetsexamen var 6,4 år för 1930 års manliga studenter och 5,8 år för 1937 års manliga studenter. För matematisk-naturvetenskaplig fil. ämbetsexamen var motsvarande mediantid för 1930 och 1937 års studenter resp. 5,5 och 6,3. I 1945 års akademikerutredning (SOU 1947: 25, sid. 34) angives brutto- och netto-studietid för fil. ämbetsexamen sålunda:

Student- årgång	Medium		Median	
	Brutto	Netto	Brutto	Netto
1920	5,4	4,7	5,1	4,4
1925	5,4	5,0	4,8	4,7
1930	6,4	5,8	5,7	5,6
1935	5,9	5,2	5,8	5,2
1940	3,4	3,3	3,6	3,3

mensprocenten, d. v. s. den andel av de inskrivna i filosofisk fakultet som avlägger filosofisk ämbetsexamen, borde i sådant fall kunna anges som procenten av antalet fem år tidigare inskrivna. Som framgår av tab. 4: 26 har examensprocenten i denna mening fram till 1953 varit i genomsnitt 26, även om större eller mindre variationer framträder mellan de enskilda åren.

Den 1 november 1953 trädde en ny examensstadga (SFS 1953: 610) i kraft. Denna avsåg bland annat en förkortning av studietiden. Förkortningen torde böra uppskattas till minst ett halvt år.¹ Den mycket kraftiga ökningen av antalet examina under åren 1953—55 bör därför till en del ha utgjorts av ett härigenom uppkommet engångstillskott. En förkortning av studietiden med, säg ett år, innebär ju att teoretiskt två årgångar inskrivna kommer att avlägga examen samma år. Højningen av examensprocenten, uträknad som procenten av antalet fem år tidigare nyinskrivna, under åren 1953—55 behöver därför inte innebära att en väsentligt större andel av de vid filosofisk fakultet inskrivna numera avlägger filosofisk ämbetsexamen. Det är emellertid inte osannolikt att även den verkliga examensprocenten stigit i samband med de gynnsamma konjunkturen på lärarbanan.

Vid beräkning av det antal filosofiska ämbetsexamina som kan komma att avläggas under de närmaste åren har vi emellertid i brist på fastare hållpunkter ansett oss böra utgå från den tidigare konstaterade examensprocenten, 26 procent, även om detta torde få betraktas som ett minimi-antagande. Däremot har det syntts rimligt anta en lägre genomsnittlig studietid än fem år. Vid de i nedanstående tab. 4: 27 återgivna beräkningarna av antalet filosofiska ämbetsexamina under åren 1955—59 har vi alternativt räknat med fyra resp. fyra och ett halvt års genomsnittlig studietid, d. v. s. antalet filosofiska ämbetsexamina har antagits vara 26 pro-

Tabell 4: 27. Beräknat antal filosofiska ämbetsexamina 1955—1959

År	4-årig studietid			4½-årig studietid		
	Humanistisk sektion	Mat.-nat.-vet.sektion	Summa	Humanistisk sektion	Mat.-nat.-vet.sektion	Summa
1955	455	160	615	455	160	615
1956	450	115	565	415	100	515
1957	510	125	635	480	120	600
1958	585	140	725	545	130	675
1959	645	170	815	615	155	770
1955—1959	2 645	710	3 355	2 510	665	3 175

¹ Antalet erforderliga betygsenheter har sänkts från 7 till 6. Enligt stadgan skall studiekurserna så utformas och undervisningen så planläggas, att, såvida icke synnerliga skäl annat föranleda, studierna för en betygsenhet må kräva högst en studietidsterm (motsvarande fem månaders studietid). För vissa ämnen har dock längre studietid medgivits. Nettostudietiden för fil. mag. är sålunda enligt stadgan 3 à 4 år.

cent av antalet 4, resp. $4\frac{1}{2}$ år tidigare nyinskrivna. Talet för 1955 är dock uppskattat med ledning av uppgifter om antalet under vårterminen 1955 avlagda examina. Vid beräkningarna har vidare antalet inskrivna år 1955 antagits vara 3 125, varav 2 480 i humanistisk och 645 i matematisk-naturvetenskaplig sektion, innebärande en fortsatt årlig ökning av i genomsnitt samma storlek som under åren 1950—1954.

Som framgår av tabellen skulle antalet årligen avlagda ämbetsexamina under dessa förutsättningar efter en mindre nedgång under år 1956 stiga från för närvarande omkring 600 till omkring 800 under slutet av 1950-talet. Sammanlagda antalet examina under femårsperioden blir 3 200 à 3 300. Detta innebär en ökning med över 50 procent i förhållande till närmast föregående femårsperiod, då antalet examina var knappt 2 000. En jämförelse med tabell 4: 26 visar att ökningen nästan helt faller inom de humanistiska ämnesområdena, där antalet examina i det närmaste fördubblas, medan antalet examina inom matematisk-naturvetenskaplig sektion kan väntas öka endast obetydligt, från 624 under föregående femårsperiod till beräknade 665 à 710 under perioden 1955—1959.

Uppenbarligen avser inte alla de som avlägger filosofisk ämbetsexamen att ägna sig åt lärarbanan och av dem som ägnar sig åt denna blir inte alla tillgängliga för skolväsendet omedelbart efter ämbetsexamen, bland annat på grund av att en del under någon tid fortsätter sina studier till högre examen. Även andra förhållanden kan medverka till att inträdet på lärarbanan fördröjes. För närmare bedömning av hur stor del av fil. magistrarna som överhuvud ägnar sig åt lärarbanan och hur lång tid som i genomsnitt förflyter mellan examen och tillträde av lärartjänst står endast sporadiska uppgifter till buds.¹ Man synes emellertid kunna anta att åtminstone 75 procent avser att bli lärare. Tiden mellan examen och lärartjänst kan vara avsevärd för dem som avlägger högre examen men torde i genomsnitt för samtliga blivande lärare inte böra anslås till mera än på sin höjd ett år. Det tillskott av lärare med lägst filosofisk ämbetsexamen som skulle stå till skolväsendets förfogande läsåren 1955/56—1959/60 skulle i så fall kunna antas motsvara 75 procent av antalet under perioden 1954—1958 avlagda filosofiska ämbetsexamina. Detta kan med ledning av de i tab. 4: 26 och 4: 27 återgivna talen beräknas till 2 300—2 400, varav omkring 1 800 lärare med examen inom de humanistiska och mellan 500 och 550 med examen inom de matematisk-naturvetenskapliga ämnesområdena. Beräkningarna torde böra betraktas som »försiktiga» och ett något större antal synes inte osannolikt.

¹ Se 1945 års akademikerutredning (SOU 1947: 25, sid. 55). För årgångarna 1920, 1925 och 1930 höll sig antalet lärare bland fil. magistrarna omkring 90 procent. För studentårgång 1935 (den sista som ingick i denna del av undersökningen) var visserligen andelen betydligt lägre (ca 70 procent) men detta kan bero på vid denna tid föreliggande överskott på fil. magistrar i förhållande till skolväsendets rekryteringsbehov samt på en stegrad efterfrågan på detta slag av arbetskraft från vissa krisorgans sida. Vissa senare för realskoleutredningens räkning verkställda undersökningar tyder på att procenttalet under efterkrigstiden varit 70 à 75 procent.

I tab. 4: 28 har de beräknade tillskotten av personer med folk- och småskolläraryxamen samt filosofisk ämbetsexamen under femårsperioden 1955—1959 sammanställts med förut återgivna beräkningar av rekryteringsbehovet av lärare för folk- och småskolestadiet samt realskole- och gymnasiestadiet. För småskolestadiet skulle erfordras ett ytterligare tillskott av 1 150 lärare. Härvid bör beaktas att ca 250 lärare med småskolläraryxamen undervisar på folkskolestadiet. Antages att dessa kan frigöras för undervisning på småskolestadiet, blir det erforderliga ytterligare tillskottet endast 900. Skolöverstyrelsen, som förordat att småskolläraryxamen senast fr. o. m. läsåret 1956/57 genomgående blir treårig, har ansett att intagningarna bör dimensioneras så att ett ytterligare tillskott av ca 760 utexaminerade småskollärarinnor erhålles under femårsperioden.

Tabell 4: 28. Rekryteringsbehov och beräknat tillskott av lärare 1955—1959

	Småskolestadiet (småskolläraryx.)	Folkskolestadiet (folkskolläraryx.)	Realskole- och gymnasiestadiet (fil. ämbetsex.)
Rekryteringsbehov	2 800	3 800	4 650
Tillskott av lärare med rubr. ex. som påbörjat utbildning senast år 1955	1 650	5 300	2 350
Överskott (+) eller underskott (—) . .	— 1 150	+ 1 500	— 2 300

Antalet personer som — med hänsyn till hittills fastställda intagningar vid folkskoleseminarierna — kan beräknas avlägga folkskolläraryxamen under perioden 1955—1959 överstiger väsentligt antalet erforderliga klasslärare på folkskolestadiet. Inräknas i rekryteringsbehovet även nyssnämnda 250 tjänster som upprätthålles av småskollärare, uppgår överskottet till 1 250. Detta »överskott» bör uppenbarligen bedömas mot bakgrunden av att folkskollärare, som framgått av det föregående, även avsetts skola tjänstgöra på realskolestadiet (enhetsskolans högstadium) .

För undervisningen på realskole- och gymnasiestadiet, där rekryteringsbehovet under perioden 1955—1959 beräknats uppgå till ca 4 700, skulle sålunda stå till buds dels ca 2 300 lärare med filosofisk ämbetsexamen, dels ca 1 500 folkskollärare eller sammanlagt 3 800 lärare. Ett ytterligare tillskott om ca 850 lärare skulle sålunda erfordras. Detta måste tillgodoses medelst folkskollärare eller andra lärare med annan utbildning än fil. ämbetsexamen. I dessa beräkningar ingår då inte den kontingent folkskollärare som kan väntas utexamineras på folkskoleseminariernas studentlinjer (eller lärarhögskolan) vårterminerna 1958 och 1959 och vars närmare storlek är beroende av statsmakternas beslut om intagningarna på dessa linjer höstterminerna 1956 och 1957. Som framgått av tab. 4: 25 har under de senaste åren årligen utexaminerats något över 700 folkskollärare på studentlinjerna.

Det bör vidare beaktas att en del av rekryteringsbehovet avser läroämnen där annan utbildning än fil. ämbetsexamen är den normala utbildningsvägen. Detta gäller dels kristendomskunskap, där teologisk examen utgör normalt kompetenskrav, dels merkantila och tekniska ämnen i praktiska realskolor, tekniska läroverk och handelsläroverk samt yrkeskunskap på enhetsskolans högstadium. Enligt den förut redovisade undersökningen av lärarnas fördelning efter undervisningsämnen undervisade 8,2 procent av ämneslärarna i högre skolor i ämneskombination i vilken kristendom ingick, medan 3,3 procent undervisade i merkantila och tekniska läroämnen. Antas att en lika stor andel av det beräknade rekryteringsbehovet skulle avse lärare i dylika ämnen, skulle det erfordras 385 lärare med teologisk examen och 155 med högre teknisk och merkantil utbildning.

Under första hälften av 1960-talet har rekryteringsbehovet för realskole- och gymnasiestadiet i huvudkalkylen beräknats sjunka till en nivå som inte obetydligt understiger det tillskott av personer med filosofisk ämbetsexamen som skulle bli tillgängligt för undervisningsväsendet om utexaminationen kvarligger på den nivå som kan väntas uppnås under slutet av 1950-talet, nämligen närmare eller omkring 800 fil. ämbetsexamina per år. Detta skulle bli omkring 3 000 (75 % av $[5 \times 800]$) mot ett beräknat rekryteringsbehov av 2 450. Det bör då beaktas att vi ovan ej tagit hänsyn till att en del av undervisningen på realskole- och gymnasiestadiet för närvarande bestrides av lärare utan normalt vitsordad utbildning. En något högre examination kan därför tänkas erforderlig för att ersätta dylika lärare och härigenom höja utbildningsnivån. Härtill kommer emellertid såsom förut framhållits att en större ökning av lärjungeantalet på de undervisningsstadier som här är i fråga inte synes osannolik. Sålunda skulle bland annat ett genomförande av allmän nioårig skolplikt under loppet av 1960-talet kunna kalkyleras höja behovet av ämneslärare med ytterligare omkring 1 300. Ännu större skulle lärarbehovet bli om en sänkning av maximiantalet lärjungar per läraravdelning i förhållande till vad nu gäller, genomföres.

Vad beträffar klasslärare kommer under första hälften av 1960-talet ett större rekryteringsbehov att föreligga endast på småskolestadiet, medan på folkskolestadiet teoretiskt ett mindre överskott av lärare skulle uppstå. Som framhållits är emellertid den kraftiga ökningen av småskolläraryrket bland annat betingad av att småskollärare förutsatts komma att helt överta undervisningen i folkskolans tredje klass i skolor av A-form. Taktiken för detta övertagande torde dock bland annat bli beroende av tillgången på folkskollärare.

Behovet av ämneslärare har här diskuterats som en enhet. En närmare bedömning av hur tillgången och efterfrågan på lärare inom olika läroämnen kan komma att ställa sig är ej heller möjlig. Det kan emellertid vara av intresse att åtminstone överslagsvis något belysa tendenserna inom

å ena sidan de humanistiska och å andra sidan de naturvetenskapliga ämnesområdena. Om man för enkelhetens skull utgår från att lärarnas fördelning på ämnesområden förblir densamma som 1949, skulle 32 procent av utvidgningsbehovet hänföra sig till de matematisk-naturvetenskapliga ämnesområdena och 57 procent till humanistiska ämnen. Av ersättningsbehovet skulle 34 procent avse lärare i matematisk-naturvetenskapliga ämnen och 53 procent lärare i humanistiska ämnen. Av det beräknade tillskottet av lärare med fil. ämbetsexamen under perioden 1955—59 har emellertid endast omkring 21 procent beräknats ha matematisk-naturvetenskaplig utbildning. Detta tyder på att de sedan länge betydande svårigheterna att erhålla lärare i matematik och naturvetenskapliga ämnen kan väntas kvarstå och ytterligare skärpas. I de humanistiska ämnena — bortsett från modersmål i förening med historia och engelska — föreligger, som framgått av det föregående, ej för närvarande någon större brist på lärare med normalt vitsordad utbildning.

Behovet av lärare i övningsämnen

Utvecklingen inom folkskolan har som förut framhållits kännetecknats bland annat av att undervisningen i övningsämnen i stigande utsträckning övertagits av särskilda lärare. Denna utveckling är ännu inte avslutad, varför man kan motse en fortsatt ökning av behovet av övningslärare, även om behovet av folk- och småskollärare stagnerar. Fastare hållpunkter för beräkningar av övningslärarbehovet i folkskolan saknas dock.

Det sammanlagda antalet övningslärare i folk- och fortsättningsskolan läsåret 1953/54 utgjorde 7 372, varav 4 115 var deltidsanställda med mindre än 15 veckotimmars tjänstgöring. Antalet heltidsverksamma lärare var sålunda 3 257, motsvarande 10 procent av antalet folk- och småskollärare. För att illustrera den tänkbara utvecklingen av övningslärarbehovet för folkskolans del har vi antagit att detta procenttal stiger till 13 läsåret 1959/60 och 15 läsåret 1964/65. Vad beträffar realskolor och gymnasier samt därmed jämställda högre skolor (folkhögskolor och fackgymnasier), där antalet övningslärare läsåret 1953/54 utgjorde 3 218, varav 1 482 deltidsverksamma, kan behovet av heltidsverksamma övningslärare väntas stiga i huvudsak parallellt med behovet av ämneslärare.

Tabell 4: 29. Antalet heltidsverksamma övningslärare

	Folkskolan	Realskolan och gymna- siet m. m.	Summa
1953/54	3 257	1 736	4 993
1954/55	3 300	1 750	5 050
1959/60	4 400	2 500	6 900
1964/65	4 900	2 800	7 700

Som framgår av *tab. 4:29* skulle under dessa förutsättningar antalet heltidsverksamma övningslärare vid nämnda skolformer behöva utökas med närmare 3 000 under det närmaste decenniet. Man torde härjämte böra räkna med en mindre ökning även vid vissa andra skolformer samt att en god del av den tjänstgöringsskyldighet, som nu fullgöres av deltidstjänstgörande lärare, i framtiden kommer att fullgöras av heltidsverksamma.

Behovet av annan personal än lärare

Av annan skolpersonal än lärare utgör skolmåltidspersonalen en mycket betydande grupp. Läsåret 1953/54 var skolmåltider anordnade för 515 000 eller 68 procent av folkskolans elever och för 58 000 eller 36 procent av eleverna i statliga och kommunala högre skolor medan av eleverna i yrkesskolor endast 3 000 åtnjöt fria skolmåltider. Räknar man med ett fullständigt genomförande under närmaste decenniet av skolmåltider för samtliga elever i folkskolan, statliga läroverk och högre kommunala skolor samt, vad beträffar yrkesundervisningen, åtminstone kommunala yrkesskolor, tekniska läroverk och handelsgymnasier, skulle detta betyda en ökning med mer än tre fjärdedelar av skolmåltidsverksamhetens volym jämfört med läsåret 1953/54. Som framgått av det föregående kan skolmåltidspersonalen i början av 1950-talet uppskattas till ca 6 000. En ökning av behovet av dylik personal till omkring 10 000 vid mitten av 1960-talet torde icke vara otänkbar under ovanstående förutsättningar.

Även beträffande vissa andra personalgrupper är det rimligt att anta en relativt starkare ökning av personalbehovet än som direkt föranledes av lärjungeantalets tillväxt. Detta gäller bland annat skrivbiträdespersonal på grund av strävan att genom anställning av dylik personal avlasta rektorer och överlärare från en del expeditiönsarbete. Den ökade tekniska utrustningen kan antas komma att ställa relativt större krav på vaktmästarpersonal för materielvård m. m., särskilt som ökningen av lärjungeantalet främst kommer på de högre undervisningsstadierna och yrkesundervisningen, där behovet av teknisk utrustning är större än på primärstadierna. Vidare torde man få räkna med att forskningsuppgifterna vid universitet och högskolor kommer att ställa stigande anspråk på såväl biträdespersonal som annan vetenskapligt utbildad personal än lärare.

Med hänsyn till det mycket knapphändiga statistiska material, som står till buds beträffande annan skolpersonal än lärare, saknas i huvudsak varje underlag för en kvantitativ angivning av det framtida behovet av dylik personal. Man kan emellertid med hänsyn till ovanstående anta att hithörande personalkategorier stiger till minst omkring 20 000 vid mitten av 1960-talet. Som framgått av det föregående torde antalet omkring 1950 ha uppgått till ungefär 13 000.

Sammanfattning

Diskussionen av arbetskraftsutvecklingen inom undervisningsväsendet har avsett sådana utbildningsanstalter som står under offentligt inseende. Vidare har diskussionen begränsat sig till de personalkategorier som kan förutsättas ha sin huvudsakliga sysselsättning vid ifrågavarande utbildningsanstalter.

Personalantalet inom undervisningsväsendet har under det senaste årtiondet ökat mycket kraftigt. Detta gäller såväl om lärarpersonal som annan personal. Lärarpersonalen, som utgör ungefär tre fjärdedelar av hela antalet sysselsatta, kan mellan läsåren 1944/45 och 1954/55 beräknas ha ökat med mellan 35 och 40 procent. Övrig personal torde ha undergått en ännu större procentuell ökning, framför allt betingad av de anspråk på arbetskraft som utbyggnaden av skolmåltidsverksamheten medfört. I absoluta tal kan antalet inom undervisningsväsendet sysselsatta — med iakttagande av ovanstående begränsningar — beräknas ha uppgått till 57 000 à 58 000 läsåret 1949/50 och sannolikt drygt 70 000, varav omkring 54 000 lärare, under läsåret 1954/55.

Det starkt stegrade arbetskraftsbehovet är uppenbarligen ett uttryck för de ökade anspråk som kommit att ställas på undervisningsväsendet dels som en direkt följd av befolkningsutvecklingen, kännetecknad av ett väsentligt ökat antal barn i de skolpliktiga åldrarna, dels till följd av den fortgående förlängningen av den genomsnittliga skoltiden, som varit ett betydelsefullt drag i den moderna samhällsutvecklingen. I själva verket har lärjungeantalet stigit väsentligt mera än lärarantalet. Ökningen i lärjungeantalet uppgick sålunda till 55 procent under det senaste årtiondet.

Befolkningsutvecklingen, som kan beräknas ha svarat för ungefär två tredjedelar av lärjungeantalets tillväxt under det senaste årtiondet, blir på grund av de sedan mitten av 1940-talet sjunkande födelsetalen närmast en i negativ riktning verkande faktor under det följande årtiondet. Desto större intresse tilldrar sig därför förändringarna i den genomsnittliga skoltidens längd. Man har här att göra med tendenser, som är genomgående för de industriellt utvecklade länderna och som tydligen, förutom med den stigande levnadsstandarden, nära sammanhänger med sådana faktorer som produktionens stigande krav på arbetskraftens såväl fysiska som intellektuella mognad, de ökade behoven av specialutbildad arbetskraft, utbildningens överflyttning från arbetsplatserna till särskilda skolor m. m., vilket allt medverkar till att övergången till arbetsmarknaden för ungdomen måste ske vid en senare tidpunkt än förr.

Vi har räknat med att den andel av ungdomen i olika åldrar som undergår skolutbildning kommer att fortsätta att stiga i ungefär samma takt som under det senaste årtiondet. Skäl kan dock anföras för att anta en ännu snabbare utvecklingstakt. Återverkningarna på arbetsmarknaden av

de stora nytillskott av arbetskraft, som befolkningsutvecklingen medför under det närmaste årtiondet, kan komma att framtvunga såväl ett snabbare genomförande av den av 1950 års riksdag i princip beslutade nioåriga skolplikten som i övrigt bidra till en starkare ökad efterfrågan på högre undervisning än vad vi här räknat med. Det bör också erinras om att den genomsnittliga skoltidens längd fortfarande är kort i Sverige i jämförelse med många andra industriellt utvecklade länder. Särskilt gäller detta vid jämförelse med USA.

Även med antagande av en fortsatt ökning av skoltidens längd i samma eller t. o. m. något snabbare takt än hittills får man dock på grund av de sedan mitten av 1940-talet sjunkande födelsetalen en mycket obetydlig ökning av de samlade anspråken på skolväsendet, sådana dessa kommer till uttryck i lärjungeantalet. De i det föregående anförda räkneexemplen visar på en ytterligare ökning av det sammanlagda antalet lärjungar under de närmaste åren med ca 7 procent vid jämförelse med läsåret 1954/55. Därefter kan emellertid lärjungeantalet väntas sjunka, och vi har räknat med att det år 1964/65 skulle ligga endast ca 3 procent högre än läsåret 1954/55. Om nioårig skolplikt hinner att allmänt genomföras under loppet av 1960-talet torde dock det sammanlagda lärjungeantalet förbli i stort sett oförändrat från slutet av 1950-talet.

Under förutsättning att gällande normer för maximiantalet lärjungar per lärare inte mera väsentligt förändras — exempelvis genom att de förslag som i detta avseende framlades av 1940 års skolutredning realiserar — synes det därför troligt att undervisningsväsendet under det närmaste årtiondet inte blir samma ur arbetskraftssynpunkt expansiva faktor som under det sistförflutna. Å andra sidan torde man även inom ramen för nuvarande normer ha att motse en minskning av det genomsnittliga antalet lärjungar per lärare, i första hand inom folkskolan men småningom också inom realskolan i samband med att det totala lärjungeantalet inom dessa skolformer nedgår eller stagnerar. En relativt starkare ökning av lärarantalet än av lärjungeantalet är därför sannolik under det närmaste årtiondet. Behovet av annan till undervisningsväsendet hörande personal än lärare — ekonomipersonal, skrivbiträden, forskningspersonal vid universitet och högskolor — är inte i samma utsträckning beroende av förändringarna i lärjungeantalet. Hithörande personalgrupper torde undergå en fortsatt relativt kraftig tillväxt.

Resultaten av de i det föregående utförda kalkylerna rörande arbetskraftsutvecklingen inom undervisningsväsendet under det närmaste årtiondet har sammanfattats i *tab. 4: 30*. Talen för annan skolpersonal och till en del även övningslärare är mycket ungefärligt uppskattade. Sammanlagt visar tabellen en ökning av arbetskraftsbehovet med ca 14 000 mot överslagsvis 22 000 under det senaste årtiondet. Utgår man från att nioårig skolplikt allmänt genomföres under 1960-talet torde ökningen bära

Tabell 4:30. Sammanfattning av kalkylerna rörande arbetskraftsutvecklingen inom undervisningsväsendet¹

	Lärare i läroämnen	Därav				Särskilda lärare i övningsämnen	Summa lärare	Annan skolpersonal	I allt
		klasslärare	ämneslärare vid högre skolor ²	ämneslärare vid fackskolor	universitetslärare				
1944/45	36 500	28 500	5 700	1 600	700	2 000	38 500	10 000	48 500
1949/50	41 500	31 700	6 900	1 800	1 100	3 000	44 500	13 000	57 500
1954/55	48 800	36 300	8 700	2 600	1 200	5 500	54 300	16 000	70 300
1959/60	54 600	37 200	12 300	3 600	1 500	6 900	61 500	18 000	79 500
1964/65	56 400	35 600	13 800	4 900	2 100	7 700	64 100	20 000	84 100
<i>Ökning per femårsperiod</i>									
1944/45—									
1949/50	5 000	3 200	1 200	200	400	1 000	6 000	3 000	9 000
1949/50—									
1954/55	7 300	4 600	1 800	800	100	2 500	9 800	3 000	12 800
1954/55—									
1959/60	5 800	900	3 600	1 000	300	1 400	7 200	2 000	9 200
1959/60—									
1964/65	1 800	— 1 600	1 500	1 300	600	800	2 600	2 000	4 600

¹ Vid jämförelse med tab. 4:2 och 4:21 bör beaktas att i tab. 4:30 uppskrivning skett med hänsyn till vikariebehovet (9 % för klasslärare, 10 % för övriga lärarkategorier).

² Realskola och gymnasium samt fackgymnasier och folkhögskolor.

beräknas till mellan 16 000 och 17 000. Huvuddelen av ökningen kommer som synes på den närmaste femårsperioden men har under denna period ändock beräknats bli lägre än under femårsperioden 1949/54. Väsentligt större anspråk på arbetskraft skulle emellertid komma att ställas därest 1940 års skolutrednings förslag om minskning av maximiantalet lärjungar per klassavdelning inom folkskolan och realskolan—gymnasiet genomföres. Enbart behovet av lärare i läroämnen inom dessa skolformer torde i sådant fall bli minst 7 000 högre än ovan beräknats.

På grund av de skiftande utbildningskrav som ställes på olika kategorier lärarpersonal tilldrar sig förskjutningarna i lärarpersonalens sammansättning betydande intresse. Utvecklingen under det senaste decenniet har inneburit en stark ökning av framför allt antalet klasslärare — folk- och småskollärare. Behovet av dessa lärarkategorier kan väntas stiga ytterligare något under de närmaste åren men sjunker därefter sannolikt under första hälften av 1960-talet. Även antalet ämneslärare har stigit kraftigt under det senaste decenniet, framför allt i relativa tal. Under det närmaste årtiondet och särskilt under senare hälften av 1950-talet kan behovet av ämneslärare för realskola och gymnasium väntas undergå en väsentligt större stegring.

Det under senare år starkt ökade behovet av ämneslärare har i relativt stor utsträckning måst tillgodoses genom lärarkrafter utan normalt fast-

ställd utbildning, d. v. s. i allmänhet filosofisk ämbetsexamen. Främst har folkskollärare anlåtats. Detta torde i än högre grad bli nödvändigt under den närmaste femårsperioden. Det tillskott av arbetskraft med filosofisk ämbetsexamen, som kan påräknas fram till slutet av 1950-talet och som i stort sett är bundet av det antal studerande som under senare år påbörjat studier vid de filosofiska fakulteterna, understiger sålunda väsentligt de sannolika behoven av ämneslärare för realskola och gymnasium. Till huvudsaklig del torde detta underskott kunna täckas med folkskollärare, varav ett betydande tillskott utöver vad som erfordras som klasslärare för det egentliga folkskolestadiet blir möjligt. Sannolikt kan därför redan under slutet av 1950-talet tillgången på utbildad lärarpersonal i stort sett väntas bli tillräcklig för att tillgodose behoven av de kvantitativt betydelsefullare lärargrupperna, nämligen klasslärare för folk- och småskolestadiet samt ämneslärare för realskole- och gymnasiestadiet.

Möjligheterna att erhålla ämneslärare med normalt fastställd akademisk utbildning kan väntas komma att ställa sig mycket olika för skilda ämnesgrupper. Sålunda måste man — därest inte särskilda åtgärder snabbt vidtages — räkna med att de redan nu stora svårigheterna att få akademiskt utbildade lärare för de matematisk-naturvetenskapliga ämnena kan komma att ytterligare väsentligt skärpas och göra sig gällande även under första hälften av 1960-talet, trots den minskning av det totala rekryteringsbehovet som då inträder. Samtidigt är det inte otänkbart att, åtminstone inom vissa humanistiska ämnen, ett överskott av akademiskt utbildade lärarkrafter kan uppkomma redan under de närmaste åren. Särskild uppmärksamhet måste därför ägnas bland annat möjligheterna att ytterligare öka utbildningskapaciteten vid de matematisk-naturvetenskapliga sektionerna. Detta är desto betydelsefullare som en ökad efterfrågan på arbetskraft med högre matematisk-naturvetenskaplig utbildning är sannolik även från forskningens och näringslivets sida. Ett delvis likartat spörsmål, som också torde komma att kräva särskild uppmärksamhet, är möjligheterna att tillgodose behoven av högskoleutbildad lärarpersonal för tekniska och merkantila ämnen. En starkt ökad efterfrågan på teknisk och merkantil undervisning är nämligen sannolik i samband med den starka ökningen av antalet ungdomar i de åldrar som tillhör de högre undervisningsstadierna.

Hälso- och sjukvård

Inledande översikt

Hela antalet yrkesutövare med huvudsaklig sysselsättning inom sjukvård och läkarverksamhet uppgick enligt folkräkningen år 1950 till 81 000. Bortses från veterinärväsendet, som ingår i detta tal, torde antalet kunna uppskattas till 80 000 eller 2,6 procent av hela antalet yrkesutövare.

	Antal yrkesutövare				Ökning i medeltal per år		
	1930	1940	1945	1950	1930/40	1940/45	1945/50
Män.....	8 000	13 000	14 000	18 000	500	200	800
Kvinnor.....	28 000	46 000	50 000	62 000	1 800	800	2 400
Summa	36 000	59 000	64 000	80 000	2 300	1 000	3 200

Arbetskraftsutvecklingen under de senaste decennierna såsom denna registrerats av folkräkningarna, med bortseende av veterinärpersonal, belyses av ovanstående tablå. Såsom därav framgår har den inom hälso- och sjukvården sysselsatta arbetskraften undergått en mycket betydande ökning. Under 1930-talet steg antalet yrkesutövare med i genomsnitt 2 300 per år. Därefter retarderade utvecklingen något under krigsåren, då den genomsnittliga ökningen per år sjönk till ungefär 1 000. Avmattningen i ökningen under krigsåren har emellertid uppvägs av den mycket starka ökningen under senare hälften av 1940-talet och, såsom framgår av det följande, under 1950-talets första hälft. Tablån belyser också det kända förhållandet, att hälso- och sjukvården är ett utpräglat kvinnligt arbetsområde. Vid sidan av varuhandeln har den varit det område, som ställt de starkast ökade anspråken på kvinnlig arbetskraft under det senaste decenniet.

En närmare belysning av personalutvecklingen under de senaste åren ger medicinalstatistiken. Denna grundar sig dels på särskilda register över läkare, tandläkare, sjuksköterskor och vissa andra personalgrupper med medicinsk utbildning, dels på summariska uppgifter i sjukvårdsanstalternas årsberättelser. Medicinalstatistiken redovisar något lägre tal än folkräk-

ningarna — år 1950 75 400 mot folkräkningens 80 000 — vilket huvudsakligen förklaras av att i medicinalstatistiken inte medtagits kontorspersonal och medhjälpare utan medicinsk utbildning i smärre organ inom den öppna hälso- och sjukvården eller dess randområden, och ej heller vissa elevgrupper, som inte verkat i yrket vid folkräkningstillfället.¹

Personalutvecklingen åren 1947—1953 enligt medicinalstatistiken framgår av *tab. 5: 1*. Talen visar en fortgående ökning av personalen från 66 000 år 1947 till 83 000 år 1953 eller med i medeltal 2 800 per år. Man kanske därför uppskattningsvis skulle för år 1955 kunna anslå medicinalpersonalen sålunda fattad till 88 000 å 90 000. Sker avgränsningen som i folkräkningarna, torde antalet stiga till inemot 95 000.

Vid bedömningen av arbetskraftsutvecklingen på hälso- och sjukvårdens område har det med hänsyn till bland annat det föreliggande statistiska materialets beskaffenhet synts lämpligt att särhålla å ena sidan sjukhuspersonal, å andra sidan personal i öppen vård utom sjukhusen. Man erhåller emellertid då en restgrupp, som omfattar sådan medicinskt utbildad personal, som antingen är sysselsatt inom andra verksamhetsområden än den egentliga sjukvården — den centrala sjukvårdsadministrationen, vetenskaplig forskning, centrala laboratorier, socialvård m. m. — eller som växlar mellan sluten och öppen vård genom tillfälliga vikariat på eller utom anstäl-

¹ Som hälso- och sjukvårdspersonal har räknats dels förvärvsarbetande personer med medicinsk utbildning, dels övriga på sjukvårdsanstalter anställda. Till sjukvårdsanstalter har räknats alla för allmänheten tillgängliga anstalter för sjuk- och förlossningsvård. Som sjukvård har därvid betraktats också sluten vård av sinnesslöa, även om denna skett på anstalter, som sorterar under skolöverstyrelsen. Militära truppförbandssjukhus, akutsjukavdelningar vid försörjningsinrättningar, sjukavdelningar inom fångvården o. dyl. har icke räknats som allmänna sjukvårdsanstalter, då de är förbehållna vissa, av sociala eller militära skäl sammanförda personer. Institut för blinda och döva och externat för sinnesslöa har icke räknats till sjukvården, emedan de har huvudkaraktären av skolor. Med dessa definitioner kommer alltså att som sjukvårdspersonal räknas alla yrkesverksamma läkare, sjuksköterskor, barnmorskor, tandläkare m. fl., oavsett vad de arbetar med, och vidare övrig vårdpersonal, förvaltnings- och ekonomipersonal anställd vid sjukvårdsanstalter.

Folkräkningen upptog år 1950 under rubriken »Läkarverksamhet och sjukvård» 80 837 personer. Från dessa har i vår tablå dragits 837, av vilka 650 å 700 motsvarar verksamma veterinärer och återstoden fått representera vissa medhjälpare till dessa, vilkas antal, ehuru tämligen ringa, icke är närmare känt. Medicinalstatistiken upptar 75 500 personer. Det återstår alltså alltså en skillnad på 4 500 att förklara. Ungefär 2 000 av dessa torde utgöras av sjuksköterske- och barnmorskeelever, som icke verkat i sjukvården vid folkräkningstillfället och icke medräknats i medicinalstatistiken men medtagits i folkräkningen. Totalantalet sådana elever kan beräknas till två å tre gånger nämnda antal; huvudparten av dessa tjänstgjorde vid sjukvårdsanstalter och det är vanskligt att vid en folkräkning skilja på yrkesverksamma och andra. En annan del av skillnaden torde bero på att folkräkningen noggrannare än medicinalstatistiken »finkammat» området med avseende på kontorspersonal och medhjälpare utan medicinsk utbildning vid diverse organ verkande i öppen hälso- och sjukvård eller randområden härtill. Det är i allmänhet få personer på varje ställe, men tillhoppa kan de tänkas uppgå till något tusental. Såsom exempel kan nämnas att folkräkningen omfattar personal — annan än läkare, sjuksköterskor, barnmorskor och tandläkare — vid följande organ, som icke medtagits i medicinalstatistikens personalredovisning: Röda korsets överstyrelse, Nationalföreningen mot tbc (med dess skärmbildsgrupp), Riksförbundet för sexuell upplysning, Arbetarnas samaritförbund, barnavårdscentraler och -stationer, massageinstitut m. fl. Slutligen bör man icke bortse från möjligheten, att läkare, tandläkare, sjuksköterskor o. s. v. kan ha lämnat avvikande uppgifter om sin yrkesverksamhet till folkräkningen och till medicinalstyrelsen.

Tabell 5: 1. Medicinalpersonalen 1947—1953 (avrundade tal)

	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953
Läkare.....	4 200	4 400	4 770	4 890	5 080	5 230	5 280
Sjuksköterskor.....	11 060	11 520	12 010	12 600	13 190	14 020	14 840
Sjuksköterskebarn- morskor.....	110	140	170	210	255	315	355
Barnmorskor.....	1 440	1 360	1 320	1 350	1 180	1 310	1 360
Sjukgymnaster, kvinnl. ...	860	940	1 010	960	950	920	1 050
Sjukgymnaster manl.	*130	*130	*130	*130	*130	*130	*130
Sysselsättningsterapeuter.			*40	*50	60	105	120
Kuratorer vid sjukhus... Sjukvårdsbiträden o. dyl. vid sjukhus.....	17 560	18 450	95	105	110	125	135
Skötare och sköterskor vid anstalter för sinnessjuk- vård.....	7 120	7 390	7 700	7 890	8 000	8 240	8 340
Skötare, sköterskor och lä- rare vid anstalter för sin- nesslö- och epileptiker- vård.....	2 070	2 150	2 210	2 220	2 290	2 500	2 520
Förvaltningspersonal vid sjukhus (exkl. husmöd- rar).....	1 210	1 240	1 260	1 350	1 400	1 410	1 450
Ekonomipersonal vid sjuk- hus.....	12 920	13 110	13 400	13 530	13 810	13 960	13 870
Tandläkare.....	2 960	3 070	3 230	3 430	3 590	3 810	3 980
Tandtekniker.....	*1 200	*1 200	*1 500	*1 500	*1 500	*1 500	*1 500
Tandsköterskor.....	*3 170	*3 300	*3 450	*3 650	*3 850	*4 050	*4 250
Summa	66 010	68 400	72 895	75 385	77 585	80 745	83 010

* Uppskattning.

Beträffande det statistiska materialet rörande de olika grupper medicinalpersonal som redovisas i tab. 5: 1 må i övrigt följande framhållas:

Läkarna. Källan till uppgifterna är »Förteckning över svenska läkare och tandläkare», utgiven av Kungl. medicinalstyrelsen, årgångarna 1948—1954. Där upptages alla legitimerade läkare jämte sådana utländska, som erhållit behörighet utöva läkarkonsten jämlikt Kungl. Maj:ts resolution. I läkarantalet enligt tab. 5: 1 ingår också en tredje grupp, nämligen utlänningar med läkarexamen från sitt hemland vilka utövat läkarkonsten i riket till följd av särskilt förordnande av medicinalstyrelsen att som vikarie uppehålla läkartjänst, vanligen på sjukhus. (Se vidare härom SOS »Allmän hälso- och sjukvård», årg. 1953.) Uppgift om dessa senare läkare har erhållits från medicinalstyrelsens avdelning för utländska läkare.

Till ovanstående förteckning över läkare och tandläkare erhåller medicinalstyrelsen uppgifter, dels angående nyexaminerade läkare, när dessa ansöks om och erhåller legitimation, dels angående läkarnas tjänstgöring i samband med styrelsens befattning med tjänstetillsättningar och dels angående dödsfall genom anmälan om vakanser eller tillkännagivande i Svenska Läkartidningen, dagspressen o. dyl. Direkta upplysningar, huruvida en läkare är yrkesverksam eller icke saknas däremot i regel numera, varför man är nödsakad göra vissa antaganden härom. Intill 1946 innehöll förste provinsialläkarnas årsberättelser uppgifter om yrkesverksamhet av inom länet bosatta läkare, och på den tiden rörde sig de yrkesverksammas andel av totalantalet under en följd av år ganska nära kring 95 %. Samma relationstal har därför använts för beräkning av de yrkesverksamma läkarna åren 1947—1953. Nämnas må, att antalet läkare under 70 års ålder (oavsett yrkesverksamhet) i slutet av år 1949 utgjorde 94,4 % av hela kåren (utländska läkare utan allmän behörighet därvid ej medräknade).

När det gäller läkarnas fördelning på verksamhetsgrenar år 1950 (jfr tab. 5: 10), har använts dels förteckningen över läkare och tandläkare (se ovan), dels uppgifter från vissa läkarorganisationer och lokala förteckningar över praktiserande läkare. Resultatet med hjälp av dessa källor

ter. Till denna grupp har i det följande också hänförs den medicinskt utbildade personal, som ännu inte hunnit få anställning efter studiernas slut. Bland läkarna och tandläkarna ingår i våra beräkningar även ett fåtal, som tillfälligt verkar i utlandet (år 1950 26 resp. 20 personer).

Fördelningen av den medicinskt specialutbildade arbetskraften år 1950 enligt ovanstående principer framgår av *tab. 5: 2*. Denna visar också den betydande ökning, som dessa yrkesgrupper undergått under de senaste decennierna.

Tabell 5: 2. Antal läkare, tandläkare, sjuksköterskor m. fl. 1930, 1940 och 1950

	1930	1940	1950	Därav år 1950		
				vid sjukvårdsanstalter	i öppen vård utom anstalter	övrige och ospecificerade verksamhet
Läkare.....	2 400	3 240	4 890	2 355	1 675	860
Tandläkare.....	1 190	2 230	3 430	20
Sjuksköterskor.....	7 080	8 850	12 600	7 550	3 140	1 910
Barnmorskor (inkl. sjuksköterskebarnmorskor).....	2 350	1 690	1 560	505	760	295
Sjukgymnaster (kvinnliga)	960	300	660	—

har jämförts med och ev. justerats efter uppgifter i sjukhusens årsberättelser om antalet där verksamma läkare. Läkare som samtidigt är legitimerade tandläkare har räknats som tandläkare, då de flesta torde ha tandvård som huvudsaklig förvärvskälla. Deras antal var 37 år 1950.

Sjuksköterskorna. Materialet har varit den årliga anmälan till medicinalstyrelsen, som avges av varje sjuksköterska. Av anmälan framgår bl. a. vederbörandes yrkesverksamhet. Ett beräknat tillägg av utländska, i riket verkande, sjuksköterskor har gjorts. Det kan nämnas, att antalet icke yrkesverksamma sjuksköterskor år 1950 utgjorde 6 000 å 8 000.

Barnmorskorna. Uppgifterna har erhållits från medicinalstyrelsens barnmorskeregister, vars uppgifter i sin tur erhålles genom årlig anmälan, som varje utexaminerad barnmorska har att avge. I denna anges huruvida vederbörande är yrkesverksam.

Sjukgymnasterna. Materialet beträffande de kvinnliga sjukgymnasterna utgöres av den årliga anmälan som avges till medicinalstyrelsen. De manliga är upptagna till samma antal, som framkom vid en särskild undersökning hösten 1954.

Sysselsättningsterapeuter, kuratorer, sjukvårdsbiträden, vårdpersonal vid sinnessjukhus, sinnesslö- o. epileptikeranstalter, förvaltnings- och ekonomipersonal. Materialet utgöres av resp. anstalters årsberättelser. Uppgifter saknas dock för vissa anstaltstyper, nämligen kronikeranstalter anslutna till ålderdomshem, enskilda vårdhem för sinnessjuka och de små, primärkommunala sinnessjukhusen. För dessa anstalter är personalantalet beräknat med hjälp av uppgifter om personaltättheten på likartade anstalter och justerat med ledning av faktiska uppgifter från senare år. — Gruppen »sjukvårdsbiträden m. fl.» omfattar även städerskor på vårdavdelningar, sjuksköterskelever som tjänstgör där, undersköterskor, laboratoriepersonal (annan än sjuksköterskor) och skrivbiträden på läkarexpeditioner. De sistnämndas antal har stigit starkt under senare år och var år 1953 ca 920. Som vårdpersonal vid sinnessjuk- och sinnesslöanstalter har räknats även uppsyningsmän och föreståndarinnor men icke examinerade sjuksköterskor. Sinnesslö- och epileptikeranstalternas jordbrukspersonal liksom lärare (ca 300 år 1950) vid anstalter för bildbara barn har också räknats dit.

Tandläkarna. Källan har varit »Förteckning över svenska läkare och tandläkare» årg. 1948—1954. Uppgifterna i denna grundar sig på årlig anmälan till medicinalstyrelsen från varje tandläkare. Av denna anmälan framgår även, om tandläkaren varit yrkesverksam.

Tandsköterskorna, tandteknikerna. Antalen är uppskattade, tandsköterskornas huvudsakligen med ledning av antalet tandläkare.

Anstaltsvårdens utveckling

Utvecklingen 1930—1953

Större delen av den inom hälso- och sjukvården sysselsatta personalen har sin huvudsakliga verksamhet förlagd till sjukvårdsanstalter. Anstaltsvårdens utveckling sedan början av 1930-talet belyses av *tab. 5: 3*, som visar förändringarna i vårdplatsantalet vid rikets samtliga sjukvårdsinrättningar. Talen för år 1954 är preliminära.

Tabell 5: 3. Vårdplatsantalet vid sjukhusen 1930—1954

	1930	1940	1947	1950	1953	1954	Förändring i % per år		
							1930 /40	1940 /50	1950 /53
<i>Lasarett- o. förlossningsvård</i>	24 035	30 083	33 554	35 782	37 649	38 101	+ 2,5	+ 1,9	+ 1,7
Lasarettsvård (exkl. enskilda sjukhem) ¹	20 833	25 672	28 550	30 443	32 810	33 226	+ 2,3	+ 1,9	..
Enskilda sjukhem . . .	1 974	1 737	1 290	1 337	1 215	1 223	— 1,2	— 2,3	— 3,0
Förlossningsvård ² . . .	1 228	2 674	3 714	4 002	3 624	3 652	+ 11,8	+ 5,0	..
<i>Epidemivård</i>	6 753	6 779	5 562	5 131	4 408	4 237	± 0	— 2,4	— 4,7
<i>Lungtuberkulosvård</i> . . .	7 414	9 286	8 944	8 546	7 831	7 574	+ 2,5	— 0,8	— 2,8
<i>Kronikervård</i>	3 902	5 332	7 972	9 175	11 132	11 983	+ 3,7	+ 7,2	+ 7,1
<i>Sinnessjukvård</i>	24 266	27 033	28 228	28 964	29 255	..	+ 1,6	+ 0,9
Större sinnessjukhus.	14 067	20 252	21 787	22 733	23 280	23 344	+ 4,4	+ 1,2	+ 0,8
Mindre sinnessjukhus	1 539	1 613	1 395	1 289	1 032	910	+ 0,5	} + 3,6	+ 1,4
Vårdhem för sinnessjuka	2 278	3 724	3 995	4 475	4 829	..		
Anstalter för psykopatiska o. nervösa barn	..	123	127	211	177	172	..	+ 7,2	— 5,4
<i>Sinnesslövard m. m.</i> ³	11 509	12 370	12 565	12 978	+ 0,5
Summa	94 574	99 232	102 549	104 128	+ 1,1

¹ Med lasarettsvård avses den för lasarett sjukstugor m. fl. typiska vården av akut kroppssjuka (vård av epidemiskt och kroniskt sjuka eller av lung-tbc räknas inte dit — inte heller förlossningsvård men däremot vård av gynekologfall). Som lasarettsvård räknas även vård, som beredes på vissa specialsjukhus, nämligen garnisonssjukhus, barnsjukhus, anstalter för vanföra, pensionsstyrelsens fristående anstalter och anstalter för kirurgisk tuberkulos samt vård på enskilda sjukhem.

² Åren 1930—1950 ingår ett antal gynekologfallsplatser bland förlossningsvårdens platser. Det är känt endast för 1950 och var då 270 stycken. De särskilda talen för lasarett- resp. förlossningsvård för 1953 och 1954 är alltså icke fullt jämförbara med dem för tidigare år.

³ Platserna på de statliga sinnessjukhusen för sinnesslöa (Vipeholm, Västra Ny, Västra Mark, Salberga och sinnesslöavdelningen på Källshagens sinnessjukhus) är här medräknade. Externatplatser på sinnesslöanstalter är icke inräknade.

Antalet vårdplatser har undergått en fortgående utökning. Stora skilligheter framträder emellertid mellan olika vårdgrenar. Den relativt starkaste utbyggnaden visade under 1940-talet kronikervården och förlossningsvården, inom vilka vårdgrenar platsantalet ökade med 72 resp. 50 procent. Epidemivården och lungtuberkulosvården visade däremot en minskning av platsantalet. Inom lasarettsvården (exkl. enskilda sjukhem), som är den kvantitativt betydelsefullaste vårdgrenen, steg platsantalet i absoluta tal

ungefär lika mycket under 1940- som 1930-talet eller med 5 000 per årtionde. I relativa tal innebar detta en ökning med 19 resp. 23 procent. Platsantalet inom sinnessjukvården — exklusive sinnesslövdården — ökade med 4 000 eller 16 procent under 1940-talet. Några jämförbara siffror beträffande utvecklingen under 1930-talet finns inte i detta fall.

Patientantalet har ökat väsentligt kraftigare än vårdplatsantalet. Under 1940-talet steg antalet intagna patienter inom kroppssjukvården med 56 procent och inom sinnessjukvården med inte mindre än 98 procent. Talen antyder bland annat, att en stark minskning av vårdtiderna successivt ägt rum. Delvis kan detta förklaras av att klientelet, allteftersom sjukvårdsanstalterna utbyggts, i större utsträckning kommit att bestå av patienter med lättare åkommor, vilka tidigare brukat vårdas i hemmen. Av betydelse är emellertid framför allt, att en väsentlig intensifiering av själva sjukvården ägt rum genom förbättrade behandlingsmetoder, gynnade bl. a. genom tillskapandet av specialkliniker för skilda slag av sjukdomar. Det sistnämnda belyses bland annat därav att antalet vårdplatser på specialkliniker inom lasarets- och förlossningsvården mellan 1/1 1944 — det första tillfälle från vilket tillförlitlig statistik föreligger — och 31/12 1950 steg från 67 till 75 procent av hela vårdplatsantalet. År 1953 var talet 77 procent.

Vid bedömandet av sjukvårdsanstaltens arbetskraftsbehov får beaktas, att en del av personalen vid anstalterna, huvudsakligen lasaretten, tas i anspråk för öppen vård. Som framgår av *tab. 5:4*, har den till lasaretten knutna öppna vården expanderat mycket kraftigt under efterkrigstiden.¹

Tabell 5: 4. Antal besök och antal vårdplatser vid lasaretten 1947—1952

	Antal besök i lasarettens öppna vård	Antal vårdplatser ¹	Indextal för		Besök i öppen vård per vårdplats
			besök	vårdplatser	
1947.....	3 430 000	27 359	100,0	100,0	125,4
1948.....	3 810 000	27 708	111,1	101,3	137,5
1949.....	4 310 000	28 879	125,7	105,6	149,2
1950.....	4 730 000	30 090	137,9	110,0	157,2
1951.....	4 883 000	30 870	142,4	112,8	158,2
1952.....	4 994 000	32 005	145,6	117,0	156,0

¹ Avser endast egentliga lasarett.

Allmänna synpunkter på utbyggnadsbehovet

Att sjukvårdsresurserna är knappa och de hälsovårdande institutionerna inte tillfredsställande utbyggda i förhållande till de anspråk, som ställs på dem, torde vara allmänt erkänt. Detta hindrar inte, att stora skiljaktig-

¹ De i *tab. 5:4* redovisade besöken i öppen vård avser besök vid lasarettens slutna polikliniker och vid mottagningar, som de för lasarettens slutna vård anställda läkarna anordnat i sjukhusens lokaler enligt avtal med huvudmannen. Sjukhusansluten öppen vård bedrivs också vid sjukstugorna. Dess omfattning kan uppskattas till omkring 400 000 besök år 1950. Däri inbegripes även provinsialläkarens mottagning i de fall denne läkare samtidigt är sjukstugeläkare.

heter i fråga om utbyggnadsbehovet kan föreligga mellan olika delar av sjukvården. Ser man till anstaltsvården, har åtminstone *en* vårdgren nu passerat sin kulmen i kvantitativt avseende, nämligen tuberkulosvården. Detsamma gäller sannolikt också epidemivården. Med hänsyn till den väntade nativitetsetvecklingen synes man för den närmaste tioårsperioden ej heller ha anledning räkna med någon utökning av förlossningsvården. Det bör beaktas, att den starka ökningen av antalet vårdplatser inom denna vårdgren under 1930-talet och 1940-talet till stor del får ses mot bakgrund av — förutom de fram till mitten av 1940-talet stigande födelsetalen — minskningen av antalet hemförlossningar. Antalet hemförlossningar vid vilka barnmorska anlitas sjönk från 64 000 år 1930 till knappt 7 000 år 1950 och hade år 1953 nedgått till endast 3 700. Inom flertalet vårdgrenar föreligger emellertid otvivelaktigt behov av en tämligen stark utbyggnad. Främst torde detta vara fallet inom kronikervården samt sinnesslö- och sinnessjukvården.

Det för våra kalkyler mest betydande frågetecknet gäller lasarettsvården. Denna har som ovan framgått ökat starkt i omfång sedan 1930. Frågan är om anspråken på lasarettsvård kan väntas fortsätta att stiga i samma tempo eller om man bör räkna med att en mättnad skall börja inträda efter hand, så att endast kompletterande utbyggnad behöver ske i vissa landsdelar. Möjligen gäller det sistnämnda om platser för t. ex. öron-, näs- och halssjukdomar samt ögonsjukdomar. Å andra sidan gör vetenskapens utveckling, att framstötår om särskilt stark utbyggnad beträffande vissa andra vårdgrenar kan väntas, eventuellt i den formen att invärtesmedicinen och den vanliga kirurgin spjälkas upp på deldiscipliner med egna vårdplatser och egen personal. Framför allt kan den till lasaretten knutna psykiatrin (för vuxna såväl som barn) med säkerhet väntas ställa stora krav på utbyggnad.

Även om det kan ifrågasättas, huruvida invånarantalet i och för sig utgör ett adekvat mått på behovet av vårdplatser, användes detta dock ofta, när det gäller att grovt bedöma utbyggnadsbehovet inom olika grenar av sjukvården. Ser man till lasarett- och förlossningsvården, finner man, att anta-

Tabell 5: 5. Sjukvårdsområdena fördelade efter antalet vårdplatser för lasarett- och förlossningsvård per 10 000 invånare 1950 och 1953
(exkl. enskilda sjukhem och s. k. riksplatser)

	25—29	30—34	35—39	40—44	45—49	50—54	55—	Summa
<i>1950</i>								
Landsting.....	1	5	11	5	3	—	—	25
Städer utom landsting	—	—	1	—	2	1	2	6
<i>1953</i>								
Landsting.....	—	3	8	8	4	2	—	25
Städer utom landsting	—	—	1	—	—	3	2	6

let platser för sådan vård (enskilda sjukhem och s. k. riksplatser oräknade) år 1950 uppgick till 43,3 och 1953 hade stigit till 45,3 per 10 000 invånare för riket som helhet. Stora skilljaktigheter föreligger emellertid, som framgår av *tab. 5: 5*, mellan olika delar av landet.

Centrala sjukvårdsberedningen, som deltar i huvudmännens planering av den slutna sjukvården, brukar räkna med att antalet platser vid lasarett, sjukstugor och fristående förlossningsanstalter behöver byggas ut inom landstingsområdena till i genomsnitt 50 och inom städer utom landsting till i genomsnitt 60—70 platser per 10 000 invånare, frånsett riksplatser. På senare tid har även talet 55 per 10 000 invånare inom landstingsområden börjat diskuteras. Tillämpar man normerna 50 resp. 65 per 10 000 och tar hänsyn till den beräknade befolkningstillväxten, kommer man till ett totalt vårdplatsantal år 1965 av 40 000. Användes normerna 55 resp. 65 per 10 000, blir det ca 43 000. Ökningen blir i förra fallet 10 000, i senare fallet 13 000 jämfört med platsantalet 1950.¹

Befolkningsutvecklingen och vårdplatsbehovet. Befolkningsutvecklingen påverkar emellertid uppenbarligen också på ett mera speciellt sätt själva sjukvårdsbehovet. Genom att sjukligheten är större i de högre åldersgrupperna än i de lägre, kan förskjutningarna i befolkningens ålderssammansättning väntas medföra stigande anspråk på sjukvårdsapparaten.

Vissa undersökningar i syfte att belysa inverkan av denna faktor på lasarettsvården har utförts inom statens sjukhusutredning. Sålunda verkställde denna i oktober 1948 en inventering av de då ineliggande patienternas fördelning efter ålder och kön. Räknar man med samma sjuklighet och hospitaliseringsgrad i olika åldersgrupper åren 1950 och 1965 som 1948, skulle enbart på grund av befolkningsutvecklingen krävas en ökning av vårdplatsantalet på lasaretten med ca 8 procent mellan 1950 och 1965. Det bör beaktas, att härvid inte medräknats patienter, som vårdas på avdelningar för förlossningsvård, kroniska sjukdomar, pediatrik, reumatism och tuberkulos. Behovet av förlossningsvård kan antas något så när ansluta sig till utvecklingen av antalet kvinnor i åldrarna 20—35 år medan man vid bedömandet av behovet av kronikervård och barnsjukvård närmast har anledning beakta förändringarna av åldersgrupperna över 65 år, resp. un-

¹ År 1950 hade landsting och städer 21 679 resp. 8 860 vårdplatser av här avsett slag. Folkmängden i landstingsområdena var samtidigt 5 551 052 och i städer utom landsting 1 495 868. Använder man frekvenstalen 55 resp. 65 på 10 000 invånare, får man för 1950 ett platsantal av 30 550 resp. 9 700, eller tillhoppa 40 250. Om folk­mängden i hela riket stiger med 6,4 % till år 1965, varvid städerna utom landsting antages växa med 18,6 % (i enlighet med den i kap. 2 återgivna befolkningsprognosen för städer och D-kommuner), blir befolkningstillväxten för landstingsområdena 3,1 %. Antalet vårdplatser i landstingsområdena blir då 31 500 och i berörda städer 11 500 eller tillhoppa 43 000. Uppdelningen på landstingsområden och städer utom landsting är givetvis osäker. Avstår man från densamma och uppskriver platsantalet 1950 för båda tillhoppa med 6,4 %, kommer man emellertid endast obetydligt lägre, eller till totalsumman 42 800 för år 1965 (ökning 1950/1965 40,1 %). Räknar man alternativt med 50 vårdplatser per 10 000 invånare inom landstingsområdena, blir totala platsantalet 1965 ca 40 100 och ökningen 31,3 %. (Folk­mängden har i detta fall framskrivits separat för landstings- resp. stadsområden.)

der 15 år. De beräknade förändringarna av befolkningen i dessa åldrar har belysts i kap. 2.

Vad slutligen sinnessjukvården beträffar, finnes en inventering verkställd av medicinalstyrelsen av det i oktober 1949 inneliggande klientelet på statens och de större städernas sinnessjukhus. Med ledning av denna kan beräknas, att förskjutningarna i befolkningens ålderssammansättning och befolkningstillväxten i och för sig medför en ökning av behovet av sinnessjukvårdsplatser med ca 10 procent mellan 1950 och 1965.

Förhållandet mellan slutna och öppna vård. Till följd av den starka utbyggnaden av den slutna vården har som nämnts sjukhusen i stigande utsträckning kunnat övertaga sjukfall som tidigare brukat vårdas i hemmen. Den ovan framhållna utvecklingen inom förlossningsvården är ett extremt exempel härpå. Genom intagningen på sjukhus har vederbörande uppenbarligen kunnat beredas en effektivare sjukvård med bl. a. en bättre läkar-tillsyn än fallet merendels varit vid vård i hemmet. Den fortgående ökningen av vårdplatsantalet bör i så måtto ses mot bakgrunden av den allmänna medicinska utvecklingen. Samtidigt har emellertid såväl de förbättrade kommunikationerna som olika framsteg i behandlingsmetoderna även gett ökade möjligheter att polikliniskt behandla patienter, som tidigare måst intagas på sjukhus. För närvarande märks också en tendens hos huvudmännen för sjukvården — landsting etc. — att vilja dirigera vården i denna riktning genom att öka undersöknings- och behandlingsavdelningarnas kapacitet utan motsvarande ökning av antalet vårdplatser.

För den vårdsökande har på grund av de relativt låga sjukhustaxorna intagning på sjukhus ofta ställt sig ekonomiskt fördelaktigare än vård i hemmet. Redan kostnader för läkare och medicin har i senare fallet ofta överstigit kostnaderna för sjukhusvistelse. Faktorer torde emellertid finnas, vilka kan väntas göra den öppna och slutna vården mera ekonomiskt likställda ur den enskilde individens synpunkt. Redan genom att den öppna vården i större utsträckning övertas av det allmänna, sker en sådan utjämning vad beträffar läkarkostnaderna. Utformningen av ersättnings-systemet inom den obligatoriska sjukförsäkringen torde komma att minska klyftan mellan öppna och slutna vård, bl. a. genom att läkarvårdsersättningarna höjts och att fria eller rabatterade läkemedel tillhandahålles. Härtill kommer, att den väsentligt högre sjukpenning, som utgår inom den obligatoriska sjukförsäkringen — i motsats till vad fallet vanligen varit inom den frivilliga försäkringen — reduceras vid sjukhusvistelse. Som motiv för en dylik reduktion framhölls i förarbetena till den obligatoriska sjukförsäkringen bland annat önskvärdheten av att tillströmningen till sjukvårdsanstalterna motarbetades genom att man sökte undvika att de som var intagna på anstalter blev alltför gynnade vid jämförelse med dem, som vårdades utom dessa anstalter (SOU 1952: 39, s. 178).

Även om den obligatoriska sjukförsäkringen kan antas öka anspråken

speciellt på de öppna vårdformerna, blir trycket säkerligen i alla fall så kännbart på den slutna vården, att man gör klokt i att inte av nu anförda skäl räkna med någon minskad tendens till utbyggnad av denna.

Det bör i detta sammanhang understrykas, att man skulle över huvud taget ha betydligt bättre möjligheter att beräkna vårdbehovet för framtiden, om man i vårt land hade en allmän sjukdomsstatistik. Som situationen är, svävar man inom vida gränser i okunnighet om frekvensen inom befolkningen av de flesta sjukdomar och lyten; man vet följaktligen icke heller, i vilken mån sjukdomarna etc. kommer under behandling, och saknar möjlighet att ens tillnärmelsevis beräkna vad en rationell uppsortering av klientelet på vårdformer skulle innebära och vad profylaktisk behandling kunde utträta.

Beräknat vårdplatsantal 1950—1965

En närmare bedömning av de förändringar som vårdplatsantalet kommer att undergå under det närmaste årtiondet är naturligtvis mycket vansk-

Tabell 5: 6. Vårdplatsantalet vid sjukhusen 1950 och 1953 jämfört med prognos för år 1965

Vårdgren	Antal vårdplatser år			Ökning eller minskning (—) i medeltal per år	
	1950	1953	1965	1950/65	1950/53
<i>Lasarett- o. förlossningsvård</i>	35 782	37 649	47 459	780	622
Specialkliniker (-sjukhus).....	26 900	28 822	41 114		
Andra lasarettavdelningar.....	5 358	5 349	3 756		
Sjukstugor m. m.	1 915	1 985	1 000		
Förlossningshem.....	272	278	252		
Enskilda sjukhem.....	1 337	1 215	1 337		
<i>Epidemivård</i>	5 131	4 408	4 329	— 55	— 241
Epidemisjukhus.....	2 672	2 872	2 672		
Epidemisjukstugor.....	2 459	1 536	1 657		
<i>Lungtuberkulosvård</i>	8 546	7 831	7 000	— 105	— 238
A-anstalter (-avd.).....	7 620	7 383	7 000		
B-anstalter (-avd.).....	926	448	—		
<i>Kronikervård</i>	9 175	11 132	22 450	885	652
Kronikeranstalter, landstings och enskilda.....	5 759	7 707	..		
Kronikeranstalter, primärkommunala (äv. städers utom landsting)....	3 416	3 425	..		
<i>Sinnessjukvård</i>	28 228	28 964	37 187	600	245
Statens sinnessjukhus.....	17 821	18 185	20 950		
Storstädernas sinnessjukhus.....	4 912	5 095	6 600		
Kommunala o. enskilda sinnessjukhus	1 289	1 032	} 8 676		
Vårdhem för sinnessjuka.....	3 995	4 475			
Anstalter för psykopatiska o. nervösa barn.....	211	177	311		
Anstalter för psykopater, övriga....	—	—	650		
<i>Sinnesslövvård m. m.</i>	12 370	12 565	16 200	255	65
Summa vårdplatser	99 232	102 549	134 625	2 360	1 105

lig. Ett försök har emellertid ändå gjorts att konkretisera tendenserna, såsom dessa framstår mot bakgrunden av den hittillsvarande utvecklingen och med beaktande av förefintliga planer m. m. Utgångspunkt har därvid varit läget år 1950, ehuru utvecklingen även därefter beaktats. De framkomna talen har sammanfattats i *tab. 5:6*. I det följande redovisas de överväganden som legat till grund för denna.

Lasarets- och förlossningsvård. Av praktiska skäl har vi vid kalkylerna sammanslagit lasarets- och förlossningsvård. Huvuddelen av hithörande vårdplatser befinner sig nämligen på anstalter för kombinerad lasarets- och förlossningsvård. Fristående förlossningshem och förlossningsrum hos barnmorska har dock särredovisats.

Vi har för prognosen antagit, att platsantalet inom den av det allmänna bedrivna lasarets- och förlossningsvården, som år 1950 uppgick till 34 445 (vari 1 337 platser på enskilda sjukhem alltså inte inräknats), kommer att fortsätta att stiga i ungefär samma procentuella takt som under perioden 1940—1950 eller med i genomsnitt 21,5 procent per tioårsperiod. Detta skulle betyda en ökning av vårdplatsantalet under perioden 1950—1965 med ca 34 procent. Platsantalet vid de enskilda sjukhemmen har förutsatts förbli oförändrat. Ser man till lasarets- och förlossningsvården som helhet, d. v. s. inklusive de enskilda sjukhemmen, innebär de här gjorda antagandena, att vårdgrenen skulle behöva byggas ut med 11 700 platser (32 à 33 procent) eller i medeltal 780 per år under perioden 1950—1965. Den faktiska utbyggnaden under perioden 1947—1953 var 680 platser per år (jfr *tab. 5:3*).¹

¹ Den absoluta ökningen av vårdplatsantalet inom lasarets- och förlossningsvården (exkl. de enskilda sjukhemmen) var 6 100 platser under perioden 1940—1950. Den relativa ökningen var som nämnts 21,5 %. Tillämpad på perioden 1950—1965 ger den angivna absoluta ökningen ($6\ 100 \times 1,5 =$) 9 150 nya platser och den relativa, beräknad som sammansatt ränta 33,9 %, ($34\ 445 \times 0,339 =$) 11 700 platser.

Det skulle i detta sammanhang ha varit av intresse att kunna bedöma den ökning av vårdplatsantalet som skulle bli följden om föreliggande planer om utbyggnader av olika delar av lasaretsvården realiserades. Materialet är emellertid svåröverskådligt och ger i mycket ringa grad underlag för en siffermässig belysning. Nedanstående sammanställning torde emellertid ge en uppfattning om storleksordningen av de utbyggnader som anses erforderliga inom några specialiteter, som för närvarande har ett relativt litet vårdplatsantal.

Vårdgren	Föreslaget antal vårdplatser utöver 1950 års bestånd.
Neurokirurgi.....	120
Neurologi.....	1 040
Thoraxkirurgi.....	525
Radioterapi.....	400
Dermatologi.....	510
Alkoholistvård.....	250
Ortopedi.....	1 020
Lasaretspsykiatri för vuxna.....	1 350
	Summa 5 215

Talen som sammanställts med ledning av dels vissa avgivna offentliga utredningar, ev. komplementerade med andra upplysningar, dels protokoll från överläggningar inom medicinalstyrelsens huvudmannaråd vintern 1954/55, är givetvis att betrakta som högst approximativa. Det framgår emellertid att enbart inom de redovisade specialiteterna skulle erfordras en ökning av vårdplatsantalet, jämfört med år 1950, som närmade sig hälften av den i kalkylen antagna ökningen.

En ökning av denna storleksordning överensstämmer, som framgått av det föregående, rätt väl med de resultat, som erhålles vid tillämpningen av de »tumregler», som centrala sjukvårdsberedningen räknar med. Det bör beaktas, att i ovanstående ökningstal även ingår de statliga lasaretten och de specialanstalter (garnisonssjukhus, barnsjukhus, vanförestalternas sjukavdelningar, pensionsstyrelsens anstalter och kustsanatorier), som bedriver lasarettsvård. För genomsnittet av dessa torde man böra räkna med en svagare stegring än för landstingens etc. lasarett. Detta betyder, att ökningen för landstingens och städernas utom landsting del tänkes vara större än ovan nämnda 34 procent. Vad angår Karolinska sjukhuset och Serafimerlasarettet innebär föreliggande ombyggnadsplaner ett i summa tämligen oförändrat antal platser. Akademiska sjukhuset och Bodens garnisonssjukhus har i detta sammanhang räknats till landstingsanstalterna.

Jämsides med den ovan antagna förändringen av det totala platsantalet har vi förutsatt, att en förskjutning äger rum mellan på lasarett och specialsjukhus befintliga avdelningar med specialläkare och övriga avdelningar tillhörande lasarettsvården. De odelade lasarettens och sjukstugornas allmänna sjuk- och förlossningsavdelningar har sålunda antagits komma att fortsätta att minska med lika många platser per år, som i genomsnitt under perioden 1/1 1944—31/12 1950. Man får härigenom en nedgång i platsantalet vid dessa sjukhus mellan 1950 och 1965 med ca 2 500 samtidigt som antalet platser på specialklinikerna stiger med 14 200.

Epidemivård. Antalet vårdplatser för epidemivård, som år 1950 uppgick till 5 100 och 1953 hade sjunkit till 4 400, har i enlighet med medicinalstyrelsens plan för vårdgrenen beräknats till något över 4 300 år 1965. Den starka nedskärningen av vårdplatsantalet mellan 1950 och 1953 faller helt på epidemisjukstugorna. Vad beträffar epidemisjukhusen — inkl. den till lasarettens knutna epidemivården — förutses för närvarande en utbyggnad på vissa håll, som enbart fram till 1960 beräknas tillföra epidemivården 450 nya vårdplatser, men en nedskärning på andra. I enlighet härmed har den kalkylerade nedskärningen av epidemivården med 800 platser i förhållande till 1950 helt lagts på epidemisjukstugorna, medan epidemisjukhusen netto antagits förbli oförändrade.

Lungtuberkulosjukvårdens platser har av medicinalstyrelsens expert för vårdgrenen antagits komma att nedgå till 7 000 år 1965 vid A-anstalterna; B-anstalterna kommer att helt upphöra. Förloppet innebär, att en redan inledd utveckling tänkes fullföljd. Sammanlagda antalet vårdplatser inom lungtuberkulosvården sjönk mellan 1950 och 1953 från 8 500 till drygt 7 800.

Kronikervård. Statens sjukhusutredning beräknade år 1946 antalet kroniskt sjuka (frånsett sinnessjuka, sinnesslöa och tuberkulösa) till 3 å 4 promille av hela befolkningen. Däri ingick dock en del som ansågs kunna vårdas i det egna hemmet (SOU 1947: 61, s. 95). I anslutning härtill har

platsantalet 1965 beräknats efter normen 3 platser per 1 000 invånare. Den antagna normen innebär en mycket kraftig ökning av platsantalet, nämligen från 9 200 platser år 1950 — 11 100 år 1953 — till 22 400 platser år 1965. Nämnas kan att platsantalet år 1950 motsvarade 1,3 platser per 1 000 invånare i riket som helhet. Ökas detta tal endast med hänsyn till åldringarnas ökade inslag i befolkningen, erhålles talet 1,6 per 1 000 år 1965. Redan 1953 års platsantal motsvarade dock 1,5 platser per 1 000 invånare.

Sinnessjukvård. Antalet fastställda platser vid statens sinnessjukhus (exkl. 283 platser för sinnesslöa vid Källshagens sjukhus) uppgick vid slutet av år 1950 till 17 821 medan antalet vårdade i medeltal per dag under samma år var i runt tal 20 500. År 1953 var antalet fastställda vårdplatser och antalet i medeltal per dag under året vårdade 18 185 resp. 21 300. En betydande överbeläggning förelåg sålunda.

Sinnessjukvårdsberedningen räknade i sitt år 1950 framlagda förslag till generalplan för sinnessjukvårdens tillgodoseende (stencil; referat i prop. 1950: 113) med att antalet patienter, för vilka plats erfordrades vid statens sinnessjukhus vid slutet av år 1948 uppgick till i runt tal 21 000. Befolkningstillväxten och förskjutningarna i befolkningens ålderssammansättning kunde enligt inom beredningen utförda beräkningar — under i övrigt oförändrade förhållanden — väntas höja platsbehovet till ca 23 200 år 1965. Enligt beredningen borde det dock vara tillräckligt att inrikta sig på att fram till år 1965 åvägabringa ca 18 000 rationellt ordnade vårdplatser. Man räknade därvid dels med en rätt stark ökning av patientomsättningen, dels med att en relativt större del av de vårdbehövande — 5 procent mot 2,7 procent år 1948 — borde kunna överföras till familjevård. En ytterligare förutsättning var en utbyggnad av vårdhemmen för lättskötta sinnessjuka och anordnande av särskilda anstalter för psykopater och sinnesslöa.

Utvecklingen under de senaste åren tyder dock på att beredningens uppskattning av platsbehovet varit alltför optimistisk. Statens kommitté för sinnessjukvårdens utbyggnad har i sitt »Betänkande angående generalplan för sinnessjukvården och plan för upprustning m. m. av sjukhusen för psykiskt efterblivna» (stencil, 18 december 1954) beräknat antalet sinnessjuka i behov av vård på statens sinnessjukhus till 22 200 år 1965. Kommittén förordar likväl, att vårdformen tills vidare utbygges endast till 20 950 platser. Under dessa omständigheter har vi i vår prognos ansett oss böra räkna med detta tal.

Vad beträffar storstädernas sinnessjukvård, utmynnar ett i maj 1954 framlagt förslag av Stockholms stads sjukhusdirektion i en utbyggnad av sinnessjukhusen i staden, som i förhållande till år 1950 innebär en ökning med 1 190 vårdplatser fram till 1965. För Göteborgs stad har dess sjukhusdirektion upplyst om planerade utbyggnader med 134 platser, för Malmö stad har en motsvarande uppgift om ca 370 platser erhållits. Sammanlagt innebär dessa planer sålunda ett tillskott av ca 1 690 platser. I anslutning

härtill har platsantalet vid storstädernas sinnessjukhus antagits stiga från 4 900 år 1950 (5 100 år 1953) till ca 6 600 år 1965. I dessa tal ingår inte storstädernas lasarettpsykiatriska kliniker, ej heller platser på vårdhem. Även beträffande dessa typer av anstalter föreligger utvidgningsplaner, men hänsyn till dem tages i de allmänna kalkylerna för lasarettsvården resp. vårdhemmen.

Antalet vårdplatser vid övriga — kommunala och enskilda — sinnessjukhus samt vårdhemmen för sinnessjuka anses otillräckligt. Enligt sinnessjukvårdsberedningen var 8 procent av patienterna på de statliga sinnessjukhusen — omräknat till år 1950 1 668 personer — att hänföra till sådant klientel som borde vårdas på anstalter för asociala imbecilla eller obildbara sinnesslöa, psykopatsjukhus eller vårdhem för lättskötta sinnessjuka. Vi har antagit att 940 av dessa patienter borde omhändertagas på vårdhemmen. Till dessa bör också föras 1 800 personer från ålderdomshemmen (Soc. Medd. 1951: 10, s. 728). Å andra sidan kan 180 patienter överflyttas från de små sinnessjukhusen och vårdhemmen till sinnesslöanstalterna. Platsantalet år 1950 skulle sålunda av dessa skäl böra ökas med 2 560 (940 + 1 800 — 180). Härtill har lagts en ökning av 10,5 procent motsvarande den tillväxt av patientantalet, som förskjutningarna i befolkningens storlek och ålderssammansättning kan beräknas medföra. Sammanlagda antalet platser på »övriga» sinnessjukhus och vårdhemmen, som år 1950 uppgick till 5 300 (1 300 resp. 4 000) har därför antagits stiga till 8 700 år 1965. Statens kommitté för sinnessjukvårdens utbyggande har i sitt ovan nämnda betänkande framlagt beräkningar även rörande platsbehovet inom dessa vårdformer. Beräkningarna avviker dock inte från sinnessjukvårdsberedningens i sådan grad, att vi funnit skäl revidera våra antaganden i dessa delar.

I fråga om anstalter för psykopatiska och nervösa barn har vi räknat med en utbyggnad med ett s. k. observations- och behandlingshem i varje län och stad utom landsting. Härför skulle behövas ytterligare ett hundratal platser utöver de 211, som fanns år 1950.

Särskilda anstalter för andra psykopater än ovan nämnda fanns icke år 1950, men inrättandet av dylika planeras inom en snar framtid. 1947 års psykopatvårdsutredning hade sålunda i sitt betänkande (SOU 1952: 46, sid. 68) beräknat minimibehovet till 625 vårdplatser för män och 100 för kvinnor och föreslagit en utbyggnad i överensstämmelse härmed. Statens kommitté för sinnessjukvårdens utbyggande har därefter erhållit i uppdrag att överarbeta utredningens framställning och dess yttrande kan väntas under senare hälften av år 1955. Från kommittén har under hand upplysts, att man överväger att föreslå ca 650 nya vårdplatser fördelade dels på fristående anstalter, dels på avdelningar vid de statliga sinnessjukhusen. Vi accepterar denna beräkning för prognosen.

Sinnesslövärd m. m. Antalet vårdplatser vid statliga, kommunala och

enskilda anstalter för sinnesslöa, epileptiker m. fl. uppgick år 1950 till sammanlagt nära 12 400. År 1953 var antalet nära 12 600. Enligt 1951 års sinnesslövårdsutrednings betänkande II (stencil, oktober 1953) förelåg år 1952 en akut brist på vårdmöjligheter för 3 000 patienter på andra än statliga anstalter. Bland dessa ingick 300 patienter, som var intagna på sinnessjukhus men borde vårdas på sinnesslöanstalt, omkring 1 000 exspektanter och 1 140 vårdtagare på ålderdomshem. Av samtliga dessa ansågs 2 500 vara i behov av vård på vårdanstalt. Till följd av underbeläggning på en del anstalter uppskattade utredningen emellertid behovet av nya platser något lägre, eller till 2 300. Härtill skulle läggas 500 nya platser på särskolor (internat), varför det sammanlagda utbyggnadsbehovet uppgick till 2 800 platser.

Emellertid kan konstateras, att det samtidigt förekom överbeläggning på en del kommunala anstalter med sammanlagt drygt 400 patienter. Även om man räknar med en viss utjämning mot de underbelagda anstalterna, torde en fullständig sådan knappast kunna uppnås. I prognosen har vi därför lagt till 100 platser och sålunda kommit fram till ett utbyggnadsbehov av 2 900 platser. Även de statliga anstalterna är i behov av utbyggnad, dock huvudsakligen på grund av att svårskötta patienter behöver överflyttas från de andra anstalterna, som kunde minskas i motsvarande mån. Tillhoppa med de befintliga vårdplatserna, som var 12 560 år 1952, då sinnesslövårdsutredningen gjorde sina kalkyler, skulle behovet detta år sålunda ha uppgått till 15 460 (12 560 + 2 900). Ökat med folkmängdens beräknade tillväxt från 1952 till 1965 (4,7 %), stiger platsantalet till ca 16 200. Med detta tal har räknats i prognosen.

Sammanfattning. De ovanstående kalkylerna (tab. 5:6) innebär en mycket kraftig ökning av vårdplatsantalet nämligen med i runt tal 2 400 platser per år (2,4 %) mellan 1950 och 1965 mot uppskattningsvis endast cirka 1 300 platser (1,5 %) per år under 10-årsperioden 1940—50. Möjligen innebär detta en överskattning av utbyggnadstakten. Å andra sidan visar en rundfråga, som våren 1953 gjordes till landsting och städer utom landsting angående den sannolika utbyggnaden av vårdplatsantalet fram till slutet av år 1955, att dessa huvudmän då snarast räknade med en starkare utbyggnadstakt under de närmaste åren än den som vi ovan i genomsnitt kalkylerat med för tidsperioden 1950—65. Ett sammandrag av denna enkät jämförd med de ovanstående kalkylerna lämnar tab. 5:7.¹

Den såväl absolut som relativt största ökningen av vårdplatsantalet

¹ Enkäten som verkställdes våren 1953 avsåg att få en uppfattning om det antal vårdplatser som vederbörande huvudmän (landsting och städer utom landsting) med hänsyn till redan befintliga platser, anslagna medel till nybyggen, byggnadstillstånd, den till buds stående tiden och överhuvud alla inverkande omständigheter beräknades skulle komma att finnas på av dem bedrivna anstalter vid slutet av åren 1953, 1954 och 1955. De i tab. 5:7 återgivna procenttalen grundar sig på uppgifter från omkring 90 procent av huvudmännen, räknat efter platsantalet. Vid jämförelsen med kalkylerna enligt tab. 5:6 har talen i denna delats med 5. Försök har gjorts att därvid utskilja platser tillhöriga andra huvudmän än landsting och städer utom lands-

kronikervården. Därefter kommer i relativa tal vårdhemmen för sinnessjuka och i absoluta tal lasarettsvården. Såsom förut framhållits är bristerna särskilt stora inom kroniker- och sinnessjukvården och behovet av en kraftig upprustning av dessa vårdområden har understrukits vid skilda tillfällen. Den ovan redovisade enkäten om landstingens och städernas utbyggnadsplaner antyder, att dessa huvudmän är väl medvetna om detta. Det bör också beaktas, att den antagna kraftiga expansionen av dessa vårdgrenar till en del kan sägas vara av formell natur, nämligen i så måtto att de kommunala ålderdomshemmen hittills i stor utsträckning tillgodosett de ifrågakommande vårdbehoven. Som framgår av följande kapitel, antas därför ingen utbyggnad av ålderdomshemmen komma att erfordras. I fråga om lasarettsvården innebär beräkningarna ingen ökning av utbyggnadstakten procentuellt räknat, ehuru ökningen i platsantalet är något starkare än tidigare. Vad slutligen epidemivården och lungtuberkulosvården beträffar har vi räknat med en fortsatt sammankrympning av dessa vårdgrenar. Särskilt inom epidemivården synes det icke osannolikt att nedgången i vårdplatsantalet blir större än som här antagits.

Tabell 5: 7. Förändringar i vårdplatsantalet enligt en enkät rörande perioden 1952—1955 och enligt prognosen

	Förändring 1952—1955 i % enligt enkäten	Genomsnittlig förändring i % på 3 år enligt prognosen
Lasarett- och förlossningsvård.....	+ 8	+ 8
Delat lasarett o. dyl.	+ 15	+ 12
Odelat lasarett, sjukstugor m. m.	— 15	— 7
Epidemivård.....	+ 1	— 3
Lungtbvård.....	— 4	— 4
Kronikervård.....	+ 50	+ 29
Sinnessjukvård		
Sinnessjukhus (storstädernas).....	+ 4	+ 7
Vårdhem.....	+ 32	+ 20
Sinnesslövård.....	+ 15	+ 6
Summa	+ 11	+ 8

Anstaltsvårdens personalbehov

Allmänna utvecklingstendenser

Differentieringen av sjukvården på anstalter av olika slag eller på kliniker av olika slag inom de delade lasarettens har som förut nämnts ökat under senare år. Detta har också återverkat på personalåtgången. Som

ting. Om man bortser från epidemivården, som helt omhänderhas av ifrågakommande huvudmän, har detta dock endast kunnat ske för lasarettens och sinnessjukhusens varjämte en approximativ kalkyl gjorts för vårdhemmen för sinnessjuka och sinnesslöa. I fråga om kronikervården och i viss mån även sinnessjuk- och sinnesslövården blir därför talen inte jämförbara bl. a. i den mån landstinget i sina utbyggnadsplaner räknat med att överta anstalter från primärkommuner.

framgår av tab. 5: 8 är vårdpersonalen, per 100 vårdplatser räknat, större ju mer specialiserade lasaretten är. Det bör dock beaktas, att en bidragande faktor härtill för läkarnas del torde vara, att de delade lasaretten har relativt större öppen vård än de odelade. Per vårdplats räknat redovisades sålunda år 1953 i genomsnitt 113 besök i öppen vård vid landstingens delade lasarett mot endast 81 vid de odelade.

Tabell 5: 8. Vårdpersonal per 100 vårdplatser år 1950

	Odelade lasarett	Lasarett med högst 4 specialkliniker	Lasarett med minst 5 specialkliniker	Undervisningslasarett	Samtliga lasarett
Läkare.....	3,78	4,92	6,15	8,87	5,85
Sjuksköterskor, barnmorskor m. fl.	17,04	17,88	20,30	23,52	19,54
Sjukvårdsbiträden o. dyl.	41,03	42,96	50,29	63,40	48,84
Summa	61,85	65,76	76,74	95,79	74,23

En allmän tendens till ytterligare specialisering av sjukvården vid lasaretten kan motses i framtiden, så att odelade lasarett delas och redan delade erhåller flera kliniker. Specialiteter, som i den aktuella diskussionen nämnts såsom sådana, där man kan vänta en stark ökning, är förutom den ovan nämnda lasarettpsykiatrin exempelvis neurologi med neurokirurgi, thoraxkirurgi (kirurgi i bröstkorgen och dess organ), plastikkirurgi, barnkirurgi, alkohol- och narkomansjukdomar, ortopedi, astma, dermatovenereologi (hud- och könssjukdomar) och yrkesmedicin. Geriatriken (åldringssjukvården) är helt ny och kan kanske också komma att kräva ytterligare vårdplatser. Till lasaretten anknytes dessutom rehabiliteringsverksamheten. Ut-

Tabell 5: 9. Personallätheten vid lasaretten (antal per 100 vårdplatser)

	1947	1950	1953	Förändring 1947/53 i %
Läkare.....	5,08	5,85	6,12	+ 20,5
därav vid delade lasarett.....	5,44	6,24	6,48	+ 19,1
» » odelade »	3,64	3,78	3,90	+ 7,1
Sjuksköterskor m. fl. ¹	17,54	19,54	20,54	+ 17,1
därav vid delade lasarett.....	17,97	20,00	21,06	+ 17,2
» » odelade »	15,83	17,04	17,33	+ 9,5
Övrig vårdpersonal	41,86	48,84	50,40	+ 20,4
därav vid delade lasarett.....	42,74	50,30	51,69	+ 20,9
» » odelade »	38,42	41,03	42,44	+ 10,5
Förvaltningspersonal.....	2,32	2,53	2,65	+ 14,2
därav vid delade lasarett.....	2,12	2,35	2,53	+ 19,3
» » odelade »	3,14	3,48	3,39	+ 8,0
Ekonomipersonal.....	20,85	20,09	19,18	- 8,0
därav vid delade lasarett.....	20,11	19,26	18,35	- 8,8
» » odelade »	23,76	24,54	24,29	+ 2,2

¹ I gruppen »sjuksköterskor m. fl.» ingår i detta fall sjuksköterskor, barnmorskor, sjukgymnaster, sysselsättningsterapeuter och kuratorer.

vecklingen inom medicinen går emellertid snabbt, och hur uppdelningen på specialiteter verkligen blir, är vanskligt att förutspå.

Det är ett känt förhållande, att personaltätheten ökats per vårdplats under senare år. En siffermässig beräkning av ökningen ställer sig emellertid ganska svår, om man vill utesluta effekten av den samtidigt skeende differentieringen på allt fler specialkliniker, vilken ju i och för sig bidrar till att höja personaltätheten. En sådan renodling av ökningstendensen är dock knappast nödvändig för våra syften.

Förändringarna i personalantalet, räknat per 100 vårdplatser vid lasaretten under perioden 1947—1953, belyses av föregående *tab. 5: 9*. Personaltätheten ökade, som man ser, för alla kategorier utom ekonomipersonalen. Särskilt stark var ökningen på de delade lasaretten. Eftersom en fortgående förskjutning ägt rum mot allt starkare uppdelning av vårdplatsantalet på specialkliniker, är dock ökningen på de delade lasaretten delvis en effekt härav. De odelade lasaretten är ur denna synpunkt lämpligare objekt för ett studium av personalökningen per vårdplats av oförändrat slag.

Beräknat personalbehov 1950—1965

Med utgångspunkt från den framskrivning av vårdplatsantalet till 1965, som förut redovisats, har personalbehovet vid de olika anstalterna år 1965 beräknats. Resultaten av beräkningarna redovisas i detalj i *tab. 5: 10*, där till jämförelse även har angivits det faktiska personalantalet år 1950. I det följande skall i anslutning till tabellen anges de övriga faktorer, som i vissa fall utöver vad nyss anförts, ingår i beräkningarna över behovet av olika personalkategorier vid sjukvårdsanstalterna.

Läkare. Fasta normer för hur många patienter, som lämpligen bör vårdas av en sjukhusläkare saknas. Vad angår landstingens lasarett har medicinalstyrelsen, som fastställer huvudmännens förslag om nya tjänster, tidigare enligt ett cirkulär av år 1938 brukat räkna med 1 läkare per 600 årligen intagna patienter vid medicinska och 1 per 700 å 800 intagna vid kirurgiska kliniker. Dessa slag av kliniker sysselsätter två tredjedelar av samtliga vid dessa lasarett anställda läkare. För övriga slag av kliniker spelar diverse andra bedömningsgrunder in med påföljd att dylika enkla normer inte kan komma ifråga. Efter hand har tillämpningen mjukats upp, och från mitten av år 1952 antog styrelsen normen 1 läkare per 500 intagna vid medicinska och 1 per 600 vid kirurgiska kliniker.

I *tab. 5: 11*, sid. 154, lämnas en översiktlig belysning av antalet intagna patienter per läkare vid olika kliniker (avdelningar) vid landstingens delade lasarett år 1953 (undervisningslasarett ej medräknade). Det framgår att de medicinska klinikernas genomsnitt redan har underskridit normen 500 intagna per läkare. Från sjukhusens sida brukar dock en ytterligare upp-
mjukning av nuvarande normer framhållas som önskvärd, inte minst med

Tabell 5: 10. Medicinalpersonal (exklusive tandvårdspersonal) år 1950 och år 1965. Specificerad kalkyl

	År 1950						År 1965									
	Läkare	Sjuk-sköterskor	Barn-morskor	Sjuk-vårdsbiträden m. fl.	Sinnes-sjuk- o. valt-sinnes-slövrärdare	För-vårdningspersonal	Ekonomi-personal	Summa personal	Läkare	Sjuk-sköterskor	Barn-morskor	Sjuk-vårdsbiträden m. fl.	Sinnes-sjuk- o. valt-sinnes-slövrärdare	För-vårdningspersonal	Ekonomi-personal	Summa personal
A. Sluten vård	2 355	7 550	505	21 520	10 110	1 352	13 533	56 925	4 305	13 070	750	31 850	17 395	1 923	17 144	86 437
<i>Lasarett- o. förlossningsvård</i> ..	1 907	5 830	505	16 779	—	739	7 065	32 825	3 500	9 517	750	22 899	—	960	8 424	46 050
Specialkliniker vid lasarett o. dyl.	1 670	4 710	..	13 390	—	—	—	..	3 314	8 589	..	20 467	—	896	7 986	..
Andra lasarettsvd.	197	708	..	2 170	—	644	6 380	..	160	570	..	1 525	—	—
Sjukstugor m. m.	40	212	..	630	—	65	406	..	26	128	..	329	—	34	191	..
Fristående förlossningshem (-rum).....	—	—	..	149	—	—	49	..	—	—	..	138	—	—	40	..
Enskilda sjukhem.....	—	200	..	440	—	30	230	..	—	230	..	440	—	30	207	..
Epidemivård	45	252	—	875	—	40	400	1 612	134	580	—	1 776	—	50	674	3 214
Epidemisjukhus.....	45	160	—	555	—	134	414	—	1 096	—
Epidemisjukstugor.....	—	92	—	320	—	—	166	—	680	—
Lungtuberkulosvård	147	452	—	1 401	—	116	1 480	3 596	125	375	—	1 145	—	85	1 135	2 865
A-anstalter (-avd.).....	135	408	—	1 246	—	93	1 372	3 254	125	375	—	1 145	—	85	1 135	2 865
B-anstalter (-avd.).....	12	44	—	155	—	23	108	342	—	—	—	—	—	—	—	—
Kronikeravård	20	510	—	2 465	—	85	1 021	4 101	50	1 796	—	6 030	—	330	2 248	10 454
Kronikeranst., landstings- o. enskilda.....	20	305	—	1 550	—	85	641	2 601	—	..	—
Kronikeranst., primärkomm. (äv. städers utom landst.)	—	205	—	915	—	—	380	1 500	—	..	—
Sinnessjukvård	226	506	—	—	7 891	305	2 552	11 480	425	642	—	—	12 155	408	3 334	16 964
Sinnessjukhus, statens.....	136	306	—	—	5 282	190	1 688	7 602	262	360	—	—	7 645	225	1 985	10 477
» , storstädernas	55	150	—	—	1 515	54	517	2 291	90	200	—	—	2 180	73	695	3 238
» , övt. (smärre)	3	—	—	—	400	10	100	513	3	82	—	—	1 783	43	519	2 430
Vårdhem för sinnessjuka... Hjälpverksamheten vid sin- nessjukhus (statens).....	15	—	—	—	38	12	3	68	25	—	—	—	65	20	5	115
Rättspsykiatriska stationer vid sinnessjukhus.....	16	—	—	—	10	13	—	39	26	—	—	—	15	20	—	61
Anst. för psykopater, barn... » , » , » övriga	1	—	—	—	76	10	28	115	4	—	—	—	112	10	40	166
» , » , »	—	—	—	—	—	—	—	—	15	—	—	—	355	17	90	477

tanke på behovet att bygga ut den till anstalterna knutna öppna vården. Det råder ej heller något tvivel om att ett betydande tryck på myndigheterna att öka läkartätheten på anstalterna kommer att göra sig gällande. Det vore därför orealistiskt att inte ta hänsyn härtill, då behovet beräknas.

Tabell 5: 11. Antalet intagna patienter per läkare vid olika kliniker (avdelningar) vid landstingens delade lasarett år 1953 (undervisningslasarett ej medräknade)¹

Antal under år 1953 intagna patienter per läkare	Medicinska kliniker	Kirurgiska kliniker	Kvinnokliniker	Pediatriska kliniker	Öron-, näs- o. hals- kliniker	Ögon- kliniker
100— 199.....	—	—	—	—	1	9
200— 299.....	2	—	—	8	1	11
300— 399.....	9	—	1	6	11	3
400— 499.....	22	3	1	8	6	1
500— 599.....	9	12	1	2	3	—
600— 699.....	1	15	—	—	2	1
700— 799.....	—	11	3	—	1	—
800— 899.....	—	1	4	—	—	—
900— 999.....	—	1	4	—	—	—
1 000—1 099.....	—	—	6	—	—	—
1 100—1 199.....	—	—	—	—	—	—
1 200 o. flera.....	—	—	1	—	—	—
Summa	43	43	21	24	25	25
Genomsnittligt antal patienter per läkare.....	450	600	870	350	410	250

¹ I talen för de kirurgiska klinikerna ingår vid lasarett, som saknar kvinnoklinik, antalet förlossningsfall, ehuru enligt tillämpad praxis reducerat till hälften. Sådan reduktion har inte skett beträffande kvinnoklinikernas förlossningsfall, enär dessa anses mera svårskötta. Helt utan reduktion som talen här står, är de emellertid något för höga för att tillåta jämförelse med övriga klinikers. Kronikeravdelningars intagna har i förekommande fall räknats till den medicinska kliniken.

Om vi återvänder till tab. 5: 9 och först tar de odelade lasaretten i betraktande, finner vi, att läkartätheten på dessa ökade med 7,1 procent på 6 år, en ökning, som för dessa anstalters del omedelbart kan ge en anvisning om tendensen. Tillämpad på en femtonårsperiod betyder detta 17 å 18 procent ökning. I prognosen har vi räknat med 17 procent, som alltså innebär en fortsättning av nuvarande tendens.

För de delade lasaretten är förhållandet mera komplicerat. De 19,1 procent ökning, som framkommer enligt samma tabell inkluderar som nyss nämndes effekten av en ökad specialisering. Då vi emellertid i våra vårdplatskalkyler inte inräknat effekten av annan specialisering än uppdelning på lasarettsvård av typen delad resp. odelad lasarettsavdelning, synes detta av mindre betydelse i sammanhanget. Emellertid kan man göra en annan invändning mot att lägga det angivna procenttalet till grund vid bedömning av det framtida läkarbehovet. En närmare granskning av tabellen ger vid handen, att ökningen perioden 1947—1950 var betydligt starkare än 1950—1953. 1947—1950 steg läkartätheten med 14,7 procent och 1950—1953 med endast 3,8 procent. På 15 år motsvarar detta ca 75 resp. 19 pro-

cent. I prognosen har vi räknat med 30 procent. Approximativt torde detta innebära, att läkarantalet beräknats stiga med 5 å 10 procent som en direkt följd av ökad uppdelning på specialkliniker, medan resten beror på att läkartätheten inom de särskilda specialklinikerna samtidigt antages stiga i förhållande till vårdplatsantalet.

Vad angår till gruppen lasarets- och förlossningsvård förda anstalter, har sålunda läkarantalet först ändrats i proportion till vårdplatsantalet. Därefter har ytterligare ökning beräknats för att motsvara den intensivare slutna och öppna vården m. m. med 30 procent för delade och 17 procent för odelade lasarett o. dyl. Antalet läkare med huvudsaklig sysselsättning inom lasarets- och förlossningsvården skulle till följd härav stiga från 1 900 år 1950 till 3 500 år 1965.

Läkare vid enskilda sjukhem har inräknats bland de i öppen vård privatpraktiserande, varför de ej medtagits här. Fristående förlossningshem m. m. — liksom också epidemisjukstugor, B-sanatorier och de flesta kronikeranstalter — har liksom hittills antagits komma att skötas av privatpraktiserande läkare, provinsialläkare o. dyl.

Bland kroppssjukhusen intar, om man ser till personaluppsättningen, epidemivårdanstalterna i vissa avseenden en särställning. På grund av de i allmänhet låga beläggningssiffrorna vid dessa anstalter — år 1950 var i genomsnitt endast 42 procent av vårdplatserna belagda på anstalter, som var i gång — är personaltätheten relativt till vårdplatsantalet väsentligt lägre än vid övriga kroppssjukhus. Det betyder samtidigt, att personalen är för liten för att kunna fylla de krav som fordras vid någorlunda full beläggning.

I framtiden synes man få räkna med en tendens till överflyttning av de svårare epidemifallen från epidemisjukstugorna till epidemisjukhusen och ett samarbete med lasaretten, så att epidemisjukhusen kommer att fungera som lasarettens infektionsavdelningar. Under sådana omständigheter ter sig en ökning av personalen på epidemisjukhusen till ungefär samma täthet som på lasarettens medicinska kliniker befogad. I anslutning härtill har epidemisjukhusens läkarantal ökats till 5 per 100 vårdplatser, eller till ungefär samma täthet som vid lasarettens medicinska kliniker. Detta betyder en ökning av läkarantalet från endast 45 år 1950 till 135 år 1965.

Läkarna vid tbc-anstalterna har minskats från 150 till 125 och vid kronikeranstalterna ökats från 20 till 50 eller parallellt med platsantalet.

För att åstadkomma en önskvärd intensifiering av sinnessjukvården, så att vårdtiderna förkortas och omsättningen av patienter ökas, behövs både fler läkare och mer övrig vårdpersonal. I betänkandet »Den öppna läkarvården i riket» (SOU 1948: 14) räknade vederbörande expert i framtiden med 4 läkare på 350 samtidigt vårdade patienter vid sinnessjukhus (= 1 på 88) och ansåg detta läkarantal vara i underkant. Det faktiska antalet var år 1950 dock endast 1 på 152, och ungefär samma tal gällde ännu 1953. Vid

storstädernas sinnessjukhus var antalet patienter per läkare 91 år 1950 och 86 år 1953. Man strävar där mot en ytterligare ökning av läkartätheten, och en läkare på 40 à 50 patienter har i sammanhanget nämnts såsom icke orimligt.

Vi har med beaktande av den nuvarande läkartätheten vid storstädernas sinnessjukhus och med hänsyn till strävandena till förstärkning av den statliga sinnessjukvården antagit att läkartätheten vid de statliga sinnessjukhusen stiger till 1 läkare på 80 vårdplatser. Det skulle i så fall erfordras 262 läkare — mot 136 år 1950 — vid det platsantal som beräknats finnas år 1965. Om platserna är belagda till 95 procent, betyder detta en läkare på 76 patienter.

Den till de statliga sinnessjukhusen knutna hjälpverksamheten och familjevården samt de rättspsykiatriska stationerna sysselsatte år 1950 15 resp. 16 läkare. År 1953 utgjorde motsvarande antal 16 resp. 19. Som framgått av det föregående, framstår en utökning av hjälpverksamheten och familjevården som önskvärd, bland annat för att minska anspråken på vårdplatser. Likaledes synes den rättspsykiatriska organisationen för närvarande otillräcklig för att tillgodose de anspråk som ställes — eller rimligen bör ställas — på denna. Vi har därför för dessa delar av sinnessjukvården ansett oss böra räkna med ett ökat antal läkare fram till 1965. Talet har uppskattats till 25 i båda fallen.

För storstädernas sinnessjukhus medför enbart den antagna ökningen av platsantalet en höjning av läkarantalet från 55 år 1950 till 77 år 1965. Tages hänsyn även till tendensen till ökning av läkartätheten torde läkarbehovet år 1965 kunna anslås till 90. Detta tal skulle innebära 70 patienter per läkare vid 95 procents beläggning. Nämnas bör att det faktiska antalet läkartjänster år 1953 var 61.

De heltidsanställda läkarna vid andra kommunala och enskilda sinnessjukhus och vårdhem antages vara lika många 1965 som 1950, d. v. s. 3. Fyra tjänster har upptagits för anstalter för psykopatiska och nervösa barn. För övriga anstalter för psykopater har beräknats 15 läkartjänster med ledning av de personaluppgifter som lämnats i betänkandet om psykopatvården (se ovan betr. vårdplatserna).

Vad angår sinnesslöanstalterna, har läkartätheten ökat till 1 läkare per 100 patienter vid de statliga anstalter, som är jämställda med sinnessjukhus (Vipeholm etc.), och i övrigt med hänsyn till vårdformens utveckling och organisation beräknats till 35 heltidsanställda läkare, eller tillhoppa 71 mot endast 10 år 1950.

Sjuksköterskor. Från sjuksköterskehåll har framställts särskilt starka krav på minskat övertidsarbete och bekvämare ordnad arbetstid (bl. a. minskad jour- och beredskapstjänst). Arbetstidsutredningen har också framlagt förslag om minskning av arbetstiden för bl. a. operations- och röntgensköterskor samt vid nattarbete över huvud taget (SOU 1954: 22 o.

23). Försök har gjorts att uppskatta den ökning av sjukskötersketätheten, som skulle erfordras om dessa förslag realiserades under de närmaste åren. Svårigheterna är emellertid stora, då förhållandena på olika anstalter växlar mycket starkt. Det förefaller emellertid, som om en ökning med 12 å 15 procent för vårdavdelningarnas sjuksköterskor vore ett rimligt antagande, ehuru sannolikt snarast i underkant. För operationssköterskor torde ökningen bli minst 15 procent. För laboratoriesköterskor och andra sjuksköterskor, som inte arbetar på vårdavdelningar, skulle behovet av ökning vara mindre och röra sig om storleksordningen 10 procent. Väger man den ena gruppen mot den andra, får man överlag ett behov av 13—14 procent ökning för lasarettssjuksköterskorna. Förändringen beträffande nattarbetet (nedgång från 48 till 42 timmars vecka) ingår däri med en delpost, som kan uppskattas till högst 3 procent.

Som framgått av det föregående har gruppen sjuksköterskor, barnmorskor, sysselsättningsterapeuter m. fl. ökat tämligen starkt relativt till vårdplatsantalet under perioden 1947—1953. Vid de delade lasaretten uppgick ökningen under denna sexårsperiod till 17 procent och vid de odelade till 9,5 procent. Den stigande personaltätheten, som den kommer till uttryck i dessa tal, beror som redan förut antytts bland annat på att den allt mera specialiserade och intensifierade vården krävt en relativt större personal. Den kraftiga ökningen av sjukskötersketätheten under perioden 1947—1953 torde emellertid också sammanhänga med att arbetstiden för sjuksköterskorna i genomsnitt förkortats under denna tidsperiod, varigenom krävts ett större personalantal. Det är därför möjligt att man på längre sikt inte kan räkna med en fortsatt ökning av sjukskötersketätheten i fullt lika stark takt. Vi har i brist på fastare hållpunkter antagit att sjuksköterskeantalet per vårdplats inom de största och mest kvalificerade områdena av lasarettsvården, nämligen vård på klinik vid delade lasarett och på specialsjukhus, stiger med 20 procent mellan 1950 och 1965. Vid odelade lasarett och sjukstugor har sjukskötersketätheten under samma tid antagits stiga med 15 procent.

Under dessa förutsättningar skulle år 1965 erfordras 9 500 sjuksköterskor inom lasarett- och förlossningsvården i dess helhet mot ett faktiskt antal av 5 800 år 1950 och 6 600 år 1953. Detta innebär att sjukskötersketätheten räknat per 100 vårdplatser stiger från 16,29 år 1950 (17,50 år 1953) till 20,05 år 1965, eller med 23 procent. Häri ingår förskjutningen i vårdplatsantalet mot mer kvalificerade vårdformer med ca 3,5 procent.

Antalet sjuksköterskor vid epidemisjukhus och -sjukstugor uppgick år 1950 till sammanlagt 250. Epidemisjukhusen har antagits behöva ha samma sjukskötersketäthet som medicinska kliniker. Dessa hade år 1950 13 sköterskor per 100 platser (i vilket tal inte inräknats andra än sjuksköterskor på vårdavdelningar). Ökat med 20 procent liksom vid delade lasarett o. dyl. gör detta 15,5 per 100 platser. Epidemisjukstugornas sjuksköterskeantal

återigen har upptagits till 10 per 100 platser. För båda slagen av anstalter innebär 1965 års tal en avsevärd ökning av sjuksköterskeantalet i förhållande till år 1950, nämligen från 250 till 580. Förklaringen till det nuvarande ringa antalet sjuksköterskor — år 1950 endast 5 sjuksköterskor per 100 vårdplatser — har som förut framhållits, varit den låga beläggningen. Denna torde dock komma att ökas, då vårdplatsantalet nedskäres.

Kronikeranstalterna hade 510 sjuksköterskor år 1950 motsvarande 5,4 sjuksköterskor per 100 platser vid fristående anstalter och 6 vid anstalter anslutna till ålderdomshem. Det höga antalet vid de sistnämnda förklaras av att sjuksköterskorna i regel samtidigt var föreståndarinnor för ålderdomshemmen. För 1965 har genomsnittet för samtliga anstalter avrundats uppåt till 8 per 100 platser. Detta betyder, att sjuksköterskeantalet skulle behöva ökas till 1 800 år 1965.

För sinnessjukhusens del har räknats med samma antal sjuksköterskor i förhållande till vårdplatsantalet 1965 som år 1950. Detta gör 360 sjuksköterskor vid statens, 200 vid storstädernas och 80 vid övriga anstalter för sinnessjukvård eller en ökning med sammanlagt ca 150 sjuksköterskor i förhållande till 1950. Vi förutsätter då, att den särskilda utbildning av sinnessjukvårdspersonal, som föreslagits och som enligt statsmakternas beslut startar i början av år 1956, medför att behovet av sjuksköterskor vid sinnessjukhusen icke ytterligare stiger.

På anstalter för sinnesslöa har räknats med 1 sjuksköterska per anstalt, vilket gör 160. År 1950 fanns inga sjuksköterskor redovisade vid dessa anstalter.

Barnmorskor. Barnmorskor i hittills vanlig bemärkelse kommer inte att utexamineras efter 1955. I stället utbildas kombinerade sjuksköterskebarnmorskor eller medges komplettering av tidigare barnmorskeutbildning.

Fram till 1965 beräknar vederbörande specialföredragande i medicinalstyrelsen, att antalet sjuksköterskebarnmorskor skall vara så stort, att övervägande antalet tjänster skulle kunna besättas med dem. En genomgång anstalt för anstalt har givit vid handen, att antalet tjänster inom den slutna vården skulle behöva ökas från nuvarande 547, varav 43 vakanta utan vikarie, till ca 750, varvid dock 50 skulle åstadkommas genom omvandling av sjukskötersketjänster vid barnbördsavdelningar och kvinnokliniker på de delade lasaretten. Av dessa 750 tjänster skulle ca 650 uppehållas av sjuksköterskebarnmorskor.

Sinnessjuk- och sinnesslövårdare. Vårdpersonalen (utom läkarna) vid de statliga sinnessjukhusen borde enligt 1949 års kommitté för sinnessjukvårdspersonalens utbildning, som i sin tur stöder sig på kalkyler av statens sjukhusutredning, sinnessjukvårdsberedningen och medicinalstyrelsen, vara 6 350 personer (exklusive uppsyningspersonal) per 18 000 vårdplatser, vilket gör 35,3 per 100 platser, eller 37,1 per 100 patienter vid 95-procentig beläggning. Statens kommitté för sinnessjukvårdens utbyggande räknar

med samma norm¹ och har för en del föreslagna nya sjukhus tillagt ytterligare 115 personer som uppsyningspersonal och för speciella vårduppgifter. En ökning till denna personaltäthet från den år 1950 gällande, som var 26,7 per 100 patienter — exklusive uppsyningspersonal — synes ofrånkomlig, om vården skall höjas till acceptabel standard. Storstädernas sinnessjukhus hade 1950 en personaltäthet av 31,7 per 100 patienter, varför även där någon ökning skulle vara behövlig. Under dessa förutsättningar skulle vårdpersonalen (exkl. läkare och uppsyningspersonal) till år 1965 behöva ökas till 7 770 vid de statliga och till 2 330 vid storstädernas sinnessjukhus eller sammanlagt 10 100. Den erforderliga uppsyningspersonalen kan beräknas till 290 (240 vid de statliga och 50 vid storstädernas sinnessjukhus). Tillägges denna och fråndrages den del av vårdpersonalen som antagits komma att utgöras av sjuksköterskor, inalles 560 (se ovan), skulle det sammanlagda behovet av vårdpersonal vid statens och storstädernas sinnessjukhus, exkl. läkare och sjuksköterskor, bli omkring 9 800 år 1965 mot endast 6 800 år 1950 och 7 200 år 1953. Uppgifter om de små sinnessjukhusens och vårdhemmens personal föreligger inte år 1950 men väl 1951. Talen från 1951, 400 resp. 570 plus 50 sjuksköterskor eller sammanlagt ca 1 000, vilka tal dock är delvis konstruerade, har därför upptagits i tab. 5: 10. De innebär en personaltäthet av 21,5 per 100 platser (sjuksköterskor inräknade). Samma relation har tillämpats för år 1965 och givit ett personalantal av 1 860 med och ca 1 780 utan sjuksköterskor (80 personer).

Vårdpersonalen vid de nya psykopatanstalterna har beräknats till 355 efter samma norm som personalstaten i exemplet i betänkandet om psykopatvården, s. 139 o. f. (se ovan betr. vårdplatserna).

Även för sinnesslöanstalternas del kan motses krav på mera personal för att möjliggöra en intensifierad vård. Här bör enligt inspektören för sinnesslövården finnas minst 1 personalenhet per 3 patienter. Bland personalen bör på varje anstalt finnas sjuksköterska, sysselsättningsterapeut och, där barn finnes, barnträdgårdslärlarinna och barnsköterska. På anstalter för bildbara sinnesslöa måste också lärare finnas. Dessutom behövs vissa andra slag av personal (psykologer, kuratorer, läkare). Personaltätheten år 1950 var ungefär 1 personalenhet per 6 patienter (läkare inräknade).

Räknar man med relationen 1 personalenhet per 3 patienter, skulle vårdpersonalen vid sinnesslöanstalterna behöva utökas från 2 200 år 1950 till 5 400 år 1965. Av dessa har 160 antagits utgöras av sjuksköterskor. En grundligare utbildning av personalen förutsättes komma att genomföras.

Övrig sjukhuspersonal. Som framgått av tab. 5: 9, har den s. k. »övriga vårdpersonalen», d. v. s. sjukvårdsbiträden, skrivbiträden på läkarexpeditioner o. dyl., ökat kraftigt relativt till vårdplatsantalet, från knappt 42

¹ Man räknar, när det gäller sinnesslövården hellre personalen per 100 samtidigt vårdade patienter, enär vid nu rådande överbeläggning vårdplatsantalet har mindre relevans.

per 100 vårdplatser år 1947 till över 50 år 1953. Vad åter angår ekonomipersonalen, kan man observera en tendens till nedgång av personaltätheten. Som framgår av samma tabell minskade antalet sådan personal vid lasaretten räknat per 100 vårdplatser från 20,8 år 1947 till 20,1 år 1950 och 19,2 år 1953. För perioderna 1947—1950 och 1950—1953 innebär detta en nedgång med 3 resp. 4 procent. Även vid vissa smärre kroppssjukhus kan samma tendens iakttagas, däremot inte vid sinnessjukhusen i allmänhet.

De under 1940-talet starkt stegrade avlöningskostnaderna vid sjukhusen har stimulerat intresset för driftens tekniska sida såväl vad gäller ekonomisk vårdavdelningar. Statens sjukhusutrednings betänkan den (om sjukhusvårterier och -kontor, om arbetsstudier vid vårdavdelningar och om rationalisering av sjukhusdriften, SOU 1950: 23, 1951: 17 resp. 1955: 12) bär vittne härom. En vid Centrala Sjukvårdsberedningen inrättad, permanent arbetsstudiegrupp till huvudmännens tjänst är ett annat vittnesbörd. Det har hittills visat sig, att några revolutionerande förbättringar i driftmetoderna visserligen inte uppnåtts men att en systematisk genomgång av arbetsmetoder och tekniska hjälpmedel sjukhus för sjukhus kan medföra inte föraktliga besparingar även på vårdavdelningarna och framför allt göra arbetet lättare, varigenom krav på ökning av personalen undviks.

Även om sjukhusvårdens intensifiering och den stigande patientomsättningen i och för sig kan väntas ställa ökade anspråk på ekonomi- och vårdavdelningarnas prestationer, synes det kanske därför inte orimligt räkna med att sjukvårdsbiträdes- och ekonomipersonalen inte ökar mera än på sin höjd parallellt med vårdplatsantalet. Den ovan omnämnda arbetstidsförkortningen vid nattarbete kan beräknas återverka i mycket ringa grad på behovet av sjukvårdsbiträden och ekonomipersonal. Inom båda dessa grupper och inte minst inom gruppen »sjukvårdsbiträden m. fl.» torde man däremot ha att förvänta förskjutningar mellan olika personalkategorier. Tendensen att överlåta vissa göromål åt specialister — skrivgöromål på läkarexpeditionerna åt skrivbiträden, laboratoriarbeten åt laboratoriebiträden o. s. v. — kommer att fortsätta. Rationaliseringar av antytt slag liksom allmän höjning av personalens utbildningsnivå är nödvändiga, om sjukhusen skall kunna möta kraven på intensifierad vård utan att öka antalet per vårdplats av även denna personal.

I anslutning till ovanstående har i tab. 5: 10 sjukvårdsbiträden och liknande vårdpersonal antagits komma att förändras proportionellt mot vårdplatsantalet utom vid epidemivårdanstalterna. Dessa har antagits komma att ha 41 biträden per 100 vårdplatser, eller detsamma som vid de odelade lasaretten, om bb-platserna där medräknas. Genomsnittet för epidemivårdanstalterna var år 1950 endast 17 per 100 platser. Ekonomipersonalen vid epidemivårdanstalterna har antagits behöva fördubblas per vårdplats räknat, jämfört med nuvarande uppsättning. I övrigt har ekonomipersonalen beräknats så, att den framskrivits parallellt med vårdplatsantalet och där-

efter, vad kroppssjukhusen angår, minskats med 10 procent. Minskningen har antagits representera effekten av rationaliseringssträvandena på området.

När det gäller kontorspersonal och annan personal för administrativa arbetsuppgifter skulle en starkare ökning i och för sig vara sannolik. Det är emellertid i detta fall frågan om en relativt liten personalgrupp — år 1950 endast 1 350 — varför i brist på fastare hållpunkter denna synes kunna antagas i allmänhet öka i samma takt som vårdplatsantalet. Vid epidemivårdanstalterna har dock förvaltningspersonalen ytterligare ökats med 50 procent i förhållande till vårdplatsantalet.

För sjukgymnaster, arbetsterapeuter och kuratorer har inga särskilda beräkningar verkställt. Samtliga grupper är små och kommer att förbli detta även om de — som man väntar — går en stark utveckling till mötes.

Sammanfattning. De beräknade förändringarna i sjukhusens personalbehov har sammanfattats i *tab. 5: 12*. De innebär en mycket betydande ökning av personalantalet, nämligen från omkring 57 000 år 1950 till omkring 86 000 år 1965 eller med i medeltal inemot 2 000 per år. Behovet av läkare, sjuksköterskor och barnmorskor, d. v. s. de medicinskt specialutbildade grupperna, har beräknats stiga med i medeltal 500 per år, medan för övrig sjukhuspersonal den genomsnittliga årliga ökningen blir 1 500. För sistnämnda personalkategorier innebär kalkylerna en fortsatt stegring i ungefär samma takt som under tidsperioden 1947—1953, då den uppgick till 1 540 per år.

Tabell 5: 12. Sjukhusens personal år 1950 samt beräknat personalbehov år 1965

	Läkare	Sjuk- sköter- skor	Barn- morskor	Sjuk- vårds- biträden o. dyl. vid kroppss- sjukhus	Vård- personal inom sinnes- sjuk- o. sinnes- slövärd	Förvalt- ningsper- sonal	Ekono- miperson- al	Summa
År 1950.....	2 355	7 550	505	21 520	10 110	1 350	13 535	56 925
År 1965.....	4 305	13 070	750	31 850	17 395	1 925	17 145	86 440
Ökning i medel- tal per år...	130	370	15	690	485	40	240	1 970

Läkar-, sjuksköterske- och barnmorskebehovet

Några uppgifter om den öppna hälso- och sjukvården 1930—1953

Vid bedömandet av behovet framförallt av läkare, sjuksköterskor och barnmorskor måste hänsyn tas till utvecklingen av den hälso- och sjukvårdande verksamheten utanför sjukhusen. Vad beträffar sjukhusvården har förändringarna i verksamhetens omfattning och inriktning i sina huvud-

drag kunnat belysas genom uppgifter om antalet vårdplatser eller patienter vid olika slag av anstalter. När det gäller den öppna vård, som ej är knuten till sjukvårdanstalter, saknas däremot i allmänhet samlade uppgifter om själva den sjukvårdande verksamhetens omfattning.

Ifråga om provinsial- och stadsläkarväsendet torde man sålunda inte ha annat uttryck än antalet befattningar (1:e provinsialläkare, biträdande d:o, provinsial- och extra provinsialläkare, 1:e stadsläkare, stadsläkare, stadsdistriktsläkare o. s. v.). Utvecklingen härutinnan belyses av nedanstående tablå.

	År 1930	År 1940	År 1950	År 1953
<i>Befattningar för</i>				
provinsialläkare (inkl. biträdande prov.-läk. 1:e prov.-läk. o. bitråd. d:o).....	393	408	609	623
stads-, köpings- och municipalläkare.....	193	204	219	240

Vid jämförelse av dessa tal med uppgifterna i t. ex. tab. 5:10 bör beaktas, att här är fråga om tjänster, i tab. 5:10 om personer samt att en del tjänster var vakanta och några förenade hos samma person.

Även utvecklingen av distriktssköterskeväsendet och motsvarande i städer och vissa andra primärkommuner kan lämpligen illustreras med antalet befattningar, ehuru vakanserna här är relativt många.

	År 1930	År 1940	År 1950	År 1953
<i>Befattningar för</i>				
distriktssköterskor (inom landstingsområden)...	440	807	1 622	1 660
stads- och kommunsköterskor.....	449	630	797	..

För distriktssköterskorna finns dessutom vissa uppgifter om verksamheten sedan 1946.

	År 1946	År 1948	År 1950	År 1953
Antal hembesök per år av distriktssköterskor (1 000-tal).....	1 159	1 271	1 477	1 706

Vad beträffar distriktsbarnmorskornas verksamhet har denna alltmer förskjutits från förlossningsvård till förebyggande mödravård. Förlossningsvården har, som förut framhållits, förlagts till anstalter för slutna vård, där dock distriktsbarnmorskorna i viss utsträckning deltar. Minskningen av antalet av barnmorskor omhändertagda förlossningar utom anstalt framgår av följande uppgifter, bland vilka för jämförelses skull även samtliga anstaltsförlossningar medtagits.

	År 1930	År 1940	År 1950	År 1953
Antal hemförlossningar av barnmorska.....	64 412	27 878	6 809	3 655
Antal förlossningar på anstalt.....	28 350	67 560	109 150	106 572

Den förebyggande mödra- och barnavårdens framväxt belyses av följande uppgifter om antalet övervakade blivande mödrar resp. spädbarn. Det är att observera, att mödravården huvudsakligen handhaves av barnmorskor och barnavården av sjuksköterskor.

	År 1940	År 1950	År 1953
Antal mödrar.....	25 179	77 262	79 981
» spädbarn.....	39 375	103 758	102 971

Organisationen för denna verksamhet omspannar numera praktiskt taget hela landet, och de ovan angivna talen för år 1953 representerar 72 procent av alla rikets då födande kvinnor och 94 procent av alla då levande födda barn.

Tuberkulosdispensärernas utveckling illustreras i någon mån av antalet dispensärer.

	År 1930	År 1940	År 1950	År 1953
Antal centraldispensärer.....	—	48	58	61
Antal distriktsdispensärer.....	228	390	578	598

Den öppna sjukvårdens utveckling är långt ifrån uttömmande skildrad med detta. Ytterligare uppgifter lämpade att läggas till grund för en siffermässig belysning av någon mera betydande del av densamma saknas emellertid. Det stora frågetecknet gäller utvecklingen av de privatpraktiserande läkarnas antal och verksamhet.

Beräknat framtida personalbehov inom öppen hälso- och sjukvård

Som framgått av det föregående har en relativt kraftig utbyggnad av den öppna vården vid sjukhusen ägt rum under efterkrigstiden. Vi har framhållit att detta förhållande torde ha varit en bland andra bidragande faktorer till den ökade läkaråtgång relativt till vårdplatsantalet, som kunnat konstateras framför allt inom lasarettsvården. Ehuru det inte varit möjligt att isolera inverkan av denna faktor på personalåtgången, kan våra kalkyler rörande det framtida arbetskraftsbehovet för anstaltsvården — i den mån underlaget för kalkylerna bland annat varit dessa observerade tendenser till en ökad personaltäthet — sägas innebära en fortsatt utbyggnad

av den sjukhusanslutna öppna vården i ungefär samma takt som hittills. När vi i det följande behandlar arbetskraftsbehovet för den inte sjukhusanslutna öppna hälso- och sjukvården får emellertid hållas i minnet, att avgränsningen av denna sjukvård gentemot den öppna vården vid sjukhusen till en del mera är av formell än reell natur och beroende av sjukvårdsorganisationens utformning. Det är sålunda tänkbart, att den öppna vårdens anknytning till sjukvårdsanstalterna kan komma att öka eller minska i framtiden. Detta spörsmål synes emellertid vara av mindre betydelse i detta sammanhang, där det närmast är fråga om att söka få en uppfattning om de anspråk på arbetskraft som hälso- och sjukvården i sin helhet kan komma att ställa.

Utgångspunkt för de följande kalkylerna har varit den undersökning som verkställdes inom utredningen av den medicinskt specialutbildade arbetskraftens — läkare, sjuksköterskor och barnmorskor — fördelning på olika verksamhetsområden år 1950 och som redovisats i tab. 5: 10. I denna anges jämväl det enligt följande kalkylerade behovet av ifrågavarande personalkategorier år 1965 inom olika vårdgrenar. Den öppna vården utom sjukvårdsanstalterna sysselsätter givetvis vid sidan av läkare, sjuksköterskor och barnmorskor också en del annan personal. Några närmare statistiska uppgifter om dess storlek föreligger dock i allmänhet inte.

Läkare. Av de 1 675 läkare som år 1950 beräknats ha haft sin huvudsakliga sysselsättning i öppen vård utanför sjukvårdsanstalterna, verkade 540 inom provinsialläkarväsendet. Bortser man från de 24 förste provinsialläkarna, vilka har väsentligen administrativa verksamhetsuppgifter, innebär detta 1 läkare per 7 450 invånare inom de delar av riket som omfattas av provinsialläkarorganisationen. Antalet privatpraktiserande läkare utan tjänst som verkar inom provinsialläkardistrikt torde vara relativt litet.

Det torde vara allmänt erkänt att antalet provinsialläkare för närvarande är för litet för att ändamålsenligt tillgodose landsbygdens behov av allmänläkare. Medicinalstyrelsen — liksom också svenska provinsialläkarföreningen — ansåg enligt betänkandet om den öppna läkarvården i riket (SOU 1948: 14, sid. 254 f) att medelstorleken på provinsialläkardistriktet inte borde överstiga 4 000 invånare. Vi accepterar denna norm, vars förverkligande dock fortfarande innebär ett relativt stort invånarantal per läkare. Under denna förutsättning skulle inom en provinsialläkarorganisation med nuvarande geografiska omfattning och med hänsyn tagen till den beräknade befolkningsutvecklingen på landsbygden krävas 860 läkare år 1965. Tillägges 24 förste provinsialläkare och några biträdande dylika, blir kårens totalstorlek ca 890 läkare. Tillväxten från 1950 skulle bli (890—540 =) 350 eller 23 om året. Som vi förut sett, var mellan 1940 och 1950 ökningen av antalet befattningar 201 eller 20 om året, varvid dock är att märka, att det år 1950 fanns 46 vakanta distrikt.

Svårigheten att besätta provinsialläkardistriktet har gjort, att systemets

fortbestånd satts ifråga. Hithörande spörsmål är för närvarande föremål för prövning inom den år 1954 tillkallade kommittén för översyn av hälso- och sjukvården i riket. Oavsett om provinsialläkarväsendet består i nuvarande form, eller om det omorganiseras så att läkarcentraler inrättas för större distrikt el. dyl., kommer det dock att erfordras flera läkare för att tillgodose den på landsbygden bosatta befolkningens behov av öppen läkarvård.

Vad därefter angår läkare i städer och andra tätorter, må framhållas, att det är svårt att draga gränslinjen mellan helt privatpraktiserande läkare å ena sidan, och stadsläkare, verksläkare och militärläkare å den andra, då de tre sistnämnda grupperna även bedriver omfattande enskild praktik. I kalkylerna har därför dessa grupper, vilka år 1950 sammanlagt räknade 1 015 läkare, behandlats som en enhet. Om man på den beräknade folkmängden i områden utanför provinsialläkarorganisationen tillämpar medicinalstyrelsens norm i betänkandet om den öppna läkarvården, 1 läkare på 3 000 invånare, erhåller man för år 1950 antalet 1 066, d. v. s. icke stort sett flera än vad som fanns redan då, låt vara att jämförelsen haltar så till vida, som de 1 015 läkare vi här räknat med som befintliga år 1950 till en del torde ha verkat inom provinsialläkardistrikt. Medicinalstyrelsen antyder också i sitt betänkande (s. 255), att normen vore beräknad i underkant och endast vore att betrakta som en nödlösning. Med tanke på det ökade behov av allmänpraktiker, som gör sig gällande, har vi ansett oss böra räkna med en ytterligare ökad läkartäthet även i städerna och för den skull tillämpat normen 1 läkare på 2 500 invånare. Denna norm ger talet 1 280 läkare år 1950 och 1 615 år 1965.

Till grund för den starka ökningen av antalet industriläkare — från 40 till 130 — ligger ett överslag av industriläkarförningens ordförande, som uppskattat det önskvärda (maximi-)antalet till 400. Då utbyggnaden av industrihälsovården visserligen sker energiskt men dock torde taga avsevärd tid, har vi inte ansett oss böra räkna med att mer än en tredjedel av det angivna läkarantalet i huvudsak kommer att tas i anspråk för denna vårdgren år 1965.

Beträffande återstående grupper må blott nämnas, att de i tab. 5: 10 upptagna 45 länspsykiaterna motsvarar 1 å 2 i varje län, plus sammanlagt 8 i de sex städerna utom landsting, och de 80 läkarna i den psykiska barna- och ungdomsvården 2 å 3 i varje län, ca 15 i städer utom landsting (en eller två överläkare och en till lasarettsklinik knuten underläkare i varje huvudmannaområde) och 6 vid ungdomsvårdsskolorna.

Sammanlagt innebär ovanstående kalkyler en ökning av antalet läkare med huvudsaklig sysselsättning i öppen hälso- och sjukvård utanför sjukvårdsanstalterna från 1 675 år 1950 till 2 845 år 1965 eller med i genomsnitt knappt 80 per år.

Sjuksköterskor. Vid bedömandet av sjuksköterskornas engagemang i öppen hälso- och sjukvård enligt tab. 5: 10 bör observeras, att i tabellen, lik-

som i övrigt i hela sjukvårdsprognosen, varje person är räknad blott på ett ställe, nämligen där vederbörande har sin huvudsakliga verksamhet. Detta får till följd, att verksamhetsgrenar, som i mera betydande utsträckning använder deltidsanställd personal, kan te sig underbemannade.

Man behandlar lämpligen distriktssköterskor, stadssköterskor, sköterskor i förebyggande barnavård, skolsköterskor och distriktsdispensärsköterskor i ett sammanhang, då det här gäller verksamhetsgrenar, som på många orter — särskilt på landsbygden — omhänderhas av en och samma personalkategori: distriktssköterskorna. Gemensamt för denna personal är att den i väsentlig mån arbetar med hälsovård (icke blott sjukvård). Det är därför den i de anglosaxiska länderna brukar sammanföras under beteckningen »public health nurses». Antalet dylika sjuksköterskor var enligt tab. 5: 10 2 120 (1 280 + 100 + 250 + 370 + 120) år 1950.

Behovet av skolsköterskor, sjuksköterskor i den förebyggande barnavården och i dispensärvården ansågs i stort sett fyllt år 1950, men ifråga om övriga slag — speciellt distriktssköterskor — förelåg en betydande brist (ca 340 vakanser utan vikarie). Som norm för det totala behovet av »public health nurses» kan man enligt vederbörande föredragande i medicinalstyrelsen lämpligen uppställa regeln en sjuksköterska på 2 000, alternativt en på 2 500 invånare. Dessa normer är tänkta som genomsnitt för hela riket (städer såväl som landsbygd) och en viss variation uppåt såväl som nedåt på de olika orterna är alltså förutsatt.

För år 1965 blir behovet enligt den första normen 3 740 sjuksköterskor och enligt den andra 2 990. Vi har i prognosen upptagit medeltalet av dessa summor, eller 3 365. Hur dessa sjuksköterskor kan komma att fördela sig på grupperna distriktssköterskor, stadssköterskor etc. är ovisst och har mindre betydelse för vårt ändamål. Det är dock givet, att de på landsbygden och i mindre tätorter huvudsakligen anställs som distriktssköterskor, medan de i de större städerna i stor utsträckning, kanske till övervägande delen, sorterar under någon av de andra rubrikerna. Av dessa sköterskor skulle 100 tjänstgöra i distrikt för kombinerad distrikts- och barnmorskevård. Dessa har förts i barnmorskornas kolumn i tab. 5: 10.

Inräknas de sjuksköterskor, som är anställda vid de statliga affärsdrivande verken, omfattade gruppen industrisköterskor 270 personer år 1950. En stark utveckling motses i framtiden. Som norm för behovet synes tills vidare kunna sättas 1 sköterska per 500 anställda. Då antalet i handel och industri anställda personer (arbetare och tjänstemän) år 1950 kan uppskattas till ca 1 milj., skulle behovet vara 2 000 sjuksköterskor. Ökat efter den beräknade tillväxten av folkmängden i städer och tätorter blir talet 2 400 år 1965. En så stark ökning framstår dock som osannolik. Dels föreligger säkerligen stora svårigheter att organisera småföretagen till enheter, som kan bära en sköterska, dels tar utbyggnaden även bland de större företagen lång tid, dels minskas behovet, om distriktsvården utbygges en-

ligt ovan. Ett antal av 600 sjuksköterskor år 1965 torde dock inte te sig orimligt. Enbart för arbetsställen med minst 200 arbetare (tjänstemännen alltså oräknade) skulle nämligen erfordras 600—800 sjuksköterskor, om ovanstående norm tillämpades.

Antalet sjuksköterskor, som år 1950 uppgav sig helt eller huvudsakligen sysselsatta vid privatläkarmottagningar — inräknat det fåtal, som tjänstgjorde hos provinsialläkare — var 240. Prognosen ställer sig om möjligt vanskligare beträffande denna grupp än övriga, emedan förändringen i de privatpraktiserande läkarnas antal är så oviss. Även om detta kommer att öka, synes emellertid flera skäl tala mot att de hos denna läkargrupp anställda sjuksköterskorna ökas i samma proportion som läkarna. Sålunda har lönerna stigit relativt starkt för sjuksköterskorna. Dessa synes ofta överkvalificerade för arbetet, som till stor del kan utföras av sjukvårdsbiträden. I den mån sjukvårdens huvudmän ställer sina laboratorier o. dyl. till de privatpraktiserandes tjänst — något som diskuterats bl. a. i en av Stockholms läns landsting verkställd utredning om länets sjukvårdsorganisation — minskas ytterligare behovet av kvalificerat biträde på deras mottagningar. Gruppen har i prognosen för 1965 upptagits till oförändrat 240. För provinsialläkarna har en helt ny grupp om 200 insatts, som tänkes verksam huvudsakligen på de hälso- och sjukvårdscentraler eller andra anordningar, som sannolikt kommer att vara i bruk vid nämnda tidpunkt.

I militärsjukvård fanns 140 sjuksköterskor år 1950, som var verksamma vid truppförbanden. Något nämnvärt antal vakanser förekom inte. För denna lilla grupp har räknats med oförändrat antal år 1965.

Som framgår av tab. 5: 10, omfattade gruppen församlingssystrar, diakonissor o. dyl. 320 personer år 1950. Deras verksamhet är delvis inriktad på annat än hälso- och sjukvård (socialvård, »församlingsvård» m. m.) och lägger, i den mån det gäller vård av sjuka, mindre an på de specifikt medicinska sidorna. Räknar man med stigande antal kuratorer, socialassistenter o. dyl., hemvårdarinnor och distriktssköterskor, synes behovet av sjuksköterskor för dessa uppgifter komma att försvinna. Å andra sidan torde i varje fall de kyrkliga kommunerna försöka hålla fast vid sin sjukvårdande verksamhet, varjämte fall av dubbelutbildning (sjuksköterskeutbildning + kuratorsutbildning o. s. v.) måste förutses. Gruppen har i tabellen skurits ned till två tredjedelar, eller 215 personer år 1965.

Sammanlagt innebär ovanstående kalkyler, att antalet sjuksköterskor, som är sysselsatta i hälso- och sjukvård m. m. utanför sjukhusen, skulle behöva ökas från något över 3 100 år 1950 till omkring 4 700 år 1965 eller med i medeltal omkring 100 per år.

Barnmorskor. Som förut framhållits, avses de hittillsvarande barnmorskorna i framtiden småningom bli ersatta av personer med kombinerad sjuksköterske- och barnmorskeutbildning.

Den öppna förlossningsvårdens organisation har varit föremål för en

särskild utredning, som nyligen avslutats. Vi har efter samråd med utredningen, vars förslag går efter alternativa linjer, räknat med att antalet barnmorskedistrikt nedskäres från 810 år 1950 — därav 80 vakanta — till 600 år 1965. Av dessa antages 300 komma att besättas med sjuksköterskebarnmorskor, av vilka i sin tur 100 skulle ha distriktssköterskeutbildning och tjänstgöra i kombinerade distrikt för sjuksköterske- och barnmorskevård. Härtill skulle komma 30 sjuksköterskebarnmorskor vid mödravårdsorgan. Sammanlagt skulle sålunda antalet barnmorskor i öppen vård enligt dessa beräkningar komma att uppgå till 630 år 1965 mot 760 år 1950.

Beräknat behov av vikarier m. m.

Såväl då det gäller läkare som sjuksköterskor och barnmorskor, befinnes det, att en uppsortering av de yrkesverksamma ger en restgrupp, som varken kan placeras under rubriken anstaltsvård eller öppen vård. Det är denna grupp som i tab. 5:10 uppförts i avdelning C.

En del av denna grupp utgöres av personer, som uteslutande eller huvudsakligen ägnar sig åt medicinskt laboratoriearbete eller forskning och undervisning (utan att samtidigt inneha tjänst på sjukhus). Dessa områden kan med all sannolikhet väntas komma att ställa ökade anspråk på medicinskt utbildad arbetskraft i framtiden. Närmare hållpunkter för en mera preciserad bedömning av utvecklingen saknas dock. Vad angår undervisningsväsendet, må emellertid påminnas om att betänkanudet om den öppna läkarvården (SOU 1948: 14, s. 263) innehöll en uppskattning av antalet härför erforderliga läkare till 200. Med tanke på den alltmer intensifierade undervisningen har vi i prognosen ökat detta tal till 250. Häri ingår alltså icke sådana tjänster, som är kombinerade med anställning vid sjukhus, och ej heller sådana, av vilkas innehavare icke kräves avslutade studier för medicine licentiatexamen. Antalet läkare vid statliga och kommunala laboratorier m. m., som år 1950 beräknats till 50, har antagits stiga till 75 år 1965.

Till gruppen sjuksköterskor i socialvård har räknats 160 som är anställda vid barnhem och ålderdomshem, som inte har kronikeravdelningar, liksom 170 sjuksköterskor verksamma som barnavårdsombud, fosterbarnsinspektriser eller med anställning hos stiftelser eller föreningar med rent sociala uppgifter. Ett litet antal sjuksköterskor kommer väl alltid att efterfrågas från ålderdomshem och barnhem, trots att sjuksköterskeutbildning, när det gäller egentliga socialvårdande uppgifter, i stigande utsträckning ersättes av annan utbildning. Antalet på dessa områden sysselsatta sjuksköterskor har antagits förbli oförändrat.

Den största delen av grupp C består av personer, om vilkas yrkesverksamhet inga upplysningar stått att erhålla eller vilkas verksamhet icke kunnat bestämt klassificeras. Det kan förutsättas, att de flesta av dessa ägnar sig åt vikariat vid förfall för ordinarie innehavare av tjänster eller

eljest vid tillfälligt eller kortvarigt behov av arbetsinsats — än i öppen och än i slutna vård. En del av dem är sådana som själva ganska snart erhåller en befattning eller etablerar sig som privatpraktiker men ännu är för unga för att ha hunnit med detta. Andra däremot önskar inte stadigvarande yrkesverksamhet av hälso- eller åldersskäl eller därför att de har familj och barn att sköta, vilket sistnämnda speciellt gäller sjuksköterskor och barnmorskor. Andra återigen ägnar sig åt kompletterande studier eller vetenskaplig forskning, tillfällig tjänstgöring eller studieresor i utlandet. Här föreligger emellertid, som inledningsvis berörts, den skillnaden i redovisningen av läkarna å ena sidan och sjuksköterskorna och barnmorskorna å den andra, att det lilla antalet i utlandet befintliga läkare (och tandläkare) medräknats i kåren men icke utomlands verksamma sjuksköterskor och barnmorskor.

Gruppen vikarier etc. upptog år 1950 för läkarnas del 14 procent, för sjuksköterskornas 10 procent och för barnmorskornas 19 procent av hela den yrkesverksamma kåren. Procenttalen kan synas höga. De flesta tjänster inom den slutna sjukvården och ett stort antal i den öppna kräver emellertid vikarier vid innehavarnas sjukdom och semester. I betänkandet »Den öppna läkarvården i riket» (SOU 1948: 14, s. 263) räknade man med en vikariegrupp om $\frac{1}{8}$ av övriga läkare, vilket motsvarade 11 procent av hela kåren. Med hänsyn till att antalet yrkesverksamma läkare år 1950 möjligen räknats i överkant, vilket kan ha medfört att den oplacerade restgruppen vikarier m. m. blivit förhållandevis stor, har denna grupp i prognosen för 1965 antagits uppgå till ett något lägre relativt antal, eller 12 procent. För sjuksköterskorna har räknats med oförändrat 10 procent, medan ifråga om barnmorskorna gruppen har minskats till 15 procent. Det sistnämnda motiveras av att den år 1950 ännu pågående men nu praktiskt taget avslutade förskjutningen från öppen mot slutna förlossningsvård kan antagas ha främjat uppkomsten av en relativt stor restgrupp.

Slutligen må nämnas, att placeringen av husmödrarna vid större sjukhus i avdelning C av tab. 5: 10 är en tabellteknisk nödlösning. Dessa personer bör närmast räknas till förvaltningspersonalen, men då de nästan överallt är utbildade sjuksköterskor, skulle det blivit förvillande om så skett i tabellen. Att de tillhör den slutna sjukvården är dock klart.

Sammanlagt beräknat behov av läkare, sjuksköterskor och barnmorskor 1950—1965

De kalkylerade förändringarna i behovet av läkare, sjuksköterskor och barnmorskor under tidsperioden 1950—1965 har sammanfattats i *tab. 5:13*.

Sammanlagt skulle vid mitten av 1960-talet enligt ovanstående kalkyler krävas omkring 8 500 läkare, närmare 21 000 sjuksköterskor och 1 600 barnmorskor. Då antalet yrkesverksamma läkare med allmän behörighet för närvarande torde uppgå till endast ca 5 400 och antalet sjuksköterskor

Tabell 5: 13. Behovet av läkare, sjuksköterskor och barnmorskor 1950—1965

	1950	1965
<i>Sjukhus</i>		
Läkare.....	2 355	4 305
Sjuksköterskor.....	7 550	13 070
Barnmorskor.....	505	750
<i>Öppen vård utom sjukhusen</i>		
Läkare.....	1 675	2 845
Sjuksköterskor.....	3 140	4 710
Barnmorskor.....	760	630
<i>Övrig verksamhet, vikarier m. m.</i>		
Läkare.....	860	1 350
Sjuksköterskor.....	1 910	3 020
Barnmorskor.....	295	250
<i>Summa</i>		
Läkare.....	4 890	8 500
Sjuksköterskor.....	12 600	20 800
Barnmorskor.....	1 560	1 630

till ca 16 000, innebär detta att läkarantalet skulle behöva ökas med över 3 000 och sjuksköterskeantalet med omkring 5 000 under den närmaste tioårsperioden. Däremot skulle man inte behöva räkna med någon större ökning av barnmorskeantalet. Med hänsyn till de särskilda utbildningskrav som ställs på här ifrågavarande yrkesgrupper skall vi i det följande något diskutera hur tillgången på utbildad arbetskraft kan komma att ställa sig i förhållande till den beräknade efterfrågan.

Tillgång och efterfrågan

Läkare. Antalet intagna vid de medicinska läroanstaltens nybörjarkurser, som under första hälften av 1940-talet uppgick till endast 185 å 200 årligen, har under det senaste decenniet successivt stigit och sedan 1950 uppgått till något över 300 per år. Enligt beslut av 1954 års höstriksdag skulle åtgärder vidtagas för att fr. o. m. läsåret 1955/56 höja intagningarna i nybörjarkurserna till 342. Sedermera har 1955 års vårriksdag beslutat en ökning av utbildningskapaciteten fr. o. m. detta läsår till 408. Vi har därför i de följande kalkylerna av tillskotten av nylegitimerade läkare antagit att antalet personer som årligen påbörjar medicinska studier blir av denna storleksordning fr. o. m. läsåret 1955/56.

Den genomsnittliga studietiden har före 1955 beräknats uppgå till 8 år. Enligt de fr. o. m. läsåret 1955/56 gällande studieplanerna skall medicine licentiatexamen kunna avläggas på sex och ett halvt år. Då en sänkning av den genomsnittliga studietiden till detta tal inte torde uppnås utan åtminstone en viss övergångsperiod, har vi i det följande räknat med en

studietid av sju år för dem som påbörjar sina studier fr. o. m. 1955. Härjämte har vi antagit ett bortfall under studierna, uppgående till 10 procent av antalet intagna. Antalet årligen nylegitimerade läkare skulle såsom framgår av *tab. 5: 14* under dessa förutsättningar stiga från omkring 200 för närvarande till omkring 370 från början av 1960-talet. På grund av den antagna förkortningen av studietiden med ett år erhålles under början av 1960-talet ett engångstillskott motsvarande en årskurs.

Nyssnämnda tabell belyser också de beräknade förändringarna i läkarantalet fram till 1970 under ovanstående förutsättningar om antalet studerande, som årligen påbörjar medicinska studier. Beräkningarna avser antalet kvarlevande läkare dels under 65 år, dels under 70 år och har verkställts med utgångspunkt från uppgifter om läkarkårens ålderssammansättning vid slutet av år 1949 och den beräknade åldersfördelningen hos de därefter nytillkomna läkarna. Utländska läkare som verkade i riket intill slutet av 1954 ingår i beräkningarna.¹

Om såsom yrkesverksamma betraktas samtliga läkare under 65 år jämte hälften av antalet läkare mellan 65 och 70 år, skulle den yrkesverksamma läkarkåren (utländska läkare utan allmän behörighet oräknade) vid slutet av 1955 uppgå till ca 5 440, vilket innebär en ökning med 860 eller i genomsnitt 170 om året under den senaste femårsperioden. Under senare hälften av 1950-talet blir den beräknade årliga ökningen av ungefär samma storlek eller i genomsnitt 180 men stiger därefter under första hälften av 1960-talet till i medeltal 260. Den kraftiga ökningen under denna period beror, förutom på att de ökade elevintagningarna fr. o. m. läsåret 1955/56 då börjar få effekt, framför allt på det engångstillskott, som nedskärningen av studietiden medför. Under senare hälften av 1960-talet sjunker den årliga nettoökningen till 210 under samma förutsättningar beträffande lärjungeintagningen.

Läkarbehovet vid mitten av 1960-talet har förut kalkylerats till 8 500. Den beräknade läkartillgången vid samma tidpunkt understiger inte obetydligt detta antal. Som nedanstående balansräkning visar, uppgår under-

¹ De vid tillgångsprognosen för läkarna använda överlevelsetalen har hämtats från befolkningsstatistikens uppgifter om dödsrisiker för män i hela riket 1941—1945. De manliga läkarna har en viss överdödlighet i förhållande till samtliga män i riket (se härom Quensel i Sv. läkartidningen 1955: 2). Då dödlighetstalen 1941—1945 ligger högre än de för den följande femårsperioden och då de kvinnliga läkarna, som icke har någon överdödlighet, ingår i gruppen, torde härmed tillräcklig korrigerings för läkarnas överdödlighet ha skett.

En vid rasbiologiska institutet utförd prognos över läkartillgången 1955—1985 redovisad i Svenska Läkartidningen 1954: 18 slutar med ett totalantal läkare år 1965 av 6 760 under 65 års ålder. Vårt motsvarande tal, 7 400 (se *tab. 5: 14*), överstiger alltså detta med 640. Skillnaden beror främst på att vi dels medräknat ca 250 utländska läkare, som tillkommit efter år 1952 (utgångsåret för institutets prognos) och dels en extra årskull svenska läkare (320) på grund av den nya studieordningen, innebärande förkortad studietid fr. o. m. 1955. Härtill kommer, att vi räknat med flera intagna vid medicinska nybörjarkurser fr. o. m. 1956 än institutet (408 mot 330) och något lägre dödlighetstal för läkarna. Å andra sidan har institutet räknat med endast 5 % avgång under de medicinska studierna, medan vi räknat med 10 %.

Tabell 5: 14. Beräknad läkartillgång 1955—1970

År	Intagning på nybörjarkurs	Nytilkomna genom		Bestånd den 31/12 enl. prognos			Ökning från föregående år	Faktiskt bestånd den 31/12 enl. AHS ¹	
		legitimering	Kungl. Maj:ts resolution	Under 65 år	Under 70 år	Medeltal (under 65 o. under 70 år)		exkl. utländska läkare utan allm. behörighet	inkl.
1947	219	161	15	4 099	4 202
1948	230	182	35	4 235	4 404
1949	271	177	40	4 309	4 427	4 368	..	4 447	4 774
1950	304	218	47	4 513	4 644	4 578	210	4 631	4 894
1951	306	206	73	4 718	4 865	4 792	214	4 834	5 087
1952	310	186	29	4 849	5 016	4 932	140	4 978	5 233
1953	308	166	74	5 014	5 211	5 113	181	5 136	5 284
1954	309	209	35	5 176	5 391	5 283	170	—	—
<i>Prognos</i>									
1955	359	197	² 30	5 320	5 555	5 438	155	—	—
1956	408	211	² 30	5 472	5 721	5 596	158	—	—
1957	408	243	² 30	5 638	5 906	5 770	174	—	—
1958	408	274	² 30	5 817	6 119	5 968	198	—	—
1959	408	274	² 25	5 988	6 325	6 156	188	—	—
1960	408	279	—	6 149	6 506	6 328	172	—	—
1961	408	279	—	6 296	6 682	6 489	161	—	—
1962	408	³ 601	—	6 737	7 160	6 949	460	—	—
1963	408	367	—	6 965	7 400	7 183	234	—	—
1964	408	367	—	7 192	7 633	7 412	229	—	—
1965	408	367	—	7 405	7 859	7 632	220	—	—
1966	408	367	—	7 600	8 088	7 844	212	—	—
1967	408	367	—	7 794	8 299	8 047	203	—	—
1968	408	367	—	7 993	8 524	8 258	211	—	—
1969	408	367	—	8 212	8 748	8 480	222	—	—
1970	408	367	—	8 425	8 958	8 692	212	—	—

¹ Yrkesverksamma oavsett åldern. (AHS = publikationen Allmän hälso- och sjukvård.)

² Motsvarar för åren 1955—1959 ca 150 utländska läkare, som 1954 befann sig i riket förordnade som vikarier av medicinalstyrelsen utan att äga allmän behörighet.

³ Två årskullar.

skottet till närmare 900 läkare motsvarande 10 procent av det erforderliga antalet.

Efterfrågan år 1965.....	8 500
Tillgång » 1965.....	7 630
Brist » 1965.....	870

Det bör beaktas, att i dessa beräkningar över läkartillgången hänsyn inte tagits till eventuella ytterligare tillskott av utländska läkare utöver det antal, som verkade i riket vid slutet av år 1954. Som framgår av *tab. 5: 15*, vari även de utländska läkare, som saknat allmän behörighet, medtagits, har en mycket betydande del av läkarbehovet under efterkrigsåren tillgodosetts genom utländska läkare.

Tabell 5: 15. Antalet svenska och utländska läkare i Sverige 1947—1953

	1947	1950	1953	Ökning per år, %
				1947— 1953
Svenska, leg. läkare, aktiva.....	4 076	4 489	4 817	3,0
Utländska med allm. behörighet enligt resolution (inkl. sedermera legitimerade).....	23	142	319	} 45,1
Övriga utländska läkare.....	103	263	148	
Summa	4 202	4 894	5 284	4,3

Sjuksköterskor och barnmorskor. Beträffande sjuksköterskorna grundar sig beräkningarna på dels uppgifter om antalet vid slutet av år 1953 med fördelning på ettårs åldersgrupper, dels uppgifter om antalet avgångna och i tjänst återinträdda efter ålder för åren 1946—1953.¹ Med utgångspunkt härifrån har »överlevelsetal», eller hellre »kvarståendetal» — eftersom de flesta som lämnar yrket före pensionsåldern inte avgår med döden utan till följd av giftermål — beräknats för varje åldersklass. Antalet avgångna och åter inträdda företer emellertid synnerligen nyckfulla växlingar, varför resultatet måste bli osäkert inom vida gränser. Kvarståendetal har därför uträknats enligt två alternativ. I alternativ A har avgången inom sjuksköterskekåren i varje åldersklass antagits vara densamma som under perioden 1946—1950, i alternativ B har istället avgången under perioden 1949—1953 lagts till grund för beräkningarna. Sistnämnda alternativ innebär en lägre avgång än förstnämnda.

Med hjälp av dessa kvarståendetal har 1953 års bestånd liksom varje nyexaminerad kurs till och med 1965 skrivits fram till slutet av nämnda år. Intagningarna vid sjuksköterskeskolorna, som år 1940 uppgick till 995, 1950 till 1 382 och 1953 till 1 581, har därvid med hänsyn till skolornas utbyggnad antagits uppgå till 1 630 fr. o. m. år 1954.² Slutresultatet av beräkningen för sjuksköterskornas del har blivit, att hela kåren år

¹ Följande serier visar avgången varje år efter 1940. Talen gäller summa avgångna, netto, efter avdrag av de i tjänst återinträdda m. fl., i procent av hela sjuksköterskeantalet under året.

År	Avgångna, netto		År	Avgångna, netto	
	Antal	i % av kåren		Antal	i % av kåren
1940.....	373	4,3	1947.....	630	5,8
1941.....	391	4,4	1948.....	589	5,3
1942.....	458	4,9	1949.....	446	3,8
1943.....	562	5,9	1950.....	332	2,7
1944.....	610	6,2	1951.....	333	2,6
1945.....	601	5,9	1952.....	197	1,5
1946.....	557	5,3	1953.....	446	3,1

² Det faktiska antalet intagna var dock något lägre år 1954, nämligen 1596.

1965 skulle uppgå till 21 900 personer enligt alt. A och 24 100 enligt alt. B (tab. 5: 16). Av dessa förutsättes 1 000 vara sjuksköterskebarnmorskor, varför gruppen enbart sjuksköterskor år 1965 skulle komma att uppgå till 20 900 à 23 100.

Tabell 5: 16. Beräknad sjukskötersketillgång 1954—1965

År	Intagna elever	Ny-utbildade	Bestånd den 31/12 av yrkesverksamma				
			Med svensk examen	Därav sjuksk.-barnmorskor	Ökning från föregående år	Tillkommer utländska vikarier	
1947	1 052	927	10 921	110	..	250	
1948	1 132	1 031	11 363	140	442	300	
1949	1 249	958	11 869	170	506	314	
1950	1 382	964	12 501	211	632	314	
1951	1 496	960	13 128	257	627	322	
1952	1 544	1 097	14 028	313	900	305	
1953	1 581	1 243	14 825	354	797	370	
Prognos			A	B	B	A	B
1954	1 630	1 331	15 468	15 658	400	643	833
1955	1 630	1 374	16 156	16 540	438	688	882
1956	1 630	1 407	16 827	17 409	494	671	869
1957	1 630	1 450	17 512	18 295	561	685	886
1958	1 630	1 450	18 140	19 102	625	628	807
1959	1 630	1 450	18 741	19 883	688	601	781
1960	1 630	1 450	19 315	20 666	748	574	783
1961	1 630	1 450	19 859	21 403	805	544	737
1962	1 630	1 450	20 385	22 110	859	526	707
1963	1 630	1 450	20 900	22 805	912	515	695
1964	1 630	1 450	21 402	23 484	963	502	679
1965	1 630	1 450	21 875	24 137	1 011	473	653

Vid beräkningarna rörande tillgången på barnmorskor, har utgångspunkten varit uppgifter om deras åldersfördelning år 1952 och antalet intagna på utbildningskurs för vanlig barnmorskeexamen åren 1953—1955. Efter 1955 har denna utbildning antagits upphöra, då barnmorske- och sjuksköterskeutbildningen sammanslås. Vid framräkningen har tillämpats samma »kvarståendetal» som för sjuksköterskorna enligt alt. A. Resultatet blir, att barnmorskornas antal (sjuksköterskebarnmorskorna oräknade) år 1965 skulle ha nedgått till 740.

Vad slutligen angår sjuksköterskebarnmorskorna, vilkas antal år 1952 uppgick till 313 och 1953 till 354, har beräkningarna måst göras mera approximativa, då uppgifter om deras åldersfördelning inte funnits tillgängliga. Vid framskrivningen har åldersfördelningen därför antagits vara densamma som hos sjuksköterskorna. Antalet utexaminerade under perioden 1954—1965 har beräknats till 924. Totalt skulle i så fall beståndet år 1965 — efter reduktion för avgång enligt samma normer som för sjuksköterskorna, alt. B — uppgå till 1 011. Möjligen är talet i underkant, då

avgången från denna grupp sannolikt är mindre än från sjuksköterskekåren i gemen — även med hänsyn till att här räknats med det lägre avgångsalternativet.

Balansräkningen för sjuksköterskor och barnmorskor göres lämpligen gemensam och ter sig som följer:

	Barnmorskor	Sjuksköterskebarnm.	Sjuksköterskor		Summa	
Efterfrågan 1965.....	475	1 155	20 800		22 430	
			A	B	A	B
Tillgång 1965.....	740	1 010	20 900	23 100	22 650	24 850
Differens.....	+ 265	— 145	+ 100	+ 2 300	+ 220	+ 2 420

Tandvårdens personalbehov

Tandläkare

Tandläkarkåren bestod vid slutet av år 1950 av 3 376 legitimerade tandläkare jämte 164 i landet verkande utländska tandläkare. Huvuddelen av de sistnämnda arbetade inom folktandvården. Sammanlagt omfattade kåren sålunda 3 540 personer. Av dessa har 3 430 uppgivit sig vara yrkesverksamma. Som framgått av den inledande översikten, steg antalet yrkesverksamma tandläkare med närmare 90 procent under 1930-talet och med över 50 procent under 1940-talet.

Av de år 1950 verksamma tandläkarna var ca 19 procent, eller 664, sys-selsatta inom folktandvården. Härtill kom ett antal av ca 225 i kommunal tandvård och 255 i annan allmän tjänst (inräknat undervisning). Sammanlagt fanns alltså ca 1 144 tandläkare på befattningar i allmän tjänst.

För folktandvårdens del planerar medicinalstyrelsen en utbyggnad till 1 682 tandläkartjänster (exkl. tandläkare vid centraltandpolikliniker), men tidpunkten, då detta skall vara klart, är inte preciserad. Genom utbyggnad av folktandvården i Stockholm tillkommer 300 tjänstetandläkare. Vidare räknas med ca 300 tandläkare med speciella uppgifter eller vid centraltandpolikliniker. Folktandvården etc. skulle alltså komma att sysselsätta tillhoppa 2 282 tandläkare.

Sistnämnda tal kan emellertid knappast läggas till grund för en kalkyl över behovet av tandläkare 1965. Folktandvården tillgodoser nämligen till en inte preciserad del befolkningens samlade behov. Det sistnämnda återigen är ytterst svävande, beroende som det är av den rådande uppfattningen om tillfredsställande tandstandard ävensom av de ekonomiska konjunkturerna. Att behovet kommer att öka är otvivelaktigt eftersom befolkningen ökar. Däremot är det ovisst, hur åldersförskjutningarna verkar. Enbart en ökning av de verksamma tandläkarnas antal med folkmäng-

den höjer dock 1950 års tal med 6,4 procent eller till 3 650 tandläkare år 1965.

I betänkande om tandläkarutbildningens ordnande (SOU 1946: 12, del I, s. 27) säger 1944 års sakkunniga, att ett totalantal av 4 800 effektiva tandläkare borde uppnås under »de närmaste årtiondena». Med »effektiv» tandläkare menade de sakkunniga en tandläkare, som arbetade heltid 270 à 280 dagar av året. Då inte alla tandläkare har denna arbetsförmåga, måste det verkliga antalet vara större.

Sedermera har 1951 års tandläkarkommitté i sitt betänkande (SOU 1953: 36) framlagt nya beräkningar av det framtida tandläkarbehovet. Först räknade kommittén ut antalet fall, som skulle behöva tandvård. Därefter sökte den uppskatta tidsåtgången per tandvårdsfall och räknade därvid med två alternativ, varav det ena (a) gav till resultat, att det behövdes 5 300 effektiva tandläkare, det andra (b), att det behövdes 5 700, båda alternativen avseende år 1980. Man kan räkna om kommitténs tal att avse år 1965 och kommer då i alt. a till approximativt 4 845 effektiva tandläkare och i alt. b till 5 255. Med ledning av uppgifter i betänkandet synes det verkliga antalet tandläkare böra beräknas 16,5 procent större, vilket ger talen (a) 5 650 resp. (b) 6 120. Det torde kunna antagas, att en marginal för vikarier o. s. v. inkluderas i detta procenttillägg. I prognosen har vi räknat med 5 650 och därvid följt medicinalstyrelsen, då denna i remissyttrandet i frågan ansluter sig till behandlingsalternativet a.

Tillgång och efterfrågan. Beträffande kalkylen över tillgången på tandläkare har i väsentliga delar de av 1951 års tandläkarkommitté utförda beräkningarna följts. Vid intagning av samma antal elever som hittills, d. v. s. 180 om året, skulle man år 1965 vara uppe i ett antal av 4 690 under 65 års ålder. Det synes skäligt, att här, liksom beträffande läkarna, räkna med någon — om ock med tiden avtagande — yrkesverksamhet ända upp till 70-årsåldern. Halva antalet av dem, som 1965 befinner sig i åldern 65—70 år är ca 100. Tilläggas dessa och 160 av de 170 utländska tandläkare, som år 1953 fanns i landet, kommer man upp i ett totalantal år 1965 av 4 950. Genom beslut av 1955 års vårriksdag skall emellertid intagningarna fr. o. m. budgetåret 1955/56 ökas till 240 per år. Genom interpolering av tandläkarkommitténs alternativ II och III (230 resp. 280 intagna efter år 1955) får man år 1965 i detta fall antalet 4 956. Härtill lägges utlänningar och tandläkare i åldern 65—70 år enligt ovan jämte en ökning för senare halvan av år 1955, vilket allt ger en totalsumma av 5 140.¹ Balansräkningen får då följande utseende:

Efterfrågan år 1965.....	5 650
Tillgång » 1965.....	5 140
Brist » 1965.....	510

¹ Studietiden har vid dessa kalkyler antagits vara 5 år och antalet utexaminerade 90 procent av de tidigare inskrivna.

Tandsköterskor och tandtekniker

Antalet tandsköterskor och tandtekniker kan beräknas ha uppgått till 3 650, resp. 1 500 år 1950. Siffrorna är dock osäkra och grundar sig huvudsakligen på uppskattningar.

I stort sett kan behovet av tandsköterskor och tandtekniker antas öka i ungefär samma takt som behovet av tandläkare. Uppskattar man stegringen i enlighet med ovanstående till 65 procent mellan 1950 och 1965, skulle sålunda sistnämnda år erfordras 6 000 tandsköterskor och 2 500 tandtekniker.

Sammanfattning

Hälso- och sjukvården utgör ett av de mest expansiva områdena i den moderna samhällsutvecklingen. Den där sysselsatta arbetskraften har under de senaste tjugofem åren två- å tredubblats, från omkring 36 000 år 1930 till uppskattningsvis omkring 95 000 år 1955. Enbart under det senaste decenniet har personalantalet stigit med sannolikt över 30 000.

Allt talar för att hälso- och sjukvården i framtiden kommer att ställa ytterligare starkt ökade anspråk på arbetskraft. Svårigheterna att med någon högre grad av säkerhet precisera det framtida arbetskraftsbehovets storlek är dock uppenbara. De i det föregående verkställda kalkylerna, som sammanfattas i *tab. 5: 17* på följande sida, kan emellertid sägas visa på en fortsatt ökning, som t. o. m. är i genomsnitt något starkare än under den senaste tjugofemårsperioden men däremot sannolikt svagare än under det sistförflutna decenniet. Om man sålunda med hänsyn till att vissa personal-kategorier inte medtagits i de föregående kalkylerna — se inledningen — uppräknar den i tabellen återgivna slutsiffran 113 000 till överslagsvis 120 000, får man en ökning med i genomsnitt 2 500 per år under det närmaste årtiondet mot 2 300 å 2 400 under perioden 1930—1955 och omkring 3 000 under perioden 1945—1955. Begränsar man sig till de i kalkylerna medtagna personalgrupperna blir den årliga ökningen i genomsnitt 2 600 å 2 700 mellan åren 1953 och 1965 mot närmare 2 800 under sexårsperioden 1947—1953, den tidsperiod för vilken närmare statistiska uppgifter om medicinalpersonalen funnits tillgängliga. Den mycket kraftiga ökningen av hälso- och sjukvårdens anspråk på arbetskraft under efterkrigsperioden torde till en del böra ses som en återhämtning efter retardationen i utvecklingen under krigsåren.

Utgår man från den i kapitel 2 verkställda framskrivningen av den yrkesverksamma befolkningen, innebär resultatet, att hälso- och sjukvårdens andel av arbetskraftsresurserna skulle kunna väntas stiga från 2,6 procent år 1950 till ca 3,6 procent år 1965. Till jämförelse kan erinras om att hälso- och sjukvårdens andel av arbetskraften (experienced civilian labour force) i U. S. A. år 1950 uppgick till 2,8 procent.

Tabell 5:17. Beräknad efterfrågan på medicinalpersonal år 1965 och jämförelse med beståndet tidigare år

	Bestånd år		Efterfrågan år 1965	Förändring per år			
	1950	1953		Observation		Prognos	
				1930—1950	1947—1953	1950—1965	1953—1965
Läkare	4 890	5 280	8 500	+ 125	+ 180	+ 241	+ 268
Barnmorskor	1 350	1 360	475	} - 40 {	- 13	- 58	- 74
Sjuksköterskebarnmorskor	210	355	1 155		+ 41	+ 63	+ 67
Sjuksköterskor	12 600	14 840	20 800		+ 276	+ 630	+ 546
S:a barnmorskor o. sjuksköterskor..	14 160	16 555	22 430	+ 236	+ 658	+ 551	+ 490
Sjukvårdsbiträden m. fl.	21 520	23 830	31 850	..	+ 1 061	+ 689	+ 668
Sinnessjuk- o. sinnesslövärdspers. .	10 110	10 860	17 395	..	+ 278	+ 486	+ 545
Förvaltningspersonal vid sjukhusen	1 350	1 450	1 925	..	+ 40	+ 38	+ 40
Ekonomipersonal vid sjukhusen...	13 530	13 870	17 145	..	+ 158	+ 241	+ 273
Tandläkare	3 430	3 980	5 650	+ 112	+ 170	+ 148	+ 139
Tandtekniker.....	1 500	1 500	2 475	+ 65	+ 81
Tandsköterskor.....	3 650	4 250	6 020	+ 158	+ 147
Summa	74 140	81 575	113 390	+2 200	+2 775	+ 2 617	+ 2 651

¹ Grundar sig på folkräkningarnas uppgifter.

² Inkluderar en uppskattning för tandtekniker och tandsköterskor.

Särskilt intresse tilldrar sig i detta sammanhang de medicinskt specialutbildade grupperna: läkare, sjuksköterskor, barnmorskor och tandläkare — och bland dessa kanske framför allt läkarna.

Vad beträffar läkarna skulle enligt kalkylerna erfordras en väsentligt starkare ökning än hittills för att tillgodose den förväntade efterfrågan. Härvid har beaktats bland annat att den hittillsvarande tillväxten av läkarkåren har varit otillräcklig för att på ett tillfredsställande sätt möta den växande efterfrågan på läkare och läkarvård. I stort sett synes kalkylerna när det gäller läkarbehovet böra betraktas som »försiktiga». Huvuddelen av ökningen får ses mot bakgrunden av den beräknade tillväxten av vårdplatsantalet, framför allt inom lasarettsvården, och de observerade tendenserna till ett relativt ökat läkarantal per vårdplats, en följd av bland annat den stigande specialiseringen och utvecklingen av den till lasarettknutna öppna sjukvården. Vad beträffar den icke sjukhusbundna läkarverksamheten finnes mycket få hållpunkter för bedömning av läkarbehovet. Vi har här i huvudsak utgått från de synbarligen mycket försiktiga normer för behovet av allmänpraktiker relativt till invånarantalet som angivits av medicinalstyrelsen i dess år 1948 framlagda betänkande om den öppna läkarvården i riket.

Enligt kalkylerna skulle år 1965 erfordras omkring 8 500 läkare. Detta innebär med hänsyn tagen till den beräknade befolkningsutvecklingen att invånarantalet per läkare skulle sjunka från ca 1 440 år 1950 och 1 360 år 1953 till 880 år 1965. Vid bedömning av dessa tal kan det vara av intresse att taga del av uppgifter om läkartätheten i andra länder även om

uppgifterna av olika anledningar inte alltid är direkt jämförbara. En belysning av invånarantalet per läkare i olika länder omkring år 1950 ger följande sammanställning.¹

Antal invånare per läkare i olika länder

Israel.....	(1951)	430	Grekland.....	(1951)	1 100
Österrike.....	(1953)	650	Irland.....	(1951)	1 100
Västtyskland.....	(1952)	760	Frankrike.....	(1952)	1 140
U. S. A.	(1953)	760	Storbritannien.....	(1951)	1 150
Nya Zeeland.....	(1952)	760	Tjeckoslovakien.....	(1947)	1 200
Argentina.....	(1948)	900	Nederländerna.....	(1949)	1 250
Island.....	(1949)	900	Sverige.....	(1953)	1 360
Norge.....	(1951)	940	Finland.....	(1952)	1 920
Ungern.....	(1946)	950	Sydafrika.....	(1950)	2 200
Danmark.....	(1952)	950	Mexiko.....	(1947)	2 200
Schweiz.....	(1953)	990	Jugoslavien.....	(1950)	3 000
Belgien.....	(1952)	1 000	Polen.....	(1947)	3 100
Australien.....	(1950)	1 100	Indien.....	(1949)	6 300

Beträffande U. S. A., med vilket land jämförelser av denna art har sitt särskilda intresse på grund av detta lands allmänna ekonomiska och sociala standard och de stora tal det här blir fråga om, kan en mera preciserad jämförelse göras på grundval av de uppgifter som 1950 års folkräkning i U. S. A. lämnat om olika yrkesgruppers åldersfördelning. I nedanstående tablå har ifrågavarande uppgifter sammanställts med närmast motsvarande svenska uppgifter. Det bör därvid observeras att uppgifterna för U. S. A. avser endast »employed workers», medan de svenska uppgifterna avser samtliga yrkesutövare under 65 år.

	Antal invånare per					
	läkare (yrkesverksam)		tandläkare (yrkesverksam)		sjuksköterska (yrkesverksam)	
	Samtliga	Därav under 65 år	Samtliga	Därav under 65 år	Samtliga	Därav under 65 år
USA år 1950	785	880	2 013	2 232	378	388
Sverige år 1950.....	1 440	² 1 475	2 050	2 075	560	560
» , beräknad tillgång år 1965 ¹	980	² 1 010	1 460	1 480	340	340

¹ Under förutsättning av en årlig elevintagning vid vederbörande utbildningsanstalter av samma storlek som den för läsåret 1955/56 beräknade och under antagande av att ingen in- och utvandring äger rum.

² Hela antalet läkare, inkl. icke yrkesverksamma, under 65 år.

Även om man begränsar sig till åldrarna under 65 år, framstår det svenska läkarantalet som mycket lågt i förhållande till det som redovisas i U. S. A. Medan det i Sverige år 1950 fanns en läkare på 1 475 invånare, var invånarantalet per läkare i U. S. A. endast 880. Även antalet sjuksköterskor synes mycket lågt i Sverige i förhållande till U. S. A. Däremot redovisar Sverige ett högre tandläkarantal relativt till invånarantalet än U. S. A.

¹ Enligt uppgifter vid nordiska medicinalchefsmötet i Helsingfors våren 1955 var antalet invånare per läkare i Danmark 800, i Norge 900 och i Finland 1 800.

Det bör beaktas, att bakom ovanstående medeltal döljer sig stora skillnader ifråga om tillgången på medicinalpersonal mellan olika delar av U. S. A. I de industriellt utvecklade nordöstra staterna sjunker, så som framgår av nedanstående tablå, läkarantalet per invånare till endast 596 och invånarantalet per tandläkare till 1 493, medan i sydstaterna motsvarande tal är 1 050 och 3 457. Samma skillnader mellan olika regioner framträder även ifråga om sjuksköterskorna. För att uppnå samma läkartäthet i Sverige år 1965 som den som år 1950 redovisades i de nordöstra staterna i U. S. A. skulle erfordras över 12 500 läkare eller ett omkring 50 procent större antal än det som vi här kalkylerat med för år 1965.

Antal invånare per	Region				
	North East	North Central	South	West	Hela U. S. A.
läkare	596	827	1 050	724	785
tandläkare	1 493	1 853	3 457	1 818	2 013
sköterska	291	402	539	302	378

Vi har i det föregående sökt belysa också de tillskott av läkare och tandläkare samt sjuksköterskor och barnmorskor, som skulle kunna förväntas under det närmaste årtiondet, om man utgår från den nuvarande eller hittills fastställda elevintagningen vid de utbildningsanstalter, som ger behörighet för ifrågavarande yrken. Vad beträffar läkarna och om än i mindre grad tandläkarna, är tillskotten av utbildad arbetskraft på grund av de relativt långa utbildningstiderna till stor del fixerade för det närmaste årtiondet. Ehuru en relativt sett mycket betydande ökning av elevintagningarna vid de medicinska fakulteterna och tandläkarhögskolorna ägt rum under de senaste åren — vi har då beaktat även de av 1955 års riksdag fattade besluten om intagningarna vid dessa utbildningsanstalter — skulle den hittills fastställda intagningen av läkare inte medge mer än ca 7 600 läkare år 1965, mot beräknade erforderliga 8 500 läkare. Först omkring 1970 skulle sistnämnda tal ernås. Även beträffande tandläkarna är den hittills fastställda intagningen otillräcklig för att tillgodose den för det närmaste årtiondet kalkylerade efterfrågan.

Det torde inte vara möjligt att utan mycket betydande kostnader öka ifrågavarande utbildningsanstalters kapacitet, så att den kan tillgodose den beräknade efterfrågan under det närmaste årtiondet. Andra möjligheter torde därför få övervägas för att snabbare öka läkar- och tandläkarantalet, framför allt under de närmaste åren eftersom de av 1955 års riksdag fattade besluten om utökning av läkar- och tandläkarutbildningen får effekt först under 1960-talet. Härvid torde uppmärksamhet få ägnas bland annat möjligheterna att erhålla ytterligare utländska läkare. Som framgått av det föregående, har dessa haft stor betydelse för läkartillgången under det senaste decenniet.

Social anstaltsvård m. m.

Inledande översikt

Enligt 1950 års folkräkning uppgick antalet personer med huvudsaklig sysselsättning inom socialvården till något över 20 000. Talet innefattar huvudsakligen personal vid olika slag av anstalter såsom daghem, barnhem, ungdomsvårdsskolor, ålderdomshem, alkoholistanstalter, fångvårdsanstalter m. m. Till socialvården har vid folkräkningen även förts sådana personalgrupper som hemvårdarinnor, diakonissor, församlingssystrar, slumsystrar, skyddskonsulenter m. fl. ävensom personalen vid de sociala distriktsbyråerna i vissa städer, däremot ej personal i administrativa befattningar inom den statliga och kommunala socialvårdsförvaltningen.

Tabell 6: 1. Förvärvsarbetande befolkning i socialvård enligt folkräkningarna

År	1940	1945	1950	Därav			
				Samhällets barna- och ungdoms- vård	Fångvård och likn. anstalts- vård	Ålderdoms- hem o. d.	Annan social- vård
Män.....	3 109	3 347	3 129	382	1 315	492	940
Kvinnor.....	11 444	14 329	17 157	4 315	283	6 359	6 200
Summa	14 553	17 676	20 286	4 697	1 598	6 851	7 140

På grund av gruppens heterogena sammansättning och avsaknaden av detaljerade uppgifter om personalens fördelning på olika verksamhetsgrenar är det svårt att dra några bestämda slutsatser om personalutvecklingen inom socialvården utifrån de siffror som redovisas vid folkräkningarna. Ovanstående *tab. 6: 1*, som visar antalet yrkesutövare inom socialvården enligt folkräkningarna, tyder dock på att en relativt kraftig personalökning ägt rum under 1940-talet. Man uppmärksammar att personalökningen nästan helt faller på de kvinnliga personalgrupperna medan den manliga personalen undergått mycket små förändringar. Överhuvud är socialvården liksom sjukvården ett utpräglat kvinnligt arbetsområde. Ungefär 85 procent av yr-

kesutövarna utgjordes år 1950 av kvinnor. Endast inom fångvård och liknande anstaltsvård är personalen huvudsakligen manlig.

En fortsatt ökning av de personalgrupper, som vid folkräkningarna räknats till socialvården, har, som framgår av det följande, ägt rum under första hälften av 1950-talet. Ökningen torde dock ha varit mindre än under senare delen av 1940-talet. Gissningsvis skulle ifrågavarande personalgruppers storlek år 1955 kunna uppskattas till omkring 22 000.

Den följande diskussionen begränsar sig i huvudsak till anstaltsvården: barnhem och ungdomsvårdsskolor, ålderdomshem, alkoholistanstalter, fångvårdsanstalter samt daghem och förskolor. Av den öppna socialvården behandlas sålunda endast den kommunala hemhjälpverksamheten. Den öppna socialvården i övrigt utgör dock, om man ser till personalantalet, en relativt liten post. Hithörande stats- och kommunalanställda personalgrupper, såsom skyddskonsulenter, socialvårdsassistenter m. fl., har i den allmänna redovisningen av personalen i statlig och kommunal förvaltning förts under gruppen administration och övrig verksamhet som behandlas i kap. 7.

Det statistiska material som står till buds för att bedöma utvecklingstendenserna inom de vårdgrenar, som här skall diskuteras, och de anspråk på arbetskraft som dessa kan komma att ställa i framtiden är mycket knapphändigt. Fortlöpande statistik över förändringarna i verksamhetens omfattning och personalantalet saknas i stor utsträckning. Först under de senaste åren har på vissa områden en förbättring av statistiken skett. Den hittillsvarande personalutvecklingen är därför mycket ofullständigt känd.

Heltidsanställd personal vid olika institutioner inom social- och fångvård omkring år 1950

Daghem och förskolor	Barnhem	Ungdomsvårdsskolor	Kommunala ålderdomshem	Enskilda hem för gamla	Alkoholistanstalter	Fångvårdsanstalter	Summa anstaltspersonal	Statsunderstödd social hemhjälp	Totalsumma
3 700	2 000	400	7 500	400	300	1 400	15 700	2 600	18 300

Ovanstående sammanställning lämnar en översikt av den heltidsanställda personalens storlek omkring år 1950 vid här ifrågavarande institutioner och inrättningar. Sammanlagt kan denna som synes beräknas ha uppgått till över 18 000. Det bör beaktas att i fråga om den sociala hemhjälpen då endast medräknats hemvårdarinnor — inalles 2 600 heltidsanställda — för vilka statsbidrag utgått.

Den största personalgruppen är ålderdomshemspersonalen, som beräknas ha uppgått till ca 7 500. En inte obetydlig del av denna personal är emellertid sysselsatt vid de särskilda sjukvårdsavdelningar, som finnes upprättade vid ålderdomshemmen (se kap. 5). Bortser man från dessa

avdelningar torde personalantalet sjunka till omkring 6 000. Andra relativt personalkrävande institutioner är daghem och förskolor samt barnhem med resp. 3 700 och 2 000 anställda omkring år 1950.

Det är ofta svårt att dra någon skarp gräns mellan sjukvården och de vårdanstalter som behandlas i det följande. Detta är särskilt tydligt när det gäller de kommunala ålderdomshemmen, vilka i stor utsträckning fungerar som vårdhem för kroniskt sjuka och sinnessjuka. Vidare ersätter exempelvis den medicinska till lasaretten knutna alkoholistvården till en del de vårduppgifter som de nuvarande alkoholistanstalterna har.

De samhälleliga åtgärderna inom socialvården och kriminalvården har i stigande utsträckning gått ut på att ersätta den traditionella odifferentierade anstaltsvården med dels friare öppna vårdformer och stödåtgärder, dels en mera specialiserad och intensifierad anstaltsvård, där sådan erfordrats. Detta har medfört att platsbehovet på här behandlade vårdanstalter gått tillbaka eller stagnerat och att någon utökning av platsantalet — möjligen fränsett fångvårdsanstalterna — inte synes sannolik i framtiden. Däremot torde man liksom när det gäller sjukvårdsanstalterna få räkna med en relativt ökad personalåtgång till följd av dels att anstaltsvården begränsas till ett relativt mera svårskött klientel, dels att vården blir mera specialiserad och intensifierad.

En särställning bland de i det följande behandlade institutionerna intar daghem och förskolor, vilka närmast synes böra betraktas som en del av undervisningsväsendet. Vi skall till en början belysa arbetskraftsbehovet för dessa till synes mycket starkt expansiva institutioner. Därefter behandlas de olika slagen av anstalter för sluten vård, barnhem och ungdomsvårdsskolor, ålderdomshem, alkoholistanstalter samt fångvårdsanstalter, var- efter avslutningsvis vissa uppgifter lämnas om den sociala hemhjälpen.

Daghem och förskolor

Verksamhetens omfattning

Den hittillsvarande utvecklingen. Daghem och förskolor, eller, såsom beteckningen är i barnvårdslagen, anstalter för halvöppen barnavård, vartill också räknas eftermiddagshem, har sedan slutet av 1930-talet undergått en mycket kraftig utveckling. År 1937, då befolkningskommissionen verkställde den första statistiska undersökningen på detta område, uppgick antalet platser vid dessa institutioner till endast ca 9 000. Femton år senare hade platsantalet stigit till närmare 35 000. Följande *tab. 6:2* återger utvecklingen av platsantalet vid till socialstyrelsen anmälda anstalter för halvöppen barnavård, fränsett s. k. jordbruksdaghem. Löpande statistik över verksamheten finnes tillgänglig först fr. o. m. år 1948.

Som framgår har framför allt lekskolorna undergått en kraftig utveckling. Platsantalet vid dessa steg under sexårsperioden 1948—1954 med ca

Tabell 6:2. Daghems- och förskoleverksamheten 1948—1954

Slutet av år	Antal platser			Summa	Antal institu- tioner
	Daghem	Lekskolor	Eftermiddags- hem		
1948	8 903	15 407	2 334	26 644	625
1949	9 307	17 126	2 334	28 767	674
1950	9 708	18 743	2 364	30 815	725
1951	9 713	21 167	2 442	33 322	788
1952	9 731	22 460	2 513	34 704	816
1953	9 869	23 256	2 528	35 653	836
1954	9 974	26 415	2 337	38 726	885

11 000 eller med över 70 procent. Ökningen av antalet daghemspatser stannar vid knappt 1 100 eller 12 procent under samma tidsperiod, medan platsantalet vid eftermiddagshemmen hållit sig i stort sett oförändrat.

Jämförelser med förkrigstiden beträffande de olika institutionsformernas utveckling försvåras av bristen på jämförbara statistiska uppgifter. I stort sett synes emellertid under femtonårsperioden 1937—1952 antalet lekskoleplatser ha något mer än fyrdubblats medan daghemsverksamheten ungefär tredubblats om man ser till platsantalet. Platsantalet vid eftermiddagshemmen torde ha varit i stort sett oförändrat. Av intresse är att utbyggnaden av daghemmen väsentligen synes falla på krigsåren. Militärinkallelserna och utvecklingen på arbetsmarknaden medförde under denna tidsperiod ett starkt ökat behov av heldagsvård. När det gäller lekskolorna innebar krigsåren närmast ett avbrott i den vid slutet av 1930-talet påbörjade starka expansionen.

Tillgänglig statistik ger inte möjligheter att närmare bedöma hur stor del av barnen i förskoleåldern, som frekventerar daghem och lekskolor. Uppskattningsvis kan man dock räkna med att platsantalet år 1950 gav möjligheter för omkring 12 procent av barnen i 4—6-årsåldern i tätorter med minst 2 000 inv. — vilket för närvarande torde vara det minsta befolkningsunderlaget för här ifrågavarande institutioner — att besöka daghem eller lekskolor.¹ Deltagarfrekvensen är dock mycket växlande på olika orter. I Stockholm torde den ha uppgått till ungefär 18 procent i nämnda åldrar, i vissa stadsdelar dock väsentligt högre. Då den starkt stegrade efterfrågan på lekskoleplatser synes ha medfört att dessa i första hand reserveras för de äldre barnen, stiger sannolikt deltagarfrekvensen ju mer man närmar sig den egentliga skolåldern.

Den framtida utvecklingen av daghems- och förskoleverksamheten. Vid

¹ I kalkylen ingår hela platsantalet vid lekskolorna samt halva platsantalet vid daghemmen. Enligt en i betänkandet Daghem och förskolor (S.O.U. 1951:15) återgiven sammanställning (tab. 4, sid 51) var nämligen 50 procent av barnen på daghemmen i åldern 4—6 år. Procentandelen synes ha varit ungefär densamma den 1 oktober 1954. — Folkmängden i åldern 4—6 år i tätorter med minst 2 000 invånare har med utgångspunkt från befolkningens åldersfördelning i städerna beräknats till ca 200 300 vid slutet av 1950.

bedömande av de allmänna utvecklingstendenserna torde någon skarp gräns inte böra dras mellan daghem och förskolor. I stor utsträckning fyller dessa institutioner samma uppgifter. Daghemmen framstår närmast som en för heldagsvistelse med olika sociala anordningar — såsom måltidsverksamhet — utbyggd förskola närmast med tanke på de förvärvsarbetande mödrarnas barn. Det bör emellertid beaktas att medan lekskolorna endast mottager barn fr. o. m. 3—4-årsåldern, mottager daghemmen i allmänhet även yngre barn, i flera fall även spädbarn. Enligt en av 1946 års kommitté för den halvöppna barnavården verkställd beräkning var i oktober 1950 50 procent av platserna vid daghemmen avsedda för barn i åldern 4—6 år, d. v. s. den vanliga lekskoleåldern, och 8 procent för spädbarn.

Eftermiddagshemmen för skolbarn spelar en relativt underordnad roll, varför vi här i huvudsak torde kunna bortse från dem. Som framgått av ovanstående har platsantalet vid eftermiddagshemmen hållit sig i stort sett oförändrat sedan förkrigstiden trots den starka ökning som sedan dess ägt rum av antalet skolbarn. Ungefär 60 procent av hela platsantalet vid dessa institutioner kommer på Stockholm. En mindre nedgång i platsantalet har dock där kunnat konstateras sedan slutet av kriget. Det minskade intresset för eftermiddagshemmen torde, såsom bland annat framhållits i den år 1952 publicerade generalplanen för Stockholms barnstugor, till stor del få tillskrivas de fria skolmåltiderna, varigenom eftermiddagshemmens bespisningsverksamhet blivit av mindre betydelse. Även utbyggnaden av olika former av fritidssysselsättningar för barn och ungdom såväl inom som utom skolans ram torde ha bidragit till en minskad efterfrågan på platser vid eftermiddagshem.

Till den starka expansionen av förskolor och daghem har ett flertal faktorer bidragit: urbaniseringen, ändrade bostadsförhållanden, kvinnornas ökade förvärvsarbete m. m. Avgörande är att förskolan i allt vidare befolkningsskikt kommit att framstå som ett betydelsefullt led i barnens uppfost-
 ran. Vid skilda tillfällen har i olika offentliga utredningar understrukits angelägenheten av en vidare utbyggnad av förskolorna, bland annat i syfte att underlätta barnens anpassning till den egentliga skolgången. Man har bland annat kunna peka på att dessa institutioner fortfarande är väsentligt svagare utbyggda i Sverige än i många andra länder.

Under hänvisning till förskolefostrans stora betydelse för barnen framhöll 1946 års kommitté för den halvöppna barnavården att målsättningen på lång sikt måste vara att alla förskolebarn i åldern 3—7 år — och särskilt barnen i åldern 5—7 år — vilkas föräldrar så önskade, finge tillfälle att vistas några timmar dagligen i en förskola. Som konkret målsättning för utbyggnaden av förskolorna stannade kommittén för att så många förskolor inrättades till 1960, att 15 procent av samtliga barn i åldergrupperna 3—7 år eller ca 35 000 barn — mot beräknade 16 000 år 1949 — i tätorter med minst 1 000 invånare då kunde beredas plats. Beträffande daghemmen ansåg

kommittén att dessa till år 1960 borde utbyggas i sådan takt att de då kunde mottaga 6 procent av barnen i åldern 2—7 år eller ca 17 500 barn — mot beräknade 11 000 år 1949. Det bör beaktas att kommittén i sina kalkyler utgått från antalet mottagna barn, vilket gör att talen för 1949 skiljer sig från de i tabell 6: 2 redovisade talen som avser platsantalet.

Befolkningskommissionen diskuterade i sitt år 1938 utgivna betänkande angående barnkrubbor och sommarkolonier m. m. (SOU 1938: 20) också något frågan om daghems- och förskoleverksamhetens utveckling på längre sikt och framhöll bland annat att »det från många olika utgångspunkter brukat framhåvas, att en viss 'mättnad' i fråga om dylika institutioner skulle uppstå, när det i städer och industrisamhällen funnes ungefär en plats för vart sjätte barn i förskoleåldern eller — vilket torde ge samma resultat — en plats för vart fjärde barn i åldrarna mellan tre år och skolåldern . . . Ungefär liknande proportioner har man även uppnått i andra länder, varvid dock ibland — särskilt i storstäder och industriländer — en ännu högre andel uppnåtts. För Sveriges vidkommande torde man under överskådlig tid knappast hava att räkna med en större anslutning, än att barnkammarinstitutionerna i städer och å industriorter skulle rymma lika många platser som en årskull i småskolan» (sid 54).

I brist på fastare hållpunkter skulle man i anslutning delvis till dessa synpunkter och mot bakgrunden av den hittillsvarande utvecklingen kunnat anta att platsantalet vid här ifrågavarande institutioner fram till 1965 behöver byggas ut så att de kan motta minst en tredjedel av barnen i åldrarna 4—7 år i tätorterna med minst 2 000 invånare. Som nyss nämnts fanns år 1950 plats för endast omkring 12 procent av barnen i dessa åldrar. Ett realiserande av denna målsättning skulle kräva en ökning av platsantalet till omkring 60 000 från för närvarande uppskattningsvis 33 400 (28 300 platser vid förskolor + $\frac{1}{2} \times 10\ 200$ platser vid daghemmen). Vi har då antagit att folkmängden i åldrarna 4—6 år i tätorterna på grund av nedgången i födelsetalen är ca 10 procent lägre 1965 än 1950. Vid oförändrat barnantal skulle det ha erfordrats 66 000 à 67 000 platser.

För bedömning av personalbehovet är det nödvändigt att också göra något antagande om hur detta platsantal kan komma att fördela sig på daghem och lekskolor. Det har av det föregående framgått att expansionen av dessa institutioner — bortsett från krigsåren — väsentligen hänfört sig till lekskolorna. Då motivet för att anta en fortsatt stark expansion främst är det stigande intresset för en vidgad förskolefostran är det naturligt att också i framtiden tänka sig att denna väsentligen faller på lekskolorna. Daghemmen fyller mera speciella sociala uppgifter vid sidan av de pedagogiska. Behov av en fortsatt utbyggnad även av dessa institutioner synes emellertid föreligga särskilt i de största tätorterna där de gifta kvinnorna i stor utsträckning har förvärvsarbete. Vi begränsar oss dock till att anta att daghemmen fortsätter att utbyggas i samma takt som under perioden

1948—1954 eller med ungefär 900 platser per femårsperiod. Förutsättes samtidigt att hälften av daghemsbarnen liksom hittills kommer att vara i lekskoleåldern, skulle sammanlagda platsantalet vid daghemmen år 1965 bli 11 900 och vid lekskolorna 54 000 (60 000 — 11 900 : 2).

Vad slutligen eftermiddagshemmen för skolbarn beträffar synes man med hänsyn till de små talen för enkelhetens skull kunna räkna med oförändrat platsantal. Det bör beaktas att barnantalet i de åldrar för vilka dessa hem i första hand är avsedda — i huvudsak barn i småskoleåldern — kan väntas sjunka fram till 1965, varför en större ökning synes mindre sannolik.

Tabell 6:3. Platsantal vid daghem, lekskolor och eftermiddagshem
1950—1965

År	Daghem	Leksolor	Eftermid- dagshem	Summa
1950	9 700	18 700	2 400	30 800
1954	10 000	26 400	2 300	38 700
1955	(10 200)	(28 300)	(2 400)	(40 900)
1965	11 900	54 000	2 400	68 300
alt. a	11 900	46 700	2 400	61 000
b	12 200	72 400	2 400	87 000

Resultaten av ovanstående överväganden rörande utvecklingen av daghems- och förskoleverksamheten har sammanfattats i tab. 6:3 ovan. Till jämförelse har i tabellen även angivits det platsantal, som skulle erhållas för år 1965, om man antog en fortsatt utbyggnad av de olika institutionerna i dels samma absoluta takt (alt. a), dels samma procentuella takt (alt. b) som under sexårsperioden 1948—54, alltså den tidsperiod, för vilken jämförbar statistik finnes tillgänglig. Det framgår att det antagande som lagts till grund för den följande diskussionen av personalbehovet innebär en något snabbare utbyggnad än enligt alternativ a, men en väsentligt långsammare än enligt alternativ b.

Personalbehovet

Personalens nuvarande storlek och sammansättning. Endast sporadiska uppgifter står till buds om storleken och sammansättningen av personalen vid här behandlade institutioner. Enligt 1941 års befolkningsutredning uppgick vårdpersonalen — föreståndarinnor, barnträdgårdslärarinnor, assistenter och barnsköterskor — till 755 år 1941. Hela personalantalet uppskattades av utredningen till över 1 000. Utredningen beräknade att personalantalet verksamhetsåret 1944/45 var 1 700, varav 1 200 vårdpersonal.

Tab. 6:4 visar personalens storlek och sammansättning verksamhetsåren 1947/48 och 1952/53 vid de institutioner, för vilka statsbidrag söktes hos socialstyrelsen. Till de där redovisade personalsiffrorna bör därför

Tabell 6: 4. Antal anställda vid daghem, lekskolor och eftermiddagshem enligt statsbidragsansökningarna

	1947/48	1952/53
Föreståndarinnor.....	531	508
Barnträdgårdslärlarinnor	404	870
Barnsköterskor.....	527	769
Ekonomipersonal.....	570	597
Övrig personal.....	605	799
Hela antalet anställda	2 637	3 543

läggas personalen vid de privata institutioner, som inte sökt statsbidrag. Uppskattningsvis kan det röra sig om ett hundratal institutioner med ca 150 anställda, huvudsakligen barnträdgårdslärlarinnor. Hela personalantalet skulle sålunda verksamhetsåret 1952/53 kunna beräknas ha uppgått till ca 3 700, varav 1 500 barnträdgårdslärlarinnor (inkl. föreståndarinnor), 800 barnsköterskor, 600 ekonomipersonal och 800 övrig, huvudsakligen timanställd, biträdespersonal.

Av föreståndarinnor och barnträdgårdslärlarinnor krävs i allmänhet utbildning vid förskoleseminarium. Endast ett fåtal har annan utbildning. 1946 års kommitté för den halvöppna barnvården framhöll önskvärdheten av att all vårdpersonal, utom den för spädbarnsvård, ägde seminarieutbildning. Enligt kommitténs beräkningar skulle ett realiserande av detta program ha krävt ca 1 600 barnträdgårdslärlarinnor vid de år 1949 förefintliga 600 institutionerna. Då det verkliga antalet beräknades stanna vid ca 900, skulle sålunda en brist på 700 utbildade barnträdgårdslärlarinnor ha förelegat vid denna tidpunkt.

Det framtida personalbehovet. På grund av att daghem, förskolor och eftermiddagshem ofta är förenade i samma institution ger tillgänglig statistik inga direkta uppgifter om personalåtgången vid de olika institutionsformerna. Vissa överslagsberäkningar kan emellertid göras. Uppenbarligen är daghemmen, vilka är avsedda för heldagsvistelse och bland annat måste tillhandahålla lagade måltider, mest arbetskrävande. Den heltidsanställda ekonomipersonalen kan sålunda i huvudsak antas hänföra sig till daghemsverksamheten. När det gäller vårdpersonalen synes man vad beträffar lekskolor och eftermiddagshem i genomsnitt kunna räkna med en barnträdgårdslärlarinna per institution. Antalet lekskolor var verksamhetsåret 1952/53 574 och antalet eftermiddagshem 114. Detta skulle betyda att då ca 700 barnträdgårdslärlarinnor var anställda vid lekskolor och eftermiddagshem, eller ungefär 1 lekskolelärlarinna per 39 platser vid lekskolorna och 1 per 22 platser vid eftermiddagshemmen. Räkna man med att hela den återstående vårdpersonalen — alltså 1 600 — tas i anspråk för daghemmen, skulle man vid dessa få 1 barnträdgårdslärlarinna eller barnsköterska per 6 platser, varav hälften barnträdgårdslärlarinnor och hälften barnsköterskor.

De erhållna talen rörande åtgången av vårdpersonal verksamhetsåret 1952/53 vid daghem och lekskolor synes relativt väl överensstämma med de normer för personalåtgången som 1946 års kommitté för den halvöppna barnvården räknade med, nämligen vid lekskolor i genomsnitt 1 barnträdgårdslärlarinna per 38 barn och vid daghem — utan spädbarnsavdelning — 1 barnträdgårdslärlarinna per 6 à 7 barn.

Om man räknar med att den relativa personalåtgången förblir densamma i framtiden skulle man, om platsantalet antages utveckla sig på sätt förut antagits, få de förändringar i personalbehovet, som *tab. 6: 5* utvisar. Det förutsattes att ekonomipersonalen förändras proportionellt med platsantalet vid daghemmen samt att övrig (timanställd) personal utgör samma procentandel av hela personalen som verksamhetsåret 1952/53.

Tabell 6: 5. Daghems- och förskolepersonalens storlek verksamhetsåren 1952/53—1965/66.

År	Barnträdgårds- lärlarinnor	Barn- sköterskor	Ekonomi- personal	Övrig personal	Summa personal
1952/53	1 500	800	600	800	3 700
1955/56	(1 700)	(900)	(600)	(900)	(4 100)
1965/66	2 500	1 000	700	1 200	5 400

Som framgår av tabellen innebär kalkylerna att personalbehovet för de behandlade institutionerna stiger till omkring 5 600 vid mitten av 1960-talet. Det nuvarande personalantalet torde uppskattningsvis vara omkring 4 000. Behovet av barnträdgårdslärlarinnor beräknas stiga till ca 2 500.

I dessa kalkyler har antagits att endast hälften av den för daghemmen erforderliga vårdpersonalen behöver vara barnträdgårdslärlarinnor. Behovet av barnträdgårdslärlarinnor blir givetvis större om man — såsom 1946 års kommitté för den halvöppna barnvården ansett önskvärt — endast tänker sig barnsköterskor utnyttjade på spädbarnsavdelningarna. Förutsattes att spädbarnsplatserna utgör ungefär 8 procent av platsantalet vid daghemmen år 1965 — d. v. s. samma procenttal som år 1950 — samt att det erfordras i genomsnitt 2 barnsköterskor per 10 platser vid spädbarnsavdelning, minskas behovet av barnsköterskor med 800 och behovet av barnträdgårdslärlarinnor — inkl. ev. barnvårdslärlarinnor — stiger i motsvarande mån. Vi skulle sålunda i sistnämnda fall få ett behov av ca 3 300 barnträdgårdslärlarinnor mot i förra fallet 2 500 år 1965.

Utbildningsbehovet. Det ökade behovet av barnträdgårdslärlarinnor kräver särskild uppmärksamhet med hänsyn till de utbildningskrav som ställes på denna personalgrupp. Antalet årligen utexaminerade vid förskoleseminarierna har, som framgår av följande tablå, ökat relativt kraftigt sedan mitten av 1940-talet och under åren 1949—52 uppgått till i medeltal ca 200 och från 1953 till ca 230. Av dessa synes i genomsnitt endast 65—70

År	före 1945	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954
Antal utexaminerade..	1 235	89	131	195	186	205	197	200	195	238	229
Därav anställda vid statsunderstödda daghem och förskolor 1953/54.....	(295)	71	42	84	111	137	123	147	168	158	7

procent tagit anställning vid statsunderstödda daghem och förskolor och eftermiddagshem. En del av de övriga har sannolikt övergått till privat lekskoleverksamhet.

Beträffande personalomsättningen inom barnträdgårdsläraryrket föreligger vissa uppgifter. Den synes under slutet av 1940-talet ha varit relativt stor. 1946 års kommitté för den halvöppna barnavården uppgav att endast ungefär 60 procent av de utexaminerade barnträdgårdslärarinnorna i en årsklass efter fem år fanns kvar i yrket; efter åtta år hade antalet kvarvarande sjunkit till 20 procent. Avgången synes därefter ha avtagit något. Enligt av socialstyrelsen sammanställda uppgifter hade mellan verksamhetsåren 1952/53 och 1953/54 ca 10 procent av barnträdgårdslärarinnorna vid de statsunderstödda institutionerna avgått.

För att få en uppfattning om hur stor tillgången på utbildade barnträdgårdslärarinnor för daghem, förskolor och eftermiddagshem skulle bli år 1965 vid en utexamination av nuvarande storlek har en överslagsberäkning¹

¹ Antalet vid statsunderstödda förskoleinstitutioner tjänstgörande barnträdgårdslärarinnor och barnavårdslärarinnor verksamhetsåren 1952/53 och 1953/54 samt avgången av lärarinnor mellan dessa år framgår av följande tablå, som har sammanställts på grundval av till socialstyrelsen lämnade verksamhetsberättelser och andra handlingar från vederbörande institutioner.

	Antal			
	barnträdgårdslärarinnor	barnavårdslärarinnor	utländska barnavårdslärarinnor	Summa
1. Antal tjänstgörande 1952/53....	1 228	32	51	1 311
2. Antal tjänstgörande 1953/54.... därav	1 339	25	45	1 409
a) i tjänst föregående år på statsunderstödd institution.....	1 104	21	40	1 165
b) i tjänst före 1952/53 på statsunderstödd institution.....	33	—	1	34
c) nyanställd 1952/53.....	202	4	4	210
3. Antal som slutat sin anställning från 1952/53 till 1953/54.....	123	5	13	141

Avgången bland de examinerade barnträdgårdslärarinnorna är som synes 10 %. Den är störst i åldrarna under 30 år. I åldern 25—30 år har ca 15 % avgått mellan ifrågavarande år.

Lärarinnornas åldersfördelning under verksamhetsåret 1953/54 framgår av följande sammanställning.

verkställt med utgångspunkt från antagandet att avgången av barnträdgårdslärarinnor överhuvud är densamma som vid de statsunderstödda institutionerna mellan åren 1952/53 och 1953/54. En dylik kalkyl ger ett antal av 2 300 barnträdgårdslärarinnor år 1965 vid en utexamination av 230 årligen. Då det erforderliga antalet år 1965 kalkylerats till 2 500 och, om en önskvärd höjning av personalens utbildningsstandard skall kunna genomföras, till 3 300, tyder detta på att den nuvarande utbildningskapaciteten är otillräcklig för att på längre sikt tillgodose behoven av seminarieutbildad personal till daghems- och förskoleverksamheten. Härtill kommer att en ökad efterfrågan på dylik personal torde vara att motse även vid vissa andra institutioner, såsom barnsjukhus, barnhem, den psykiska barna- och ungdomsvården m. m.

Barnhem och ungdomsvårdskolor

Barnhemmen

Verksamhetens omfattning. Under 1930-talet och fram till början av 1940-talet uppgick antalet barnhem till något över 340 och antalet barnhemsplatser till 7 100—7 200. I och med omläggningen av lagstiftningen på om-

Tabell 6:6. Barnhemmen åren 1946, 1951 och 1953

Platsantal	1946	1951	1953
<i>Barnhem inom barnhemsplan</i>	5 110	5 136	5 022
Spädbarnshem.....	423	610	880
Mödrahem.....	881	809	654
Upptagningshem.....	2 762	2 805	2 631
Barnhem f. varaktig vård	1 044	912	875
<i>Barnhem utom barnhemsplan</i>	1 401	914	511
Summa	6 511	6 050	5 533
<i>Antal barnhem.....</i>	308	286	267
därav inom barnhemsplan..	228	232	228

rådet år 1946 nedlades en hel del framför allt av enskilda drivna barnhem. Såsom framgår av *tab. 6:6* har platsantalet, som år 1946 nedgått till 6 500, därefter sjunkit ytterligare och var år 1953 endast något över 5 500.

	Åldersår										S:a
	—25	25—30	30—35	35—40	40—45	45—50	50—55	55—60	60—65	okänd	
Barnträdgårdslärarinnor .	285	413	241	153	109	50	20	5	2	61	1 339
Barnavårdslärarinnor .	7	22	17	7	7	3	2	1	—	4	70
Tillhopa....	292	435	258	160	116	53	22	6	2	65	1 409
därav avgångna .	14	66	27	19	5	5	—	—	—	5	141

När landstingen och städerna utanför landsting den 1 januari 1946 övertog ansvaret för barnhemsvården, uppgjordes planer för vårdens ordnande inom de olika landstingsområdena resp. städerna. I planerna skulle upptas barnhem till sådant antal och av sådan art, att inom området förefintliga behov av olika slag av barnhemsvård blev tillgodosedda på ett ändamålsenligt sätt. De första barnhemsplanerna fastställdes av Kungl. Maj:t den 1 februari 1946 för femårsperioden 1946—50. Giltighetstiden för planerna utsträcktes sedermera till den 30 juni 1951. Planerna innebar en ökning av platsantalet med omkring 2 000. I de år 1951 fastställda nya barnhemsplanerna räknades med ett väsentligt lägre utbyggnadsbehov än i de tidigare. Antalet barnhem skulle enligt dessa utökas till 248 och antalet vårdplatser till 5 550.

Som framgår av tabellen har emellertid utvecklingen efter 1951 kännetecknats av en fortsatt sammankrympning av barnhemsverksamheten. Antalet barnhem inom barnhemsplanerna sjönk från 232 med 5 136 platser år 1951 till 228 med 5 022 platser år 1953. Platsantalet vid barnhemmen utom planerna hade år 1953 nedgått till endast något över 500.

Till denna sammankrympning av barnhemsverksamheten torde ett flertal faktorer ha bidragit, bland annat en ändrad syn på anstaltsvårdens lämplighet som vårdform för barn och fosterhemsvårdens renässans. Av betydelse har säkerligen varit att den ekonomiska utvecklingen och de förbättrade levnadsvillkoren minskat behovet av omhändertagande för samhällsvård och samtidigt underlättat anskaffningen av fosterhem, där sådana erfordrats. Till en minskning av behovet av vårdplatser torde också bidra att vårdtiderna kunnat förkortas genom att bättre behandlingsmetoder kommer till användning vid skyddsuppfostran och att den nöd som framtvingar samhällsvård blivit mera tillfällig. En annan viktig faktor är utbyggnaden av den psykiska barna- och ungdomsvården.

Alla dessa förhållanden gör att det är mycket svårt att bedöma den omfattning som barnhemsverksamheten kan få i framtiden. En fortsatt sammankrympning av denna synes emellertid trolig under det närmaste årtiondet särskilt som man har att motse en minskning av de åldersgrupper för vilka barnhemsvård ifrågakommer. Det synes i varje fall inte finnas anledning antaga att barnhemsvården i sin helhet får större omfattning än som förutsattes i 1951 års barnhemsplaner.

Personalens storlek och sammansättning. Om personalen vid barnhemmen finns vissa uppgifter i en av socialvårdskommittén år 1940 verkställd statistisk undersökning rörande barnhemmen. Senare har socialstyrelsen år 1951 företagit en undersökning angående barnhemspersonalen i samband med en utredning angående utbildningen av barnhemsföreståndare.

I socialvårdskommitténs undersökning redovisades personalförhållandena vid 278 barnhem med 6 185 platser. Vid dessa barnhem uppgick personalen till sammanlagt 1 344 personer. Antalet anställda per 100 vårdplatser var

sålunda 22. Om man räknar med samma personaltäthet vid de inte redovisade barnhemmen som vid de redovisade skulle den totala personalen vid barnhemmen år 1940 ha uppgått till ca 1 600 personer. I socialstyrelsens undersökning år 1951 ingick 215 barnhem, d. v. s. alla inom planerna med undantag av 6, med sammanlagt 4 888 platser. Personalen vid de undersökta barnhemmen uppgick till 1 631 personer eller till i genomsnitt 33 per 100 vårdplatser, alltså en väsentligt större personaltäthet än 1941. Om personalförhållandena vid övriga barnhem antages ha varit i stort sett desamma som vid de undersökta, skulle hela den vid barnhemmen anställda personalen ha uppgått till ca 2 000 år 1951, varav 400 föreståndare eller biträdande dylika och 600 barnsköterskor.

Fr. o. m. år 1953 sammanställer socialstyrelsen årligen ur de årsredogörelser, som barnhemmen lämnar till tillsynsmyndigheten, bl. a. uppgifter om barnhemmens personal. I redovisningen ingår endast barnhem inom barnhemsplanen, för vilka det varit möjligt att erhålla en fullständig statistik. Vid utgången av 1953 uppgick personalen vid dessa barnhem till 1 775 heltids- och 101 deltidanställda. Tab. 6: 7 utvisar hur de heltidsanställda fördelade sig på olika personalkategorier vid skilda slag av barnhem.

Tabell 6:7. Heltidsanställd personal vid barnhemmen år 1953

	Spädbarns- hem	Mödra- hem	Spädbarns- och mödra- hem	Upp- tagning- hem	Hem för varaktig vård	Tillhopa
Antal heltidsanställda.....	350	76	88	962	299	1 775
Därav						
föreståndare.....	34	22	10	102	55	223
bitr. föreståndare.....	23	19	6	69	20	137
kökspersonal.....	71	19	13	163	68	334
barnsköterskor.....	171	11	31	312	48	573
barnhems- o. vårdbiträden.....	33	3	15	254	94	399
övrig personal.....	18	2	13	62	14	109
Antal vårdplatser ¹	855	363	295	2 620	877	5 010
Antal anställda per 100 vårdplatser	41	21	30	37	34	35

¹ Avser för jämförbarhetens skull platsantalet vid slutet av 1953. Talen skiljer sig därför från de i tab. 6: 6 redovisade talen, som avser samtliga barnhem vilka varit i verksamhet under 1953.

Antalet heltidsanställda per 100 vårdplatser var alltså vid detta tillfälle i medeltal 35 mot 33 två år tidigare. För samtliga barnhem kan antalet heltidsanställda år 1953 uppskattas till i runt tal 1 900, d. v. s. något lägre antal än 1951.

Beträffande ledningspersonalens utbildning kan framhållas att föreståndare vid spädbarns- och mödrahem enligt gällande föreskrifter bör ha avlagt sjuksköterske- eller barnavårdsläroinneexamen. I fråga om föreståndare vid övriga barnhem har några motsvarande krav på särskild utbildning inte funnits uppställda.

Uppgifter, som vid 1951 års undersökning inhämtades om föreståndarnas

utbildning, visade att denna var mycket skiftande. En stor del av föreståndarna saknade överhuvud längre tids fackutbildning med anknytning till yrket. För att tillgodose behovet av särskild utbildning för ledningspersonalen organiserades år 1953 en treårig utbildningsanstalt — sociala barnvårdsseminariet — i allmänna barnhusets regi. Denna intager för närvarande ungefär 25 elever årligen. Antalet årligen utexaminerade beräknas med hänsyn tagen till bortfallet under studietiden till omkring 20.

Det framtida personalbehovet. På grund av tendenserna till sammankrympning av barnhemsverksamheten torde det även med beaktande av att en fortsatt ökning av personaltätheten på anstalterna är sannolik vara tillräckligt att räkna med i huvudsak oförändrat personalantal under det närmaste årtiondet, eller omkring 1 900.

Vad behovet av ledningspersonal beträffar synes det sannolikt att man på varje barnhem vid sidan av föreståndaren måste räkna med även en biträdande föreståndare. Socialstyrelsen har i anslutning till nyssnämnda utredning rörande utbildning av föreståndare vid barnhem framhållit att de senaste årens erfarenhet från barnhemsområdet mer och mer visat nödvändigheten därav. Räknar man med i runt 250 barnhem vid mitten av 1960-talet — antalet var som framgått av det föregående 267 år 1953, varav 225 inom barnhemsplanerna — skulle i så fall antalet föreståndare och biträdande dylika behöva ökas från för närvarande omkring 400 till omkring 500.

På grundval av uppgifter rörande omsättningen bland föreståndarna under tidsperioden 1947—50 räknade socialstyrelsen i omnämnda undersökning med att ungefär 35 procent av föreståndarna avgick under en femårsperiod.¹ Antas detta tal representativt för hela ledningspersonalen, inkl. biträdande föreståndare, skulle det årliga rekryteringsbehovet för att dels ersätta avgången personal, dels möjliggöra en successiv utökning av ledningspersonalen i enlighet med ovanstående kunna uppskattas till i genomsnitt omkring 40.

¹ De av undersökningen omfattade föreståndarnas åldersfördelning och den beräknade avgången per femårsperiod i olika åldersgrupper framgår av nedanstående tablå.

Ålder	Antal föreståndare	I procent	Beräknad avgång i procent under en femårsperiod	
			Genom pensionering	Av andra orsaker
—30	17	8	—	41
30—34	24	11	—	46
35—39	36	17	—	25
40—44	22	10	—	23
45—49	36	17	—	14
50—54	38	18	—	11
55—59	31	14	68	6
60—	11	5	100	—
Summa	215	100	15	20

Ungdomsvårdsskolorna

Sedan skyddshemsreformen i mitten på 1930-talet har antalet ungdomsvårdsskolor och platsantalet vid dessa minskat avsevärt genom att en del äldre och mindre ändamålsenliga skolor nedlagts. Denna utveckling har, som framgår av nedanstående *tab. 6: 8*, fortsatt även efter den omläggning av verksamheten vid skolorna som skedde under åren 1946 och 1947.

Tabell 6: 8. Ungdomsvårdsskolorna 1931—1954

År	Antal			Därav på skolorna
	skolor	platser	elever	
1931	38	1 510	—	—
1934	38	1 542	—	—
1940	34	1 299	—	—
1946	33	1 331	—	—
1950	25	919	1 608	679
1951	25	919	1 625	734
1952	23	809	1 515	663
1953	23	809	1 440	601
1954	22	806	1 404	586

Den framtida utvecklingen. I en den 15 oktober 1952 framlagd plan för omorganisation av ungdomsvårdsskoleväsendet sökte ungdomsvårdsskoleutredningen göra vissa bedömanden rörande det framtida platsbehovet. Vissa faktorer ansågs verka i behovsstegrande riktning, medan andra var av tillbakahållande natur. Enbart förändringarna i befolkningens ålderssammansättning beräknades öka elevantalet med ca 25 procent åren 1951—57. Om hänsyn togs blott till denna faktor, skulle organisationen till slutet av år 1957 behöva utbyggas med ca 175 platser. Den nya lagstiftningen om påföljd för brott av underårig m. m. beräknades vidare medföra behov av ytterligare minst 20 platser.

Utredningen framhöll vidare, att man inom socialvården på senare tid allt mera eftersträvat att öka resurserna i fråga om förebyggande åtgärder och att så långt möjligt undvika anstaltsvård. En successiv utbyggnad av fosterhemsvården hade ägt rum. Utbyggnaden av den psykiska barna- och ungdomsvården hade medfört ökade möjligheter till placering utom ungdomsvårdsskolorna av problemartade ungdomar, samtidigt som den fortskridande utvecklingen av hjälpskolan och andra särskoleformer hade minskat fallen av tidigt omhändertagande på ungdomsvårdsskola av barn med enbart skolsvårigheter. Alla dessa åtgärder torde enligt ungdomsvårdsskoleutredningen väsentligt ha bidragit till att antalet nyintagna elever i åldern under 15 år minskat. Däremot syntes de förebyggande åtgärderna inte ha verkat på samma sätt i fråga om det äldre klientelet. Skulle utvecklingen fortsätta i samma riktning som hittills, kunde man därför förutse en relativ minskning i efterfrågan på platser dels för såväl manliga som kvinnliga skolhems-

elever — alltså barn i skolpliktig ålder — dels för äldre flickor men däremot någon stegring för äldre pojkar. Platsbehovet borde vidare kunna hållas nere genom effektivisering av vården vid skolorna och förbättring av eftervården. Ungdomsvårdsskoleutredningen föreslog att anstaltsorganisationen byggdes ut med ytterligare ca 70 vårdplatser. Utbyggnaden skulle genomföras under en femårsperiod med början under budgetåret 1953/54.

Personalbehovet. Personalantalet vid ungdomsvårdsskolorna har som framgår av nedanstående sammanställning uppgått till omkring 400 tjänstemän under början av 1950-talet. Härjämte har funnits ett tiotal anställda enligt kollektivavtal. Under år 1954 redovisas en utökning av personalen med ett trettiotal tjänstemän. Då platsantalet vid ungdomsvårdsskolorna, såsom framgått av det föregående, varit i sjunkande, har tydligen en ökning av personaltätheten ägt rum.

Antal tjänstemän vid ungdomsvårdsskolorna 1950—1954

	1950	1951	1952	1953	1954
Män.....	194	189	195	213	240
Kvinnor.....	215	208	188	194	197
Summa	409	397	383	407	437

Personalen vid ungdomsvårdsskolorna kan indelas i tre grupper, nämligen läkepedagogisk personal, som omfattar utom de hel- och deltidsoanställda läkarna, rektorer, avdelningsföreståndare och assistenter, lärarpersonal samt vård- och ekonomipersonal, vartill räknas husföreståndare, vårdare, hantverkare, ekonomibiträden samt personal inom jordbruks- och trädgårdsdrift. Samtliga personalgrupper erhåller psykologisk utbildning vid särskilt anordnade kurser. De olika personalgruppernas storlek i april 1952 belyses av nedanstående sammanställning.

	Antal
<i>Läkepedagogisk personal</i>	60
Läkare.....	3
Rektorer.....	21
Avdelningsföreståndare.....	3
Assistenter.....	33
<i>Lärarpersonal</i>	80
Ämneslärare.....	1
Folkskollärare.....	22
Yrkeslärare.....	18
Lärarinnor i slöjd o. hushållsgöromål.....	35
Övriga.....	4
<i>Vård- och ekonomipersonal</i>	252
Summa personal	392

När det gäller det framtida personalbehovet vid ungdomsvårdsskolorna kan utformningen av verksamheten väntas få större betydelse än plats-

utvecklingen. Ungdomsvårdsskoleutredningen framhöll angelägenheten av att åtgärder vidtogs för att ernå en intensivare och mer individuell behandling av eleverna och föreslog att de nuvarande stora elevavdelningarna minskades samt att vissa special- och utskrivningsavdelningar uppfördes. Vidare föreslogs en anordning med tillsyningsmän och vårdare, som handlade den egentliga elevtillsynen, och assistenter, som ägnade sig åt specialiserade behandlingsuppgifter för skolans hela klientel.

De förslag till personalplaner för ungdomsvårdsskolorna, som framlades av ungdomsvårdsskoleutredningen, innebar därför en relativt betydande ökning av personalen. Enligt förslagen skulle denna etappvis ökas till ungefär 550 personer under loppet av fem år räknat från budgetåret 1954/55. I brist på fastare hållpunkter rörande utvecklingen torde man kunna räkna med en ökning av personalbehovet till denna storleksordning under det närmaste årtiondet.

Ålderdomshem

Verksamhetens omfattning

Inledande översikt. De kommunala ålderdomshemmen har, såsom redan inledningsvis berörts, i stor utsträckning karaktären av sjukvårdsanstalter eller vårdhem för sjuka och lytesbehäftade personer. Av hela antalet vårdtagare år 1950 — i runt tal 32 500 — var, som framgår av *tab. 6: 9*, 6 400

Tabell 6: 9. Ålderdomshemmen och deras vårdtagare år 1950

Belägenhet	Antal anstalter	Antal platser		Särskilda sjukavd.	Antal vårdtagare			
		Särskilda sjukavd.	»Egentliga» ålderdomshem		»Egentliga» ålderdomshem			
					Hela antalet	Sinnesabnorma kroniskt sjuka el. lytesbehäftade	Därav i behov av vård på specialanstalt	Ej sinnesabnorma kroniskt sjuka el. lytesbehäftade
Landsbygd.	1 232	1 260	22 888	1 128	18 729	10 455	4 862	8 274
Städer.	153	5 594	8 752	5 289	7 365	4 407	1 776	2 958
Därav städer utom lands- ting.	19	2 805	3 838
Hela riket	1 385	6 854	31 640	6 417	26 094	14 862	6 638	11 232

eller 20 procent intagna på de särskilda sjukavdelningar, som fanns vid anstalterna. Men även om man bortser från dessa och begränsar sig till de »egentliga» ålderdomshemmen framgår att huvuddelen av vårdtagarna består av sjuka personer. Endast i runt tal 11 000 av de 26 000 vårdtagarna på de egentliga ålderdomshemmen betecknades vid undersökningstillfället som ej sinnesabnorma, kroniskt sjuka eller lytesbehäftade.

Att kommunerna på sina ålderdomshem i så stor utsträckning kommit att ombesörja sjukvård som i allmänhet ankommer på vederbörande lands- ting får uppenbarligen ses mot bakgrunden av den i förhållande till efter- frågan otillräckliga tillgången på vårdplatser på de egentliga sjukvårds- anstalterna. Denna torde samtidigt ha medfört att yngre vårdbehövande i regel kommit att lämnas företräde framför äldre, vilka då blivit hänvisade till ålderdomshemmen. Av föregående kapitel har framgått att behovet av ytterligare vårdplatser är särskilt framträdande för kroniskt sjuka och sinnesslöa, vilka nu i stor utsträckning måste omhändertas på ålderdoms- hemmen.

De särskilda sjukavdelningarna — i huvudsak avdelningar för sinnes- sjuka och kroniskt sjuka — är att betrakta som sjukvårdsanstalter i mera egentlig bemärkelse, om än med kommunen som huvudman och organisa- toriskt knutna till socialvården. I allmänhet utgår också statsbidrag eller landstingsgottgörelse till kommunerna för dessa avdelningar. Vad beträffar städer utom landsting, vilka i regel själva har att ombesörja sin sjukvård, blir det tydligen närmast en organisatorisk lämplighetsfråga — till en del historiskt betingad — huruvida vissa sjukvårdsanstalter drives av veder- börande fattigvårdsförvaltningar eller underställes ett särskilt sjukvårds- organ. Här ifrågavarande anstalter har vid behandlingen av utvecklingen på sjukvårdens område i föregående kapitel sammanförts med övriga sjuk- vårdsanstalter. I det följande skall därför uppmärksamhet närmast ägnas de odifferentierade »egentliga» ålderdomshemmen.

De egentliga ålderdomshemmen. Av den nyss redovisade sammanställ- ningen framgår att huvuddelen av platsantalet på de egentliga ålderdoms- hemmen kommer på landsbygden. Av hela det år 1950 redovisade platsanta- let kom endast 28 procent på städer tillhöriga anstalter. Detta innebär att det på landsbygden fanns i genomsnitt 6,1 platser på 1 000 invånare medan för städernas del motsvarande tal stannade vid 2,7. Då huvuddelen av vård- tagarna — på landsbygden 75 procent, i städerna 69 procent — är över 70 år kan man i stället låta jämförelsen avse antalet vårdtagare i dessa åldrar i förhållande till hela befolkningen över 70 år. Man finner då att på lands- bygden ungefär 5,5 procent men i städerna endast 3,5 procent av befolk- ningen över 70 år vårdades på egentliga ålderdomshem. Dessa stora skill- nader mellan stad och landsbygd kan till en del förklaras av att det på landsbygden ställt sig svårare för åldringarna att komma in på sjuk- vårdsanstalt än i städerna där sådan anstalt ofta funnits på orten. De sär- skilda sjukavdelningar, som upprättats vid ålderdomshemmen, är ju också i huvudsak förlagda till städerna. Samtidigt torde bostadsförhållandena och tillgången till service av olika slag göra det lättare för ålderssvaga eller invaliderade personer i tätorterna att kvarvara i sina egna hem än fallet är i glesbebyggda trakter.

För att få ett underlag för bedömning av de hittillsvarande utvecklings-

tendenserna på detta område kan man göra vissa jämförelser mellan vårdklienteletets storlek och sammansättning år 1950 enligt den nyss redovisade undersökningen och år 1938 enligt en av socialvårdskommittén då företagen undersökning. I sistnämnda undersökning ingick inte Stockholm, Göteborg och Malmö, varför vissa approximationer måste göras. Även de icke godkända sjukavdelningarna har redovisats något växlande vid 1938 och 1950 års undersökningar. I stort sett synes man dock kunna skapa sig en relativt tillfredsställande bild av utvecklingen på grundval av de båda undersökningarna.

Hela antalet vårdtagare på de egentliga ålderdomshemmen synes ha varit i stort sett detsamma år 1950 som år 1938. En betydande förskjutning har emellertid ägt rum i klienteletets ålderssammansättning. Medan 73 procent av vårdtagarna år 1950 var över 70 år, stannade dessa åldersgruppers andel år 1938 vid endast omkring 60 procent. Särskilt markant är förskjutningen på landsbygden där procentandelen stigit från 61 till som nyss nämnts 75. Antalet vårdtagare över 70 år synes i stort sett ha stigit parallellt med totalbefolkningen i dessa åldrar och motsvarade vid båda undersökningstillfällena ungefär 4,5 procent av hela befolkningen över 70 år. I städerna synes dock procentandelen ha sjunkit något medan den ökat på landsbygden.

Vid 1938 års undersökning inhämtades liksom vid 1950 års även vissa uppgifter om vårdtagarnas hälsotillstånd. Jämförelser på denna punkt är av olika skäl vanskliga. Allt tyder emellertid på att en betydligt större del av vårdtagarna år 1950 utgjordes av personer som i ena eller andra avseendet får betraktas som sjuka. Begränsar man sig till åldersgruppen över 70 år, angavs år 1938 att 78 procent varken var i behov av vård på specialanstalt (sinnesabnorma, kroniskt sjuka eller andra vårdbehövande) eller mera varaktigt sängliggande eller störande för omgivningen. År 1950 betecknades endast 52 procent av samma åldersgrupper som ej sinnesabnorma, kroniskt sjuka eller lytesbehäftade. Begränsar man sig till endast den andel som vid de båda undersökningstillfällena angavs vara i behov av vård på särskild anstalt, var motsvarande procenttal 12 år 1938 och 21 år 1950. Siffrorna torde i båda fallen vara att betrakta som minimisiffror. I kommentarerna till 1950 års undersökning framhöll socialstyrelsen att det var sannolikt att antalet som erfordrade vård på specialanstalt låg högre än som framgick av undersökningen.

Det framtida vårdplatsbehovet. Olämpligheten av att på sätt som skett inom de egentliga ålderdomshemmen sammanföra olika vårdtagarkategorier utan möjligheter till en mera differentierad vård har påtalats i olika sammanhang. I de av 1947 års riksdag antagna riktlinjerna för en ålderdomshemsreform underströks särskilt angelägenheten av att åtgärder vidtogs för att få slut på klientelblandningen på hemmen genom tillskapande av flera vårdplatser på specialanstalter för sinnessjuka, sinnesslöa och kroniskt sjuka. Ålderdomshemmen borde enligt riksdagens principbeslut närmast få

karaktären av inackorderingshem för sådana åldringar och invalider, som visserligen var i behov av vård och tillsyn på anstalt men inte erfordrade vård på sjukvårdsinrättning eller jämförlig anstalt. Med termen inackorderingshem avsågs att ålderdomshemmen ej såsom förutsatts i fattigvårdslagen längre skulle avses närmast för understödstagare, utan att samtliga vårdtagare i anslutning till de tendenser som framträtt borde betraktas som inackorderingar. Vårdavgifterna tänktes då avvägda med hänsyn till utgående folkpensioner. Det bör anmärkas att vad sinnessjuka, kroniskt sjuka m. fl. beträffar praxis redan tidigt lett därhän att ålderdomshemmen måst motta sådana personer, även om fattigvårdsbehov ej förelegat.

Vid bedömandet av vårdplatsutvecklingen på sjukvårdens område har med beaktande av de nuvarande otillfredsställande vårdförhållandena särskilt för sinnesslöa och kroniskt sjuka räknats med en sådan utbyggnad att dessa sjuk kategorier, där så erfordras, skall kunna erhålla vård på för dem särskilt avsedda anstalter. Spörsmålet här blir därför närmast i vilken mån man därutöver har anledning räkna med ett särskilt behov av anstaltsvård för åldringar.

Vid behandlingen av ovannämnda riktlinjer för en ålderdomshemsreform ansåg man sig böra räkna med ett genomsnittligt platsbehov av 10 platser per 1 000 invånare eller ungefär 1 per 10 individer över 65 år. Det skulle vid nuvarande invånarantal betyda ett behov av över 70 000 platser, eller ej långt ifrån en tredubbling av det nuvarande platsantalet vid de egentliga ålderdomshemmen. Tas hänsyn till att ålderdomshemmen i framtiden förutsattes inte behöva omhänderta sådana sjuka — framförallt sinnesslöa och kroniskt sjuka — som lämpligen borde vårdas på särskilda anstalter, framstår det beräknade utbyggnadsbehovet som relativt sett ännu mera omfattande.

Att behovet av anstaltsvård för åldringar vid sidan av den egentliga sjukvården skulle vara så stort som antogs vid 1947 års riksdags beslut synes mot bakgrunden av utvecklingen hittills knappast sannolikt. Även de av 1947 års riksdag antagna riktlinjerna för ålderdomshemsvården har ifrågasatts. Detta gäller bland annat gränsdragningen mellan kronikervården och ålderdomshemsvården. För närvarande pågår en översyn av olika spörsmål rörande åldringsvården inom 1952 års åldringsvårdsutredning.

Frånskiljer man de vårdtagare på de egentliga ålderdomshemmen, som enligt 1950 års undersökning erfordrade vård på specialanstalt — ca 6 600 — kvarstår 19 500 vårdtagare, vilka vi här kan kalla det egentliga ålderdomshemsklientelet. Av detta kom 13 900 på landsbygden och 5 600 på städerna. Om vi antar att behovet av vård på ålderdomshem ökar parallellt med befolkningen över 70 år, skulle med utgångspunkt från dessa tal det egentliga ålderdomshemsklientelet kunna beräknas stiga till 24 600 år 1965. Vi har då även förutsatt att den skillnad som framträtt mellan städer och landsbygd i fråga om antalet på ålderdomshemmen omhändertagna

är signifikativ. Antalet vårdtagare på landsbygden skulle sålunda bli 16 400 och i städerna 8 200.¹

Då hela antalet vårdtagare på de egentliga ålderdomshemmen år 1950 uppgick till 26 200, tyder detta räkneexempel på att det nuvarande platsantalet vid ålderdomshemmen är fullt tillräckligt om hemmens uppgifter huvudsakligen begränsas till sådana vårdbehövande som enligt nuvarande uppfattning ej erfordrar vård på anstalter för specialistvård. I själva verket skulle man under dessa förutsättningar kunna räkna med en viss minskning av platsbehovet. Det ovan beräknade antalet vårdbehövande år 1965 motsvarar sålunda, om man räknar med samma beläggningssiffra som år 1950 (83 procent), ca 29 600 vårdplatser. Detta betyder 2 000 vårdplatser mindre än som fanns år 1950 vid de egentliga ålderdomshemmen.

Det bör vidare beaktas att strävandena inom åldringsvården i stigande utsträckning inriktat sig på att genom olika åtgärder så mycket som möjligt begränsa behovet av anstaltsvård bland annat genom uppförande av pensionärshem, utbyggnad av hemvården m. m. Antalet vårdtagare på de egentliga ålderdomshemmen synes ej heller trots den fortskridande ökningen av befolkningen i de högre åldrarna ha undergått någon stegring under senare år. Å andra sidan torde man inte kunna tänka sig någon mera betydade minskning av platsbehovet på de egentliga ålderdomshemmen under de förutsättningar vi förut angivit. Som framhållits utgöres även vad vi här kallat det egentliga ålderdomshemsklientelet i stor utsträckning av personer som betecknas som sinnesabnorma, kroniskt sjuka eller lytesbehäftade. Då det samtidigt i allmänhet är fråga om ensamstående personer torde effektiv vård inte kunna beredas utan omhändertagande på anstalt.

År	1950	1951	1952	1953
Antal vårdplatser på de egentliga ålderdomshemmen	31 640	31 636	31 645	32 055
Antal ålderdomshem	1 385	1 384	1 364	1 355

Som framgår av ovanstående tablå har antalet vårdplatser vid de egentliga ålderdomshemmen hållit sig i stort sett oförändrat under de senaste åren. I det följande räknar vi med samma vårdplatsantal vid dessa hem som åren 1950—53 eller avrundat 32 000 vårdplatser. Detta torde närmast

¹ Som framgått av kapitel 2 har man att räkna med en fortsatt stark ökning av antalet åldringar fram till 1965. För riket som helhet kan antalet personer över 70 år väntas stiga med omkring 29 procent mellan 1950 och 1965. Ökningen faller emellertid främst på tätortsbefolkningen. Utifrån de antaganden som i nämnda kapitel gjorts beträffande befolkningsutvecklingen skulle sålunda i tätorterna antalet personer över 70 år stiga med inte mindre än 47 procent mellan 1950 och 1965 medan ökningen på landsbygden stannar vid 18 procent.

vara högt räknat med hänsyn till de antaganden som i kapitel 5 gjorts om utbyggnaden av de särskilda sjukvårdsanstalterna.¹

Personalbehovet

Personalens nuvarande storlek och sammansättning. Uppgifter om personalens storlek och sammansättning vid ålderdomshemmen har inhämtats av socialstyrelsen åren 1948, 1951 och 1955. Den första undersökningen var dock mindre fullständig. Vid 1951 års undersökning, som avsåg läget den 31 december² erhöles uppgifter från samtliga hem utom sex i den största storleksgruppen. Dessa senare hade ett sammanlagt platsantal av 1 730. Tab. 6: 10 redovisar personalens storlek och fördelning vid de hem från vilka uppgifter erhöles.

Tabell 6: 10. Personalen vid ålderdomshemmen år 1951

	Sysslo- män	Före- stånda- rinnor	Bitr. före- stånda- rinnor	Sjuk- sköter- skor och sjuk- vårdare	Ko- kerskor	Bi- träden	Övrig personal	Summa
Heltidsanställda	74	1 370	54	259	590	4 221	518	7 086
Deltidsanställda	60	—	18	12	10	249	487	836
Samtliga	134	1 370	72	271	600	4 470	1 005	7 922

Med utgångspunkt från dessa siffror och med hänsyn tagen till personaltätheten på anstalter av olika storleksordning kan hela antalet heltidsanställda år 1951 beräknas ha uppgått till 7 500 och antalet deltidsanställda till ca 850. Deltidsanställd personal förekom framförallt vid hemmen i de mindre storleksgrupperna.

Ovanstående personalantal innefattar som förut framhållits även personalen vid de särskilda sjukavdelningarna. Som framgår av nedanstående tablå var personaltätheten väsentligt lägre på de egentliga ålderdomshemmen (inkl. inte godkända sjukavdelningar) än på sjukavdelningarna.

Antal anställda per 100 vårdplatser år 1951

	Egent- liga ålder- doms- hem	D:o med sinnes- sjuk- avd.	D:o med kroniker- avd.	D:o med både sinnes- sjuk- o. kroniker- avd.	Endast sinnes- sjuk- avd.	Endast kroniker- avd.	Samtliga ålder- doms- hem
Hela antalet anställda...	21	29	26	32	25	34	23
Enbart heltidsanställd per- sonal.....	19	27	23	29	23	31	21

¹ I stor utsträckning kan det här sägas vara ett spörsmål om hur vården närmast av kroniskt sjuka kommer att organiseras i framtiden, framförallt på landsbygden där befolkningsunderlaget ofta inte medger upprättande av specialvårdsanstalter. Gränsdragningen mellan ålderdomshem och sjukvårdsanstalter blir delvis mera formell än reell.

² Se Soc. Medd. 1953: 4.

Medan för samtliga ålderdomshem redovisades en genomsnittlig personal-täthet av 23 per 100 vårdplatser, sjönk motsvarande tal vid de ålderdomshem som inte var förbundna med sinnessjuks- eller kronikeravdelning till 21. Ser man enbart till den heltidsanställda personalen var motsvarande personalantal per 100 vårdplatser 21 resp. 19. På grundval av dessa tal torde antalet anställda vid de egentliga ålderdomshemmen kunna beräknas ha uppgått till 6 650, varav ca 6 000 heltidsanställda, år 1951.

Enligt en av socialstyrelsen i mars 1955 på uppdrag av 1952 års åldringsvårdsutredning verkställd undersökning uppgick personalantalet den 1 mars vid ålderdomshemmen, inberäknat sjukavdelningar, till 9 980 varav 8 875 på heltid och 1 105 på deltid. Då det totala platsantalet vid samma tillfälle uppgick till 39 169 (enligt de godkända planerna; 38 275 enligt den faktiska rumsdipositionen) skulle detta innebära att personalantalet per 100 vårdplatser stigit från 23 vid slutet av år 1951 till 26 i mars 1955 eller om man begränsar sig till enbart den heltidsanställda personalen från 21 till 23. Några uppgifter om personaltätheten vid olika typer av hem finns ej från den sista undersökningen. Antalet anställda vid de egentliga ålderdomshemmen torde emellertid med ledning av de angivna talen kunna beräknas ha uppgått till 7 400, varav 6 700 på heltid.

Den heltidsanställda ledningspersonalen (sysslomän, föreståndarinnor och bitr. föreståndarinnor) uppgick vid slutet av 1951 till ca 1 500. Antalet var ungefär detsamma i mars 1955. Denna personal är i allmänhet gemensam för de egentliga ålderdomshemmen och de särskilda sjukavdelningarna. Den medicinalutbildade personalen, sjuksköterskorna, liksom också sjukvårdarna, kommer huvudsakligen på sistnämnda avdelningar. Över två tredjedelar av sjukvårdspersonalen hade år 1951 sin tjänst förlagd till godkända avdelningar för sinnessjuka och kroniskt sjuka.

Socialstyrelsen verkställde år 1948 en undersökning angående ålderdomshemsföreståndarinnornas utbildning. Undersökningen omfattade 1 360 föreståndarinnor. Deras yrkesutbildning framgår av följande sammanställning.

	Antal ålderdomshemsföreståndarinnor med vidstående utbildning	I procent av samtliga föreståndarinnor
Socialvårdsförbundets		
3-åriga kurs	431	32
Sjuksköterskeexamen	97	7
Diakonisseexamen	43	3
Hemsysterutbildning	58	4
Praktik på sjukhus	769	57
Barnvårdspraktik	173	13
Hushållsskola o. d.	196	14
Andra kurser	251	19

Några fasta kompetenskrav för befattning som ålderdomshemsföreståndarinna finnes inte fastställda i annan mån än att fattigvårdslagen föreskriver, att till föreståndarinna endast må antagas person, som äger nödiga förutsättningar för skötande av dylik befattning. Socialvårdsförbundets treåriga kurs är dock särskilt avsedd för utbildning av ålderdomshemsföreståndarinnor. Som framgår av ovanstående tablå hade endast en tredjedel av samtliga föreståndarinnor denna utbildning. Över hälften hade sjukhuspraktik av ett eller annat slag, men blott 7 procent var utbildade sjuksköterskor. Dessa fanns i stor utsträckning på de allra största hemmen. Gruppen andra kurser innefattar bl. a. ett fåtal utbildade ekonomiföreståndarinnor (20 st.), skolkökslärarinnor (5 st.), socionomer (3 st.) samt kortare sjukvårdskurser, sömnadskurser etc.

Det framtida personalbehovet. Den egentliga ålderdomshemsvårdens omfattning har antagits förbli i stort sett oförändrad under det närmaste årtiondet. Personalbehovet blir därför väsentligen beroende av de förändringar som den relativa personalåtgången kan komma att undergå. Denna har som nyss framhållits stigit mellan 1951 och 1955.

Jämförelser med den av socialstyrelsen år 1948 verkställda undersökningen tyder på att en relativt kraftig ökning av personalantalet per vårdplats ägt rum även mellan 1948 och 1951. Enligt förenämnda undersökning uppgick sålunda det genomsnittliga personalantalet per 100 vårdplatser till endast 15 mot, som förut nämnts, 21 år 1951. På grund av bristerna i den första undersökningen är det dock svårt att avgöra i vilken mån dessa tal är jämförbara.

Med hänsyn till de allmänna utvecklingstendenserna inom olika delar av anstaltsvården och de önskemål som i skilda sammanhang framkommit, såväl under hänvisning till vård- som personalförhållandena, om en relativt större personaltäthet än för närvarande torde man böra räkna med att personalbehovet kommer att stiga även om platsantalet håller sig oförändrat. Det får hållas i minnet att vårdtagarna — även om man bortser från dem som uppgivits behöva vård på särskilda sjukvårdsanstalter — i stor utsträckning utgöres av sjuka eller i andra avseenden svårskötta personer. I den mån man genom effektivisering av hemvården m. m. kan begränsa utnyttjandet av anstaltsvården torde denna komma att omfatta ett relativt mera svårskött klientel.

Mot bakgrunden härav synes det inte omotiverat räkna med att den genomsnittliga personaltätheten stiger till samma storlek som den som 1951 redovisades vid de hem som var kombinerade med kronikeravdelning. Antalet anställda vid dessa hem uppgick till 26 eller, om man begränsar sig till enbart den heltidsanställda personalen, 23 per 100 vårdplatser. Då platsantalet antagits förbli omkring 32 000, skulle personalbehovet under denna förutsättning stiga till ca 8 300, varav 7 400 heltidsanställda. Detta innebär en ökning av den heltidsanställda personalen med 1 400 i förhållande till läget år 1951.

Vad beträffar utbildningsbehovet på detta område, räknade socialstyrelsen i förutnämnda undersökning med att fram till mitten av 1960-talet årligen skulle komma att behöva utbildas 75 à 80 föreståndarinnor. Till grund för beräkningarna låg uppgifter om avgången bland föreståndarinnorna i olika åldrar under tidsperioden 1945—48. Antalet föreståndarinnebefattningar antogs i början av 1960-talet uppgå till 1 300. Vidare förutsattes då komma att erfordras 100 biträdande föreståndarinnor, som borde ha samma utbildning som föreståndarinnorna. Behovet av biträdande föreståndarinnor synes dock lågt uppskattat.

Hem för gamla

Beträffande de enskilda hemmen för gamla finns endast få statistiska uppgifter att tillgå. I socialvårdsförbundets kalender för år 1950 ingår en förteckning över dylika institutioner, som torde vara relativt fullständig. Där upptas 76 sådana hem i olika delar av landet med inalles 2 280 platser. Några uppgifter beträffande personalens storlek finns inte. Personaltätheten torde dock vara lägre än vid de egentliga ålderdomshemmen, varför antalet heltidsanställda inte torde röra sig om mer än högst 400.

Personalbehovet fram till år 1965 synes kunna antas bli oförändrat.

Alkoholist- och tvångsarbetsanstalter

De nuvarande alkoholistanstalterna betraktas såsom förbättringsanstalter för personer, vilka är åtminstone i någon mån arbetsföra. Arbetsterapien som vårdmedel tillmättes sålunda stor betydelse. De intagna sysselsättes i allmänhet med jordbruks-, trädgårds- och verkstadsarbete, vid de för kvinnor avsedda anstalterna huvudsakligen med sömnad, tvätt och trädgårdsarbete.

Antalet alkoholistanstalter uppgår f. n. till 21. Platsantalet och vårdklienteletets storlek under åren 1930—54 framgår av *tab. 6: 11*.

Tabell 6: 11. Antal platser och intagna vid alkoholistanstalterna

År	Antal vårdplatser	Antal intagna under året
1930	244	455
1940	969	1 367
1945	1 064	1 290
1950	1 136	1 454
1951	1 078	1 384
1952	1 111	1 463
1953	1 111	1 457
1954	1 104	1 433

För framtiden torde man inte ha att räkna med någon ytterligare utbyggnad av den slutna alkoholistvården i dess nuvarande form. Däremot torde det medicinska inslaget småningom komma att vinna insteg inom vården.

1946 års alkoholistvårdsutredning framhöll i sitt år 1948 avgivna betänkande (SOU 1948: 23) behovet av medicinsk alkoholistvård och avgav bl. a. vissa förslag till anstalter för dylika ändamål. Vid alkoholistanstalterna räknade utredningen med att behovet av vårdplatser i framtiden komme att kvarstå oförändrat. Efter hand som medicinska vårdanordningar tillkom och den öppna vården effektiviserades, torde dock en minskning av platsantalet inom den slutna vården bli möjlig att genomföra.

Alkoholistanstalternas personal uppgick år 1952 till 278 personer. Dessa fördelade sig på olika kategorier av anställda på följande sätt:

	Antal
Direktörer, föreståndare, assistenter.....	53
Vårdpersonal.....	137
Ekonomipersonal.....	60
Övrig personal.....	28
	Summa personal 278

Då någon ytterligare utbyggnad av den slutna alkoholistvården i dess hittillsvarande form inte torde vara att motse, synes man kunna räkna med i stort sett oförändrat personalbehov fram till 1965.

Fångvårdsanstalter

Personalen vid fångvårdsanstalterna har som framgår av nedanstående tablå undergått en mycket kraftig ökning under efterkrigstiden. Ökningen får ses mot bakgrunden av såväl det stegrade fångantalet som förändringarna på straffverkställighetens område. Antalet fångar vid årets slut har under de senaste åren uppgått till omkring 3 000, vilket innebär en ökning med 700 à 800 i förhållande till medeltalet under senare hälften av 1940-talet.

	1924	1939	1945	1950	1954
<i>Antal tjänstemän.</i>	721	..	998	1 374	1 538
<i>Antal intagna ...</i>	2 121	1 877	2 309	2 416	3 038

Genom 1945 års straffverkställighetslag, som trädde i kraft den 1 juli 1946, har nya principer införts beträffande straffverkställigheten. Den slutna vården har i stor utsträckning ersatts av vård på öppen anstalt och samtidigt har cellstraffet i princip ersatts med gemensamhet mellan de intagna. I anslutning till den nya straffverkställighetslagen har en genomgripande ännu inte avslutad omorganisation skett av fångvårdens anstaltsväsende. Antalet fångvårdsanstalter är f. n. något över 50, därav ett 20-tal öppna. Av de omkring 3 000 internerna är ca 800 intagna på öppna anstalter.

Bland mera betydelsefulla åtgärder, som vidtagits under senare år och vilka återverkar på personalbehovet, märks den av 1951 års riksdag beslutade nya ungdomsanstalten (Roxtunaanstalten), som numera tagits i bruk,

de av 1952 års riksdag beslutade personalförstärkningarna i anslutning till förslag av 1951 års fångvårdsutredning, samt den omorganisation av anstaltsadministrationen (den s. k. räjongplanen), varom 1953 års riksdag fattade beslut. Dessa åtgärder kan sammanlagt beräknas ha ökat eller komma att öka personalbehovet med ca 150. Tages hänsyn härtill och till den ytterligare ökning av personalbehovet som en stegring av antalet intagna kan medföra, torde det sammanlagda personalbehovet vid fångvårdsanstalterna under det närmaste årtiondet kanske stiga till omkring 1 700.

Social hemhjälp

Den sociala hemhjälpverksamhet, som i olika former organiserats i kommunerna, har under efterkrigstiden undergått en mycket stark expansion. Av särskild betydelse har varit att statsbidrag sedan 1944 under vissa förutsättningar utgått till denna verksamhet.

Den statsunderstödda verksamheten. Den statsunderstödda sociala hemhjälpverksamheten har till ändamål att genom särskilda hemvårdarinnor under kortare tid bidra till skötseln av hem, där tillfälliga svårigheter uppkommit på grund av husmoderns bristande arbetsförmåga eller behov av vila, sjukdom i hemmet eller liknande omständigheter. Hjälp kan även lämnas ensamstående, såsom äldre och invalider. Statsbidraget är maximerat i förhållande till folkmängden och gällande bestämmelser innebär i stort sett att fullt statsbidrag utgår för högst en hemvårdarinna på 4 000 invånare i städer samt för högst en på 2 000 invånare på landsbygden. Högre statsbidrag har dock kunnat medges, om socialstyrelsen funnit synnerliga skäl föreligga.

Tabell 6:12. Antal hemvårdarinnor för vilka statsbidrag beviljats

År	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Heltidsanställda..	494	984	1 479	1 924	2 231	2 450	2 611	2 790	2 902	3 046	3 075	2 887
Deltidsanställda..	18	54	63	129	138	148	155	161	145	162	184	189
Summa	512	1 038	1 542	2 053	2 369	2 598	2 766	2 951	3 047	3 208	3 259	3 076

Verksamhetens utveckling sedan år 1944 belyses av *tab. 6:12*. Åren 1944—47 ökade verksamheten raskt med ca 500 hemvårdarinnor per år och den övre gränsen för rätt till statsbidrag hade i allmänhet nåtts under början av 1950-talet. Under de senaste åren har antalet hemvårdarinnor för vilka statsbidrag utgått varit något över 3 000. Huvuddelen är, såsom framgår, heltidsanställd.¹

¹ Det bör beaktas att ovanstående uppgifter endast avser det antal hemvårdarinnor, som ingått i beräkningen av statsbidragsunderlaget. I vissa kommuner torde emellertid antalet hemvårdarinnor vara större än som inrymmer i detta. Några statistiska uppgifter som belyser hela antalet hemvårdarinnor finnes emellertid inte. Nämnas kan dock att kommunerna för år 1955 sökte statsbidrag för 3 403 hemvårdarinnor, varav 3 163 på heltid, medan bidrag som framgår av tabellen endast beviljades för 3 076, varav 2 887 på heltid.

Särskilda kompetensvillkor är föreskrivna för hemvårdarinnorna inom den statsunderstödda verksamheten. Vederbörande skall antingen ha genomgått 15 månaders hemvårdarinneutbildning i särskild skola eller ha genomgått socialstyrelsens 3-månaders prov- och kompletteringskurs, varvid förutsättes flera års grundlig och allsidig praktik i husligt arbete och barnavård såsom villkor för tillträde till kursen. Person med mångårig väl vitsordad praktik i husligt arbete kan dock beviljas dispens från särskild utbildning.

Skolorna har för närvarande en kapacitet av högst 175—200 utexaminerade elever årligen. Antalet vid prov- och kompletteringskurserna utexaminerade har växlat något år från år och i allmänhet uppgått till 350 å 400. Det årliga antalet utbildade hemvårdarinnor uppgår sålunda till ca 550.

Annat socialt hemhjälpverksamhet. Liknande arbetsuppgifter som hemvårdarinnorna har i viss utsträckning de diakonissor och församlingssystemer, som finnes anställda av statskyrkoförsamlingar och fria trossamfund. Såsom framhållits i kapitel 5 har dessa ofta sjuksköterskeutbildning. Gränsdragningen mellan socialt hemhjälpverksamhet och den öppna hälso- och sjukvården genom distriktssköterskor och liknande blir tydligen ofta flytande.

Under 1950-talet har i många kommuner tillkommit nya former av organiserad hemhjälp vid sidan av de gamla, framförallt med tanke på sjuka och åldringar, såsom hemsamaritverksamhet, hemtjänst för gamla o. dyl. Enligt en av socialstyrelsen verkställd undersökning fanns under år 1954 särskild hemhjälpverksamhet för åldringar vid sidan av den statsunderstödda verksamheten organiserad i 110 städer, d. v. s. i stort sett samtliga, samt 331 köpingar och landskommuner. Ytterligare 61 kommuner redovisade aktuella planer att sätta i gång dylik verksamhet under år 1955 medan 57 kommuner uppgav att frågan var under utredning.

I motsats till den statsunderstödda verksamheten sysselsätter sistnämnda former av hemhjälpverksamhet huvudsakligen tillfällig timavlönad arbetskraft, till stor del medelålders och äldre gifta kvinnor. Nämnas kan att av de närmare 600 s. k. hemvårdsbiträden som vid slutet av år 1954 fanns anställda i Stockholms stad — Föreningen Hemtjänst för gamla — var 55 procent över 50 år; 63 procent var gifta. Hela antalet sysselsatta uppgick under veckan 24—30 januari 1955 enligt en av socialstyrelsen verkställd undersökning till 3 856. Av dessa var endast 156 heltidssysselsatta vid redovisningstillfället.

Det framtida personalbehovet. Att närmare bedöma de anspråk på arbetskraft som den sociala hemhjälpverksamhet, vilken under växlande former bedrivs av kommunerna, kan komma att ställa i framtiden är omöjligt. En fortsatt utbyggnad av verksamheten, framför allt med tanke på åldringsvården, synes dock sannolik.

Som framgått av ovanstående har utbyggnaden av den sociala hemhjälp-

verksamheten under 1950-talet väsentligen skett genom anlitande av tillfällig arbetskraft, huvudsakligen gifta kvinnor. I stor utsträckning torde det här ha varit frågan om en arbetskraftsreserv som varit svår att utnyttja i andra former. I vilken mån arbetskraftsbehovet även i framtiden väsentligen kan tillgodoses på detta sätt är svårt att bedöma. Vid bedömning av de reala anspråken på arbetskraftsresurserna får givetvis beaktas att den kommunala verksamheten till en obestämd del ersätter den tillfälliga privatanställda hemhjälp.

Sammanfattning

Vi har i detta kapitel sökt belysa de anspråk på arbetskraft, som olika slag av anstalter och anstaltsliknande institutioner inom barn- och ungdomsvård, åldringsvård, alkoholistvård och fångvård samt den sociala hemhjälpverksamheten kan komma att ställa under det närmaste årtiondet. Resultaten av de verkställda kalkylerna rörande personalbehovet har sammanfattats i tab. 6: 13.

Tabell 6: 13. Heltidsanställd personal vid olika institutioner inom socialvård och fångvård 1950—1965

År	Daghem och förskolor samt eftermiddags-hem	Barnhem och ungdomsvårdsskolor	Kommunala ålderdomshem ¹	Hem för gamla	Alkoholistanstalter	Fångvårdsanstalter	Summa	Social hemhjälpverksamhet
Omkring 1950	3 700	2 400	6 000	400	300	1 400	14 200	2 600
1955	4 000	2 350	6 700	400	300	1 500	15 250	3 000
1965	5 400	2 450	7 400	400	300	1 700	17 650	?
Ökning 1955/65 ...	1 400	100	700	0	0	200	2 400	?

¹ Exkl. särskilda sjukavdelningar.

De behandlade verksamhetsgrenarna kan för närvarande överslagsvis beräknas sysselsätta omkring 18 000 heltidsanställda samt närmare 5 000 deltidsanställda, varav 700 vid de kommunala ålderdomshemmen och omkring 4 000 i social hemhjälpverksamhet. I den som heltidsanställd redovisade personalen vid övriga institutioner torde dock även ingå en del personal med deltidsanställning. Vad beträffar de kommunala ålderdomshemmen har i ovannämnda tal inte medräknats den personal som tas i anspråk för de särskilda sjukavdelningar som är anknutna till ålderdomshemmen. Dessa har år 1955 beräknats sysselsätta omkring 2 600 anställda.

Om man till en början bortser från den sociala hemhjälpverksamheten och begränsar sig till anstaltspersonalen inom de behandlade områdena, skulle enligt kalkylerna denna kunna väntas öka med omkring 2 400 eller 16 procent under det närmaste årtiondet. Huvuddelen av ökningen kommer

på daghems- och förskoleverksamheten och beror på att en kraftig utbyggnad framför allt av lekskolorna syns sannolik. Vad beträffar den egentliga anstaltsvården torde man däremot — möjligen frånsett fångvården — inte ha att motse någon ökning av verksamhetens kvantitativa omfattning. Utvecklingen kännetecknas snarast av en stagnation eller sammankrympning av denna. Till en del beror detta på att ifrågavarande vårduppgifter i stigande utsträckning kommit att tillgodoses inom ramen för hälso- och sjukvården. Utvecklingen är i så måtto endast den andra sidan av den starka utbyggnaden av sjukvården. Särskilt sinnessjuk- och sinnesslövärdens utbyggnad synes i detta sammanhang betydelsefull liksom också — för att avlasta ålderdomshemmen — utbyggnaden av kronikervården. Av inte mindre betydelse torde vara att den allmänna ekonomiska och sociala utvecklingen medfört och sannolikt även i framtiden kan väntas medföra ett minskat behov av omhändertagande för anstaltsvård i sådana fall där vårdbehovet väsentligen betingas av ekonomisk nöd. Förutom den allmänna höjningen av levnadsstandarden spelar säkerligen utbyggnaden av olika former av socialförsäkring, såsom folkpensionering, moderskapshjälp, arbetslöshets- och sjukförsäkring m. m. en viktig roll.

Att trots dessa tendenser till stagnation eller sammankrympning av den slutna socialvården — barnhem och ungdomsvårdsskolor, ålderdomshem, alkoholistanstalter — en mindre ökning av arbetskraftsbehovet ändock syns sannolik på vissa håll beror på att man inom denna liksom inom sjukvården måste räkna med en relativt ökad personalåtgång, allt eftersom anstaltsvården blir mera specialiserad och intensifierad och samtidigt begränsas till ett mera svårskött klientel. En successiv ökning av personalantalet relativt till antalet intagna synes också ha ägt rum inom flertalet vårdgrenar. En bidragande faktor härtill torde även ha varit förbättringar av anstaltspersonalens arbetsförhållanden.

Vad slutligen den sociala hemhjälpverksamheten beträffar har underlag saknats för att närmare bedöma de anspråk på arbetskraft som denna kommer att ställa i framtiden. Under 1950-talet synes utvecklingen på detta område framför allt ha kännetecknats av en stark expansion av hemhjälp för åldringar. Denna har emellertid väsentligen sysselsatt deltidsanställd och tillfällig personal, såsom husmödrar och andra kvinnor, som inte normalt stått till arbetsmarknadens förfogande. Den hos kommunerna heltidsanställda hemvårdarinnepersonalen torde däremot ha ökat relativt obetydligt under 1950-talet. Då det emellertid inte är osannolikt att den sociala hemhjälpverksamheten i framtiden kommer att ställa ökade anspråk även på heltidsanställd personal, torde den under det närmaste årtiondet beräknade ökningen av arbetskraftsbehovet inom de i detta kapitel behandlade områdena kunna avrundas uppåt till 3 000.

Vid behandlingen av arbetskraftsbehovet för de olika vårdgrenarna har uppmärksamhet ägnats personalens sammansättning från yrkes- och ut-

bildningssynpunkt. Huvuddelen av personalen vid anstalterna utgöres av biträdespersonal, ekonomibiträden och vårdbiträden, resp. — vid fångvårdsanstalterna — bevakningspersonal. Den del av anstaltspersonalen, som innehar ledande eller mera självständiga befattningar bildar en kvantitativt relativt liten grupp. I denna ingår bland annat läkare och sjuksköterskor, vilka personalkategorier behandlats i kapitel 5, samt lärarpersonal vid sådana anstalter där skol- eller yrkesundervisning förekommer, såsom barnhem, ungdomsvårdsskolor och fångvårdsanstalter.

Bortser man från sistnämnda grupper och ser till övrig personal i ledande befattningar har av det föregående framgått att dess utbildning hittills ofta varit bristfällig. Detta gäller bland annat föreståndarpersonalen vid barnhem och ålderdomshem. För dessa grupper finnes numera anordnade särskilda treåriga utbildningskurser, som står under socialstyrelsens inseende. Genomgång av dylik kurs utgör dock inte formellt kompetenskrav för anställning som föreståndare och endast en mindre del av denna personal har för närvarande sådan utbildning.

Det kan i detta sammanhang ifrågasättas om inte den grundläggande utbildningen för ifrågavarande yrkesgrupper kunde samordnas med annan närstående utbildning. Önskvärd specialisering skulle i sådant fall kunna tillgodoses antingen genom differentierade utbildningslinjer inom ramen för en bredare lagd utbildning — såsom exempelvis utbildningen vid socialinstitutet — eller genom kortare påbyggnadskurser. Härigenom torde man framför allt vinna ett bredare rekryteringsunderlag för dessa arbetsområden men samtidigt även pedagogiska fördelar. Även vad beträffar vissa andra delar av anstaltsvården, såsom ungdomsvårdsskolorna och fångvårdsanstalterna, torde en samordning av utbildningen av olika personalkategorier böra kunna medföra fördelar bland annat från rekryteringsynpunkt.

Kvantitativt för närvarande mycket obetydliga yrkesgrupper, vilka i framtiden dock torde komma att få ökad betydelse inom de behandlade delarna av anstaltsvården, är sysselsättningsterapeuter och högskoleutbildade psykologer. Sysselsättningsterapeuter torde bland annat komma att erfordras för ålderdomshemsvården, psykologer vid bland annat barnhem, ungdomsvårdsskolor och fångvårdsanstalter.

Utbyggnaden av daghems- och förskoleverksamheten ställer starkt ökade anspråk på barnträdgårdslärarinnor. Vi har framhållit att förskoleseminariernas nuvarande utbildningskapacitet synes otillräcklig för att på längre sikt tillgodose behovet av utbildade barnträdgårdslärarinnor.

Övrig statlig och kommunal verksamhet

Inledande synpunkter

Som framhållits i inledningen har de mera ingående undersökningarna ansetts böra begränsas till att belysa de anspråk på arbetskraft som utvecklingen inom undervisningsväsen, sjukvård och socialvård ävensom vissa delar av kommunikationsväsendet kan komma att ställa under det närmaste decenniet. Arten av den offentliga verksamheten i övrigt är, i den mån den innebär handhavandet av administrativa uppgifter, mestadels sådan, att man knappast kan utföra någon beräkning av det framtida personalbehovet, grundad på detaljerade antaganden rörande göromålen omfattning inom olika myndigheters och verks ämbetsområden. Inte heller beträffande sådana återstående grenar av offentlig verksamhet som verk eller inrättningar sysselsatta med anläggande och underhåll av vägar, gator, kraft- och belysningsverk, hamnar eller liknande, har detaljerade antaganden beträffande den framtida utvecklingen av arbetskraftsbehovet ansetts kunna uppställas. Framställningen i detta kapitel rörande återstående delar av statlig och kommunal verksamhet har därför i huvudsak inriktats på de allmänna utvecklingstendenserna ifråga om personalens sammansättning och rekrytering. I syfte att nå en överblick av behovet av fackutbildad personal i offentlig tjänst har särskilt intresse ägnats åt sådana utvecklingstendenser som kan antagas äga betydelse för det framtida behovet av personal med särskild fackutbildning.

Med hänsyn till ofullständigheten hos det statistiska materialet har det varit nödvändigt att begränsa diskussionen till sådan statlig och kommunal verksamhet som bedrivs av offentligrättsliga subjekt, även om en del likartade uppgifter ombesörjes av för ändamålet bildade aktiebolag och stiftelser. Det bör slutligen anmärkas att ifråga om kommunal verksamhet, behandlad i detta kapitel, har bortsetts från landstingspersonalen, som i den mån den inte redovisats under hälso- och sjukvård, socialvård och undervisningsväsen utgör en relativt liten grupp.

Allmänna utvecklingstendenser

Vid sidan av undervisningsväsen, sjukvård och socialvård samt förut behandlade delar av kommunikationsväsendet är som framgått av kap. 2 de ur arbetskraftssynpunkt kvantitativt betydelsefullaste grenarna av den statliga och kommunala förvaltningen dels övriga under beteckningen industri- och kommunikationsverk m. m. sammanförda förvaltningsgrenar, vilka väsentligen innefattar förvaltningen av vägar, gator, kraft- och belysningsverk och andra s. k. public utilities samt i samband härmed bedriven byggnads- och anläggningsverksamhet och dels försvarsväsendet. Gemensamt för båda dessa områden är att de sysselsätter en betydande teknisk personal.

Industri- och kommunikationsverk m. m.

Statsanställd personal. Tab. 7:1 belyser personalantalets utveckling under efterkrigstiden inom de statliga industri- och kommunikationsverken, fränsett statens järnvägar, post- och televerken. I den mån jämförbara uppgifter varit tillgängliga har i tabellen även angivits siffror för åren 1927 och 1939.

Av ett sammanlagt antal anställda vid dessa verk om för närvarande mellan 40 000 och 45 000 utgör, såsom tabellen visar, personalen i domänverket, statens vattenfallsverk och väg- och vattenbyggnadsverket över 90 procent.

Tabell 7:1. Antalet anställda vid statliga industri- och kommunikationsverk m. m. (utom statens järnvägar, post- och televerken)¹

År	Domänverket		Statens vattenfallsverk		Väg- o. vattenbyggnadsverket		Övriga verk ²		Summa företagsverk			
	Tjänstemän	Arbetare ³	Tjänstemän	Arbetare	Tjänstemän	Arbetare ⁴	Tjänstemän	Arbetare	Tjänstemän	Därav kvinnor	Arbetare	Summa
1927	1 200	(7 400)	800	500	..	(20 000)
1939	1 300	..	1 200	3 200	..	21 800
1945	1 300	7 900	1 900	3 500	1 600	12 500	1 700	700	6 500	1 100	24 600	31 100
1950	1 500	6 900	3 300	5 500	2 400	13 600	2 300	1 100	9 500	1 600	27 100	36 600
1954	1 600	9 800	5 000	7 200	2 900	11 700	2 400	1 200	11 900	2 000	29 900	41 800

¹ Uppgifterna för 1954 är, med undantag av väg- och vattenbyggnadsverkets arbetarantal, hämtade ur riksräkenskapsverkets statistik. Beträffande tidigare år har utnyttjats förutom riksräkenskapsverkets statistik även vederbörande verks egna statistiska publikationer. Uppgifterna för år 1927 har hämtats ur en av socialstyrelsen år 1927 utförd undersökning av anställnings- och avlöningsförhållandena för lägre personal i allmän tjänst.

² Lotsverket (1 535 anställda, varav 97 arbetare år 1954), luftfartsverket (373, varav 25 arbetare), byggnadsstyrelsen (1 376, varav 987 arbetare), länsarkitektorganisationen (216 tjänstemän) samt statens reproduktionsanstalt (147 varav 113 arbetare).

³ I augusti. Arbetarantalet under drivningssäsongen är väsentligt högre.

⁴ Anställda i vägunderhålls- och vägbyggnadsarbeten i egen regi i början av juli månad.

Medan *domänverkets* egentliga vård av kronans skogar och jordbruksdomäner på grund av skogsvårdens intensifiering har blivit och framtiden kan antagas bli alltmera personalkrävande, är behovet av personal för tillgodogörandet av kronoegendomarnas virkesavkastning avhängigt av förändringarna på exportmarknaden för trävaror. Detta medför att verkets behov av arbetskraft, särskilt av kollektivavtalsanställd personal, kan variera inom ganska vida gränser från år till år.

Vad beträffar *statens vattenfallsverk* och *väg- och vattenbyggnadsverket* dominerar bland dessa verks arbetsuppgifter byggnads- och anläggningsarbeten. Investeringarna i kraft- och belysningsverk, vägar och gator, vatten- och avloppsanläggningar blev under krigstiden eftersatta och en mera betydande ökning kom till stånd först under efterkrigsåren. Förändringarna i investeringsvolymen på dessa områden framgår av *tab. 7: 2*.

Tabell 7: 2. Indexetal för nyinvesteringar i milj. kr. (1952 års priser)¹
1950 = 100

	1938/39	1946	1950	1951	1952	1953	1954
Kraft- o. belysningsverk.	48	65	100	95	137	153	148
Vägar o. gator.....	131	59	100	125	170	217	201
Vatten- o. avloppsanläggningar.....	55	63	100	91	95	130	163

¹ Enligt uppgifter lämnade av konjunkturinstitutet.

Den mycket kraftiga ökningen av personalantalet vid statens vattenfallsverk kan antagas vara en direkt följd av att verkets anläggningsarbeten fått ökad omfattning, i synnerhet som statens vattenfallsverk bedriver sin anläggningsverksamhet i egen regi. I fråga om väg- och vattenbyggnadsverket försvåras jämförelser med förkrigstidens personalförhållanden på grund av de betydande organisatoriska förändringar som skett efter 1939.¹ Begränsar man sig till tiden efter 1945 finner man att antalet tjänstemän ökat relativt kraftigt medan arbetarantalet varit i stort sett oförändrat eller t. o. m. nedgått något, trots väghållningsarbetenas ökade omfattning. Utvecklingen beror bland annat på att en fortgående mekanisering av såväl vägunderhåll som vägbyggnad skett under efterkrigstiden. Vid bedömandet av den förskjutning som ägt rum mellan arbetare och tjänstemän får emellertid också beaktas att väg- och vattenbyggnadsverket utför en stor del av vägbyggnads- och belägningsarbetena på entreprenad. Antalet vid entreprenadarbeten sysselsatta arbetare har stigit från endast omkring 600 i början av juli 1945 till närmare 2 200 vid motsvarande tidpunkt 1955,

¹ Fram till år 1944 ombesörjdes den allmänna väghållningen på landsbygden av kommunala förvaltningsenheter — 170 vägdistrikt. Åren 1945—46 ombildades väg- och vattenbyggnadsstyrelsens luftfartsavdelning med tillhörande flygplatsorganisation till luftfartsverket.

eller från endast 4 till omkring 16 procent av hela antalet anställda arbetare i den allmänna väghållningen.

Bland verk som i tab. 7:1 hänförts till restgruppen övriga verk är lotsverket och byggnadsstyrelsen de största. Lotsverket har endast obetydligt ökat sitt personalantal jämfört med förkrigstiden, medan byggnadsstyrelsen och länsarkitektorganisationen bl. a. i samband med vidgningen av det allmännas befogenheter ifråga om bebyggelseplaneringen ökat antalet sysselsatta. Statens civila byggnadsverksamhet i byggnadsstyrelsens regi har vidare utvidgats efter krigsårens starka restriktivitet på detta område. Byggnadsstyrelsens arbetarantal har med anledning härav ökat från omkring 550 år 1945 till närmare 1 000 år 1954. En betydande del av byggnadsstyrelsens arbeten utföres emellertid på entreprenad, för närvarande i runt tal två tredjedelar räknat i byggnadskostnader.

Kommunalanställd personal. Vad beträffar den kommunaltekniska verksamheten är det statistiska material, som står till buds för att belysa sysselsättningsutvecklingen, mycket knapphändigt och osäkert. Nedanstående sammanställning torde dock någorlunda belysa förändringarna sedan slutet av 1920-talet, i vad avser den hos städerna anställda personalen.

År	Tjänstemän			Arbetare	Summa
	Män	Kvinnor	Summa		
¹ 1927	3 100	700	3 800	17 400	21 200
1939	21 900	..
1950	8 800	2 400	11 200	23 900	35 100
1952	24 500	..

¹ Beräknat med ledning av socialstyrelsens undersökningar för 1924 och 1927.

Den ökning av personalantalet, som sammanställningen visar, beror tydligen främst på stadsbefolkningens tillväxt. Ett stort antal nya städer har tillkommit under denna tid. Anmärkningsvärd är den förhållandevis ringa ökningen av arbetarantalet.

I nedanstående tablå har antalet arbetare vid städernas arbeten — frånsett spårvägs- och busspersonal — satts i relation till stadsbefolkningens

Arbetarantalet i städernas kommunaltekniska verk i förhållande till folkmängden 1939, 1950 och 1952¹

	Arbetarantal per 10 000 invånare		
	1939	1950	1952
Stockholm, Göteborg och Malmö.....	110,7	83,1	85,0
Övriga städer över 5 000 invånare.....	85,2	67,1	65,1

¹ Uppgifterna om städernas arbetarantal har hämtats ur Svenska stadsförbundets arbetarlönestatistik.

storlek 1939, 1950 och 1952. Huvuddelen av här ifrågavarande arbetare är sysselsatt i anläggningsarbeten. I de mindre städerna utgör anläggningsarbetarna den helt dominerande gruppen.¹ Trots att den kommunala anläggningsverksamheten ökat kraftigt, har som framgår av sammanställningen det relativa arbetarantalet sjunkit. Liksom på väg- och vattenbyggnadsverkets område torde detta förhållande böra ses mot bakgrunden av den omfattande mekanisering som skett inom byggnads- och anläggningsverksamheten under efterkrigstiden. Möjligen har dock den reala minskningen av insatsen av arbetskraft inte varit lika stor som ovanstående tal kan ge vid handen, beroende bland annat på ett större utnyttjande av entreprenadssystem för vissa anläggningsarbeten.

Det framtida arbetskraftsbehovet. Utvecklingen av arbetskraftsbehoven under närmaste tioårsperiod inom statens vattenfallsverks och väg- och vattenbyggnadsverkets arbetsområden torde till en del vara bunden genom beslut som redan fattats av statsmakterna. Till grund för 1954 års beslut om höjning av bilskatterna låg en beräkning av medelsbehovet för vägväsendets upprustning under perioden 1954/55—1958/59 och det uttalades därvid bland annat, att man med hänsyn till vägtrafikens ökning kunde förutse ett ytterligare stegrat utgiftsbehov för detta ändamål vid slutet av 1950-talet. Ifråga om vattenfallsverkets kraftstationsbyggnader måste, med hänsyn till den långa tid som åtgår för anläggningarnas färdigställande, beslut om utbyggnaderna av vattenfall fattas ganska många år innan de beräknas bli färdiga att tas i drift. Under de senaste riksdagarna har beslutats om anläggningar som väntas bli färdigställda först vid 1960-talets början. Då det lär vara att vänta att den årliga ökningen av elkraftförbrukningen fortsätter och en betydande ökning av investeringsbehoven på området är sannolik, synes man böra antaga att vattenfallsverkets an-

¹ Nedanstående sammanställning visar arbetarantalets — medelantalet manliga arbetares, exkl. trafikpersonal vid spårvägar och omnibuslinjer — fördelning på arbetsområden år 1950 inom olika ortsgrupper. Härvid har dock inte frånskilts det relativt ringa antal hos köpingar anställda arbetare som redovisas i stadsförbundets statistik.

Arbetsområde	Samtliga	Därav inom ortsgrupp			
		2	3	4	5
Anläggningsarbeten	56,7	81,0	62,5	49,5	48,8
Verkstäder och förråd	12,8	3,7	10,6	17,7	14,2
Transportväsen	6,8	5,6	6,6	7,9	6,5
Fasta maskinanläggningar	7,2	2,2	6,6	6,4	9,4
Vakthållning, tillsyn och uppbörd	2,3	0,6	1,7	2,8	3,0
Renhållning	10,1	5,2	8,4	12,0	12,3
Husbyggnadsarbeten	3,4	1,2	2,6	3,0	5,2
Övriga arbetsområden	0,7	0,5	1,0	0,7	0,6
Summa	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

läggningsarbeten fram till 1965 genomsnittligt kommer att få minst samma omfattning som vid 1950-talets mitt.

Även om variationer kan tänkas inträda i behovet av arbetarpersonal inom väg- och vattenbyggnadsverkets och vattenfallsverkets arbetsområden, i det att verksamheten tillfälligt begränsas vid inskränkningar i medelstillgången för arbetenas finansiering och tillfälligt utvidgas då behov av sysselsättningsobjekt föreligger, är det därför antagligt, att verksamheten vid 1960-talets mitt kommer att ha större omfattning än under 1950-talet. Detta måste med hänsyn till stadsbebyggelsens tillväxt antagas bli fallet även med övrig offentlig anläggningsverksamhet som här berörts. Den fortsatta mekaniseringen av verksamheten gör vidare sannolikt att ökningen av personalbehovet kommer att gälla främst tjänstemannapersonal och i synnerhet teknisk personal. Dels ställer mekaniseringen ökade krav på teknisk personal för arbetsledande funktioner, dels och kanske framför allt torde den tekniska utvecklingen medföra ett stigande behov av personal för planeringsuppgifter. I samband härmed torde också den i tab. 7: 1 tydligt framträdande ökningen av den kvinnliga, huvudsakligen kontorstekniska personalen, komma att fortsätta.

Försvarsväsendet

Vad beträffar försvarsväsendet belyses personalutvecklingen under det senaste decenniet av *tab. 7: 3*. I tabellen har även angivits motsvarande personalantal år 1924, före de i anslutning till 1925 års försvarsbeslut verkställda inskränkningarna i antalet anställda. Tabellen visar en fördubbling av personalantalet jämfört med 1924. Ökningen har huvudsakligen ägt rum under 1940-talet och föranletts av det senaste världskriget. Krigsslutet ledde till minskning av antalet anställda, väsentligen bland den icke aktiva militärpersonalen samt av personal sysselsatt inom krigsmaterieltillverkningen. Viss ökning inträdde därpå ånyo. Fluktuationerna i personalbehovet inom försvarsväsendet har haft sin orsak i de snabba och opåräknade förskjutningar i landets militärpolitiska läge som inträffat under de senaste årtiondena.

Ehuru personalantalet är nära nog dubbelt så stort 1954 som 1924, har

Tabell 7: 3. Försvarsväsendets personalantal 1924—1954

	1924	1943	1947	1954
Militär personal	21 700	35 500	22 600	18 000
Övrig tjänstemannapersonal.....	2 300	17 300	16 300	22 600
Därav kvinnor.....	200	7 200	6 600	7 900
Arbetarpersonal.....	7 100	20 400	16 000	16 600
Summa anställda	31 100	73 200	54 900	57 200

så betydande förskjutningar skett mellan å ena sidan militära och å andra sidan civilmilitära och civila personalkategorier, att den militära personalen nu är mindre än under 1924 års försvarsorganisation. Minskningen hänför sig dock helt till underbefäl och manskap och får ses mot bakgrunden av volontäransättningssystemets successiva avveckling och liknande organisatoriska förändringar, vilka inneburit bland annat, att militär personal i viss utsträckning ersatts med civil eller civilmilitär personal. Särskilt inom flygvapnet har framför allt underbefäls- men även underofficersbefattningar utbytts mot civilmilitära tekniker- och verkmästarbefattningar. Civil personal har också i stor utsträckning övertagit göromål som tidigare fått fullgöras av värnpliktig personal, uttagen till handräckningstjänst.

Vid sidan härav har emellertid den militärtekniska utvecklingen i och för sig medfört ett relativt ökat behov av fast anställd personal för väsentligen tekniska arbetsuppgifter, vilket bland annat kommer till uttryck i en stark tillväxt av personalen inom de centrala försvarsförvaltande myndigheterna och vid försvarets forskningsanstalt. Till följd härav har under en kort tidsperiod en mycket kraftig ökning av den ingenjörsutbildade personalen ägt rum inom försvarsväsendet.

Det är naturligtvis omöjligt att närmare bedöma det framtida personalbehovet på försvarsväsendets område. Det synes emellertid antagligt, att den militärtekniska utvecklingen — även om den allmänna finansiella ramen för försvarsväsendet antas förbli i stort sett oförändrad — kommer att medföra ett ytterligare ökat behov av teknisk personal.

Övriga förvaltningsgrenar

Statsanställd personal. Förändringarna vad beträffar den statsanställda personalen inom grupperna rätts- och ordningsväsen, kulturella och vetenskapliga institutioner (utanför universitet och högskolor) samt administration och övrig verksamhet belyses av *tab. 7:4*. Med hänsyn till att en mycket ringa del av personalen inom dessa grupper utgöres av arbetarpersonal, har endast tjänstemannapersonalen medtagits. För tydlighetens skull har ur rätts- och ordningsväsen utbrutits personalen inom lantmäteriväsendet och vid patent- och registreringsverket. Likaså har tullverkets personal särredovisats.

Sammanlagt har antalet statstjänstemän inom dessa verksamhetsgrenar stigit från mindre än 10 000 vid mitten av 1920-talet till för närvarande över 30 000. Av ökningen faller knappt 7 000 på den senaste 10-årsperioden.

Många olikartade faktorer har föranlett ökningen sedan 1920-talet. Till en del är den rent formell. Sålunda har i samband med omregleringar av avlöningsförhållandena för tidigare sportelberättigade befattningshavare — t. ex. häradshövdingar, distriktslantmätare m. fl. — vissa grupper bi-

Tabell 7: 4. Antalet tjänstemän i statlig tjänst inom kulturella och vetenskapliga institutioner, rätts- och ordningsväsen samt administration och övrig verksamhet 1924—1954

	1924			1943			1954		
	Män	Kv.	S:a	Män	Kv.	S:a	Män	Kv.	S:a
Kulturella och vetenskapliga institutioner ¹	380	120	500	1 340	860	2 200	2 440	1 630	4 070
Lantmäteri- samt patent- och registreringsväsen ..	470	110	580	750	260	1 010	1 060	800	1 860
Rätts- o. ordningsväsen i ö.	1 250	50	1 300	1 880	760	2 640	2 010	1 620	3 630
Tullverket.....	3 440	130	3 570	3 440	330	3 770	4 050	550	4 600
Administration och övrig verksamhet i övrigt	2 540	1 170	3 710	7 210	6 490	13 700	7 470	8 490	15 960
Summa	8 080	1 580	9 660	14 620	8 700	23 320	17 030	13 090	30 120

¹ Utom universitet och högskolor.

trädespersonal överförts till statlig tjänst efter att förut ha direkt avlönats av vederbörande befattningshavare. En annan faktor som påverkat personalutvecklingen har varit att staten helt eller delvis övertagit vissa förvaltningsuppgifter från de kommunala samfälligheterna, såsom inom domstolsväsendet, uppbördsväsendet och arbetsförmedlingen. Även med beaktande av dylika väsentligen organisatoriska förändringar har emellertid en åtminstone relativt sett betydande ökning av personalen ägt rum.

Särskilt framträdande är den kraftiga personalökningen inom restgruppen administration och övrig verksamhet mellan 1924 och 1943. Till väsentlig del torde denna få anses orsakad av den statliga förvaltningsapparatusens ansvällning under krigsåren. Av den år 1943 redovisade personalen inom denna grupp var sålunda över 8 000, motsvarande 80 procent av nettoökningen mellan 1924 och 1943, anställda vid förvaltningsorgan vilka nyinrättats — eller såsom arbetsförmedlingen övertagits av staten — i samband med olika av krigsförhållandena betingade statliga ingripanden. Under efterkrigstiden har upphörandet eller inskränkningen av de uppgifter som åvilat dessa förvaltningar mer än uppvägs av de ökningarna som ägt rum på andra håll, varför någon personalminskning inte kommit till stånd. Å andra sidan har den totala personalökningen varit mycket liten; den ökning som ägt rum inom den icke krisbetonade förvaltningen har varit endast obetydligt större än vad som inbesparats genom krisuppgifternas avveckling.

Gruppen kulturella och vetenskapliga institutioner utanför universitet och högskolor omfattar bibliotek, muséer och arkiv samt olika institutioner för huvudsakligen tekniska och naturvetenskapliga forskningar och undersökningar. Den mycket starka personalökning, som redovisas inom denna grupp hänför sig framförallt till sistnämnda ofta ganska unga institutioner. En stor del av den under senaste decenniet redovisade ök-

ningen kommer på statens institut för folkhälsan och Sveriges meteorologiska och hydrologiska institut. Stora personalökningar har också ägt rum vid rikets allmänna kartverk samt vid flygtekniska försöksanstalten och liknande av den nyaste tekniska utvecklingen föranledda organ. I övrigt fördelar sig personalökningen inom här ifrågavarande grupp på ett stort antal institutioner med ett var för sig tämligen litet personalantal. Utvecklingen är av särskilt intresse ur den synpunkten att den inneburit bl. a. ett ökat ianspråktagande av personal med högre teknisk och naturvetenskaplig utbildning.¹

Bortsett från de vetenskapliga och kulturella institutionerna framstår såsom det kanske mest karakteristiska draget i personalutvecklingen inom här behandlade grenar av statsförvaltningen den förskjutning som ägt rum mellan kvinnlig och manlig personal. Personalökningen under det senaste årtiondet kommer nästan helt på den kvinnliga personalen, särskilt gäller detta inom gruppen administration och övrig verksamhet, där den kvinnliga personalen numera t. o. m. är inte obetydligt större än den manliga.

Såsom tidigare framhållits överväger inom gruppen kvinnliga anställda den kontorstekniska biträdespersonalen, medan den manliga personalen — om man bortser från tullverket — till sin huvuddel utgöres av personal i högre tjänsteställning. Även om den starka ökningen av den kvinnliga personalen till en del sammanhänger med ovan nämnda förändring av biträdespersonalens anställningsformer, från enskild anställning hos stats-tjänstemän till direkt statsanställning, torde det likväl huvudsakligen vara fråga om en verklig förskjutning i arbetskraftens sammansättning, orsakad av förändringar i den kontorstekniska organisationen. Ett karakteristiskt exempel är utvecklingen vid de statliga allmänna domstolarna, där kontorsbiträdespersonal i stor utsträckning fått överta arbetsuppgifter för vilka tidigare juristutbildad personal användes. Antalet anställda vid hovrätter och domsagor har sålunda från 1943 till 1954 stigit från 1 060 till 1 560 eller med 500. Av ökningen kommer 400 på den kvinnliga personalen och endast ca 100 på den manliga.

Den ökning av arbetsbelastningen, som ägt rum inom ramen för redan bestående arbetsuppgifter, synes sålunda väsentligen ha mötts genom anställning av kvinnlig kontorsteknisk biträdespersonal. En utökning av den högre administrativa personalen synes i huvudsak endast ha ägt rum i den mån nya verksamhetsområden tillkommit, vilka krävt upprättande av särskilda arbetsenheter, antingen detta sedan skett inom redan befintliga verk eller genom tillskapande av nya fristående förvaltningsorgan. Som framgått av tab. 7: 4 ökade även den manliga personalen inom gruppen administration och övrig verksamhet kraftigt mellan 1924 och 1943 medan ökningen varit mycket obetydlig under det senaste årtiondet. San-

¹ Beträffande universitet och högskolor se kap. 4.

nolikt får detta ses som ett uttryck för att den högre administrativa personalen — och följaktligen även personalen med högre administrativ utbildning — efter en relativt kraftig utökning i början av 1940-talet, då den egentliga krisförvaltningen byggdes upp, därefter stigit ganska litet. De förändringar som skett har i huvudsak inneburit att personalen inom andra delar av den statliga administrationen ökat med ett antal motsvarande det som friställts genom krisuppgifternas avveckling.

Kommunalanställd personal. Den hos städer och landskommuner anställda personalen inom hithörande förvaltningsgrenar kan, som redan framgått av kapitel 2, beräknas ha uppgått till omkring 22 000 år 1950. Som närmare belyses av nedanstående *tab. 7:5* kommer ungefär hälften av denna personal på rätts- och ordningsväsen. Den stora personalgruppen är här polispersonalen. En annan ganska stor personalgrupp, som ingår under gruppen rätts- och ordningsväsen, är brandpersonalen. Den kommunalanställda personalen vid bibliotek och andra kulturella institutioner var år 1950 ca 900. Övrig kommunalanställd personal — sammanlagt ca 9 200 — omfattar huvudsakligen anställda i finans- och socialförvaltning. Det bör beaktas att inom socialvården sysselsatt anstaltspersonal samt social hemhjälp inte ingår i ovanstående redovisning. Dessa personalgrupper har behandlats i kapitel 6.

Tabell 7:5. Personalantalet inom vissa kommunala arbetsområden år 1950

	Stockholm	Övriga städer	Köpingar och andra landskommuner
<i>Bibliotek o. andra kulturella institutioner</i>	236	624	26
<i>Rätts- och ordningsväsen</i>	2 937	6 466	2 200
Magistrat och rådhusrätt.....	390	605	—
Åklagarväsen.....	81	117	—
Polisväsen.....	2 023	4 084	2 100
Brandväsen.....	443	1 660	100
<i>Övrig förvaltning</i>	2 585	5 044	1 600
Socialförvaltning ¹	982	1 491	..
Finansförvaltning.....	1 377	2 962	..
Övrig allmän förvaltning.....	226	591	..

¹ Exkl. anstaltspersonal och social hemhjälp.

Närmare statistiska data rörande personalantalets förändringar inom här nämnda områden saknas till stor del. Personalen torde dock ha undergått en fortgående ökning såväl inom rätts- och ordningsväsen som inom finans- och socialförvaltning. Under efterkrigstiden har bland annat polispersonalen ökat relativt kraftigt, från 7 700 år 1949 till 8 500 år 1954.

Med hänsyn till att ungefär en fjärdedel av den kommunalanställda

personalen inom hithörande förvaltningsgrenar är anställd hos Stockholms stad, kan det i detta sammanhang vara av intresse att något belysa personalutvecklingen där. Som framgår av nedanstående *tab. 7:6* har personalantalet i Stockholms stad stigit mycket kraftigt vid jämförelse med förkrigstiden.¹ Särskilt kraftig ökning visar gruppen övriga förvaltningsgrenar. Till väsentlig del faller den på uppboordsväsendet och får ses mot bakgrunden av omorganisation av detta under 1940-talet. Omorganisationen medförde bland annat en betydande förstärkning av den kontors- tekniska biträdespersonalen. En stark ökning visar också socialvårdsförvaltningen (exkl. anstaltspersonal och social hemhjälp). Ökningen inom rätts- och ordningsväsen hänför sig till övervägande del till polisväsendet.

Tabell 7:6. Personalutvecklingen i Stockholm inom vissa arbetsområden 1931—1954

	1931	1939	1944	1949	1954
Bibliotek, museer etc.....	103	156	159	193	194
Rätts- o. ordningsväsen.....	1 704	2 188	2 266	2 676	2 973
Övriga förvaltningsgrenar.....	824	1 402	1 548	2 262	2 687
Därav: socialvårdsförvaltningen	264	542	747	776	938
Summa	2 631	3 746	3 973	5 131	5 854

Som framgått av kapitel 6 utgöres huvuddelen av personalantalet inom socialvården av anstaltspersonal samt social hemhjälp. Övrig inom socialvården sysselsatt personal kan för städernas del beräknas ha uppgått till ca 2 500 år 1950. I landskommunerna är socialvårdsuppgifterna ofta i personellt avseende sammanförda med andra allmänna förvaltningsuppgifter, varför man inte har möjligheter att på samma sätt som i fråga om städerna särskilja personalen med hänsyn till arbetsuppgifternas art. Antalet tjänstemän — fränsett kontorspersonal — med enbart socialvårdande arbetsuppgifter, såsom socialsysslomän och socialassistenter, uppgick år 1950 till endast ett 150-tal i landskommunerna.

Socialvårdsförvaltningen i kommunerna har, även fränsett anstaltspersonal och social hemhjälp, undergått en relativt kraftig utbyggnad alltsedan 1930-talet. Utvecklingen kan dock antagas ha gestaltat sig mycket olika för skilda delar av socialvården. Den betydelsefullaste utbyggnaden under efterkrigstiden torde ha skett inom barnvården medan exempelvis arbetslöshetsnämndernas verksamhet kunnat väsentligt begränsas till följd av den gynnsamma sysselsättningsutvecklingen.

Det framtida arbetskraftsbehovet. Beträffande det framtida personalbehovet inom i detta avsnitt berörda grenar av den statliga och kommunala

¹ Siffrorna har hämtats ur en på uppdrag av Skattebetalarnas förening år 1950 utarbetad sammanställning rörande personalantalet i Stockholms kommunalförvaltning. Sammanställningen grundas på en bearbetning av det personalstatistiska materialet hos Stockholms stads statistiska kontor. För 1954 har uppgifterna lämnats av Stockholms stads statistiska kontor. Indelningen i förvaltningsgrenar är inte i detalj densamma som i *tab. 7:5*.

förvaltningen — kulturella och vetenskapliga institutioner utanför universitet och högskolor, rätts- och ordningsväsen samt administration och övrig verksamhet — synes några närmare antaganden inte heller möjliga att göra, ehuru en personalökning inom vissa verksamhetsområden synes sannolik. Av kvantitativ betydelse i detta sammanhang torde dock endast polisväsendet vara, där kanske främst trafikutvecklingen kan antagas medföra ett stigande personalbehov. Till sin huvuddel torde emellertid de framtida förändringarna i det samlade personalbehovet, liksom hittills synes ha varit fallet, bli beroende av den utvidgning av den statliga och kommunala verksamheten till nya områden, som kan ifrågakomma. Särskilt gäller detta behovet av personal i högre tjänsteställning och därmed också högre utbildad personal. Inom ramen för nuvarande arbetsuppgifter kan de ökade anspråken på arbetskraft väsentligen antas bli tillgodosedda genom utökning av den kontorstekniska personalen. Möjligen kan dock behovet av dylik personal samtidigt hållas tillbaka genom ökat utnyttjande av kontorstekniska hjälpmedel, särskilt vid de större förvaltningsenheterna.

Vad beträffar ovan omnämnda grenar av socialvården i städerna och landskommunerna torde den nuvarande personalen befinnas otillräcklig, om arbetet i större utsträckning skall inriktas på »kurativa» eller »människovårdande» uppgifter avseende exempelvis att förebygga behov av anstaltsvård för barn och ungdom. Åtskilliga socialvårdstjänstemän, såsom barnavårdsmän och barnavårdsassistenter, handlägger under nuvarande förhållanden alldeles för många särskilda fall för att ur sådana synpunkter kunna ägna tillräcklig uppmärksamhet åt vart och ett av dem.

En särställning bland de berörda verksamhetsgrenarna intar den tekniska forskningsverksamheten på olika områden. Denna torde i framtiden komma att ställa ytterligare starkt ökade anspråk på arbetskraft.

Behovet av högre utbildad personal

Bland de olika utbildningsgrupper som förut redovisats, tilldrar sig *ingenjörspersonalen* särskilt intresse, såväl med hänsyn till sin absoluta storlek som på grund av den starka ökning som den undergått. En ungefärlig bild av den i statlig och kommunal tjänst anställda ingenjörspersonalens förändringar under de senaste decennierna kan erhållas genom de utredningar som på sin tid verkställdes av 1940 års sakkunniga för den högre tekniska undervisningen. I *tab. 7: 7* har av denna utredning inhämtade uppgifter sammanställts med socialstyrelsens uppgifter av år 1950. För erhållande av jämförbarhet har härvid även medtagits ingenjörspersonalen vid de statliga och kommunala trafik- och kommunikationsföretagen, ehuru denna redovisats i kap. 3. Däremot ingår ej den ingenjör utbildade personal som är sysselsatt inom undervisningsväsendet. Ur 1950 års uppgifter har också uteslutits lantmätariingenjörerna, vilka ej ingick i den tidigare utredningen.

Tabell 7: 7. Antalet ingenjörer i statlig och kommunal tjänst 1932—1950

		1932	1939	1950
Civilingenjörer	Staten.....	750	1 130	1 810
	Kommunerna.....	470	620	870
Övriga ingenjörer	Staten.....	620	1 090	4 270
	Kommunerna.....	470	640	1 350
Därav läroverksingenjörer	Staten.....	..	500	1 950
	Kommunerna.....	..	230	570
Summa ingenjörer		2 310	3 480	8 300

I tabellen medräknad ingenjörspersonal har enbart under 1940-talet betydligt mer än fördubblats. Möjligen överdriver siffrorna ökningen något genom att annan ingenjörspersonal än civilingenjörer redovisats fullständigare vid 1950 års undersökning. Medan antalet civilingenjörer stigit med i det närmaste 1 000 eller något över 50 procent mellan 1939 och 1950 visar övrig ingenjörspersonal en ökning med i det närmaste 4 000, innebärande mer än en tredubbling. I vilken mån den kraftiga förskjutning i ingenjörspersonalens sammansättning, som sålunda synes ha ägt rum under 1940-talet, varit betingad av svårigheterna att i önskvärd utsträckning erhålla civilingenjörer, är svårt att bedöma. Till en del förhåller det sig otvivelaktigt så. Förskjutningen torde emellertid också sammanhånga med förändringar av bland annat arbetsorganisatorisk natur, som medfört att behovet av teknisk biträdespersonal, och personal med arbetsledande funktioner m. m., för vilka högskolemässig utbildning inte erfordrats, ökat särskilt kraftigt.

Som förut antytts har en betydande ökning av ingenjörspersonalen ägt rum inom försvarsväsendet under senaste världskriget och därefter. Bland annat på grund härav har den statsanställda ingenjörspersonalen stigit väsentligt mera än den kommunala. Antalet ingenjörer inom försvarsväsendet synes vid mitten av 1930-talet ha varit mycket litet, varför huvuddelen av den år 1950 till i runt tal 1 800 uppgående ingenjörspersonalen torde ha tillkommit under 1940-talet. Då nettoökningen av den statsanställda ingenjörspersonalen utanför undervisningsväsendet mellan 1939 och 1950 uppgick till ca 3 900, torde gissningsvis något över 40 procent av ökningen kunna antagas falla på försvarsväsendet. Det bör i detta sammanhang beaktas, att en del av ökningen inom övriga förvaltningsgrenar beror på överflyttningen av de förutvarande vägdistriktens ingenjörspersonal till staten.

En kompletterande bild av förändringarna efter 1950 kan vad beträffar den statsanställda ingenjörspersonalen erhållas genom en av civildepartementet utförd undersökning i september 1952 samt ur en av statistiska centralbyrån upprättad statistik över statstjänstemännens utbildning år 1954. Tab. 7: 8 belyser utvecklingen vid försvarsväsendet samt de verk vilka

ovan sammanförts under beteckningen industri- och kommunikationsverk m. m. Även statens järnvägar och televerket har medtagits.

Tabell 7: 8. Ingenjörspersonalen vid vissa statliga verk 1950—1954

	Statens järnvägar och televerket	Försvärsväsendet	Statens vattenfallsverk	Väg- o. vattenbyggn.-verket ¹	Byggnadsstyrelsen med länsarkitektorg.	Övriga ind.- o. kommunikationsverk m. m.	Summa
1950							
<i>Hela antalet</i>	1 395	2 033	780	512	247	89	5 056
Därav: Civiling.....	389	395	233	227	121	26	1 391
Läroverksing...	724	637	209	99	38	17	1 724
Övriga.....	282	1 001	338	186	88	46	1 941
1952							
<i>Hela antalet</i>	1 524	2 706	1 100	681	278	86	6 375
Därav: Civiling.....	401	497	283	232	133	28	1 574
Läroverksing...	832	866	359	118	63	12	2 250
Övriga.....	291	1 343	458	331	82	46	2 551
1954							
<i>Hela antalet</i>	1 704	2 882	1 434	729	282	114	7 145
Därav: Civiling.....	423	551	337	221	131	25	1 688
Läroverksing...	911	970	452	130	62	36	2 561
Övriga.....	370	1 361	645	378	89	53	2 896

¹ Inkl. Statens bilinspektion.

Tabellen visar att de senaste fyra åren har kännetecknats av en fortsatt mycket stark ökning av antalet ingenjörer främst inom försvarsväsendet och statens vattenfallsverk. Även inom övriga här medtagna statliga förvaltningsgrenar har ingenjörspersonalen undergått en relativt sett betydande stegring.

Vad beträffar övriga utbildningsgrupper bland den högre utbildade personalen finnes endast sporadiskt förekommande uppgifter till belysning av förändringarna i antalet inom allmän tjänst anställda. Den Wicksell-Jernemanska utredningen uppskattade antalet hos stat och kommuner sysselsatta *jurister* (inkl. aspiranter och auskultanter) omkring år 1934 till ca 2 700. Socialstyrelsens utbildningsundersökning ger för år 1950 ca 3 700.¹ Beträffande de senaste årens utveckling har socialstyrelsens undersökning för antalet jurister i statens tjänst år 1950 siffran 2 780, exkl. tingsnotariepersonal, medan motsvarande tal enligt statistiska centralbyråns utbildningsstatistik för år 1954 torde bli ca 3 100, inkl. tingsnotariepersonal. Den juridiskt utbildade personalen torde sålunda ha ökat obetydligt de senaste

¹ Antalet innefattar förutom jur. kand., lic. och dr även kansliexamen och jur. pol. mag.

åren. Antalet *civilekonomer* i allmän tjänst undergick en kraftig relativ ökning under 1940-talet, nämligen från ca 150 år 1942 (enl. socialutbildningssakkunniga) till ca 420 år 1950. Mellan 1950 och 1954 synes antalet i statlig tjänst anställda, fränsett lärare, ha stigit från 370 till 410.

En utbildningsgrupp, som visar en betydande ökning, är *socionomerna*. Det är framförallt städer och landskommuner som rekryterat dylik personal. För landskommunernas del torde ökningen böra ses mot bakgrunden av bland annat kommunreformen och de möjligheter till centralisering av den kommunala förvaltningen som denna medfört.¹

Som framgått av det föregående har några närmare bedömanden av de anspråk på arbetskraft som de i detta kapitel behandlade verksamhetsgrenarna i framtiden kan komma att ställa inte synts möjliga. Den lämnade översikten har emellertid fäst uppmärksamheten på hurusom inom olika verksamhetsområden inträtt förskjutningar i personalanvändningen som synes vara av betydelse för bedömande av behovet av fackutbildad arbetskraft. Medan sålunda inom de tekniska arbetsområdena personalutvecklingen kännetecknats av att personalgrupperna med särskild teknisk fackutbildning ökat relativt kraftigare än övrig personal, har på de administrativa verksamhetsområdena personalökningen främst gällt biträdespersonalen.

Mycket talar för att dessa tendenser, vilka tydligen får ses mot bakgrunden av arbetsuppgifternas olikartade natur, kommer att fortvara. Ur dessa synpunkter framstår en fortsatt ökning av den ingenjörutbildade personalen som sannolik. Det bör dock beaktas att den mycket kraftiga ökning som denna utbildningsgrupp undergått, framför allt under efterkrigsåren, gått hand i hand med en allmän kraftig expansion av de verksamheter vilka främst sysselsätter dylik personal — enkannerligen försvarsväsendet och de statliga och kommunala företagsverken. Till en del har den berott på förändringar av engångsnatur. Om verksamheten på vissa hittills expanderande områden — t. ex. försvarsväsendet — stabiliseras vid den nivå som uppnåtts vid mitten av 1950-talet, kan detta givetvis

¹ Antalet från socialinstitut utbildade personer 1938, 1948 och 1952 med fördelning efter verksamhetsområden belyses av nedanstående sammanställning.

	1938	1948	1952
<i>Antal stats- och kommunalanställda</i>	326	866	1 481
Undervisningsväsen.....	43	57	72
Hälsa- o. sjukvård.....	26	88	174
Statlig förvaltning i övrigt.....	43	187	252
Kommunal förvaltning i övrigt.....	214	534	983
Därav: städer.....	..	419	708
landskommuner.....	..	84	258
landsting.....	..	11	17
<i>Antal anställda i enskild tjänst</i>	87	199	274
<i>Hela antalet yrkesverksamma</i>	413	1 065	1 755

medföra att behovet av ytterligare utökning beträffande teknisk personal blir något svagare än under det senaste årtiondet.

Efterfrågan på fackutbildad personal för i huvudsak administrativa arbetsuppgifter kan i väsentligt högre grad än när det gäller efterfrågan på ingenjörutbildad arbetskraft antas bli beroende av vilka nya uppgifter som kan tillkomma den statliga och kommunala administrationen i framtiden och vilka organisatoriska förändringar denna kommer att undergå. Undersökningar som möjliggör bedömande av utvecklingen i detta avseende saknas helt. Nu befintliga verk och myndigheter torde — därest inte deras verksamhetsområden utökas — såsom hittills komma att tillgodose behovet av ökad arbetskraft väsentligen genom ytterligare utökning av hjälppersonal och biträdespersonal, varför någon större ökning av antalet högre utbildad personal för dessa verks räkning inte är att förvänta.

Som framgått av det föregående förekommer hos personalen i högre tjänsteställning inom den statliga och kommunala administrationen mycket olika former av fackutbildning — juridisk och filosofisk (samhällsvetenskaplig) utbildning, utbildning vid handelshögskola, socialinstitut och handelsgymnasium. Då det här i viss utsträckning är fråga om konkurrerande utbildningsformer, torde man inte kunna göra någon särskild bedömning av hur efterfrågan på personal med visst slag av utbildning kan komma att gestalta sig. Härtill kommer att man i olika repriser behandlat problemet om en lämpligare utformning av de juridiska och ekonomiska utbildningsvägarna till administrativ tjänst men ännu ej kommit till någon slutlig lösning.

Av de ovan uppräknade utbildningsformerna är bland den högre administrativa personalen juristutbildningen den dominerande även utanför rätts- och ordningsväsendet. Detta får givetvis ses som ett resultat av att juristutbildningen har utgjort den traditionella och tidigare enda utbildningsformen inte blott för domstols- och åklagarbanan utan även för den administrativa tjänsten. Genom tillkomsten av andra utbildningsvägar med åtminstone delvis samma uppgifter — framför allt civilekonomutbildningen, den samhällsvetenskapliga utbildningen och utbildningen vid socialinstitut — samt uppmjukning av de formella och traditionella kompetenskraven har, vad beträffar tillsättning av tjänster utanför det egentliga rättsväsendet, i större utsträckning kunnat utses personer med specialiserad, administrativ utbildning.

Antalet personer i allmän tjänst med dylik administrativ specialutbildning synes på grund härav ha ökat relativt mera än den juristutbildade personalen. Det är inte osannolikt att nämnda utvecklingstendenser kommer att fortfara och att den rent juridiska utbildningen i framtiden får relativt mindre betydelse när det gäller utbildning av personal för i huvudsak administrativa arbetsuppgifter.

Sammanfattning

De delar av den offentliga verksamheten som ansetts inte kunna ägnas detaljundersökningar har översiktligt sammanförts i kapitel 7. I detta kapitel har således behandlats de statliga industri- och kommunikationsverken — exklusive järnväg, post och tele — den kommunaltekniska verksamheten, försvarsväsendet samt i en restgrupp övrig administrativ, vetenskaplig och kulturell verksamhet hos stat och kommun.

Samtliga dessa verksamhetsgrenar har ökat sitt personalantal under de senaste årtiondena. Beträffande förut ej behandlade statliga industri- och kommunikationsverk m. m. och den kommunaltekniska verksamheten har personalökningen främst inträtt i samband med utökningen av investeringarna i allmänna arbeten under 1950-talet. Beträffande försvaret och den allmänna administrationen hänför sig huvuddelen av personalantalets expansion till 1940-talet.

Då några kvantifierbara antaganden rörande den framtida utvecklingen av personalantalet ansetts icke kunna framställas, har i stället intresset i huvudsak inriktats på de sannolika förändringarna i personalens sammansättning. Beträffande denna har antagits, att vissa under det senaste årtiondet iakttagbara tendenser kommer att göra sig gällande även under det närmaste årtiondet. Mest framträdande bland dessa är följande:

Ingenjörspersonalen undergår en kraftig ökning inom företagsverken, de kommunaltekniska verken och försvarsväsendet. På grund av mekanisering och rationalisering ökas arbetarpersonalen i väsentligt mindre utsträckning. Även inom vetenskapliga forskningsinstitutioner medför den tekniska utvecklingen ökat behov av tekniskt och naturvetenskapligt utbildad arbetskraft.

Inom den egentliga administrationen tillgodoses personalbehovet vid arbetsuppgifternas ökning främst genom rationalisering av kontorsorganisationen och ett ökat utnyttjande av kontorsteknisk biträdespersonal. Först i samband med tillkomsten av nya områden för den offentliga verksamheten uppstår därför behov av utvidgning av den för administrativ tjänst utbildade högre personalen.

Under de senaste årtiondena har vid sidan av den rent juridiska utbildningen tillkommit andra former av utbildning som lämpar sig för den administrativa verksamheten. Befattningar inom administrationen torde i växande utsträckning besättas med innehavare av sådan utbildning, under det att de rent juridiskt utbildade främst tas i anspråk för sådana uppgifter inom förvaltningen, som har karaktären av egentlig rättsvård.

Sammanfattande synpunkter

I de föregående kapitlen har vi diskuterat de behov av arbetskraft som kan komma att föreligga på skilda områden av offentlig verksamhet under det närmaste årtiondet eller fram till mitten av 1960-talet. I *kap. 2* har till en början lämnats en översiktlig belysning av den stats- och kommunalanställda personalens nuvarande storlek och hittillsvarande utveckling sedd i sammanhang med de allmänna förskjutningarna i arbetskraftens användning. I de följande fyra kapitlen, *kap. 3—6*, har därefter mera ingående diskuterats arbetskraftsutvecklingen inom undervisningsväsen, hälso- och sjukvård, social anstaltsvård m. m. ävensom inom de ur arbetskraftssynpunkt kvantitativt betydelsefulla delar av kommunikationsväsendet där driften helt eller huvudsakligen ombesörjes av statliga och kommunala företag, nämligen järnvägs-, spårvägs- och busstrafik samt post och tele. Undersökningarna har tjänat som underlag för försök till en kvantitativ bestämning av behoven av arbetskraft på dessa områden under det närmaste årtiondet, dels totaliter, dels vad beträffar skilda yrkeskategorier. Särskild uppmärksamhet har därvid ägnats sådana för ifrågavarande verksamhetsgrenar specifika personalgrupper, av vilka särskild skolmässig fackutbildning kräves eller anses önskvärd, samt förutsättningarna med hänsyn till bland annat ifrågavarande utbildningsanstalters kapacitet att tillgodose behovet av dylik fackutbildad arbetskraft.

Som en komplettering av dessa mera ingående undersökningar av hela näringsgrenar eller branscher, där verksamheten helt eller i huvudsak ombesörjes av stat eller kommun, har i *kap. 7* lämnats en översikt av olika tendenser i personalutvecklingen inom statlig och kommunal verksamhet utanför dessa områden. Vi har inte ansett oss kunna göra några specificerade antaganden rörande det framtida arbetskraftsbehovet inom de mycket olikartade verksamhetsgrenar som det här är fråga om — skogsbruk, byggnads- och anläggningsverksamhet, annan kommunalteknisk verksamhet, bank- och försäkringsverksamhet, försvarsväsen, rätts- och ordningsväsen, utrikesförvaltning och annan central och lokal administration. Uppmärksamhet har i stället ägnats framför allt sådana förskjutningar i arbets-

kraftens yrkessammansättning som syntts vara av betydelse för behovet av arbetskraft med högre teknisk och administrativ fackutbildning.

De framlagda undersökningarna omspannar följaktligen mycket skiftande arbetsområden. Knappast alls har dessa tidigare varit föremål för undersökningar ur de synpunkter som här stått i förgrunden. Ett betydande arbete har därför måst nedläggas redan för att få en översiktlig kartläggning av personalens storlek och sammansättning. Arbetet har vidare i hög grad försvårats av att fortlöpande sysselsättningsstatistik, som kunnat tjäna till belysning av den hittillsvarande utvecklingen på hithörande områden i stor utsträckning saknats. Även om personalstatistiken förbättrats under senare år — bl. a. genom medicinalstatistikens utbyggnad och organisationen av en statistik över i statlig tjänst anställd personal — visar den fortfarande stora brister. Sålunda saknas exempelvis allttjämt fortlöpande personalstatistik för stora delar av den kommunala verksamheten. Det är därför angeläget att möjligheterna att förbättra personalstatistiken på hithörande områden ägnas uppmärksamhet. Vad som här sagts om personalstatistiken gäller i huvudsak också om statistiska uppgifter rörande den allmänna utvecklingen på ifrågavarande verksamhetsområden, arbetsuppgifternas kvantitativa omfattning m. m.

Stora svårigheter möter givetvis under alla förhållanden att bilda sig en kvantitativt mera preciserad uppfattning om de framtida arbetskraftsbehoven. Kunskaperna rörande de faktorer som bestämmer arbetsuppgifternas omfattning och de faktorer i övrigt som påverkar arbetskraftens storlek och sammansättning, är ytterst knapphändiga. Härtill kommer att omfattningen av ifrågavarande verksamheter och anspråken på arbetskraft i större eller mindre grad är beroende av politiska överväganden, vilka ofta ej alls låter sig förutbedömas eller, där det är fråga om redan fattade beslut eller framlagda planer, ej är av den form att de kan ge underlag för prognoser i egentlig mening. De siffermässiga resultaten av undersökningarna, i vad avser det framtida arbetskraftsbehovets storlek på olika områden av offentlig verksamhet, får därför ej heller uppfattas annat än som försök att konkretisera *tendenserna* i utvecklingen såsom dessa framstår på något längre sikt vid en analys av den hittillsvarande utvecklingen och med beaktande av vissa kända planer m. m. Givetvis innebär inte undersökningarna något ställningstagande till huruvida den som sannolik bedömda utvecklingen är önskvärd eller inte.

De föreliggande undersökningarna har i vissa avseenden en parallell i undersökningar som under senare år utförts inom Industriens utredningsinstitut rörande olika områden av samhällsekonomin¹, och vilka bland annat inneburit försök att bedöma arbetskraftsbehoven på något längre

¹ Hit hör de i serien »Utvecklingslinjer i svensk ekonomi» utgivna arbetena Svenskt transportväsende av C. W. Petri och Svenskt distributionsväsende av R. Artle. Nämnas bör även det i samma serie ingående arbetet Befolkningsutveckling och arbetskraftsförsörjning av E. Höök samt samme författares arbete Tjänstemännen och den industriella utvecklingen.

sikt. Huvudsyftet med diskussionerna av olika framtidsperspektiv har, som därvid framhållits, varit »att draga uppmärksamheten till betydelsefulla utvecklingstendenser, -möjligheter och -problem». Bland annat med tanke på den översiktliga planläggningen av undervisningsväsendets utbyggnad är det enligt vår mening av stort intresse att dessa utredningar fortsättes och fördjupas och samordnas med den utredningsverksamhet med liknande syften som sker eller kan komma att ske inom den offentliga förvaltningen.

Den offentliga verksamhetens anspråk på arbetskraftsresurserna

Antalet i statlig och kommunal tjänst anställda har under det senaste kvartsseket undergått en betydande tillväxt, från i runt tal 280 000 i början av 1930-talet till uppskattningsvis mellan 525 000 och 550 000 år 1955. Härvid har ändock i allmänhet inte medräknats den statliga och kommunala verksamhet som bedrivs i privaträttsliga former såsom genom stats- eller kommunalägda aktiebolag, eller genom av stat och kommun understödda stiftelser, föreningar m. m. Särskilt kraftig var ökningen av antalet stats- och kommunalanställda under 1940-talet, som kännetecknades av en stark expansion inom så gott som all offentlig verksamhet. Personalantalets tillväxt var under detta årtionde i genomsnitt dubbelt så stor som den varit under 1930-talet och början av 1950-talet.

En antydning om de faktorer, som bidragit till denna fortgående tillväxt av den stats- och kommunalanställda personalen ger redan personalens fördelning i stort på olika arbetsområden. Närmare hälften av arbetskraften i offentlig tjänst är sysselsatt i industriella, kommunikationstekniska och liknande verksamheter, som omhänderhas av det allmänna, såsom järnvägs-, spårvägs- och busstrafik, post, telekommunikationer, vägväsen, kraftförsörjning, lots- och fyrväsen samt olika kommunaltekniska arbetsuppgifter: byggande och underhåll av gator och hamnar, el-, gas- och vattendistribution m. m. Det är här alltså i huvudsak frågan om tjänster åt företag och enskilda, som kan antas vara mycket nära beroende av den allmänna industriella och tekniska utvecklingen.

Till en andra huvudgrupp skulle kunna sammanföras sådana offentliga verksamheter som undervisning, hälso- och sjukvård samt social anstaltsvård m. m., alltså tjänster åt enskilda, för vilka kostnaderna dock helt eller till större del övertagits av stat och kommun. Hithörande tjänster, vilka sysselsätter omkring en tredjedel av den stats- och kommunalanställda personalen, har i vårt land liksom i andra industriellt utvecklade länder ställt stigande anspråk på arbetskraftsresurserna.

Den återstående hos stat och kommun anställda personalen kommer på försvarsväsendet och allmän civil förvaltning i övrigt — rätts- och ordningsväsen, central och lokal administration m. m. — med ungefär hälften

på vardera området. Den offentliga centrala och lokala administrationen i egentlig bemärkelse sysselsätter sålunda en numerärt mycket liten del av personalen i offentlig tjänst. Anspråken på dessa grenar av den offentliga verksamheten är tydligen i hög grad och på ett mera direkt sätt än fallet är när det gäller huvuddelen av den offentliga verksamheten beroende av politiska faktorer av olika slag.

Den hittillsvarande personalutvecklingen på olika områden

Den betydande tillväxten av arbetskraften i offentlig tjänst under 1940-talet berodde i hög grad på utvecklingen inom *järnvägs-, spårvägs- och buss- trafik samt post och tele*. Sålunda ökade statens järnvägars personal under detta decennium med inte mindre än 33 000, medan ökningen under 1930-talet uppgick till endast omkring 6 000. Delvis berodde ansvällningen av personalantalet under 1940-talet på förstatliganden av flertalet enskilda järnvägar. Till väsentlig del var det emellertid frågan om en reell ökning betingad av de starkt ökade anspråken på järnvägarnas transportapparat. Också inom spårvägs- och busstrafik var ökningen av personalantalet inte obetydligt större under 1940-talet än under 1930-talet. Samtidigt undergick post- och teletrafik en kraftig utbyggnad med åtföljande ökning av personalantalet. Postverkets personal steg med över 7 000, televerkets med närmare 12 000. I båda fallen var tillväxten starkare än under 1930-talet.

Den mycket kraftiga ökning av personalantalet som sålunda kännetecknat utvecklingen inom här berörda områden av den allmänna förvaltningen framför allt under 1940-talet har inte fortsatt under 1950-talet. I stället har en mindre personalminskning ägt rum. Delvis förklaras detta av att anspråken på de kollektiva transportmedlen stagnerat till följd av bland annat privatbilismens och den yrkesmässiga lastbilstrafikens snabba expansion. Delvis beror emellertid utvecklingen på att arbetskraftsbesparande rationaliseringar kunnat ske. Hit hör bland annat den påbörjade omfattande automatiseringen av telefontrafiken.

Personalantalet inom *övrig industriell och kommunikationsteknisk verksamhet* uppgick år 1950 till över 70 000. På den statliga sidan är här de kvantitativt betydelsefullaste posterna domänverket, väg- och vattenbyggnadsverket samt statens vattenfallsverk. Särskilt vid sistnämnda verk har en kraftig personalökning ägt rum under efterkrigstiden i samband med den omfattande utbyggnaden av kraftverken. Sammanlagt har den statsanställda personalen — för närvarande uppgående till mellan 40 och 45 000 — inom dessa förvaltningsgrenar stigit med ca 35 procent under senaste tioårsperioden. Huvuddelen av ökningen kommer på tjänstemannapersonalen, som ungefär fördubblats, medan arbetarpersonalen ökat med endast omkring 20 procent. Vad beträffar personalutvecklingen inom den kommunaltekniska verksamheten — utom spårvägs- och busstrafik — står

endast ett fåtal data till buds. En relativt stor personalökning torde dock ha ägt rum under det senaste årtiondet. Liksom på den statliga sidan har tjänstemannapersonalen ökat relativt kraftigare än arbetarpersonalen.

Personellt betydande områden av offentlig verksamhet är undervisningsväsen och hälso- och sjukvård. Antalet personer som har sin huvudsakliga sysselsättning inom det offentliga *undervisningsväsendet*, inkl. universitet och högskolor, torde för närvarande uppgå till omkring 70 000. Personalantalet, som under 1930-talet och fram till mitten av 1940-talet var i stort sett oförändrat, har under det senaste årtiondet stigit kraftigt. Lärarpersonalen har ökat med ungefär 35 procent. För övrig personal har ökningen varit procentuellt sett ännu större, beroende framför allt på utbyggnaden av skolmåltidsverksamheten under det senaste årtiondet. Anspråken på undervisningsväsendet bestämmas i hög grad av befolkningsutvecklingen och framför allt antalet barn i de skolpliktiga åldrarna. Den kraftiga ökningen av dessa åldersgrupper under det senaste årtiondet efter en i stort sett fortgående minskning under 1930-talet och fram till mitten av 1940-talet har redan i och för sig ställt starkt stegrade anspråk på undervisningsväsendet. Härtill kommer emellertid att en fortgående förlängning av den genomsnittliga skoltiden ägt rum, såväl genom utbyggnad av den obligatoriska skolan som på grund av en ökad tillströmning till högre teoretiska och praktiska undervisningsanstalter. Av den totala ökningen av antalet lärjungar i olika utbildningsanstalter med mellan 50 och 60 procent sedan mitten av 1940-talet torde ungefär en tredjedel ha berott på skoltidens förlängning och två tredjedelar på befolkningsutvecklingen.

Även *hälso- och sjukvården* har ställt starkt ökade anspråk på arbetskraft. Hela antalet sysselsatta på detta område torde för närvarande kunna anslås till omkring 90 000 vilket skulle innebära en ökning med över 40 procent under den senaste tioårsperioden. I stor utsträckning har det här varit fråga om en fortgående tillväxt av personalantalet betingad framför allt av anstaltsvårdens utbyggnad och tilltagande specialisering men även av förbättringar i anstaltspersonalens arbetstidsförhållanden. De medicinskt specialutbildade personalkategorierna, läkare, tandläkare, sjuksköterskor och barnmorskor, vilka tas i anspråk för såväl den öppna som den slutna vården, har undergått en betydande relativ tillväxt. Särskilt läkarantalet är dock fortfarande lågt i Sverige jämfört med många andra länder.

Vid sidan av andra faktorer har utbyggnaden av hälso- och sjukvården, framför allt kronikervård och sinnessjuk- och sinnesslötvård, medverkat till att de kvantitativa anspråken på den *sociala anstaltsvården*, såsom barnhem, ungdomsvårdsskolor, ålderdomshem och alkoholistanstalter, blivit mindre. Liksom vid sjukvårdsanstalterna har emellertid personalbehovet per vårdplats stigit, beroende bland annat på vårdens tilltagande specialisering och intensifiering samt förbättringar av personalens arbetstidsförhållanden. Härigenom har det absoluta personalantalet ändock

ökat kraftigt vid dessa vårdanstalter liksom även vid fångsvårdsanstalterna. En faktor som även bidragit till att minska anspråken på den slutna anstaltsvården har varit utbyggnaden av den sociala hemhjälpverksamheten under senare hälften av 1940-talet och olika former av öppen åldringsvård under 1950-talet, i senare fallet väsentligen med anlitan- de av deltidsanställd personal. Samtidigt har den till socialvården organisa- toriskt anknutna men väsentligen pedagogiskt motiverade daghems- och förskoleverksamheten undergått en betydande utveckling. Platsantalet vid hithörande institutioner torde ha minst fyrdubblats jämfört med åren före kriget. Sammanlagt torde den heltidsanställda personalen vid här berörda anstalter m. m. — daghem och förskolor, barnhem och ungdoms- vårdsskolor, ålderdomshem, alkoholistanstalter, fångsvårdsanstalter samt social hemhjälpverksamhet — ha ökat med omkring 50 procent under det senaste årtiondet och för närvarande uppgå till något över 18 000. Av dessa kommer knappt 7 000 på ålderdomshemmen — exkl. sjukavdelningar — ca 4 000 på daghem och förskolor samt ca 3 000 på den sociala hem- hjälpsverksamheten.

Bland övriga områden av offentlig verksamhet, som ställer stora an- språk på arbetskraft, märkes främst *försvarsväsendet*. Antalet anställda vid till försvarsdepartementet hörande förvaltningsorgan, inkl. försvarets fabriksverk, uppgår för närvarande till 55 à 60 000. Personalantalet som under krigsåren stigit till över 70 000 — mot ungefär 30 000 under för- krigstiden — minskade kraftigt under de första efterkrigsåren men har därefter åter stigit något. Inom *övriga statliga förvaltningsgrenar* — admi- nistration, rätts- och ordningsväsen, kulturella och vetenskapliga institu- tioner (utanför universitet och högskolor) m. m. — skedde likaledes en mycket betydande ökning av personalen under krigsåren i samband med utvidgningen av förvaltningsapparaten till nya områden. Under efterkrigs- tiden har personalantalet inom hithörande statliga förvaltningsgrenar stigit med knappt 20 procent och uppgår för närvarande till något över 30 000. En särskilt kraftig ökning, framför allt relativt sett, har därvid personalen vid kulturella och vetenskapliga institutioner undergått. Rörande personal- utvecklingen inom *övrig kommunal förvaltning* står endast ett fåtal upp- gifter till buds. Att en inte obetydlig personalökning ägt rum under det senaste årtiondet är emellertid tydligt. Sammanlagt kan hithörande delar av den kommunala förvaltningen beräknas ha haft ett personalantal av ungefär 22 000 omkring 1950. Av detta kom något över hälften på rätts- och ordningsväsen och utgjordes främst av polispersonal.

Det framtida personalbehovet

Som framhållits har mera ingående undersökningar, som kunnat ge underlag för uppställandet av kalkyler rörande det framtida personal- behovets storlek, verkställts endast för vissa områden av offentlig verk- samhet. Dessa områden sysselsätter emellertid så stor del av personalen

i statlig och kommunal tjänst att utvecklingen inom dem torde kunna ge en fingervisning om de allmänna utvecklingstendenserna.

Vad beträffar *järnvägs-, spårvägs- och busstrafik samt post- och tele* synes en minskning av de sammanlagda anspråken på arbetskraft sannolik under det närmaste årtiondet. Minskningen har uppskattats till storleksordningen 8 000 eller 5 procent av det nuvarande personalantalet. Förutsättningen är att järnvägarnas transportvolym kvarliggert på i genomsnitt samma nivå som i början av 1950-talet och att påbörjade arbetskraftsbesparande rationaliseringar såväl vid järnvägarna som framför allt inom telefontrafiken kan fullföljas.

För *undervisningsväsendets* del torde man med hänsyn till befolkningsutvecklingen i varje fall böra motse en svagare ökning av de totala anspråken på arbetskraft än under det senaste årtiondet, även om man antar att nioårig skolplikt allmänt genomföres under loppet av 1960-talet. Ökningen av personalantalet har sålunda uppskattats till omkring 14 000 — eller, vid ett snabbare genomförande av obligatorisk nioårig skola, 16 000 à 17 000 — under det närmaste årtiondet mot 22 000 under det sistförflutna. Vi har emellertid då antagit, att hittills gällande bestämmelser om lärjungarnas fördelning på läraravdelningar inte undergår några genomgripande förändringar. Skulle exempelvis de av 1940 års skolutredning framlagda förslagen om minskning av klassavdelningarnas storlek realiseras under den ifrågavarande tidsperioden, finge man räkna med en väsentligt starkare ökning av arbetskraftsbehovet.

I fråga om de *hälso- och sjukvårdande verksamheterna* är en fortsatt expansion i t. o. m. något snabbare takt än under det senaste årtiondet inte osannolik. Möjligen bör man dock kunna räkna med en något svagare ökning av arbetskraftsbehovet, framför allt till följd av rationaliseringar av de mycket arbetskrävande uppgifter som handhas av ekonomi- och vårdbiträdespersonal på sjukvårdsanstalterna. Totalt har personalantalet inom hälso- och sjukvården antagits stiga med 25 000 mot ca 30 000 under det senaste årtiondet.

Vad beträffar den sociala anstaltsvården m. m. torde någon mera betydande ökning av behovet av heltidsanställd personal vara att motse endast inom daghems- och förskoleverksamheten. Sammanlagt har behovet av arbetskraft antagits komma att stiga med omkring 3 000, mot en ökning av personalantalet med uppskattningsvis 6 000 under sista tioårsperioden.

Sammanfattar man tendenserna inom de områden av den offentliga verksamheten, där mera detaljerade antaganden rörande det framtida arbetskraftsbehovet uppställts, synes visserligen en fortsatt ökning av personalantalet i offentlig tjänst sannolik men i väsentligt långsammare takt än under det senaste årtiondet. Ett försök att konkretisera *tendenserna* har gjorts i följande sammanställning. Vi har där för enkelhetens skull och i brist på fastare hållpunkter antagit att försvarsväsendets personalbehov

förblir oförändrat, medan personalantalet inom övriga grenar av den offentliga förvaltningen — övriga industri- och kommunikationsverk m. m. samt allmän förvaltning m. m. — fortsätter att tillväxa i samma takt som under de senaste tio åren. Bristen på statistiskt material rörande den kommunalanställda personalens utveckling medför dock att utvecklingen även under denna tidsperiod endast kunnat ungefärligt uppskattas. Under dessa förutsättningar skulle den totala ökningen av arbetskraftsbehovet under det närmaste årtiondet bli endast något över hälften så stor som under det sistförflutna. Det är framför allt utvecklingen inom kommunikationsväsendet som medför att en väsentligt svagare ökning av anspråken på arbetskraft synes sannolik. Det bör dock beaktas att den stora stegringen av personalantalet inom detta område under det senaste årtiondet till en del berott på förstatliganden av enskilda järnvägar och därför inte inneburit en motsvarande ökning av de reala anspråken på arbetskraftsresurserna.

	Ökning (+) el. minskn. (—)	
	1945/55	1955/65
Undervisningsväsen	+ 22 000	+ 16 000
Hälso- och sjukvård	+ 30 000	+ 25 000
Social anstaltsvård m. m.	+ 6 000	+ 3 000
Järnvägs-, spårvägs- och busstrafik, post, tele	+ 33 000	— 8 000
Försvarsväsen	— 4 000	± 0
Övriga verksamhetsområden	+ 24 000	+ 24 000
Summa	+ 111 000	+ 60 000

Det är givet att de slutsatser, som här dragits beträffande den offentliga verksamhetens kvantitativa anspråk på arbetskraft kan rubbas, om exempelvis en väsentlig förkortning av arbetstiden för vissa grupper befattningshavare skulle genomföras och denna ej kompenseras genom rationaliseringsåtgärder. Införande exempelvis av nya normer för klassernas storlek inom skolorna eller utvidgning av de kurativa uppgifterna inom sjukvård och socialvård, kan likaledes tänkas öka personalbehovet. Förändringarna torde dock bli förhållandevis små inom den tidsperiod det här gäller.

	1930/40	1940/50	1945/55	1955/65
De totala arbetskraftsresurserna ..	+ 216 000	+ 145 000	+ 161 000	+ 195 000
Arbetskraften i offentlig tjänst....	+ 70 000	+ 142 000	+ 111 000	+ 60 000
I %	32	98	69	31

I ovanstående sammanställning har förändringarna i den stats- och kommunalanställda personalens storlek sammanställts med de observerade och beräknade förändringarna i de totala arbetskraftsresurserna. Sammanställningen illustrerar den skiftande betydelse som tillväxten av den offentliga förvaltningen haft under olika tidsperioder, om man ser till de allmänna

anspråken på arbetskraftsresurserna. Med all sannolikhet blir den offentliga förvaltningen — inom dess nuvarande områden — under det närmaste årtiondet inte samma expansiva faktor ur arbetskraftssynpunkt som fallet varit under krigs- och efterkrigsåren.

Behovet av högre utbildad personal

Medan stat och kommun, om man ser till antalet anställda, tar i anspråk endast en sjättedel å sjundedel av de totala arbetskraftsresurserna, sysselsätter de omkring hälften av den universitets- och högskoleutbildade arbetskraften. De offentliga verksamheternas expansion har därför inneburit starkt ökade anspråk på högre utbildad arbetskraft. Särskilt har detta varit fallet under det senaste årtiondet, då dels utvecklingen inom hälso- och sjukvård samt undervisningsväsen inneburit en starkt stegrad efterfrågan på läkare, tandläkare och lärare av olika kategorier, dels utvecklingen inom de industriella och kommunikationstekniska verksamheter, som ombesörjes av stat och kommun, ävensom försvarsväsendet medfört ett väsentligt ökat behov av tekniskt utbildad personal.

Tillgången på högre utbildad arbetskraft har inte varit tillräcklig för att täcka denna starkt stegrade efterfrågan, som i tiden sammanfallit med hög puls och starkt ökad efterfrågan på högre utbildad arbetskraft även inom näringslivet. Ett svårartat bristläge har därför uppstått på många områden av offentlig verksamhet. Vad beträffar läkare och tandläkare har bristen endast delvis kunnat täckas genom intagning av utländsk arbetskraft. Ifråga om lärare har konsekvensen blivit att hittills gällande utbildningskrav fått eftersättas, men även att expansionsmöjligheterna och möjligheterna till standardförbättringar begränsats. Så har lärarbristen exempelvis varit en av de omständigheter som förhindrat genomförandet av föreliggande förslag om minskning av klassavdelningarnas storlek. Även i fråga om personal med kvalificerad utbildning för administrativa och tekniska arbetsuppgifter, om vilken den offentliga förvaltningen i stor utsträckning konkurrerar med det enskilda näringslivet, har tillgången varit otillräcklig. Särskilt allvarlig har bristen på ingenjörer blivit.

I de undersökningar som verkställts rörande arbetskraftsutvecklingen inom hälso- och sjukvård samt undervisningsväsen har försök gjorts att bland annat närmare bedöma den framtida tillgången på fackutbildad arbetskraft för dessa områden. Vad beträffar läkare och tandläkare torde bristläget komma att kvarstå under hela det följande årtiondet, och möjligen t. o. m. förvärras under de närmaste åren om inte ytterligare tillskott av utländsk arbetskraft kan erhållas. Bristen på akademiskt utbildade lärare torde kunna övervinnas tidigast under början av 1960-talet och även då endast om man förutsätter att frågan om en minskning av klassavdelningarnas storlek ställs på framtiden. Stora skillnader i lärartillgången

kan dock väntas komma att föreligga mellan olika ämnesområden. Den redan mycket allvarliga bristen på lärare i matematik och naturvetenskapliga ämnen torde — därest inte särskilda åtgärder vidtas — bli förvärrad under de närmaste åren och kvarstå även under första hälften av 1960-talet, medan inom vissa humanistiska ämnesområden tillgången på akademiskt utbildad lärarpersonal — vid oförändrad storlek på läraravdelningarna — sannolikt kommer att vara tillräcklig redan inom kort.

I fråga om den framtida tillgången och efterfrågan på högre utbildad personal för tekniska och administrativa arbetsuppgifter har några mera preciserade bedömningar inte kunnat verkställas i detta sammanhang. Sådana möter också särskilda svårigheter även bortsett från att de förutsätter en kartläggning och analys av utvecklingstendenserna inte blott inom den offentliga förvaltningen utan även inom det enskilda näringslivet. Vissa allmänna utvecklingstendenser vad beträffar hithörande personal-kategorier och utbildningsgrupper har emellertid belysts i kapitlen 2, 3 och 7. Därvid har bland annat särskilt understrukits det starkt ökade behovet av tekniskt utbildad personal inom den offentliga förvaltningen.

Som känt råder det överhuvud taget en mycket stor brist på utbildade ingenjörer. Det aktuella behovet enbart av högskoleingenjörer har av rektor vid tekniska högskolan uppskattats till omkring 1 000. Bristen på annan tekniskt utbildad personal — läroverks- och instituttsingenjörer — belyses bland annat av en av Sveriges mekanförbund verkställd inventering, omfattande 188 till detta förbund och Sveriges elektroindustriförening anslutna företag. Sålunda skulle vid mitten av 1955 dessa företag haft ett omedelbart behov av 1 000 à 1 200 dylika ingenjörer, förutom närmare 300 civilingenjörer. Då man i framtiden torde kunna motse ett ytterligare starkt ökat behov av ingenjörstekniskt utbildad personal både inom offentlig verksamhet och inom det enskilda näringslivet, torde en utbyggnad av såväl de tekniska högskolorna som andra tekniska skolor för närvarande tillhöra de mest angelägna uppgifterna på utbildningsväsendets område.

Det bör i detta sammanhang hållas i minnet att konkurrensen mellan näringslivet och den offentliga förvaltningen inte begränsar sig till enbart sådana utbildningsgrupper som tekniker och civilekonomer. De naturvetenskapliga fakulteternas studerande söker sig efter avlagd examen ofta till industrien, och en jämförelse med tendenserna i andra länder, särskilt Storbritannien och USA, ger anledning att räkna med en liknande utveckling även för åtskilliga bland de humanistiskt och statsvetenskapligt utbildade, liksom i ej ringa utsträckning för juristerna. Traditionellt har de akademiskt utbildade i Sverige främst brukat söka sig till offentlig tjänst, under det att näringslivet visat en viss misstro mot »akademikerna». En förändring härvidlag synes numera ej blott önskvärd utan även sannolik. Den offentliga tjänstens dragningskraft har i någon mån reducerats, och samtidigt kan det förväntas att man inom näringslivet blir mer och mer

medveten om värdet av den allmänna bildningsgrundval som skapas genom en universitetsexamen.

Trots att en på vissa håll mycket betydande ökning av intagningarna vid universitet och högskolor skett under de senaste åren kommer bristen på högre utbildad arbetskraft sannolikt att kvarstå ej blott under de närmaste åren utan ganska länge. Detta beror bland annat på att det tar relativt lång tid innan en ökning av antalet intagna ger någon större effekt på tillgångssidan. Den genomsnittliga utbildningstiden vid universitet och högskolor torde i allmänhet hålla sig omkring 4 å 5 år men är på vissa utbildningsbanor — såsom för läkare och för högre examina över huvud — väsentligt längre. Inte minst med hänsyn härtill är det viktigt, att frågan om kommande personalbehov och planeringen av personalrekryteringen ägnas särskild uppmärksamhet såväl inom offentlig som enskild verksamhet vad beträffar i synnerhet sådana personalkategorier av vilka kräves högre utbildning.

Vid en diskussion av utbildningsbehoven bör till slut hållas i minnet, att den standardhöjning, som ägt rum i vårt land, gjort det möjligt för allt större grupper att skaffa sina barn en högre utbildning, som givit större tillfredsställelse och möjlighet till ett friare yrkesval även om denna utbildning kanske inte alltid varit nödvändig för den verksamhet, åt vilken vederbörande ungdomar slutligen ägnar sig. En sådan utveckling torde kunna förhindras endast om man genom ökad användning av »spärrar» begränsar tillströmningen till de högre skolorna och framtvingar ett mera definitivt yrkesval redan före de högre studiernas början. Hittills har enighet rått om att detta icke är önskvärt.

Behovet att utbygga den högre undervisningen

Orsakerna till de starkt stegrade anspråken på högre utbildning är flera. Samhällets ekonomiska och sociala omdaning och den snabba tekniska utvecklingen på alla områden, har ökat näringslivets, organisationernas och den offentliga förvaltningens efterfrågan på högre utbildad arbetskraft samtidigt som allt vidare kretsar insett betydelsen av högre utbildning. Genom den stigande levnadsstandarden, den stora allmänhetens ökade ekonomiska resurser, studiestipendier m. m., har därtill en allt större del av ungdomen fått ekonomiska möjligheter att fortsätta sin utbildning utöver den obligatoriska skolans ram.

Den hittillsvarande utbyggnaden av den högre undervisningen har inte varit tillräcklig för att möta dessa ökade anspråk på utbildning. Samtidigt som arbetsmarknaden kännetecknats av stor brist på högre utbildad arbetskraft har undervisningsväsendets kapacitet varit otillräcklig för att mottaga alla de ungdomar som önskat högre utbildning. Enligt vår mening måste en av de angelägnaste samhällsuppgifterna under de närmaste åren vara

att utbygga undervisningsväsendet i sådan takt att det nuvarande bristläget övervinnes. Målet bör vara att utbygga kapaciteten så att alla de som har förutsättningar för och intresse därav kan fortsätta sin utbildning i en eller annan form.

Inte minst viktigt är att tillse att den högre teoretiska undervisningen icke eftersättes. Diskussionen framförallt under 1930-talet om riskerna för en överdimensionering av den högre undervisningen och uppkomsten av ett »intellektuellt proletariat» torde genom den allmänna ekonomiska och sociala omvandlingen av samhället under det senaste kvartsseklet numera ha mist sin aktualitet.¹ Man har emellertid mot en mera betydande utbyggnad av den högre undervisningen ibland också brukat framhålla att en sådan skulle medföra risk för att utbildningsstandarden komme att sjunka. Tron att den nuvarande knappheten på utbildningsplatser och de härigenom ökade betygskraven säkerställer ett bättre urval torde dock vara en chimär. Såsom bland annat 1940 års skolutredning visat stiger också antalet med orätt utestängda, när betygskraven höjs. Erfarenheterna visar även, att spärrar i form av höga betygskrav lätt medför en inte avsedd snedvridning och förlängning av utbildningstiderna.² Detta får ekonomiska och sociala återverkningar. De som faller från blir lätt i första hand de som inte har ekonomiska resurser att vidkännas den förlängning av studietiden, som erfordras för erhållande av kvalificerade betyg. Man kan därför se spørsmålet om behovet av en utbyggnad av den högre undervisningen också ur social rättvisesynpunkt.

Den snabba tekniska utvecklingen, forskningens framsteg och strävandena att på ett så ekonomiskt-rationellt sätt som möjligt hushålla med de tillgängliga arbetskraftsresurserna i syfte att utvinna största möjliga produktionsresultat gör, att kraven på en alltmera specialiserad utbildning av arbetskraften växer. Samtidigt stiger också kraven på arbetskraftens rörlighet. Här finnes risker för en motsättning i den mån specialiseringen

¹ Vi kan i mångt och mycket ansluta oss till ett av Wicksell och Jerneman (sid. 266 f) citerat uttalande, som år 1930 gjordes av professorn vid tekniska högskolan Carl Forsell i en inläga om behovet av att denna högskola vidare utbyggdes: »Rätt ofta återkommande är för närvarande en klagan över att alltför många sträva efter att vinna utbildning vid universitet och högskolor. Man fruktar eller förutspår uppkomsten av ett lärt proletariat. Botemedlet häremot angives vara uppmuntran och främjande av så kallad praktisk utbildning . . . Det gäller (emellertid) i stället att pröva huruvida utvecklingen kan väntas gå mot ett procentuellt ökat behov av personer med högre utbildning eller om den till äventyrs kan väntas giva handens arbetare procentuellt sett större andel av arbetet. Med eller mot sin vilja måste man erkänna att den alltmera omfattande rationaliseringen icke står att hejda och att den medför minskning av det manuella arbetet medan samtidigt arbetet inom producentföretagens och inom distributionens ledning växer. Det finnes därför knappast någon möjlighet att förneka nödvändigheten av att våra högre utbildningsanstalter utvidgas relativt snabbare än befolkningens antal växer . . . Invändningar häremot kunna göras ur många synpunkter. Traditions-mässigt skulle genom statistik visas att industri och handel ha behov av ökat antal högskoleutbildade krafter innan utvidgning sker . . . Ser man åter saken mera verklighetstroget, gäller det att på sätt som ovan skett överväga varest största möjlighet till nyttigt verksamhet kommer att föreligga för ungdomen, om vi uppleva bättre tider.»

² Statistiskt framträder detta bl. a. däri att inskrivningen vid de spärrade fackhögskolorna i genomsnitt sker ett år senare efter studentexamen än vid de fria högskolorna.

ökar svårigheterna att överflytta arbetskraften från en arbetsuppgift till en annan.

Inte minst ur dessa synpunkter är det viktigt att den grundläggande teoretiska utbildningen — i första hand realskolan och gymnasiet — inte eftersättes. Möjligheterna till en snabb omskolning genom olika slag av specialkurser kan förutsättas bli större i den mån vederbörande fått en god allmän-intellektuell grundval. Det är vidare angeläget att underlätta övergångar mellan olika utbildningslinjer. Framförallt måste yrkesundervisningen — och detta gäller inte blott inom de s. k. intellektuella utan även inom de manuella yrkena — så smidigt som möjligt kunna anpassa sig till de växlande utbildningskrav som utvecklingen på arbetsmarknaden ställer. Lika viktigt är, att näringslivet och den offentliga förvaltningen stimulerar och tillvaratar möjligheterna till vidareutbildning av personalen, antingen detta sker i interna kurser eller vid fristående skolor.

Det är givet att utbyggnaden av den högre undervisningen, bland annat med hänsyn till de starkt växande ungdomskullarna, kräver stora offentliga utgifter såväl i form av investeringar i skol- och institutionsbyggnader som för utbildningskostnader i övrigt. Det är angeläget för oss att understryka vikten av att utgifter för dessa ändamål, vad som i sin helhet skulle kunna rubriceras som investeringar i utbildning, ges tillräckligt utrymme vid dispositionen av samhällets ekonomiska resurser. Ökade investeringar i högre utbildning är nödvändiga, om vi skall kunna utnyttja de möjligheter som modern teknik på alla områden skapar. Den högre utbildningsstandarden kräver dock en allsidig utveckling av den högre undervisningen, den humanistiska och samhällsvetenskapliga likaväl som den tekniska och naturvetenskapliga utbildningen.

En upprustning av undervisningsväsendet i vårt land, såväl det högre som det lägre, förutsätter i likhet med alla investeringar en begränsning av konsumtionen, ett sparande. Utan att draga några praktiska slutsatser och endast för jämförelsens skull vill vi bringa i erinran att i alla tider familjer, som velat ge sina barn möjligheter till högre undervisning, nödgats inskränka sina levnadsvanor för att åstadkomma den investering, som utbildningen innebär. Något av denna inställning måste komma till uttryck i den ekonomiska avvägningen mellan nutid och framtid även av samhällets samlade ekonomiska resurser.

Förslag om inrättande av en samarbetsnämnd för planläggningen av den högre undervisningen samt av en yrkes- och utbildningsstatistisk utredningssektion i arbetsmarknadsstyrelsen

Några delade meningar om att den högre undervisningen behöver byggas ut torde inte råda. Tveksamheten gäller snarast i vilken mån ekonomiska och finansiella resurser, inte minst för investeringsändamål, kan ställas till förfogande i den takt som påkallas av den snabbt stigande efterfrågan på högre undervisning och hur resurserna bör disponeras för att undervisningsväsendet skall få en lämplig utformning med hänsyn till bland annat arbetsmarknadens krav. För att kunna bedöma behovet av statliga insatser och den lämpliga avvägningen av dessa är det därför av största betydelse att statsmakterna har en samlad överblick av utbyggnadsbehoven och fortlöpande kan följa utvecklingstendenserna vad beträffar såväl tillströmningen till de högre skolorna — både teoretiska och praktiska — som efterfrågan på arbetskraft med olika slag av utbildning.

En dylik samlad överblick av utbyggnadsbehoven och därmed en rationell planering och avvägning av de statliga insatserna på utbildningsväsendets område försvåras för närvarande bland annat av att den administrativa organisationen av undervisningsväsendet är starkt splittrad.¹ Framförallt gäller detta om yrkesundervisningen och den vetenskapliga fackutbildningen, där särskilt stora utbyggnadsbehov kan väntas anmäla sig under det

¹ Inseendet över den högre undervisningen och enkannerligen yrkesundervisningen och den vetenskapliga fackutbildningen är uppdelat på ett flertal olika centrala ämbetsverk: skolöverstyrelsen, överstyrelsen för yrkesutbildning, lantbruksstyrelsen, domänstyrelsen, skogsstyrelsen, kommerskollegium, medicinalstyrelsen m. fl. Vad beträffar universiteten och högskolorna finnes centrala mellaninstanser i universitetskanslersämbetet och överstyrelsen för de tekniska högskolorna, medan andra fackhögskolor sorterar direkt under Kungl. Maj:t. Inom Kungl. Maj:ts kansli är handläggningen av frågor rörande undervisningsväsendet uppdelad på flera departement. Huvuddelen av detta tillhör visserligen ecklesiastikdepartementet. Viktiga delar av yrkesundervisningen och den vetenskapliga fackutbildningen hör emellertid till andra departement: till jordbruksdepartementet bl. a. jordbruks- och skogsundervisningen samt lanthushållsutbildningen (men ej annan hushållsutbildning), till handelsdepartementet handelshögskolor (men ej handelsskolor och handelsgymnasier) samt sjöbefälsskolor (men ej sjömansskolor), till inrikesdepartementet sjuksköterske- och barnmorskeutbildning (men ej läkar- och tandläkarutbildning eller tandsköterske- och tandteknikerutbildning).

närmaste årtiondet.¹ Det har inte varit möjligt för oss och har ej heller syntts påkallat med hänsyn till vårt utredningsuppdrag att närmare pröva frågan om den allmänna organisationen av undervisningsväsendet. Vi har emellertid ansett oss böra överväga möjligheterna att inom ramen för den nuvarande organisationen bättre än hittills tillgodose behovet av en mera översiktlig planering och föreslår i detta syfte att en samarbetsnämnd inrättas bl. a. för frågor rörande utbyggnaden av den högre undervisningen, särskilt yrkesundervisningen och den vetenskapliga fackutbildningen. Huvuduppgiften för nämnden bör vara att följa och översiktligt belysa de utbyggnadsbehov som framträder på skilda områden inom undervisningsväsendet och som i första hand bör tillgodoses för att möta den stigande lärjungetillströmningen och ge undervisningsväsendet en ändamålsenlig utformning.

Som underlag för nämndens arbete föreslår vi vidare att en mera fast organiserad yrkes- och utbildningsstatistisk utredningsverksamhet än som hittills funnits kommer till stånd. Behov av en dylik utredningsverksamhet rörande tillgång och efterfrågan på fackutbildad arbetskraft, såväl på längre som kortare sikt har vid skilda tillfällen understrukits och vi skall här innan vi närmare behandlar de arbetsuppgifter som bör åvila nämnden diskutera den lämpliga utformningen av denna utredningsverksamhet.

Den yrkes- och utbildningsstatistiska utredningsverksamheten

Tidigare diskussion

Som ovan framhållits har frågan om åtgärder för att åstadkomma ett fylligare kunskapsunderlag för bedömande av de framtida behoven av fackutbildad arbetskraft diskuterats vid skilda tillfällen. I den tidigare diskussionen har därvid, särskilt från studentorganisationernas och de akademiska fackorganisationernas sida, betonats behovet av informationsmaterial för de ungdomar som står inför valet av utbildningsbana så att dessa inte på grund av brist på kunskaper om arbetsmarknadsförhållandena påbörjade en »långvarig utbildning, som icke resulterar i en mot insatserna svarande ekonomiskt tryggad anställning». Det är naturligt att dessa synpunkter fått särskild tyngd i situationer då arbetsmarknadsläget inom ett eller flera yrkesområden kännetecknats av eller befarats komma att kännetecknas av en i förhållande till utbudet otillräcklig efterfrågan på arbetskraft. Så var fallet främst under 1930-talets arbetslöshetskris. Samtidigt som krisen medförde svårigheter för dem som efter redan avlagd examen sökte sig ut på arbetsmarknaden, bidrog den också till en ökad tillströmning av studerande till universitet och högskolor, där detta inte hindrades av förekommande spärrar.

¹ Se kap. 4.

I det *betänkande med undersökningar och förslag i anledning av tillströmningen till de intellektuella yrkena*, som år 1935 avgavs av professor Sven Wicksell och sedermera byråchefen Tor Jerneman i egenskap av inom ecklesiastikdepartementet tillkallade sakkunniga (SOU 1935:52), avvisade dessa till en början att genom s. k. spärrar reglera tillträdet till universitet och högskolor utöver vad som framtvingades av utrymmesskäl. I stället borde man försöka att neutralisera och på lämpligt sätt fördela den starka tillströmningen till de intellektuella banorna genom bland annat »en på upplysningsverksamhet om framtidsutsikterna för de intellektuellt utbildade av olika kategorier byggd reglering av tillströmningen (yrkesorientering)».

De sakkunniga föreslog i detta syfte dels organiserande av en universitetsstatistik, som lämnade fortlöpande uppgifter om bl. a. antalet personer som inskrevs och utexaminerades på olika facklinjer, ävensom studietidernas längd, avbrottsfrekvensen m. m., dels inrättande av en yrkesorienteringsnämnd, sammansatt av representanter för högskoleundervisningen, de studerande och de mera betydelsefulla akademiskt utbildade yrkesgrupperna. Yrkesorienteringsnämnden skulle ha till uppgift att »publicera dels statistiska upplysningar angående tillströmningen till olika yrkesbanor sammanställda med uppgifter om samhällets behov av yrkesutbildade, dels sin uppfattning om utvecklingstendenserna på olika områden, i den mån dessa icke äro möjliga att uttrycka i statistiska siffror».

Ifrågavarande förslag realiserades såtillvida att 1936 års riksdag fattade beslut om upprättande av en universitetsstatistik inom statistiska centralbyrån i huvudsaklig anslutning till ett av de sakkunniga framlagt program. Däremot ansåg riksdagen i likhet med föredragande departementschefen att frågan om den lämpliga organisationen av den yrkesorienterande verksamheten bland ungdomen borde anstå tills vidare. De sakkunnigas förslag på denna punkt blev i praktiken delvis förverkligat genom den från början av 1940-talet inom statens arbetsmarknadskommission, sedermera arbetsmarknadsstyrelsen, organiserade yrkesvägledningsverksamheten.

Den Wicksell-Jernemanska utredningen har i stor utsträckning kommit att tjäna som förebild för de förslag som därefter vid skilda tillfällen framförts från student- och akademikerorganisationernas sida, liksom för det förslag som år 1947 framlades av student-sociala utredningen om inrättande av ett »prognosinstitut för intellektuell arbetskraft». I dessa har framhållits att varken universitetsstatistiken eller yrkesvägledningen fått en sådan utformning eller de resurser som hade erfordrats för att de skulle kunna fylla de funktioner som Wicksell och Jerneman avsåg.

Vi skall i det följande inte närmare uppehålla oss vid frågan om universitetsstatistiken. Genom beslut av 1953 års riksdag och senare har medel ställts till förfogande för en effektivisering av denna statistik och vi vill här endast framhålla angelägenheten av att det uppgjorda programmet får

fullföljas. Vi kan emellertid samtidigt inte underlåta att här framhålla angelägenheten av att även övrig yrkesundervisningsstatistik blir föremål för en översyn. Denna statistik är delvis ännu mera försummad än universitetsstatistiken har varit, synbarligen framför allt beroende på att för bearbetningen erforderlig arbetskraft inte ställts till förfogande. Det kan nämnas att någon fullständig bearbetning av den av skolöverstyrelsen omhänderhavda yrkesundervisningsstatistiken inte ägt rum sedan mitten av 1940-talet. För förra hälften av 1940-talet föreligger den för övrigt endast i form av manuskripttabeller. Medel har saknats för publicering av denna liksom också övrig undervisningsstatistik, utöver de data som lämnas i Statistisk årsbok. Med hänsyn till den centrala betydelse, som utbildningsspörsmålen har, är förhållandena minst sagt anmärkningsvärda.

Yrkesvägledningens uppgifter och behov i detta sammanhang diskuteras bland annat av dåvarande chefen för statens arbetsmarknadskommis-sions sektion för ungdomsförmedling och yrkesvägledning, byråchefen E. Neymark, i bilaga V till 1940 års skolutrednings betänkanden och utredningar, *skolungdomens vägledning till utbildning och yrke* (SOU 1945: 43). Bland annat återgavs arbetsmarknadskommis-sionens utlåtande över en av Sveriges förenade studentkårer år 1944 till Kungl. Maj:t ingiven framställning om inrättande av »ett mera permanent organ för prognostiska undersökningar av den intellektuella arbetsmarknaden». I utlåtandet framhölls bland annat:

»Genom att sammanställa från olika håll insamlade uppgifter och taga initiativet till prognostiska specialundersökningar i de fall, då detta kan anses vara av behovet påkallat och möjligt att genomföra, bör man otvivelaktigt kunna bidra till en bättre överblick över vilka arbetskraftsbehov och konkurrensförhållanden man under de närmaste åren har att räkna med på olika intellektuella arbetsområden.

Förvisso bör man varna för den föreställningen, att man genom att skapa ett dylikt prognosorgan skulle få möjlighet att klart och bestämt förutsäga, hur arbetsmarknadsutsikterna på olika banor komma att se sig flera år framåt i tiden. Varje framtidspejling av detta slag erbjuder utomordentliga svårigheter, och även om man har ett rikhaltigt undersökningsmaterial att stödja sig på, måste man vara ytterst försiktig, när det gäller att komma med arbetsmarknadsprognostiska uttalanden, som skola kunna tjäna som vägledning för den studerande ungdomen och redan på det tidiga stadium, då de första viktiga avgörandena skola träffas. — — —

För yrkesvägledningen kan och får det icke heller bli frågan om att på grundval av föreliggande arbetsmarknadsprognostiska uppgifter dirigera ett visst antal studerande åt det ena hållet och ett visst antal åt det andra. Det vore att ta ett alltför stort ansvar.»

Sammanfattningsvis framhölls i utredningen att vad som sagts om svårigheterna och möjligheterna att ställa arbetsmarknadsprognoser beträffande de s. k. intellektuella yrkesbanorna, även gällde i stort sett beträffande andra områden av arbetsmarknaden. Det fordrades i vissa fall omfattande sta-

tistiska undersökningar, det gällde vid bedömningen att ta hänsyn till många olika faktorer, och resultaten måste, i den mån de ville förutsäga utvecklingen ett flertal år framåt i tiden, kringgärdas med en mångfald reservationer. Detta hindrade emellertid inte, att man borde göra, vad som kunde göras i detta avseende:

»Det är ett oändligt forsknings- och arbetsfält, som här erbjuder sig, och det säger sig självt, att yrkesvägledningens centralorgan inte kan åtaga sig allt det vidlyftiga statistikarbete, som är förbundet med sådana undersökningar. Detta arbete får i stort sett överlätas åt SAK:s statistikavdelning eller något annat organ, som har den erforderliga personella och maskinella specialutrustningen. Men varje sådan undersökning bör planeras i samråd med byrån för ungdomsförmedling och yrkesvägledning, och den sistnämnda bör även själv taga initiativ till sådana undersökningar och i vissa fall, då det gäller smärre uppgifter av detta slag, ev. själv också genomföra sådana. I övrigt gäller det för nämnda byrå att hålla sig à jour med det undersökningsarbete, som på denna front bedrivs av andra instanser, och att insamla och sammanställa därvid erhållna uppgifter till belysning av utvecklingen på olika områden.»

I samband med arbetsmarknadskommissionens ombildning till ett centralt verk (prop. 1947: 239) inrättades på byrån för yrkesvägledning och ungdomsförmedling en aktuariefattning, avsedd för utredningar rörande yrkesvägledningens metoder, sammanställningar och bearbetningar av uppgifter angående ungdomens yrkesvalstendenser, medverkan vid planerandet av arbetsmarknadsprognostiska undersökningar samt bearbetning av ungdomsförmedlings- och yrkesvägledningsstatistiken. Det förutsattes i propositionen att arbetsmarknadsprognostiska undersökningar av större omfattning inte skulle verkställas inom yrkesvägledningsbyrån utan handhas av den för hela styrelsens behov avsedda statistiska personalen. Någon särskild förstärkning av denna personal företogs dock inte. Ifrågasvarande aktuariefattning har sedermera överflyttats till arbetsmarknadsstyrelsens statistiska sektion.

I direktiven för den år 1946 tillkallade utredningen om den högre utbildningens demokratisering (*studentsociala utredningen*) berördes bl. a. frågan om en reglering av tillströmningen till universitet och högskolor med hänsyn till den starka ökning som denna väntades undergå om de ekonomiska hindren undanröjdes. Föredragande departementschefen förutsatte dock att den vägledande synpunkten borde vara att såvitt möjligt undvika spärrar byggda på andra grunder än kvalitativt urval. Av större betydelse i detta sammanhang, framhölls det, var frågan om en rationell yrkesvägledning samt tillförlitliga arbetsmarknadsprognoser för de akademiska yrkena. Departementschefen hänvisade till bland annat en av Sveriges yngre akademikers centralorganisation samma år gjord framställning om inrättande av ett permanent organ för utförande av prognoser rörande den intellektuella arbetsmarknaden. Utredningen borde därför överväga tillska-

pandet av ett »prognosinstitut för den intellektuella arbetsmarknaden», varvid man i första hand borde eftersträva, »att administrativt så nära som möjligt söka knyta ett sådant organ till redan nu existerande institutioner, såsom arbetsmarknadskommissionen eller statistiska centralbyrån».

Förslag om ett dylikt institut, knutet till den nyinrättade arbetsmarknadsstyrelsen, framlades redan påföljande år i särskild skrivelse från utredningen. Som förut nämnts hade det som huvudsaklig förebild det av Wicksell—Jerneman år 1935 framlagda förslaget. I den allmänna motiveringen framhöll utredningen bl. a. att förutsättningarna för en genomgripande demokratisering av de högre studierna var, förutom ett nedbringande av de faktiska studiekostnaderna, även ett avskaffande av de riskmoment, som av gammalt var förbundna med de akademiska studierna. »I den mån som något så när tillförlitliga arbetsmarknadsprognoser kunna utarbetas, minskas riskerna för felinvesteringar i motsvarande grad. Härigenom kan tillskapandet av ett prognosinstitut bidra till att vägen jämnas för en successiv demokratisering av den högre utbildningen, vilket ur alla synpunkter måste vara önskvärt.»

Enligt utredningens mening talade vissa skäl för ett fristående institut. Utredningen ansåg sig emellertid ej kunna framlägga ett dylikt förslag. I stället förordade den att institutet organiserades som en särskild sektion med »så självständig ställning som möjligt» inom arbetsmarknadsstyrelsen. Sektionen förutsattes tills vidare böra placeras inom kanslibyrån, till vilken styrelsens statistiska sektion då hörde. Det närmaste ansvaret för prognosverksamheten skulle emellertid åvila en till styrelsen knuten nämnd, »Statens nämnd för orientering rörande intellektuella yrken». Ledamöterna i denna borde utses av Kungl. Maj:t och bestå av dels representanter för arbetsgivaresidan (såväl den offentliga verksamheten som det enskilda näringslivet), dels närmast berörda arbetstagarorganisationer, nämligen Tjänstemännens centralorganisation och Sveriges yngre akademikers centralorganisation (nuvarande SACO) samt Sveriges förenade studentkårer. Generaldirektören och chefen för arbetsmarknadsstyrelsen förutsattes böra vara självskriven ordförande i nämnden.

Liksom hos Wicksell—Jerneman skulle »prognosorganets» huvudsakliga arbetsuppgifter vara dels att — på grundval av uppgifter från skolöverstyrelsen och statistiska centralbyrån — lämna översikter av tillströmningen till olika utbildningsbanor, antalet avlagda examina och tentamina, studietidens längd m. m., dels verkställa beräkningar rörande ersättningsbehovet. Erforderliga uppgifter rörande efterfrågesidan i dess helhet förutsattes skola inhämtas genom kontinuerlig kontakt med politiska instanser, med ämbetsverk och andra officiella myndigheter och med organisationer som representerade arbetsgivare och arbetstagare.

På grundval av de sålunda förvärvade erfarenheterna skulle institutet lämna bland annat rekommendationer åt utbildningsväsendet beträffande

t. ex. antagandet av elever och studerande vid olika utbildningsanstalter och åt yrkesvägledningen ävensom redigera broschyrer och kalendrar, som kostnadsfritt skulle ställas till de studerandes förfogande. Nämnden hade därvid att tillse att rekommendationerna grundade sig på »auktoritativa och objektiva undersökningar och bedömanden».

I de yttranden som inhämtades över studentsociala utredningens förslag framträdde delade meningar såväl om värdet av arbetsmarknadsprognostiska kalkyler av den art som utredningen föreslagit, framförallt från yrkesvägledningssynpunkt, som om behovet av ett särskilt organ för ändamålet. De flesta remissinstanser tillstyrkte dock att ett institut organiserades i huvudsaklig anslutning till utredningsförslaget. Till dem som tillstyrkte förslaget — med eller utan modifikationer — hörde universitetskanslern, statens arbetsmarknadskommission, skolöverstyrelsen och socialstyrelsen samt Svenska arbetsgivareföreningen, Sveriges förenade studentkårer, Sveriges yngre akademikers centralorganisation, Tjänstemännens centralorganisation, Sveriges yngre läroverkslärares förening och Svenska ekonomföreningen. Medicinalstyrelsen, statistiska centralbyrån, statskontoret, landsorganisationen och Sveriges industriförbund ansåg däremot att något särskilt utredningsorgan inte syntes erforderligt för de av utredningen avsedda ändamålen. Arbetsmarknadskommissionen förordade att de utredningsuppgifter, som det föreslagna institutet skulle ha, uppdrogs åt arbetsmarknadsstyrelsens yrkesvägledningsbyrå, som förstärktes med erforderlig personal för ändamålet. Någon särskild nämnd ansåg arbetsmarknadskommissionen inte erforderlig och mindre lämplig ur administrativ synpunkt. Från andra håll uttalades att nämndens uppgifter borde inskränkas till att vara enbart rådgivande. Vidare framhöll bland annat arbetsmarknadskommissionen och Tjänstemännens centralorganisation att det var angeläget att den föreslagna prognosverksamheten inte begränsades enbart till de akademiska utbildningsgrupperna utan att uppmärksamhet också ägnades annan längre skolutbildning.

I en inom *arbetsmarknadsstyrelsen* upprättad V. P. M. den 9 februari 1949 utvecklades ytterligare vissa synpunkter på målsättningarna för en arbetsmarknadsprognostisk utredningsverksamhet i huvudsaklig anslutning till studentsociala utredningens förslag och arbetsmarknadskommissionens utlåtande över detta. Enligt promemorian visade erfarenheten att man gjorde klokast i att avstå från varje tanke på långtidsprognoser, i varje fall när det gällde det stora flertalet yrken och yrkesområden. Framför allt måste man ställa sig skeptisk till möjligheterna att göra industriella yrken av manuell slag till föremål för prognoser, som avsåg att gälla mer än ett eller annat år framåt i tiden. Det mest givande fältet för undersökningar av arbetsmarknadsprognostiskt slag var, framhölls det, de yrken eller yrkesområden, till vilka rekryteringen så gott som uteslutande skedde via speciella yrkesutbildningsanstalter. »Det stora flertalet av dessa yrkes-

utbildningsanstalter äro statliga eller statsunderstödda, och det bör därför vara ett speciellt statsintresse att kontrollera, att antalet elever inom yrkesutbildningsväsendets olika grenar står i rimlig proportion till det framtida behovet av folk med ifrågavarande utbildning, så långt detta behov med säkerhet kan konstateras. Speciellt böra alla förslag om att inrätta nya skolor eller avdelningar eller att öka utbildningskapaciteten hos de redan existerande noga prövas även ur arbetsmarknadsprognostisk synpunkt.» Yrken som borde tillhöra prognosverksamhetens arbetsfält var därför sådana för vilka i allmänhet krävdes utbildning vid universitet och högskolor, tekniska läroverk och institut, handelsgymnasier, lantbruksskolor, seminarier, sjuksköterskeskolor, utbildningsanstalter för barnhems- och ålderdomshemsföreståndarinnor m. fl. ävensom vissa yrkesgrupper, som utbildades genom interna utbildningskurser, såsom tullverkets och kommunikationsverkens utbildningsanstalter samt den militära utbildningen.

Beträffande arten och omfattningen av arbetsmarknadsstyrelsens uppgifter i detta sammanhang framhölls i en promemoria, som den 20 december 1954 överlämnades till oss av styrelsens yrkesvägledningsbyrå, att dessa »i stor utsträckning bör kunna begränsas till att dra slutsatser från material, insamlat och bearbetat på annat håll, till att sammanställa, jämföra och överblicka». Det förutsattes att framtidsbedömningar beträffande flera av ifrågakommande yrkesområden utfördes i andra sammanhang samt att vissa grundläggande uppgifter borde kunna hämtas från på andra håll sammanställt skol-, yrkesutbildnings- och universitetsstatistiskt material. »Styrelsen måste emellertid självfallet ges tillräckliga resurser för att själv kunna utföra en del mera fullständiga prognosundersökningar, avseende såväl tillgång som efterfrågan på arbetskraft inom olika yrken. En del yrkesområden, för vilkas vidkommande saknas centrala organ, skulle eljest bli obeaktade.» I fråga om på andra håll utförda prognosundersökningar borde styrelsen tjäna som konsultations- och remissorgan.

Såsom arbetsmarknadsrådet och förhållandena inom utbildningsväsendet kommit att utveckla sig under efterkrigstiden har de motiv för ett »prognosinstitut», som framförts huvudsakligen från akademikerorganisationernas sida, nämligen att bevaka att inte »överproduktion» av högre utbildad arbetskraft uppstår, kommit alltmera i bakgrunden. Redan i direktiven för studentsociala utredningen och i dess förslag framhölls att dessa risker syntes mycket små under överskådlig tid även om man inte helt kunde bortse från dem. I studentsociala utredningens motiveringar skyntar också i någon mån ett andra motiv, nämligen behovet av ett fylligare kunskapsunderlag för planeringen av undervisningsväsendets utbyggnad, ehuru detta inte närmare utföres. I det utlåtande över utredningens förslag som avgavs av universitetskanslern betonades också att värdet av kalkyler av det slag som prognosinstitutet avsetts utföra måste bli jämförelsevis begränsat men

att de upplysningar som kunde framkomma vid verkställande av dylika prognoser torde bli av betydelse inte minst för universiteten och högskolorna.

Behovet av en centralt organiserad utredningsverksamhet rörande den utbildade arbetskraften som ett led i planeringen av skolväsendets utbyggnad underströks bland annat av *kommissionen för ekonomisk efterkrigsplanering* i dess betänkande angående vissa arbetsmarknadsfrågor m. m. (SOU 1945: 36). I avsnitten om yrkesvägledningen och arbetsmarknadsprognoser samt om yrkesutbildningen framhölls att yrkesvägledningen måste ta hänsyn till även utvecklingstendenserna på arbetsmarknaden och »systematiskt utnyttja de — låt vara begränsade — möjligheter till uppskattning av dessa utvecklingstendenser, som föreligga». »Denna fråga», framhöll kommissionen vidare, »ter sig alldeles särskilt viktig i betraktande av att i framtiden kommer att erfordras väsentligt ökade insatser för ungdomens yrkesutbildning. Denna ökade investering för yrkesutbildningen måste, så långt detta låter sig göra, planläggas på grundval av en metodisk uppskattning av de framtida behoven av utbildad arbetskraft på olika områden.» I anslutning härtill underströk kommissionen angelägenheten av mera ingående ekonomiska och statistiska undersökningar angående förhållandena på arbetsmarknaden och behovet av en förstärkning av den ekonomisk-statistiska avdelningen inom arbetsmarknadskommissionen eller socialstyrelsen. Liknande synpunkter har framförts av *överstyrelsen för yrkesutbildning*, bl. a. i dess utlåtande över förslaget till inrättande av ett centralt arbetsmarknadsorgan.

Frågan om »åtgärder i syfte att möjliggöra en fortlöpande planering och anpassning av yrkesutbildningsverksamheten med hänsyn till arbetsmarknadens krav och det som förutsättning för denna planering erforderliga utbyggandet av samhällets möjligheter till en prognostisk bedömning av arbetsmarknadsutveckling, arbetskrafts- och utbildningsbehov för olika yrken och näringar», ingick bland de spörsmål, som Kungl. Maj:t genom beslut den 11 april 1947 uppdrog åt *1946 års skolkommission* att utreda. Sedan kommissionen verkställt bland annat en förberedande undersökning rörande den för belysning av utbildningsbehovet erforderliga statistiken, begärde den emellertid i skrivelse den 23 mars 1950 att bli befriad från uppdraget. Kommissionen underströk i skrivelsen hithörande spörsmåls stora betydelse för kommissionens arbete med utformningen av den framtida yrkesutbildningsverksamheten men ansåg att ett fullföljande av ifrågavarande utredningsuppdrag skulle komma att bli så tids- och arbetskrävande att det lämpligen borde uppdras åt annat utredningsorgan. Den framhöll att vissa med utredningsuppdraget sammanhängande spörsmål torde komma att beaktas av arbetsmarknadsstatistikkommittén och arbetskraftsutredningen. Skolkommissionens skrivelse överlämnades den 23 februari 1951 till oss för att tagas i beaktande vid fullgörande av vårt utredningsuppdrag.

Arbetsmarknadsstatistikkommittén berörde i sitt betänkande (SOU 1952: 34) frågan om det arbetsmarknadsstatistiska underlaget för planläggningen av yrkesutbildningen såtillvida, att den i samband med en diskussion av behovet av mera differentierade arbetsmarknadsstatistiska uppgifter framhöll att »en rationell planläggning av yrkesutbildningen — antingen denna sker i samhällelig eller enskild regi — torde i hög grad vara beroende av ett tillfredsställande statistiskt informationsmaterial. Även om en bedömning av statistiken rörande undervisning och yrkesutbildning ligger utanför kommitténs uppdrag, har det syntts kommittén angeläget att påpeka detta förhållande.»

Slutligen kan, vad beträffar undervisningen på högskolestadiet, erinras om *Sveriges förenade studentkårers* underdåniga skrivelse den 25 november 1954. I denna hänvisades till den väntade kraftiga ökningen av antalet ungdomar, som vill fortsätta sin utbildning på högskolestadiet, varjämte framhölls angelägenheten av en rationell planering av denna del av undervisningen så att den kan motsvara »de krav som samhället ställer och kommer att ställa på akademisk utbildning i både kvalitativt och kvantitativt avseende».

Utredningens förslag

Den tidigare diskussionen har starkt understrukt behovet av en organiserad permanent utredningsverksamhet, som genom statistiska analyser, sammanställningar m. m., kan lämna fastare hållpunkter för bedömande av tendenserna i fråga om tillgång och efterfrågan på utbildad arbetskraft. Vi finner också en dylik utredningsverksamhet nödvändig och vill här endast framhålla ytterligare några synpunkter på de uppgifter som denna bör ha.

Såsom upprepade gånger betonats, har man anledning att för en längre tid framåt räkna med påtaglig knapphet i tillgången på utbildad arbetskraft på olika områden. I detta läge är det angeläget att noggrant planlägga sådana samhälleliga åtgärder, som kan vara av betydelse för hushållningen med specialutbildad personal. Först och främst måste detta innebära att den mycket kraftiga utbyggnad av yrkesundervisningen och den vetenskapliga fackutbildningen, som kommer att erfordras i framtiden, överväges med hänsyn till arbetsmarknadens krav på fackutbildad personal. Erfarenheten har visat, att de undersökningar, som i olika sammanhang ägt rum för detta ändamål, ofta blivit lidande på att något fortlöpande studium av utvecklingen icke ägt rum. Endast genom ett sådant kan man nämligen få den nödiga bakgrunden för bedömande av de uppgifter som från fall till fall insamlas rörande utbildningsbehovet inom en viss grupp. Därtill kommer, att man vid varje tillfälle måste söka få fram en helhetsbild av läget på ett större område. Sålunda bör exempelvis utbildningsbehovet när

det gäller civilingenjörer bedömas med hänsyn till tillgången på bl. a. gymnasie- och institutsingenjörer, civilekonomer samt akademiskt utbildade kemister och fysiker. Även om särskilda utredningar ofta torde komma att erfordras, särskilt när det blir fråga om större utbyggnad av någon viss utbildningsgren, måste de grundläggande arbetsmarknadsstatistiska data ständigt beaktas. Att insamla dessa är en uppgift som på det mest ändamålsenliga sättet kan handhas av ett fast organ.

Liknande synpunkter måste beaktas även på efterfrågesidan. Såväl inom enskild som offentlig verksamhet är det angeläget att föreliggande reformprojekt, utbyggnadsplaner och rationaliseringsplaner bedömes med hänsyn till tillgång och efterfrågan på fackutbildad arbetskraft. Man riskerar eljest att i och för sig önskvärda åtgärder visar sig ogenomförbara, därför att det icke är möjligt att erhålla personal med de kvalifikationer som erfordras för ändamålet. Även härvidlag kommer specialundersökningar ofta att bli erforderliga, men dessa underlättas väsentligt om det finns ett fast organ, varifrån de grundläggande uppgifterna kan erhållas och som har tillräckligt vid överblick för att kunna bedöma frågorna med hänsyn till utvecklingen även på andra områden än det som i första hand kommer i fråga. Sålunda måste t. ex. frågor om utbyggnad av det sociala anstaltsväsendet ses i sammanhang med utvecklingstendenser och personalbehov inom sjukvården, den öppna socialvården och undervisningsväsendet. Likaså måste planer på utveckling av tekniskt betonad verksamhet övervägas med tanke ej blott på behovet av tekniskt utbildad personal utan även på återverkningarna på undervisningsväsendet som helhet om ett proportionsvis större antal personer söker sig till teknisk utbildning.

Slutligen är ett fylligare kunskapsunderlag rörande behovet av utbildad arbetskraft för olika områden av största betydelse för yrkesvägledningen. Denna synpunkt har under frågans tidigare behandling i hög grad dominerat diskussionen: man har talat om behovet av ett prognosinstitut för yrkesutbildad, särskilt intellektuellt utbildad arbetskraft, nästan uteslutande med tanke på att ungdomens yrkesval därför utan skulle sakna erforderligt underlag. Vi har under arbetets gång kommit till den uppfattningen att även andra synpunkter kräver minst lika stort beaktande. Över huvud har problemet visat sig ha större räckvidd än vad som i allmänhet förutsattes under 1930- och 1940-talets diskussioner. Men detta betyder ingalunda att vi hyser någon tvekan i fråga om det stora behovet av undersökningar av hithörande art även för yrkesvägledningens arbete.

Vad som ovan anförts avser att klargöra, att enligt vår mening en fortlöpande utredningsverksamhet, anförtrodd åt ett permanent organ, erfordras med hänsyn till behovet av kunskapsmaterial för följande tre särskilda ändamål: 1) utbildningsverksamhetens planläggning, 2) bedömningen av

tillgång på utbildad arbetskraft för realiserandet av olika reformprojekt, 3) yrkesvägledningens fortlöpande verksamhet.

Vi anser, i likhet med vad som förordats i flertalet tidigare förslag rörande detta spörsmål och på grunder som i det följande skall närmare utvecklas, att den arbetsmarknadsstatistiska utredningsverksamhet, som här erfordras, närmast bör ankomma på arbetsmarknadsstyrelsen. Den ansluter sig nära till detta verks ställning av centralt arbetsmarknadsorgan med uppgift att beakta de åtgärder som erfordras för ett rationellt utnyttjande av arbetskraftstillgångarna, men även till dess egenskap av chefsmyndighet för arbetsförmedlingen och yrkesvägledningen.

Genom den utbyggnad av den offentliga arbetsförmedlingen, som ägt rum och de förbättringar av arbetsmarknads- och sysselsättningsstatistiken vad beträffar även tjänstemannagrupperna som skett eller håller på att ske, torde de allmänna förutsättningarna för arbetsmarknadsstatistiska undersökningar av ifrågakommande slag numera vara bättre än tidigare. Materialet är emellertid fortfarande på många punkter otillfredsställande, varför det är viktigt att redan från början uppmärksamma möjligheterna till förbättringar i första hand inom ramen för den arbetsmarknads- och sysselsättningsstatistik som redan nu utarbetas.

Vi skall här endast summariskt peka på några arbetsmarknadsstatistiska undersökningsuppgifter:

Viktigt är till en början att få en fortlöpande överblick av de marknadsmässiga förändringarna i tillgång och efterfrågan på utbildad arbetskraft. Till en del erhålles visserligen uppgifter härom redan nu genom de översikter som utarbetas i anslutning till arbetsförmedlingsstatistiken. Uppgifterna i dessa är emellertid alltför summariska och ofullständiga för att de skall kunna ge önskvärd vägledning. Inte minst gäller detta den akademiskt utbildade arbetskraften, beroende på att förmedlingen av arbetsanställningar för denna i stor utsträckning sker på andra vägar än genom den offentliga arbetsförmedlingen. Men även i fråga om andra yrkesgrupper, där arbetsmarknadsverket genom sin verksamhet torde ha förutsättningar att skaffa sig en relativt god direkt överblick av marknadsläget, behöves arbetsmarknadsanalyserna byggas ut.

För att kunna närmare bedöma innebörden av de förändringar i arbetsmarknadsläget som framträder och för att få underlag för kvantitativa uppskattningar av behoven av utbildad arbetskraft fordras bland annat — i de fall utbildningsgruppen inte på förhand kan förväntas sammanfalla med ett visst avgränsat yrke — kännedom om till vilka yrkes- och näringsområden personer med olika slag av fackutbildning huvudsakligen går samt vederbörande yrkes- och utbildningsgruppers kvantitativa betydelse. Vad man önskar komma åt är ju ytterst rekryteringsbehoven för de yrkesuppgifter där ifrågakommande fackutbildning anses önskvärd. Man behöver för detta ändamål yrkesstatistiska uppgifter i kombination med uppgifter om utbildning. Någon fortlöpande statistik av denna art finnes f. n. endast i fråga om den statsanställda tjänstemannapersonalen och vissa kommunalanställda grupper. Beträffande andra grupper torde man böra undersöka bland annat de möjligheter som arbetsmarknadsorganisationernas statistik kan erbjuda.

Rekryteringsbehovet inom ett yrke kan sägas vara beroende av *dels* avgången av yrkesutövare — »ersättningsbehovet» — vilken i sin tur framför allt bestäms av gruppens ålderssammansättning men även av bland annat dess könssammansättning, *dels* förändringarna i yrkesgruppens storlek — »utvidgningsbehovet» (vilket då antages även kunna vara negativt). Beträffande uppgifter om olika yrkesgruppers ålders- och könssammansättning gäller i huvudsak detsamma som nyss sagts beträffande uppgifter om deras sammansättning ur utbildningssynpunkt. Erforderliga uppgifter om ålder och kön kan emellertid i viss utsträckning också erhållas genom de individualyrkesredovisningar, som lämnas i folkräkningarna.

I en del fall torde det för bedömande av utbildningsbehoven vara fullt tillräckligt med överslagsvisa beräkningar av ersättningsbehoven med ledning av uppgifter om ifrågakommande yrkesgruppers ålderssammansättning. Detta gäller naturligtvis framför allt i sådana fall där en mycket ringa del av yrkesgruppen har sådan skolutbildning som anses önskvärd vid nyrekryteringen och det åtminstone på kort sikt får anses praktiskt omöjligt att bygga ut utbildningskapaciteten för att täcka det föreliggande rekryteringsbehovet. Detta torde vara fallet i fråga om ett flertal av de utbildningsgrenar som förekommer vid yrkesskolorna. I andra fall kan mera ingående undersökningar av ersättningsbehovet vara påkallade samtidigt som det är nödvändigt att också söka bilda sig en uppfattning om de sannolika förändringarna i yrkesgruppens storlek. Det sistnämnda gäller givetvis framför allt sådana yrkesgrupper som kännetecknas av stark expansion, såsom exempelvis teknisk personal av olika slag. Hur ingående statistiska undersökningar som i ena eller andra fallet kan vara motiverade blir till slut en praktisk bedömningsfråga, som får avgöras med hänsyn till de föreliggande frågeställningarna, vare sig dessa aktualiserats av inträdda förändringar i arbetsmarknadsläget eller andra orsaker.

Vid bedömande av utbildningsbehovet måste givetvis också beaktas de tillskott av utbildad arbetskraft som uppstår eller kan förväntas uppstå inom ramen för den utbildningskapacitet som redan finnes. Ifrågakommande statistiska sammanställningar synes i första hand böra tillhandahållas av de undervisningsstatistiska organen. Ett nära samarbete mellan dessa och den yrkesstatistiska utredningsverksamheten inom arbetsmarknadsstyrelsen är därför nödvändigt. I vissa sammanhang torde det emellertid också vara nödvändigt att söka bilda sig en uppfattning även om de utbildningstillfällen som finnes inom näringslivet samt vid privata skolor.

Det bör emellertid i detta sammanhang framhållas att vår mening inte är att arbetsmarknadsstyrelsen skall överta den verksamhet med likartade uppgifter som redan nu och lämpligare verkställs på andra håll, exempelvis inom skolöverstyrelsen beträffande vissa lärarkategorier och inom medicinalstyrelsen i fråga om medicinalpersonal. Däremot är det angeläget att arbetsmarknadsstyrelsen håller kontakt med och gör sig orienterad om dessa och andra undersökningar som utföres såväl inom den offentliga förvaltningen som inom näringslivets och arbetsmarknadsorganisationernas utredningsorgan och vilka kan ha betydelse för de frågeställningar som styrelsen i detta sammanhang har att beakta. I åtskilliga fall torde det också bli nödvändigt att sammanfatta och bearbeta det material som framkommer på sådana vägar och som behöver kompletteras med andra föreliggande uppgifter för att kunna tillfredsställande utnyttjas.

Utredningsverksamheten skall såsom framhållits betjäna förutom arbetsmarknadsstyrelsens egen verksamhet — yrkesvägledningen m. m. — framför allt vederbörande skolmyndigheters planeringsarbete. Ett nära samarbete med de senare är därför viktigt, så att utredningsarbetet får en lämplig uppläggning med hänsyn till de uppgifter som aktualiseras i planeringsarbetet. Det ankommer givetvis liksom hittills på arbetsmarknadsstyrelsen att fästa vederbörande skolmyndigheters uppmärksamhet på de behov av särskilda åtgärder som styrelsen finner påkallade med hänsyn till utvecklingen på arbetsmarknaden.

De statistiska undersökningar, som utföres, bör publiceras i lämplig form. Vidare torde arbetsmarknadsstyrelsen årligen böra lämna en särskild sammanfattade översikt av de aktuella tendenserna på arbetsmarknaden i fråga om tillgången och efterfrågan på arbetskraft med olika slag av fackutbildning. Uppmärksamhet bör därvid i första hand ägnas sådan utbildning som meddelas genom de offentliga utbildningsanstalterna. Översikten bör jämte annat material tjäna som underlag för de bedömanden som åvilar den i det följande föreslagna utbildningsnämnden.

Sammanfattningsvis kan utredningsverksamhetens primära uppgift anses vara att kontinuerligt följa utvecklingen på arbetsmarknaden och ur olika synpunkter undersöka huruvida det antal personer, som är under utbildning, något så när synes motsvara ersättningsbehovet och det aktuella utvidgningsbehovet på olika områden. Härigenom skapas större förutsättningar att åstadkomma en smidig anpassning av utbildningsväsendet till utvecklingen på arbetsmarknaden.

Utredningsverksamhetens organisation. I den tidigare diskussionen om en utredningsverksamhet av ifrågavarande slag har i allmänhet förutsatts att denna borde handhas av eller — såsom i studentsociala utredningens betänkande — förläggas i nära anknytning till arbetsmarknadsstyrelsens statistiska sektion. Arbetsmarknadskommissionen förordade visserligen i sitt utlåtande över studentsociala utredningens förslag om inrättande av ett prognosinstitut att detta förlades inom yrkesvägledningsbyrån. Men kommissionen synes härvid ha förutsatt att uppgifterna väsentligen borde kunna begränsas till att insamla och sammanställa på annat håll bearbetat material till ledning för den yrkesvägledande verksamheten och att något mera omfattande statistiskt undersökningsarbete därför inte skulle behöva omhänderhas av yrkesvägledningsbyrån.

Vissa skäl kunde tala för att förlägga arbetet till ett helt fristående organ. Vi föreslår i det följande inrättande av en särskild nämnd för planläggningen av den högre undervisningen, och man skulle kunna tänka sig att verksamheten förlades till ett vid denna nämnd upprättat kansli. Emellertid skulle en sådan lösning medföra avsevärda olägenheter. Den ifrågavarande arbetsenheten skulle bli synnerligen liten, vilket ur olika synpunkter torde vara oekonomiskt. Därtill kommer, att arbetsbelastningen

kan väntas bli ganska ojämn, varför det är angeläget att utredningsorganet får tillfälle att utan onödig omgång tillgodogöra sig de möjligheter till utbyte av personal som föreligger inom en större arbetsenhet.

En annan möjlighet vore att förlägga utredningsverksamheten till statistiska centralbyrån, som handhar såväl universitetsstatistiken som den statliga personalstatistiken. De tekniska arbetsmöjligheterna skulle där också helt säkert visa sig utmärkta. Emellertid har vi kommit till den uppfattningen, att det sakliga sambandet med annat arbetsmarknadsstatistiskt och arbetsmarknadspolitiskt utredningsarbete likväl måste tillerkännas den största vikten. Vi förordar därför — såsom tidigare uttalats — att verksamheten anknytes till arbetsmarknadsstyrelsen.

Frågan om den yrkes- och utbildningsstatistiska utredningsverksamhetens förläggning och lämpliga organisation inom styrelsen är väsentligen ett praktiskt spörsmål. Givet är att verksamheten kommer att ha beröring med arbetet inom såväl utredningsbyrån som fackbyråerna — närmast arbetsförmedlings- och yrkesvägledningsbyrån — i styrelsen. Huruvida samarbetet kommer att bli mera intensivt med en av dessa byråer än med de andra är för närvarande svårt att bedöma. Det viktigaste är enligt vår mening att få till stånd en effektiv arbetsgrupp, som under ledning av en kvalificerad utredningsman och ostörd av andra arbetsuppgifter kan ägna sig åt den utrednings- och planläggningsverksamhet som det här är frågan om.

Övervägande skäl av praktisk art talar därför för att den utbildnings- och yrkesstatistiska verksamheten förläggas till en särskild, fristående sektion inom arbetsmarknadsstyrelsen. Härigenom kan det lättast bli möjligt att på ett smidigt och effektivt sätt ordna samarbetet med de olika byråer inom styrelsen, vilka i ungefär samma utsträckning men i delvis olika avseenden är intresserade av verksamheten. Som motivering för en sådan anordning bör även framhållas, att den byrå, med vars övriga verksamhet arbetet enligt här uppdragna riktlinjer närmast synes överensstämma, är utredningsbyrån. Denna byrå har emellertid redan så stor omfattning att en ytterligare utvidgning sannolikt skulle medföra avsevärda olägenheter.

Det är uppenbart, att en »prognosverksamhet» av antytt slag i viss utsträckning kommer att innebära relativt omfattande statistiska specialundersökningar, grundade på t. ex. primärmaterial insamlat enkät-vägen. Sådana arbetsuppgifter hör dock naturligen hemma inom den statistiska sektionen.

Ledningen av arbetet på den föreslagna fristående sektionen måste anförtros en befattningshavare med statistisk sakkunskap och förmåga att självständigt leda och planlägga utredningsarbete. Vidare måste vederbörande ha god överblick av såväl den offentliga förvaltningens som nä-

ringslivets personalproblem samt kunna upprätthålla direkt kontakt med intresserade myndigheter och organisationer. Med hänsyn till de krav som ställes på sektionschefen och angelägenheten av att undvika täta ombyten på befattningen, har vi övervägt huruvida icke denna borde vara placerad i byråchefsggraden. Vi har emellertid ansett oss böra stanna vid att förorda, att sektionschefstjänsten åtminstone tillsvidare anförtros en byrådirektör i 33 lönegraden.

Enligt den erfarenhet som vi haft är utredningar av här ifrågavarande art synnerligen arbetskrävande. Resultaten måste vidare kunna tillhandahållas inom sådan tid att de kan bli av betydelse vid administrativa avgöranden i olika instanser. Av dessa skäl är det angeläget att sektionens personal inte tilltages för knapp. Förutom sektionschefen torde erfordras minst tre kvalificerade befattningshavare, som kan biträda i arbetet med att följa utvecklingen såväl inom utbildningsväsendet som på arbetsmarknaden. Dessa tjänstemän bör självständigt kunna utföra erforderliga specialundersökningar inom olika yrkes- och verksamhetsområden samt aktualisera tidigare utförda undersökningar, varvid framför allt förändringarna på efterfrågesidan kan väntas erbjuda arbetskrävande uppgifter. För att kunna erhålla tillräckligt kvalificerad personal torde för åtminstone en av befattningshavarna böra inrättas en tjänst som förste aktuarie i lägst lönegrad 27. För övriga två har vi tillsvidare ansett oss böra räkna med inplacering i tjänster tillhörande den reglerade befordringsgången för amanuenspersonal.

I fråga om biträdespersonalen erfordras till en början en befattningshavare som efter direktiv kan utföra enklare utredningsarbeten, t. ex. införskaffa och bearbeta uppgifter rörande tillströmningen till ett yrkesområde, ur offentliga utredningar o. dyl. katalogisera och sammanställa uppgifter, som kan vara av betydelse för utredningsarbetet. Detta biträde bör även kunna utföra tämligen kvalificerade statistiska arbetsuppgifter samt dessutom sköta korrekturläsning och svara för registrering och arkivering av primärmaterial av olika slag. Ifrågavarande arbetsuppgifter synes vara av den art att de motiverar en kansliskrivartjänst i 15 lönegraden. Härutöver fordras viss biträdesarbetskraft för räknearbeten, sortering, tabellering, utskrift etc. För detta ändamål har vi för den nybildade sektionen ansett oss tills vidare böra räkna med ett kanslibitträde i 11 lönegraden samt minst två kontorsbiträden.

Vid beräkningen av personalbehovet för den föreslagna fristående sektionen har förutsatts, att arbetsmarknadsstyrelsens statistiska sektion skulle handha arbetet med de mera omfattande primärstatistiska undersökningar, som kommer att erfordras. Den personalförstärkning som krävs på denna sektion för ändamålet anser vi emellertid bör kunna begränsas till en tjänst i den reglerade befordringsgången för amanuenspersonal samt en kanslibitträdestjänst. Vi har därvid också beaktat att innehavaren av den förut

omnämnda från yrkesvägledningsbyrån överflyttade aktuariefattningen i viss utsträckning torde kunna utnyttjas vid ifrågavarande undersökningar.

Utgår man från löneklass 23 för amanuensbefattningarna samt löneklass 8 för kontorsbiträdena, skulle arbetsmarknadsstyrelsens anslag till avlöningar med anledning av ovanstående förslag behöva uppräknas med ca 140 000 kronor ($25\,536 + 19\,740 + 3 \times 15\,948 + 10\,968 + 2 \times 9\,516 + 2 \times 8\,304 = 139\,728$). Härjämte torde anslaget till omkostnader — för kontorsmateriel, litteratur m. m. — behöva belastas med ca 10 000 kronor.

Den översiktliga planläggningen

Redan tidigare har framhållits att det kunskapsmaterial rörande tillgång och efterfrågan på fackutbildad arbetskraft, som genom förverkligande av ovanstående förslag kan komma att göras tillgängligt, avses tjäna ett flertal olika uppgifter. Det måste sålunda givetvis också bearbetas ur olika synpunkter. I viss utsträckning kan denna bearbetning självständigt utföras inom arbetsmarknadsstyrelsen. Härutöver blir det dock i många fall nödvändigt med principiella överväganden som sträcker sig utöver det i mera begränsad mening arbetsmarknadspolitiska området och därför kräver medverkan av företrädare för en rad andra myndigheter och organisationer.

Av redan inledningsvis berörda skäl förordar vi därför, att en central samarbetsnämnd inrättas för frågor rörande den fackutbildade arbetskraftens problem, särskilt beträffande den översiktliga planläggningen av yrkesundervisningens och den vetenskapliga fackutbildningens utbyggnad. Nämnden bör bland annat tjäna som kontakt- och samarbetsorgan mellan de centrala myndigheterna på undervisningens och arbetsmarknadens område. Dess huvuduppgift skall emellertid vara att till ledning för de planerande myndigheterna och statsmakternas prövning av anslagsäskanden m. m. klargöra de omständigheter som behöver beaktas för att åstadkomma en ändamålsenlig utbyggnad och inriktning av det offentliga undervisningsväsendet. I viss mån blir nämnden därför på sitt område en parallell till de samordnande och planerande organ som på vissa andra områden befunnits erforderliga under senare tid, t. ex. samarbetsdelegationen och nämnden för ekonomiska stabiliseringsåtgärder.

Till nämndens arbetsuppgifter kommer att höra bland annat sådana spörsmål som förändringarna i antalet ungdomar som efterfrågar fortsatt undervisning — utöver den obligatoriska skolans ram — tillströmningen till olika utbildningsanstalter, dessas kapacitet, erforderliga utbyggnader och den ändamålsenliga inriktningen av dessa med hänsyn till utvecklingstendenserna på arbetsmarknaden, personal- och investeringsbehov m. m. Nämnden måste sålunda söka skaffa sig en allsidig fortlöpande överblick såväl av utvecklingen inom undervisningsväsendet som av utvecklingen på arbetsmarknaden vad beträffar tillgång och efterfrågan på fackutbildad arbetskraft. Därvid hör det material som insamlas och ställes till förfogande av

den förordade utredningssektionen i arbetsmarknadsstyrelsen kunna tjäna som ledning. Ett nära samarbete mellan nämnden och denna sektion förut-sattes sålunda.

Till fullföljande av sin uppgift bör nämnden årligen utarbeta och till Kungl. Maj:t inge en rapport över utvecklingen dels inom undervisningsväsendet, med särskilt beaktande av yrkesundervisningen och den vetenskapliga fackutbildningen, dels på arbetsmarknaden från de synpunkter som nämnden har att beakta samt i anslutning härtill ange de riktlinjer som enligt dess mening bör iakttagas för att undervisningsväsendet på ett rationellt sätt skall kunna tillgodose de anspråk som kan väntas komma att ställas på det. Härjämte bör nämnden handha de övriga uppgifter som överlämnas till den av Kungl. Maj:t.

Nämndens organisation. Det är viktigt att nämnden får en självständig och auktoritativ ställning. Ordförande och ledamöter bör därför utses av och vara direkt underställda Kungl. Maj:t. Nämnden synes lämpligen böra knytas till ecklesiastikdepartementet.

Som ovan framhållits skall nämnden bland annat tjäna som ett kontakt- och samarbetsorgan mellan myndigheterna på undervisningens och arbetsmarknadens områden. I nämnden bör därför till en början ingå, dels chefen för arbetsmarknadsstyrelsen, dels företrädare för olika delar av undervisningsväsendet. Sålunda synes universitetskanslern eller någon av honom föreslagen universitetsman jämte en företrädare för de fackhögskolor, som ej hör under universitetskanslersämbetet, böra ingå som ledamöter i nämnden. Skolöverstyrelsen och överstyrelsen för yrkesutbildning torde böra företrädas av sina chefer eller av dessa föreslagna befattningshavare.

Det är emellertid med hänsyn till den befattning nämnden skall ha med den översiktliga planläggningen av undervisningsväsendet viktigt att nämnden får en vidare förankring än fallet skulle bli om i denna inginge endast företrädare för undervisningsorganen och arbetsmarknadsstyrelsen. Framför allt synes det betydelsefullt att nämnden redan genom sin sammansättning har en nära kontakt med såväl den offentliga verksamhetens som det enskilda näringslivets synpunkter på utbildningsspörsmålen och på behoven av utbildad arbetskraft för olika arbetsuppgifter. Vidare bör företrädare för student- och arbetstagarorganisationerna kunna tillföra nämnden värdefull sakkunskap.

Vi förordar därför att nämnden kompletteras med ytterligare fyra ledamöter. Av dessa synes två böra utgöras av företrädare för den offentliga förvaltningen och det enskilda näringslivet och därför utses efter hörande av bland annat näringslivets organisationer och kommunförbunden, medan övriga två ledamöter närmast bör företräda den utbildade eller under utbildning varande arbetskraftens synpunkter på utbildningsspörsmålen. Av sistnämnda två ledamöter torde den ene lämpligen böra företräda den akademiskt utbildade arbetskraften och utses efter hörande av bland annat Sveriges förenade studentkårer och Sveriges akademikers centralorganisa-

tion, medan den andre företräder mera allmänna arbetstagarintressen och tillsättes efter hörande av LO och TCO.

Sammanlagda antalet ledamöter i nämnden skulle sålunda enligt förslaget uppgå till nio. Ett högre antal synes ej lämpligt, om nämnden skall kunna hållas samlad och en uppdelning på delkommittéer undvikas. Det sistnämnda vore särskilt olyckligt som nämndens uppgift bör vara just att tillvarataga de samlade översiktliga planeringsintressena vid undervisningsväsendets utbyggnad. Hinder bör däremot inte möta för nämnden, att där så påkallas tillkalla särskilda sakkunniga för vissa spörsmål.

En av ledamöterna i nämnden bör av Kungl. Maj:t utses till ordförande, och vi har förutsatt att denne i regel blir chefen för arbetsmarknadsstyrelsen. Det synes emellertid ej erforderligt att genom särskilda stadganden inskränka Kungl. Maj:ts frihet vid valet av ordförande.

Vi förutsätter, att något särskilt kansli för nämnden tills vidare icke skall behöva upprättas. Sekreterareuppgifterna bör ombesörjas av en deltidstjänstgörande tjänsteman, som i likhet med ordföranden och ledamöterna erhåller arvode enligt kommittékungörelsen. Det kan sannolikt finnas skäl att anförtro detta uppdrag åt chefen för den ovan berörda fristående sektionen inom arbetsmarknadsstyrelsen, men uppgiften synes inte böra bindas vid någon viss befattning, förrän närmare erfarenhet vunnits om arbetets karaktär. Nämndens behov av skrivpersonal bör kunna tillgodoses antingen inom departementet eller av arbetsmarknadsstyrelsen.

Arvoden till ledamöter och suppleanter i nämnden samt de särskilda sakkunniga som kan behöva anlitas torde tills vidare kunna bestridas från åttonde huvudtitelns reservationsanslag till kommittéer och utredningar genom sakkunniga. Från detta föreslås tills vidare ersättas också kostnaderna för tryckning av nämndens årsrapport. Ifrågavarande anslag torde för ändamålet behöva uppräknas med ca 20 000 kronor.

Sammanfattning

Utredningen har ovan föreslagit,

dels att en central samarbetsnämnd inrättas för frågor rörande planläggningen av den högre undervisningen, särskilt yrkesundervisningen och den vetenskapliga fackutbildningen;

dels att inom arbetsmarknadsstyrelsen upprättas en fristående sektion för yrkes- och utbildningsstatistiska undersökningar och prognoser.

Kostnaderna för den centrala samarbetsnämnden föreslås tills vidare skola bestridas från åttonde huvudtitelns reservationsanslag till kommittéer och utredningar genom sakkunniga, vilket för ändamålet torde böra uppräknas med 20 000 kronor. Arbetsmarknadsstyrelsens avlöningsstat har med anledning av förslagen beräknats behöva höjas med 140 000 kronor, varjämte styrelsens omkostnadsanslag torde böra uppräknas med 10 000 kronor.

Beräkningarna av lärjungefrekvensen i olika åldrar

Fortlöpande uppgifter om lärjungeantalet i olika åldrar saknas såsom förut nämnts. De uppgifter som i kapitel 4 anförts har därför till en del varit beräknade. I det följande lämnas en översikt av källmaterialet för beräkningarna samt en mera detaljerad redovisning av beräkningen för läsåret 1953/54.

En sammanfattande översikt av lärjungefrekvensen i olika åldrar lämnar de i samband med 1945 års folkräkning verkställda undersökningarna av antalet personer med pågående skol- eller yrkesutbildning. Hithörande uppgifter har använts för år 1945, varvid dessa dock korrigerats för kortare kurser — fortsättningsskolkurser och yrkesutbildning av kortare varaktighet — samt vissa här inte medräknade utbildningskurser som är att hänföra till intern yrkesutbildning, såsom den militära utbildningen och kommunikationsverkens utbildningskurser. 1945 års folkräkning har utnyttjats även för senare och tidigare år, vad beträffar lärjungarnas relativa åldersfördelning inom olika skolformer, i den mån uppgifter för mera närliggande år inte funnits tillgängliga eller kunnat framräknas.

Summariska uppgifter om antalet lärjungar under 14 år återfinnes i den undervisningsstatistik som publiceras i Statistisk årsbok (Statistisk årsbok 1954 tab. 316). Dessa uppgifter har använts för gränsdragning mellan åldersgrupperna över och under 14 år inom folkskolor, seminariernas övningsskolor samt privata förberedande skolor. Av lärjungarna i åldern under 14 år tillhörde sålunda enligt preliminära uppgifter för läsåret 1951/52 91,8 procent folkskola, 1,0 procent seminariernas övningsskolor och privata förberedande skolor samt 7,2 procent högre skolor. Då några senare uppgifter inte funnits tillgängliga, har denna fördelning antagits gälla även för läsåret 1953/54.

I fråga om realskolor och gymnasier grundar sig uppgifterna om lärjungarnas åldersfördelning på av skolöverstyrelsen utarbetade sammanställningar för höstterminerna 1929, 1939 och 1949. Uppgifterna för 1929 har publicerats i Sveriges officiella statistik, medan uppgifterna för senare år finnes tillgängliga endast i manuskripttabeller.

Beträffande folkhögskolorna har utnyttjats i folkhögskoleutredningens betänkande (SOU 1953: 24) redovisade uppgifter om lärjungarnas åldersfördelning vid vinterkurserna läsåret 1946/47. För fackgymnasierna har åldersfördelningen beräknats för de olika slagen av läroanstalter var för sig. För handelsgymnasiernas del har följts handelsutbildningskommitténs betänkande (SOU 1950: 12, tab. 11 och 12), där uppgifterna avser höstterminen 1947. För de tekniska läroverkens del finns lärjungarnas åldersfördelning redovisad endast i den i Sveriges officiella statistik ingående publikationen »Yrkesundervisningen läsåret 1936/37» (tab. 6). Vid beräkningarna har därjämte utnyttjats en inom överstyrelsen för yrkesutbildning verkställd summarisk uppskattning.

Lärjungarnas åldersfördelning vid yrkesskolorna och övriga fackskolor liksom vid universitet och högskolor har i huvudsak beräknats på grundval av 1945 års

Ålder år	Folk- skolan	Seminariernas övnings- skolor o. privata förberedande skolor	Real- skolan	Ring I ⁴	Gymnasiet i övrigt	Folkhög- skolor (vinter- kurs)	Yrkes-		
							Verk- stads- skolor	Övriga kurser inom ind. o. hant- verk	Kurser inom handel
<i>Beräknade procentuella tal</i>				5	5	6	7	8	7
7—13	1	2	3	0	—	—	—	—	—
14	4	4	40,4	6,7	0	—	4,4	—	4,4
15	4	—	29,9	41,7	1,7	0	16,2	—	16,2
16	—	—	20,1	37,1	14,3	1,3	21,1	2,1	21,1
17—19	—	—	9,4	14,1	73,8	38,7	39,1	31,3	39,1
20—24	—	—	0,2	0,4	10,2	44,3	13,3	33,3	13,3
25—	—	—	—	—	—	15,7	5,9	33,3	5,9
Samtliga fyllda 14 år	—	—	100	100	100	100	100	100	100
Ordningsföljd för beräk- ningarna ¹⁵ . .			↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓
<i>Beräknade absoluta tal</i>									
7—13	737 190	8 030	57 818	—	—	—	—	—	—
14	20 000	346	30 811	349	—	—	326	—	178
15	1 011	—	22 803	2 170	342	—	1 198	—	654
16	—	—	15 329	1 931	2 870	98	1 561	47	853
17—19	—	—	7 168	733	14 814	2 902	2 893	691	1 580
20—24	—	—	153	21	2 047	3 323	984	735	537
25—	—	—	—	—	—	1 177	436	735	238
Samtliga	758 201	8 376	134 082	5 204	20 073	7 500	7 398	2 208	4 040

¹ Här har räknats med 91,8 procent av 99 procent av antalet barn i åldrarna 7—13 år (803038)

² » » » » 1,0 » » 99 » » » » » » 7—13 »

³ » » » » 7,2 » » 99 » » » » » » » » 7—13 » För övriga åldersgrupper har räknats med samma procentuella fördelning som läsåret 1949/50.

⁴ Här har räknats med antalet lärjungar i folkskolan efter avdrag av 7—13-åringarna, beräknade enl. not 1. Fördelningen på 14- och 15-åringar har gjorts uppskattningsvis i samråd med skolöverstyrelsens statistiska kontor. Enligt uppgift från skolöverstyrelsen utgjorde antalet lärjungar i folkskolan 758201. Härifrån har dragits antalet i åldern 7—13, beräknat enligt not 1. Fördelningen på 14-åringar och 15-åringar är grov uppskattning. I seminariernas övningskolor utgjorde lärjungeantalet enl. skolöverstyrelsen 4379 och i lägre privata skolor 3997, sammanlagt alltså 8376. Härifrån har dragits antalet i åldern 7—13 år, beräknat enligt not 2 och återstoden har betraktats som 14-åringar. — Utförligare uppgifter om åldersfördelningen har senare erhållits från skolöverstyrelsen. Enligt dessa utgjorde antalet lärjungar i folkskolan och seminariernas övningskolor tillsammans 762 580, varav 741 628 i åldern 7—13 år.

⁵ Samma procentuella fördelning som läsåret 1949/50.

⁶ Samma procentuella fördelning som höstterminen 1947 enligt SOU 1953:24.

i olika skolformer läsåret 1953/54

skolor		Fackgymnasier				Övriga fackskolor	Univer- siteten o. hög- skolor	Summa lär- jungar	Folk- mängd 31/12 1953	Antal lär- jungar i procent av folk- mäng- den
Kurser inom husligt arbete	Samtliga yrkes- skolor	Folk- o. småsko- lesemi- narier	Tekn. läroverk	Handels- gymna- sier	Samtliga fackgym- nasier					
9		10	11	12		13	14			
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
4,3	3,8	—	—	—	—	—	—	—	—	—
5,0	12,3	—	—	0,1	—	—	—	—	—	—
6,4	16,2	0,5	1,4	4,1	1,6	—	—	—	—	—
43,6	38,8	17,7	44,8	56,7	33,6	12,8	4,0	—	—	—
31,4	18,8	68,3	44,8	36,2	54,8	69,1	59,2	—	—	—
9,3	10,2	13,5	9,0	2,9	10,0	18,1	36,8	—	—	—
100	100	100	100	100	100	100	100	—	—	—
↓	↑	↓	↓	↓	↑		↓			
—	—	—	—	—	—	—	—	803 038	811 152	99,0
104	608	—	—	—	—	—	—	52 114	94 490	55,1
122	1 974	—	—	2	2	—	—	28 302	90 818	31,2
156	2 617	28	47	94	169	—	—	23 014	86 675	26,6
1 063	6 227	998	1 476	1 302	3 776	1 350	789	37 759	247 971	15,2
765	3 021	3 851	1 476	831	6 158	7 242	11 678	33 643	433 179	7,8
227	1 636	761	297	67	1 125	1 895	7 260	13 093	486 560 ¹⁶	2,7
2 437	16 083	5 638	3 296	2 296	11 230	10 487	19 727	990 963		

⁷ Procentuell fördelning enligt 1945 års folkräkning II:2, tab. 9a: Utbildning för hantverksyrken o. dyl. (enl. undervisningsstatistiken, se SOU 1954:11, bil. 3, är åldersfördelningen hos lärjungarna ungefär densamma i verkstadsskolor och skolor för handel).

⁸ Överslag med ledning av en beräkning avseende 1950/51.

⁹ Procentuell fördelning enligt 1945 års folkräkning II:2, tab. 9a: Barnsköterskeutbildning. Hushålls-, hembiträdes- och restaurangskolor.

¹⁰ Procentuell fördelning enligt 1945 års folkräkning II:2, tab. 9a: Lärar- och biblioteksutbildning.

¹¹ Procentuell fördelning enligt uppskattning i samråd med överstyrelsen för yrkesutbildning.

¹² Procentuell fördelning enligt SOU 1950:12, tab. 11.

¹³ Fördelning efter ungefärlig uppskattning.

¹⁴ Procentuell fördelning efter 1945 års folkräkning II:2, tab. 9a: Utbildning vid universitet och högskolor.

¹⁵ Pil uppifrån och nedåt anger att procentalen legat till grund för beräkningen av antalet personer. Pil nedifrån och uppåt anger att fördelningen av antalet personer legat till grund för procentberäkningen.

¹⁶ Avser antalet personer 25—29 år.

*De olika skolformernas beräknade procentuella andel av lärjungeantalet i olika åldrar
läsåret 1953/54*

	7—13 år	14 år	15 år	16 år	17—19 år	20—24 år	25—30 år
Folkskolan, Realskolan, inkl. ring I ⁴	100,0	98,8	91,8	75,0	20,9	0,5	—
Gymnasiet exkl. ring I ⁴ ..	—	—	1,2	12,5	39,2	6,1	—
Folkhögskolan.....	—	—	—	0,4	7,7	9,9	9,0
Yrkesskolor.....	—	1,2	7,0	11,4	16,5	9,0	12,5
Fackgymnasier.....	—	—	—	0,7	10,0	18,3	8,6
Övriga fackskolor (exkl. universitet och högsko- lor).....	—	—	—	—	3,6	21,5	14,5
Universitet och högskolor. Summa	— 100,0	— 100,0	— 100,0	— 100,0	2,1 100,0	34,7 100,0	55,4 100,0

folkräkning (del II:2 tab. 9 a). Beträffande yrkesskolorna har dock även vissa uppgifter i undervisningsstatistiken funnits att tillgå.

Lärjungarnas enligt ovan beräknade fördelning efter ålder (i procent) vid olika slag av läroanstalter samt dessas procentuella andel av hela antalet lärjungar i olika åldersgrupper läsåret 1953/54 belyses av ovan återgivna tablåer.

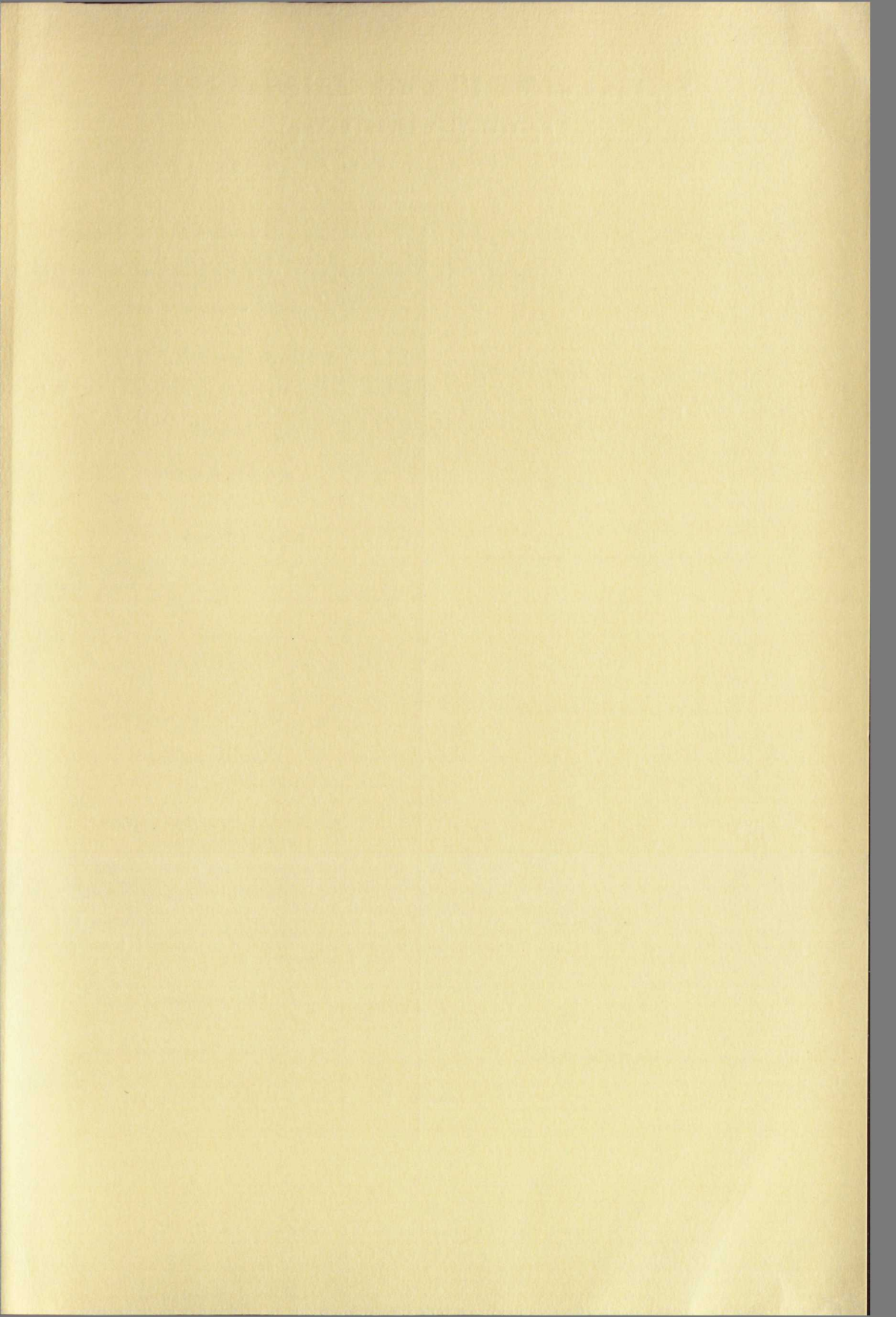
Beräknad ålderssammansättning av befolkningen under 30 år vid slutet av åren 1950—1965

Vid de beräkningar över det framtida lärjungeantalet som anställts i kapitel 4, har nedanstående befolkningsprognos använts. Den är ifråga om åldrarna under 20 år för utredningens räkning utarbetad av fil. lic. Erik Höök, Industriens utredningsinstitut. Beträffande åldrarna över 20 år har använts en inom statistiska centralbyrån utarbetade prognos som publicerats i Statistisk tidskrift 1954:7 (sid. 364 f.). Talen för de år som icke ingick i den publicerade tabellen har erhållits genom interpolation.

Utgångspunkt för prognosen har varit åldersfördelningen enligt 1950 års folkräkning. De under femårsperioden 1946—50 observerade dödsriskerna har lagts till grund för prognosen i fråga om överlevelsetalen. Beträffande födelsetalen har för 1951—54 använts observerade födelsetal (för 1954 preliminärsiffra); för 1955 har antalet levande födda uppskattats till 105 000, medan det årliga genomsnittet för åren 1956—65 förutsatts vara 100 000. Tal som grundar sig på uppskattade födelsetal har avskilts med fetstilslinje.

Beräknad ålderssammansättning av befolkningen under 30 år vid slutet av åren 1950—1965. Båda könen

Alder	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965
0—1	112 756	107 681	107 848	108 002	104 584	102 630	101 652	99 698	97 743	95 787	93 833	94 810	96 765	97 743	98 720	100 675
1—2	118 431	111 305	106 296	106 461	106 613	103 238	101 310	100 344	98 416	96 486	94 555	92 626	93 590	95 520	96 486	97 450
2—3	123 417	118 226	111 112	106 112	106 277	106 428	103 060	101 135	100 171	98 246	96 319	94 391	92 465	93 428	95 354	96 319
3—4	125 443	123 258	118 073	110 969	105 975	106 140	106 291	102 927	101 005	100 041	98 119	96 195	94 270	92 346	93 307	95 231
4—5	128 868	125 311	123 128	117 948	110 851	105 863	106 028	106 179	102 819	100 898	99 935	98 016	96 094	94 170	92 248	93 209
5—6	130 219	128 756	125 202	123 021	117 845	110 755	105 771	105 935	106 086	102 729	100 810	99 848	97 931	96 011	94 088	92 168
6—7	129 622	130 121	128 659	125 107	122 928	117 756	110 671	105 691	105 855	106 006	102 651	100 733	99 772	97 857	95 938	94 017
7—8	121 467	129 534	130 033	128 573	125 022	122 845	117 676	110 596	105 620	105 783	105 934	102 582	100 665	99 705	97 791	95 874
8—9	111 958	121 393	129 454	129 953	128 494	124 945	122 769	117 604	110 528	105 555	105 718	105 869	102 519	100 603	99 644	97 731
9—10	97 337	111 892	121 322	129 379	129 877	128 419	124 872	122 697	117 535	110 464	105 494	105 657	105 808	102 459	100 545	99 586
10—11	93 175	97 286	111 833	121 258	129 311	129 808	128 351	124 806	122 632	117 473	110 405	105 438	105 601	105 752	102 405	100 492
11—12	94 648	93 128	97 237	111 776	121 196	129 246	129 743	128 286	124 742	122 570	117 413	110 349	105 385	105 548	105 699	102 353
12—13	90 988	94 598	93 078	97 185	111 716	121 131	129 177	129 673	128 217	124 675	122 505	117 350	110 290	105 328	105 491	105 642
13—14	86 862	90 940	94 548	93 028	97 133	111 656	121 067	129 108	129 604	128 148	124 608	122 439	117 288	110 232	105 272	105 435
14—15	85 511	86 809	90 884	94 490	92 971	97 073	111 587	120 992	129 028	129 524	128 070	124 532	122 364	117 216	110 165	105 207
15—16	82 082	85 449	86 746	90 818	94 422	92 903	97 003	111 506	120 904	128 935	129 430	127 977	124 442	122 275	117 131	110 085
16—17	81 093	82 015	85 379	86 675	90 744	94 345	92 827	96 923	111 415	120 805	128 830	129 324	127 872	124 340	122 175	117 035
17—18	81 194	81 014	81 935	85 296	86 590	90 656	94 253	92 756	96 829	111 306	120 687	128 704	129 198	127 748	124 219	122 056
18—19	85 345	81 104	80 925	81 844	85 203	86 494	90 556	94 150	92 634	96 723	111 184	120 555	128 563	129 056	127 607	124 082
19—20	86 576	85 246	81 010	80 831	81 749	85 104	86 393	90 451	94 040	92 526	96 610	111 054	120 415	128 413	128 905	127 458
20—24	459 310	452 673	444 358	433 179	422 255	413 500	416 235	421 246	430 194	440 628	446 600	457 324	484 154	519 346	556 900	582 900
25—29	533 330	517 674	502 084	486 560	471 102	455 700	446 524	437 396	428 316	419 284	410 300	416 892	423 468	430 028	436 572	443 100
S:a 0-30 år	3 059 632	3 055 413	3 051 144	3 048 465	3 042 858	3 036 635	3 043 816	3 050 079	3 054 333	3 054 592	3 050 010	3 062 665	3 078 919	3 095 124	3 106 662	3 108 105
Därav																
0—6	868 756	844 658	820 318	797 620	775 073	752 810	734 783	721 909	712 095	700 193	686 222	676 619	670 887	667 075	666 141	669 069
7—13	696 435	738 771	777 505	811 152	842 749	868 050	873 655	862 770	838 878	814 668	792 077	769 684	747 556	729 627	716 847	707 113
14—16	248 686	254 273	263 009	271 983	278 137	284 321	301 417	329 421	361 347	379 264	386 330	381 833	374 678	363 831	349 471	332 327
17—19	253 115	247 364	243 870	247 971	253 542	262 254	271 202	277 337	283 503	300 555	328 481	360 313	378 176	385 217	380 731	373 596

Statens offentliga utredningar 1955

Systematisk förteckning

(Siffrorna inom klammer beteckna utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen.)

Allmän lagstiftning. Rättsskipning. Fångvård.

Vidlyftiga rättegångar. [10]
Sekreessen vid förundersökning i brottmål. [17]
Ny bagerilag. Arbetstidsutredningens betänkande.
6. [24]

Statsförfattning. Allmän statsförvaltning.

Administrativt rättsskydd. [19]
Tjänstebostäder. [30]

Kommunalförvaltning.

Statens och kommunernas finansväsen.

Politi.

Nationalekonomi och socialpolitik.

Bostadskollektiva kommittén. 3. Tvätt. [8] 4. Samlingslokaler. [28]
Peningvärdeundersökningen. 1. Utlandstransaktionerna och den svenska ekonomin. [13]
Pris och prestation i handeln. [16]
Finanspolitikens ekonomiska teori. [25]
Förslag till ny förordning om erkända arbetslöshetskassor m. m. [27]
Samhället och barnfamiljerna. [29]
Arbetskraftsbehovet inom offentlig verksamhet. [34]

Hälso- och sjukvård.

Statens sjukhusutredning av år 1943. 8. Rationalisering av sjukhusdriften. [12]
Undersökningar rörande små avloppsreningsanläggningar. [18]

Allmänt näringsväsen.

Fast egendom. Jordbruk med binärningar.

Lag om jordbrukskasserörelsen m. m. [1]
Prissättningen på jordbruksprodukter. Bilaga 1. [5]
Det mindre jordbrukets möjligheter att uppnå bättre lönsamhet. [7]
Flygfotogrammetrisk verksamhet. [26]

Vattenväsen. Skogsbruk. Bergsbruk.

Vattenvården. [6]
Frågan om statsinlösen av stamaktierna i LKAB. [9]

Industri.

Handel och sjöfart.

Stöd åt den mindre och medelstora skeppsfarten. [2]

Kommunikationsväsen.

Elkraftutredningens redogörelse nr 2: 20—21. Detaljdistributörerna samt deras råkraftkostnader och priser vid distribution av elektrisk kraft. Kopparbergs och Gävleborgs län. [15] 22—24. Västerbottens, Jämtlands och Västerbottens län. [22]
Buslinjeutredningen. 2. Betänkande rörande översyn av vissa bestämmelser i 1940 års förordning angående yrkesmässig automobiltrafik m. m. jämte förslag till lag angående företag, som driva yrkesmässig trafik med omnibus. [23]

Bank-, kredit- och penningväsen.

Försäkringsväsen.

Allmän pensionsförsäkring. [32]

Kyrkoväsen. Undervisningsväsen.

Andlig odling i övrigt.

Psykologisk utbildning och forskning. [11]
Handelsutbildningskommitténs betänkande och förslag. 2. Yrkesskolornas handelsundervisning m. m. [14]
Det döva barnets språk- och talutveckling. [20]
Tekniska skolutbildningen. [21]
Skolväsendets lokala och regionala ledning samt lärartillsättningen. [31]

Försvarsväsen.

Utrikes ärenden. Internationell rätt.

Nordiska parlamentariska kommittén. 9 och 10. Nordiska post- och teletaxor. [3 o. 4] 11. Nordiska vägtrafikbestämmelser m. m. [33]